

LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA
HISTÒRIA D'UN CENTRE
PENITENCIARI EN TEMPS DE
GUERRA (1936-1939)

Pelai Pagès i Blanch

<u>INDEX</u> :	Pàgs
INTRODUCCIÓ	3
LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA : UNA "MODEL" DE MODELS ?	-3
I. LA DINÀMICA HISTÒRICA D'UN CENTRE PENITENCIARI .	9
1. La Presó Model en esclatar la guerra : el nou marc històric, legal i institucional	10
2. El moviment de reclusos : una població peni- tenciària creixent	19
2.1. Els ingressos	19
2.2. Les llibertats	32
2.2. Ocupació i sobre població	37
3. La mobilitat de reclusos : destins i trasllats	50
4. Reclusos de la Model al front de guerra	60
5. Reclusos de la Model a camps de treball	67
6. Tensions i conflictes intergovernamentals : les presons com a motiu	81
7. 23 de gener de 1939 : la fi d'una etapa	103
II. CONFLICTIVITAT I VIDA QUOTIDIANA A LA MODEL . .	108
1. El rebost de la Model : disponibilitats, necessitats i dificultats	110
2. Incidents, conflictes i aldarulls. Càstigs i sancions	128
3. L'obligació del reclus : el dret a escapolir-se	155
4. Un col·lectiu en capella : els condemnats a mort	179
5. Presos, malalts i folls. Sanitat, demència i morbitat a la presó	201

III. LES CARES DE LA MULTITUD PENITENCIÀRIA	230
1. L'origen geogràfic dels reclusos. Llocs de naixement i de residència.	232
2. Joves, adults i vells. Edat i estat dels reclusos	261
3. Les professions dels reclusos : una anàlisi social	272
4. Les "raons de la delinqüència". Els reclusos i l'activitat judicial	288
4.1. Presos governatius, processats i penats .	289
4.2. Els reclusos i la justícia ordinària, la justícia popular i la justícia especial .	298
4.3. Delinqüents comuns i delinqüents polítics : la tipologia del delictes	314
IV. GRUPS, INDIVIDUS I COLLECTIUS PENITENCIARIS. .	328
1. Els màrtirs de la repressió : sacerdots i religiosos	329
2. Els derrotats del 19 de juliol : militars i guàrdies civils	351
3. Les personalitats : feixistes, <i>franquistes</i> i gent de dreta	375
4. L'esquerra empresonada : anarquistes, pòmistes i la resta.	393
5. Un col·lectiu conflictiu : els estrangers . . .	420
CONCLUSIONS	440
BIBLIOGRAFIA	445

Introducció

Quan a finals de la dècada dels anys 80 es varen incorporar els fons de la presó Model de Barcelona a l'Arxiu Històric Nacional de Catalunya, feia poc que havia iniciat la recerca sobre un aspecte de la passada guerra civil que considero que encara és força mal conegut : l'administració de justícia i el funcionament dels tribunals que varen actuar durant la guerra a la reraguarda catalana. El meu retrobament amb aquest tema s'havia produït arran de la celebració d'unes Jornades sobre la Administració de Justícia durant la guerra civil, que s'havien desenvolupat el novembre de 1987 a Salamanca. La primavera d'aquell any, Antonio González Quintana, director de l'Archivo Histórico Nacional-Sección Guerra Civil- de Salamanca, que era l'organitzador de les Jornades, m'havia convidat a participar-hi perquè hi presentés la ponència referida a Catalunya.

Era la oportunitat per reprendre les meves investigacions sobre un tema apassionant del què se sabia molt poca cosa, com no vaig tardar en comprovar. De fet, excepte el que jo mateix havia escrit, aleshores feia 15 anys, i del que havien publicat sobre la tasca de Nin al front de la Conselleria de Justícia de la Generalitat catalana Víctor Alba i Francesc Bonamusa, poc més o menys per la mateixa època, res més no s'havia publicat fins aleshores¹.

L'inici de la meua recerca va coincidir amb noves possibilitats documentals fins aleshores inexplorades, desconegudes o d'accés pràcticament impossible. A destacar,

sobretot, els riquíssims fons judicials del període de la guerra, dispositats des del 1986 a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, i que contenen nombrosa documentació sobre el funcionament dels tribunals de justícia que varen actuar a Catalunya; els fons de l'Arxiu Bosch Gimpera, el qui fou darrer conseller de Justícia de la Generalitat durant la guerra, custodiats a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i els nous fons dels Arxius de la presó Model de Barcelona, acabats d'incorporar també a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Val a dir que, en fer la prospecció documental inicial, ben aviat vaig adonar-me de la riquesa d'aquests darrers fons. Desseguida vaig pensar que podria dedicar una capítol del meu treball sobre la justícia a la presó Model. I amb aquest objectiu vaig començar un buidatge sistemàtic dels expedients personals de totes aquelles persones que havien passat per la Model. La intenció inicial era prendre una mostra, més o menys significativa, que em permetés fer un estudi general sobre el moviment de reclusos, les entrades i sortides, i m'ajudés a aproximar-me a una anàlisi sociològica de la població reclusa.

A mesura en què avençava en la recollida de la mostra se'm feia més evident la importància de la documentació : sovint en els expedients personals apareixien documents inèdits d'una importància indiscutible per l'estudi del funcionament de la presó o de la pròpia justícia; a vegades sorgien personatges públics, quina presència a la presó era poc menys que desconeguda. Retalls de vides, episodis d'aspectes quotidians, drames humans, que a mesura que anaven emergint em forçaven a no aturar-me. No varen faltar moments de dubte i en més d'una ocasió vaig tenir la

temptació de tallar la recerca, però finalment vaig seguir endavant i, com qui no vol la cosa, vaig acabar buidant més de tretze mil expedients personals, omplint centenars de fitxes i reproduint dotzenes de fotocòpies.

Afortunadament, la informàtica em va facilitar un treball que d'altra manera m'hagués estat impossible de realitzar : col·locar en un banc de dades la informació recollida possibilitava el tractament historiogràfic de tot un seguit de "camps" que comprenien des de les dades biogràfiques del reclús, fins a la seva història penal i judicial. L'expert informàtic, que va ser molt pacient amb mi, va elaborar-me una fitxa amb 83 camps possibles per a cada reclús. Ara només faltava informatitzar la informació recollida. La feina, en total, a l'arxiu i a casa, va durar uns tres anys, amb sessions de treball, a vegades, de 6 o 7 hores seguides.

Paral·lelament, a més dels expedients personals, vaig acabar de buidar la documentació existent de l'Arxiu de la Model, que per l'època no era molt nombrosa, i pel període anterior a 1936 pràcticament era inexistent. I, finalment, vaig fer un buidatge sistemàtic de la documentació penitenciària existent a l'Arxiu de Salamanca, que comprèn tot l'arxiu de la Direcció General de Serveis Correccionals de la Generalitat de Catalunya, de l'època de la guerra. Prèviament havia buidat ja el "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya" dels tres anys de guerra i el Fons de Bosch Gimpera.

A finals de l'estiu de 1992 pràcticament tenia la feina llesta. El meu únic temor és que les amables arxiveres de l'Arxiu Nacional de Catalunya no m'apareixessin, a la

impensada, amb més capses plenes d'expedients personals, com havien fet en alguna ocasió. Eren els riscos d'estar treballant una documentació encara no del tot endreçada. La darrera consulta sobre aquest punt la vaig realitzar l'abril de 1993. I de moment m'he pogut lliurar de més ensurts.

Calia, doncs, organitzar la documentació i començar a redactar. Val a dir que poc temps després d'haver iniciat la recerca havia fet un primer pols amb la documentació que m'havia servit per formular-me les primeres preguntes i hipòtesis. El meu problema era que no disposava de cap model metodològic de referència, perquè no existeix -al menys jo no l'he sabut trobar- cap estudi històric sobre una presó. Els únics treballs realitzats s'han fet des de la sociologia o la criminologia. I a mi m'interessava sobretot elaborar un estudi històrico-social de la presó Model.

El resultat final salta a la vista : les tres parts del treball que avui presento són al mateix temps -al menys així m'ho penso- història i anàlisi social. He procurat partir de molt poques idees preconcebudes -sabia el que m'interessava conèixer i el que contenia la documentació de que disposava- i sovint l'empirisme s'ha imposat a la teorització. Pel camí s'ha quedat documentació no utilitzada, i, alternativament, les mancances documentals m'han impossibilitat tractar temes que a priori em semblaven interessants. Quan m'ha convingut he anat a parlar amb antics reclusos de la presó, que m'han obert les portes sempre que ho he necessitat. Perquè volia que els protagonistes de la meua història fossin sobretot els reclusos, aquests tretze mil homes que determinades

circumstàncies històriques els varen obligar a viure una experiència insòlita i irrepetible.

Per aquesta raó vaig organitzar la informació de que disposava en tres grans blocs que incloïen, successivament, la dinàmica històrica de la presó, els aspectes més rellevants de la vida quotidiana i dels conflictes viscuts a la Model, i una anàlisi social que servís per a caracteritzar les cares de la multitud penitenciària, d'aquells homes sense els quals, evidentment, aquesta recerca no hagués estat possible.

NOTES

¹ Vegeu, respectivament, Pelai Pagès : *Andreu Nin : su evolución política (1911-1937)*. Zero, Bilbao, 1975. Víctor Alba : *El marxisme a Catalunya*, Vol. II : *Andreu Nin*. Pòrtic, Barcelona, 1974; i Francesc Bonamusa : *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Anagrama, Barcelona, 1937.

LA PRESÓ MODEL DE BARCELONA : UNA "MODEL" DE MODELS?

El dia 9 de juny de 1904, disset anys després d'haver-se iniciat les obres, era oficialment inaugurada la Presó Cel.lular de Barcelona, un edifici concebut com a gran preventori judicial que havia de suplir l'antic convent de Sant Sever i Sant Carles Borromeu, del carrer d'Amàlia, i havia de cobrir les expectatives dels partidaris de la reforma penitenciària que, amb no poques dificultats, s'estava plantejant a l'estat espanyol des de meitats del segle XIX i es concretava en la construcció de noves presons cel.lulars.

Certament, des de la inauguració l'any 1861 de la presó de Vitoria, la primera presó específicament cel.lular de l'estat espanyol, la reforma penitenciària plantejava la necessitat d'acabar amb els antics sistemes d'aglomeració de presos que caracteritzaven els presidis durant l'antic règim i que, segons han destacat diversos tractadistes recentment, comportaven l'existència de les perversions més baixes : l'amuntegament de reclusos en un mateix espai -les "quadres" a la nit i el pati de dia- propiciava una promiscuïtat que abonava la brutícia, el contagi físic i moral, les malalties, i degradava la naturalesa humana fins a tal punt que la persona que passava per un presidi difícilment era recuperable per la societat¹.

Quan amb la progressiva introducció del règim liberal es planteja la reforma del sistema penitenciari amb el doble objectiu d'humanitzar les presons i reconvertir-ne la seva funció social -perquè no fossin només centres de reclusió on es castigava amb la pèrdua de llibertat uns individus,

sinó que també possibilitessin la correcció de les persones que havien delinquit en la perspectiva de la seva futura reinserció a la societat- inevitablement es planteja la construcció de nous edificis que substituïssin els antics presidis, sovint convents abandonats durant les desamortitzacions i reconvertits en presons gràcies als amplis espais que contenien i a la seguretat que pressumiblement oferien el gruix dels seus murs. Però la reforma penitenciària era cara per un estat empobrit i quan el 1860 el govern de Posada Herrera aprovava un *Programa para la construcción de las cárceles de provincia y para la reforma de los edificios existentes destinados a esta clase de establecimientos*, va fracassar radicalment².

A la pràctica no fou fins a la Restauració monàrquica, entre 1874 i 1923, que es va dissenyar i es va portar a terme un projecte de construcció sistemàtica de nous edificis que pretenien respondre a les noves exigències de la reforma penitenciària. Sota la inspiració de les concepcions carcelàries de l'anglès Jeremies Bentham, que s'havien donat a conèixer a l'estat espanyol per Jacobo Villanueva y Jordán i Toribio Nuñez els anys 1834 i 1835, i que partien de la construcció d'un panòptic on els reclusos estarien tancats en cel·les individuals construïdes al voltant d'una torre d'inspecció central, s'iniciaria a finals del segle XIX i durant la primera dècada del segle XX, la construcció de presons cel·lulars que seguirien diversos models. A partir de la necessitat de la reclusió individualitzada dels reclusos, dels 29 establiments cel·lulars construïts entre 1860 i 1905, 5 tenien panòptics, 18 eren edificis de tipus radial i 6 combinaven ambdós models³.

La primera presó cel.lular important de les construïdes durant aquest període fou indudablement la de Madrid, inaugurada el 1884, després de set anys de treballs, i de nombrosos debats centrats tant sobre el cost total de la presó -inicialment previst en 4 milions de pessetes, però que en va acabar costant més de 7, a part de l'import d'adquisició dels terrenys- com sobre el sistema d'individualització del reclús que encara tenia molts detractors. Amb capacitat per més de mil reclusos, la presó cel.lular de Madrid seria la primera de les grans construccions penitenciàries de l'estat espanyol, que acabaria donant l'impuls necessari a la reforma definitiva, ja que la Model madrilenya complia amb els requisits mínims exigits pels reformistes : *"Cada celda era una célula vital expuesta a la observación continuada de los vigilantes. El preso vivía en un espacio autosuficiente : en la celda había una cama plegada, mesa, silla, un retrete, que inicialmente sólo era un cubo que se recogía todos los días. El único contacto que los presos podían tener era con los vigilantes, sacerdotes, abogados y familiares. Todo estaba dirigido a evitar la comunicación, incluso visual, con el resto de la población encerrada, de esta forma se facilitaba el objeto del aislamiento : corregir, evitar el contagio y favorecer el gobierno de la cárcel de manera que no hiciera falta mucho personal para controlar los mil presos"*⁴. La individualització, doncs, afavoria l'aïllament i la correcció del reclús.

La presó de Bilbao, uns anys anteriors a la de Madrid, ja que va entrar en funcionament el 1873 i la de València, inaugurada el 1903, serien també presons cel.lulars, que ben aviat serien conegudes amb el nom de *models*, denominades així amb l'objectiu de popularitzar i potenciar

el sistema d'individualització de reclusos, contraposat a l'encara existent en molts casos d'aglomeració.

Fou en aquest context quan el 1887, sota l'impuls del penalista Pere Armengol i Cornet, es varen iniciar les obres de la Presó Model de Barcelona, que en contrast amb la de Madrid s'havien de diferenciar pel seu reduït cost, a causa de l'aventatjós preu pagat pel solar on s'havia de construir i per la utilització de materials de construcció, com la rajola, propis del país⁵. Així el cost total de la presó barcelonina no havia d'arribar als 3,5 milions de pessetes, i el preu unitari de la cel.la se situava en les 4.216 pessetes, mentre a la presó cel.lular de Madrid cada cel.la havia costat 6.634 pessetes⁶.

Allunyada del centre de Barcelona, la presó s'havia començat a construir en un extrem despoblat de l'Eixample, entre els carrers d'Entença, Provença, Rosselló i Nicaragua, més propera a l'encara municipi de Sants, que no als nuclis poblats de Barcelona, i quan es va inaugurar, disset anys després d'haver-se iniciat les obres, encara es trobava a les afores de la ciutat. De fet passarien encara uns anys, avançat ja el segle XX, perquè la Model barcelonina quedés plenament integrada al paisatge urbà de Barcelona.

Dissenyada pels arquitectes Salvador Viñals i Josep Doménech i Estapà, la presó no només havia de complir els requisits mínims que requerien els nous conceptes penitenciaris, sinó que s'havia d'oferir com un autèntic model en el conjunt de les presons Models existents. Així, l'edifici estava compartimentat en tres zones clarament diferenciades : una primera, per on s'accedia a través de

l'entrada principal del carrer d'Entença, corresponia a l'administració; la part central, la més extensa i important, comprenia la presó preventiva i altres cosos d'edifici destinats a locutoris, enfermeria, safareigos i patis cel.lulars; una part posterior, que encara no estava construïda quan es va inaugurar estava prevista per Correccional.

La presó preventiva era una construcció radial, formada per un cos central de forma poligonal de la que partien les sis ales o galeries destinades a cel.lles. Amb planta baixa i dos pisos, disposava també d'un semisòtan on s'havien establert les cel.lles de càstig. El total de cel.lles individuals construïdes era de 600, repartides en 32 a cada una de les ales anteriors, 22 a les centrals i 46 a les posteriors. Els aspectes més destacables d'aquesta construcció eren els següents⁷:

- En primer lloc, el cos central, d'on partien les galeries, era una construcció alveolar, punt neuràlgic de tot el sistema de vigilància des d'on una sola persona podia controlar totes les cel.lles i, al mateix temps esdevenia centre de moralització, ja que la pròpia rotonda era una capella al centre de la qual s'havia aixecat un altar des d'on es podia dir missa i impartir conferències als reclusos, amb l'objectiu que *"durante la estancia del preso en la cárcel, oiga éste buenos consejos y mejore en sus condiciones morales"*⁸. A nivell arquitectònic aquesta rotonda presentava la novetat de la utilització del ferro en la seva estructura i el fet d'estar coronada per una cúpula que permetia l'entrada de llum natural. El fet que sigui arquitectònicament una de les parts més cuidades de la presó indica el paper cabdal que se li atribuïa.

- Les galeries, on s'ubicaven les cel·les, disposaven d'uns sistemes d'il·luminació, amb sostres trasl·lúcids i uns rosetons situats al final de cada galeria, que durant el dia afavorien també els sistemes de control i vigilància, ja que totes les portes de les cel·les eren fàcilment observables des del punt central de la rotonda.

- La vigilància del reclús quedava finalment concretada en la pròpia cel·la, espai unipersonal destinat a l'aïllament dels reclusos, i que definia pròpiament la naturalesa de la presó. Que el sistema cel·lular seguia generant encara crítiques queda palés en la defensa que en va haver de fer Ramon Albó en el seu discurs el dia de la inauguració, on rebatia els arguments segons els quals la cel·la resultava antihigiènica, perjudicava la salut i produïa bogeria, i defensava l'aïllament del reclús com a primera precaució per aconseguir la seva correcció, ja que la cel·la, segons Albó *"no es el aislamiento absoluto, la celda significa tan sólo la separación de unos presos con otros, el apartamiento de elementos funestos o de condiciones negativas para su corrección y enmienda, para facilitar y multiplicar, en cambio, la acción de condiciones positivas y de elementos moralizantes"*, perquè *"la celda necesita y ha de tener su debido complemento en las conferencias religiosas e instructivas, en las prácticas de la religión, en la instrucción, en la lectura de buenos libros, en el paseo y ejercicio físico, en el trabajo, en la visita del sacerdote de la Cárcel, de los jefes y del médico, en la de su familia, y, muy en especial, en la de los individuos de las Sociedades de presos y libertos"*⁹.

A la nova presó de Barcelona les cel·les eren espais de 4 metres de longitud per 2,4 d'amplada i 3,4 d'alçada mitjana. Provistes de ventilació i d'il·luminació naturals, i també amb llum elèctrica -que substituïa la inicialment prevista de gas-, disposaven de wàter, un lavabo amb dipòsit annex, un llit de ferro giratori que podia subjectar-se a la paret durant la nit, la taula fixa al mur, amb un estant i un tamboret lligat amb una cadena de ferro per evitar que el reclús podés arribar fins a la finestra.

En la mesura en què la cel·la és la peça clau del tancament del reclús ha de complir les condicions d'aïllament i vigilància previstos. Així, hom intenta garantir l'aïllament des de tots els punts de mira, tant a través del gruix dels murs que separen les cel·les, de trenta centímetres d'espessor, com en la instal·lació de les canyeres del wàter, que es recullien de dos en dos. Altrament, la porta que tancava la cel·la tenia un petit espiell en forma cònica que permetia vigilar el reclús sense que aquest ho advertís, i disposava d'un sistema de tancament, amb cop i clau al mateix temps, que en casos de necessitat possibilitava el tancament de les portes amb gran rapidesa, perquè amb un cop sec la porta es tanqués sense que fos necessària la clau, però per tornar-la a obrir calgués aquesta.

Les innovacions que presentava la Model de Barcelona eren, doncs, nombroses, fins i tot respecte a les altres presons Model, fins el punt que en el moment de la seva inauguració era, sens cap mena de dubtes, la presó més moderna de l'estat i la que més bé recollia els principis penitenciaris elaborats pels reformistes del vuitcents :

individualització, humanització i salubritat, correcció i moralització. Com ha assenyalat Pedro Fraile es tractava d'un edifici ben dissenyat a partir de la reflexió penitenciària de finals del segle XIX, però la ràpida evolució de la societat urbana durant el segle XX, amb els canvis radicals que es produiran molt ràpidament en la tipologia de la delinqüència convertiran la presó cel.lular de Barcelona en un dels grans fracassos de la reforma penitenciària vuitcentista¹⁰.

En primer lloc, perquè la lògica de la Model, a partir dels criteris amb què havia estat concebuda implicava el manteniment de la individualització del reclus a la cel.la. La Model que era una presó que preveia hostatjar, una vegada acabada definitivament, uns 800 reclusos, ha vist com en molts moments de la seva història, aquesta xifra era un punt de referència tan llunyà com obsolet. Només tenint en compte el període objecte del nostre estudi, les xifres d'ocupació de la Model superen abastament totes les previsions. Però, en el període immediatament posterior, encara queden molt més superades. El testimoni de mossèn Martí Torrent, que fou el capellà de la presó Model després de la guerra, és irrefutable : entre 1939 i 1942 varen passar per la presó 35.000 reclusos i en moments determinats la població penitenciària se situava entre les 8.000 i les 10.000 persones¹¹. Borja de Riquer parla explícitament de 6.464 empresonats a la Model el dia 10 de juliol de 1942¹².

Evidentment això implicava que les cel.les unipersonals que durant la guerra varen hostatjar ja tres i quatre reclusos, posteriorment n'arribessin a encabir nou o deu, amb la qual cosa tot el sistema d'aïllament i

d'incomunicació i totes les teories sobre el contagi físic i moral, la higiene i salut, etc. se n'anaven en orris. No cal dir que la seguretat i la vigilància tampoc serien les mateixes.

Altrament, la Model era una presó pensada fonamentalment per a delinqüents comuns fàcilment adoctrinables i flexibles des d'un punt de mira moral i fàcilment influenciables -i a on els polítics tenien destinades unes instal·lacions molt més reduïdes i separades, amb les corresponents cel·les i serveis diferenciats en el cos central de l'edifici, però al marge de les galeries. Però sí, per una banda, el pres comú d'origen urbà del segle XX és radicalment diferent al vuitcentista, amb el nou segle s'inaugura també una dinàmica de conflicte socio-polític que converteix el reclús polític en resident habitual -i en molts moments no gens marginal- de la Model.

Un altre tema seria el de la ubicació de la Model, que en molts pocs anys passaria d'ésser una presó construïda a les afores de la ciutat a estar plenament integrada al paisatge urbà. És cert que sobre aquest punt la ciència penitenciària i reformista del segle XIX no en deia res, que de fet el problema de la ubicació dels presos sempre havia plantejat problemes i la opció més freqüent havia estat la llunyania. A la pràctica, però, el problema de la ubicació de la Model s'ha plantejat molt recentment a partir del moment en què ha estat un focus permanent de conflicte que ha traspassat els propis murs de la presó. I és que la presó sovint ve a ser el reflexe o el mirall de les deficiències de la societat i n'amaga les vergonyes. No és per casualitat que, com destaca Pedro Fraile, ni l'acte

d'inici de les obres ni la seva inauguració mereixessin un gran ressò social a la premsa barcelonina de l'època¹³.

Per totes aquestes raons -i segurament més que en podríem trobar- la Model ben aviat deixarà d'ésser no només "model" d'entre les Models, sinó model de gairebé res, en la mesura en què deixarà de complir les funcions primordials perquè fou concebuda -vigilar, castigar i corregir-. L'etapa objecte del nostre estudi, per bé que representi un període excepcional en la història de la Model, n'és un bon exemple.

NOTES

- 1 Entre les obres més recents vegeu, sobretot, Pedro Fraile : *Un espacio para castigar. La cárcel y la ciencia penitenciaria en España (siglos XVIII-XIX)*. Ed. del Serbal. Barcelona, 1987, i Pedro Trinidad : *La defensa de la sociedad. Cárcel y delincuencia en España (siglos XVIII-XX)*. Alianza Ed.. Madrid, 1991.
- 2 Vegeu Pedro Fraile : *Un espacio para castigar*, pàg. 161 i següents.
- 3 *Ibid.*, pàg. 189-190.
- 4 Pedro Trinidad : *La defensa de la sociedad*, pàg. 181.
- 5 Pedro Fraile : *Un espacio para castigar*, pàg. 196.
- 6 *La Prisión Celular de Barcelona. Discurso leído en el acto de la inauguración oficial de aquella, celebrado el 9 de junio de 1904* por Ramón Albó y Martí. A. López Robert, impresor. Barcelona, 1904. Per les dades sobre el cost de la Model i la seva relació amb la de Madrid, vegeu l'apartat "Descripción general de la Nueva Cárcel de Barcelona", pàg. 29.
- 7 Vegeu, sobretot, el que destaca Pedro Fraile : *Un espacio para castigar*, pàgs. 196-202.
- 8 A "Descripción general de la Nueva Cárcel de Barcelona", pàg. 27.
- 9 Ramón Albó y Martí : *La Prisión Celular de Barcelona. Discurso leído...*, pàg. 12.
- 10 Pedro Fraile : *Un espacio para castigar*, pàgs. 205-206.
- 11 Martín Torrent : *¿Qué me dice Usted de los presos?*. Imprenta Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares, 1942. Pàgs. 81 i 90.
- 12 Borja de Riquer i Joan B. Culla : *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*. Vol. VII de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona, 1989. Pàg. 89.
- 13 Pedro Fraile : *Un espacio para castigar*, pàg. 204-205.

I PART :

LA DINÀMICA HISTÒRICA D'UN CENTRE PENITENCIARI.

1. La Presó Model en esclatar la guerra : el nou marc històric, legal i institucional

Quan el 19 de juliol de 1936 Barcelona es troba immersa en la nova problemàtica històrica generada per la insurrecció militar que s'havia iniciat tot just feia un parell de dies a les guarnicions espanyoles del Nord d'Àfrica, la presó Model barcelonina -anomenada encara *prisión celular*- seguia depenent de la *Dirección General de Prisiones* del Ministeri de Justícia del Govern de la República. El seu director era, per tant, un funcionari de l'estat, D. Simón García Martín del Val, i el seu administrador D. José Moya Rodríguez. Per bé que l'Estatut d'Autonomia de Catalunya del 1932 contemplava el traspàs de competències en matèria de presons a la Generalitat, des d'aleshores s'havia avançat ben poc. És cert que s'havia publicat un Decret de traspàs en data d'onze de maig del 1934, però un article addicional de l'esmentat decret assenyalava que el traspàs no seria efectiu fins després que s'hagués efectuat la valoració dels serveis de presons. El juliol de 1936 la valoració encara restava per fer.

Altrament, en data ú de juliol de 1936 la Model acollia al seu si 859 reclusos de tota mena, però fonamentalment comuns, segons la relació nominal dels reclusos que havien passat revista a començaments de mes¹. I el dia 19 de juliol la xifra no havia variat substancialment : 815 eren els reclusos que esperaven el "racionat ordinari", que sumats als 36 reclusos malats de la infermaria, donaven un total de 851². Per bé que es trobava una mica per damunt de la seva capacitat normal -estimada en 710 reclusos- no es pot dir que existís sobre població.

En aquesta situació, l'esclat de la insurrecció militar va implicar un trasbals considerable per les presons existents a Catalunya³. En primera instància perquè la resposta popular contra la irrupció dels militars pels carrers de Barcelona, des de la matinada del diumenge dia 19 de juliol, va implicar un canvi en la correlació de forces socials existents a Catalunya i de cop l'hegemonia política i social va anar a raure al carrer a mans del moviment popular que estava combatent els militars. Com en l'inici de tantes altres revolucions les presons -sovint considerades símbols d'opressió social i d'oprobri pels oprimits- varen esdevenir un dels objectius d'un sector del moviment popular. I la tarda del mateix dia 19 la totalitat dels reclusos eren alliberats.

Disposem de diversos testimonis del zel utilitzat pel funcionari de torn a l'hora de deixar constància de la massiva fuga de reclusos. Es tracta de l'apuntament existent en els expedients personals de diversos reclusos que, interns a la Model el mes de juliol, tornaren a ingressar-hi un temps després. Com exemple, en el cas del reclus Julià J.T., jornaler de 29 anys, que havia ingressat per robatori a mà armada el 27 de desembre de 1935, l'anotació és molt concisa : *"En la tarde de hoy se ha evadido violentamente este recluso. Se da cuenta"*. Però a l'expedient d'Oscar S.M., que tot just havia acabat d'ingressar el dia 16 de juliol, processat pel Jutjat de Primera Instància i Instrucció nº 5 de Barcelona per tinença d'armes, l'apuntament era encara més expeditiu i no deixava lloc a dubtes : *"En el dia de hoy se ha evadido este recluso de la Prisión en unión de todos los demás. Se da cuenta"*. Com si de l'esclat d'una nova etapa històrica es tractés calia iniciar-la fent taula rassa del passat i

alliberant aquells que tradicionalment eren considerats les víctimes de les injustícies d'una societat caduca que calia superar. D'aquesta manera la Model es va quedar sense hostes la nit del mateix dia 19 de juliol.

Vençuda la rebel·lió militar a la totalitat de guarnicions de Catalunya, a partir del dia 20 de juliol la societat catalana es veuria immersa en una nova etapa històrica caracteritzada per l'inici d'una profunda revolució social, impulsada particularment pels sectors anarquistes, que implicaria una ensulsiada sense precedents de les institucions republicanes. Paral·lelament, com si calgués recordar que ens trobavem davant d'una guerra civil que era una autèntica guerra de classes entre sectors socials que apareixien com irreconciliables, s'iniciava una extensa i intensa repressió contra tots aquells que amb raó o sense eren identificats amb la causa dels militars que, a Catalunya al menys, havien estat derrotats.

L'estiu del 1936 les ciutats i camps de Catalunya -com la de tot el territori de l'estat- es veiren colpits per una onada de violència sense precedents. La insurrecció dels militars, que estava propiciant l'inici d'una autèntica guerra des d'una perspectiva militar, desfermava tots els odis i revenjes acumulats durant moltes dècades.

En aquest context precís, la presó Model de Barcelona, com la totalitat de penitenciaris més o menys regulars, perdria protagonisme repressiu a favor dels nous centres de reclusió creats pel conjunt d'organitzacions polítiques i socials que exercien la nova repressió. Mentres va durar l'onada repressiva de l'estiu de 1936 arreu varen proliferar nous centres de reclusió habilitats per la CNT,

la FAI, el PSUC, el POUM, els *incontrolats* i els qui no ho eren tant, noves "presons" que en el millor dels casos escapaven al control governamental. És cert que, pel que fa sobretot als militars, el vaixell *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona, havia de convertir-se en la gran presó flotant de la fallida insurrecció. Però, la disbauxa repressiva dels primers mesos de la guerra possibilitava que qualsevol amb carnet d'antifeixista podés convertir-se en carceller d'ocasió.

Segurament per aquesta raó, pel poc paper repressiu que estaven jugant les presons regulars, a Catalunya no es varen produir episodis de violència inusitada contra les presons i els nous reclusos com a altres indrets del territori republicà. És extremadament significatiu, al respecte, la còpia del telegrama que el jutge de la Audiència de Barcelona, Ignacio de Lecea, enviava al Conseller de Justícia i Dret, en data 4 d'agost de 1936, remès pel Director General de Presons del Govern de la República, i segons el qual s'instava a què es prenguessin mesures per evitar l'assalt a les presons⁴.

De totes maneres, i per bé que no es produïssin episodis violents, la situació no deixava d'ésser caòtica. I davant d'aquesta situació el govern de la Generalitat, i el seu conseller de Justícia, en aquells moments el militant d'Esquerra Republicana de Catalunya Josep Quero Morales varen portar a terme tot un seguit d'iniciatives institucionals que, si per una banda, intentaven posar ordre al caos existent i adequar la situació de les presons a la nova situació històrica que s'estava vivint, per altra banda eren mesures que incrementaven obertament les competències de la Generalitat.

La primera i, sens dubte, més important mesura adoptada per la Generalitat fou el decret de 12 d'agost de 1936 pel qual la Generalitat s'incautava del servei de presons, o, com deia el propi decret "la Generalitat assumeix les facultats que les LLeis i Reglaments vigents atribueixen al Govern de la República en matèria de presons i passen a dependre d'aquest Departament totes les presons existents a Catalunya"⁵. Una Ordre del dia 13 d'agost creava el Comitè de Presons que, presidit pel lletrat Josep Mª Imbert i Perejoan, estava format per representants de totes les organitzacions antifeixistes : com a vocals, n'eren membres Xavier Serrano i Coello, Sebastià Nicolau i Ferrando, Eduard Sanjuan i Albí i Jaume Miquel i Palau, i Joan B. Roca i Caball n'era nomenat secretari tècnic amb veu i sense vot⁶. Una nova Ordre del dia 11 de setembre de 1936 al mateix temps que substituïa el nom de Comitè de Presons de Catalunya pel de Comitè de Serveis Correccionals de Catalunya, nomenava dos vocals més : Josep Sanchís i Valero i Emili Vilaseca i Juvé⁷.

D'aquesta manera, menys d'un mes després d'iniciada la guerra, les presons de Catalunya passaven a dependre de la Generalitat i tot el sistema penitenciari català sofria una transformació considerable. Val a dir que la mesura, adoptada unilateralment per la Generalitat, no fou ben vista pel Govern de la República que, en primera instància, va haver de conformar-se en acceptar-la, com havia d'acceptar la resta de disposicions i iniciatives legislatives que des de l'inici de la guerra s'estaven prenent a Catalunya, sovint saltant-se el sostre estatutari. Però en el futur, la incautació de les presons esdevindria un del focus del conflicte intergovernamental

que enfrontaria el Govern de la República amb el de la Generalitat.

La coherència de l'acció inicial empresa obligava a adoptar tot un altre seguit de mesures legislatives en ordre a regular i administrar els serveis correccionals. Així, amb una clara voluntat reformadora, una ordre del 8 de setembre de 1936 suprimia el cos de guàrdies de seguretat interior de les presons i creava, per a substituir-lo, el d'auxiliars-reformadors, i una nova ordre de 21 de setembre suprimia el cos de presons i els seus funcionaris passaven a dependre del nou cos de Serveis Correccionals, compost d'auxiliars-reformadors i d'oficials-reformadors. També per una ordre del 21 d'agost el Patronat de Reclosos i Alliberats pasava a dependre del Comitè de Presons. Finalment, una ordre de 29 d'agost creava una Inspecció Permanent de Presons, per quin càrrec era nomenat interinament Jaume Miquel i Palau, que ja era vocal del Comitè de Presons de Catalunya⁸.

La darrera mesura important que calia portar a terme, per tal d'adequar el sistema penitenciari a la nova situació política existent era procedir a un recanvi del personal responsable de les presons de Catalunya. El doble objectiu havia d'ésser vincular els màxims càrrecs de responsabilitat penitenciària a les noves autoritats catalanes i, altrament, dotar d'un nou contingut social els nous auxiliars i oficials encarregats de la custòdia o rehabilitació dels reclusos, en un moment en què estava a punt de canviar el protagonista del delictes i les presons estaven a punt d'omplir-se de nous delinqüents polítics i socials.

El resultat de la nova política de personal penitenciari portada a terme pel Comitè de Serveis Correccionals i oficialitzada per la Generalitat es concretaria amb el nomenament de nous directors de presons i d'un nombrós personal, militants en tots els casos de partits i organitzacions antifeixistes. A la Model barcelonina els canvis es començarien a portar a terme a finals d'agost de 1936, quan, per ordres del dia 29 d'agost, serien designats Director i Administrador de la presó, respectivament, Josep Vicente i Sebastián, que ja n'era cap de serveis i Antoni Aznar i Linares, oficial del cos de presons. Per una nota posterior del futur Conseller de Justícia Pere Bosch i Gimpera, sabem que ambdós procedien de l'Estat, i eren militants de la CNT⁹. Les primeres relacions dels nous oficials i auxiliars de presons, aparescudes al "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya", daten del 9 de setembre de 1936, i en elles apareixen ja alguns funcionaris dels qui coneixem la seva militància a la CNT i al POUM¹⁰. Aquests nous nomenaments eren, doncs, una conseqüència més dels canvis de l'hegemonia político-social que s'estava produint a Catalunya, i que quedaven reflectits en tots els aspectes de la vida política i social.

NOTES

- 1 La data és de la "Relación nominal de los reclusos que en el día de la fecha han pasado revista ante el Administrador Don José Moya Rodríguez", datada el dia 1 de juliol de 1936, inclosa a *Ministerio de Justicia. Dirección General de Prisiones. Prisión Celular de Barcelona. Año de 1936. Mes de Julio. Cuenta Justificada en firme de Alimentación y Agua Potable. Borrador*. Es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya.
- 2 Vegeu el "Estado demostrativo de los artículos suministrados para la alimentación de los reclusos de este Establecimiento durante el mes, correspondiente al racionado ordinario", a *Ministerio de Justicia... Ibid.*
- 3 He intentat una valoració del que va representar per les presons de Catalunya l'inici de la guerra civil espanyola a Pelai Pagès : *El sistema penitenciari català durant la guerra civil espanyola (1936-1939)*, "Acàcia" (Barcelona), nº 3, 1993.
- 4 El text del telegrama era el següent : "Ruegole comunique urgencia a Gobernador Civil lo siguiente : Ante la posibilidad fuesen asaltadas prisiones partido con peligro vida funcionarios y reclusos informe aquellos casos que en la localidad respectiva no hubiesen fuerzas regulares suficientes garantizar custodia y se temeria fundadamente dicho asalto procediendo caso peligro inminente con necesarias garantías traslado reclusos a prision capital quedando autorizado habilitar nuevos edificios para prision a cargo funcionarios prisiones disponiendo la vigilancia exterior fuerza pública Prisiones esa provincia que tenga ese proposito". A.H.N.-Sección Guerra Civil- Salamanca. Lligall 26/1, nº 1.
- 5 "Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya", 14 d'agost de 1936.
- 6 "B.O.G.C.", 14 d'agost de 1936.
- 7 "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya", 11 de setembre de 1936. En dates posteriors, abans de què s'acabés l'any 1936, el Comitè va patir els següents canvis : Eduard Sanjuan i Albí va dimitir i fou substituït per Josep Vicente i Sebastián ("D.O.G.C.", 6 de novembre de 1936). Joan B. Roca i Caball fou substituït com a Secretari del Comitè per Emili Saleta i Llorens ("D.O.G.C.", 17 de novembre de 1936). Josep Sanchís i Valero fou substituït

per Joan A. Rodríguez i Huertas ("D.O.G.C.", 9 de desembre de 1936). Emili Saleta presentaria la dimissió, sense que consti que fos substituït, en data 29 de novembre de 1936, però no li seria admesa fins el 10 de desembre ("D.O.G.C.", 19 de desembre de 1936).

⁸ "D.O.G.C.", 30 d'agost de 1936. Miquel es mantingué en el seu càrrec fins que el 14 de gener de 1937 fou substituït per Antoni Devesa i Bayona el militant de la CNT que, juntament amb Barriobero i Batlle, fou durant la primera fase de la guerra un dels màxims dirigents de l'Oficina Jurídica de Catalunya, el màxim organisme judicial que operava amb tota autoritat i impunitat des del Palau de Justícia de Barcelona.

⁹ Vegeu la relació de Directors de Presons de Catalunya en un document que es conserva al Fons Bosch i Gimpera, dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i a on al costat de cada nom hi figura, escrit a mà, la militància política. El document és de començament de 1938. Vegeu A.N.C.-F.B.G., 7.1.4.

¹⁰ *Nota d'antecedents dels aspirants de Serveis Correccionals destituïts per ordre data 2 de novembre, de 1937.* A.N.C.-F.B.G., 7.1.5.

2. El moviment de reclusos : una població penitenciària creixent

A la fi del mes d'agost de 1936 s'havien produït, doncs, els canvis més importants perquè la Model tornés a jugar el paper que li havia de correspondre quan es normalitzés del tot la situació penitenciària de Catalunya. I ben aviat, certament, començaria a participar en la nova repressió político-social iniciada amb la guerra, tot i que ho farà de manera diferent d'acord amb la pròpia dinàmica que assoleix la repressió en cada fase de la guerra, i a partir dels canvis que s'aniran produint tant en la correlació de forces de la societat catalana com en la l'aparell institucional i judicial. Fins el punt que la Model es convertirà en un autèntic mirall de la conflictivitat social i política en què es troba immersa la societat catalana.

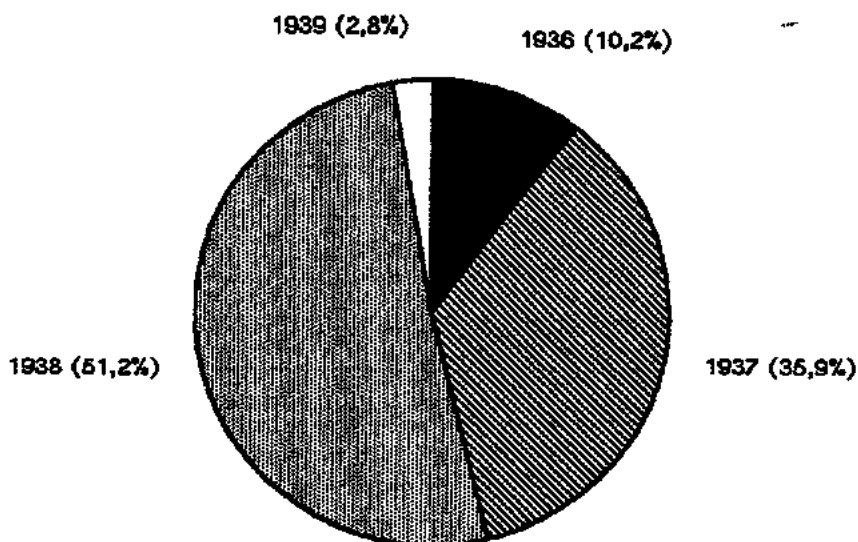
2.1. Els ingressos

Un dels índexs més significatius per valorar la incidència d'un centre de reclusió en cada moment històric és analitzar el moviment de reclusos, les entrades i sortides de la presó. En el cas que ens ocupa això passava per l'estudi dels expedients personals que es conserven del període de la guerra civil i que es refereixen a 13.153 persones que en un moment o altre de la guerra varen anar a parar a la presó barcelonina¹. En una primera anàlisi es tractava, doncs, de comptabilitzar i distribuir aquests expedients personals per dates d'ingrés a la presó, tenint en compte que es disposava de la data d'ingrés de 13.134 expedients, que 514 reclusos foren reincidents, que 53 varen creuar en tres ocasions la porta d'accès del

Preventori i 11 reclusos ho varen fer en quatre ocasions. Tot plegat suma un total de 13.712 ingressos que, ditribuits per anys, en el decurs del període que ens interessa, dona el següent resultat, amb la proporció corresponent :

1936 : 1.398
1937 : 4.918
1938 : 7.016
1939 : 380

MOVIMENT RECLUSOS
ENTRADES, 1936-1939

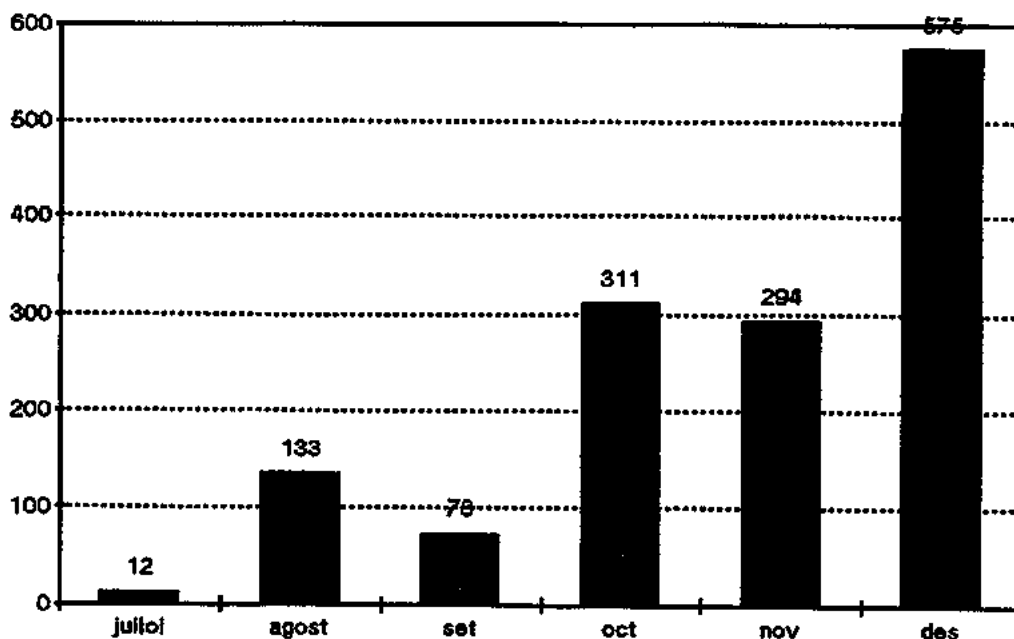
A simple vista, el resultat no deixa d'ésser sorprenent : en un sol any, el 1938, es recullen més del 50% dels

ingressos totals del període. És veritat que l'any 1936 només es contemplen els mesos que van de juliol a desembre, i que l'any 1939 correspon només a un sol mes. Però el conjunt de 1938 suma més que el total dels gairebé dinou mesos de la resta. I és que l'any 1938 és l'any en què els mecanismes repressius de la República -amb una policia política, el SIM, i uns tribunals de justícia implecables- varen funcionar a ple rendiment, i en què la societat catalana va assolir una pressió més elevada a causa de l'evolució de la guerra. La militarització de la societat va esdevenir un requeriment insuportable el 1938.

Altrament, cal observar el moviment per mesos dins de cada any per fer-se càrrec de la seva vinculació amb l'evolució dels esdeveniments i amb la situació política canviant en totes les seves dimensions. Durant l'any 1936, l'any d'inici de la guerra, les entrades van distribuïdes de la següent manera :

MOVIMENT RECLUSOS

ENTRADES-1936

Juliol.....	12	Octubre.....	311
Agost.....	133	Novembre.....	294
Setembre.....	73	Desembre.....	575

Com és fàcilment observable, durant el juliol i l'estiu en prou feines es produeixen ingressos. Certament, és l'etapa en què la Model i el conjunt de preventoris catalans en prou feines tenen protagonisme repressiu, car la repressió passava, durant aquestes setmanes, per l'eliminació física de l'enemic. És ben conegut que durant aquesta etapa la disbauxa repressiva va estar presidida per incontrolats sense que ni la Generalitat ni la direcció dels partits i organitzacions polítiques hi poguessin fer res. La caòtica situació que va viure la Model amb l'esclat de la guerra i la proliferació de centres de reclusió, no

feien aconsellable per a molts dels nous agents repressius confiar els seus detinguts a una institució governamental. Ja hem assenyalat que al menys per aquells que varen protagonitzar la sublevació militar de juliol el centre de reclusió per excel·lència fou el vapor *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona.

La situació va començar a normalitzar-se, i la Model va començar a recobrar protagonisme, a partir del mes d'octubre. Cal tenir present que el 26 de setembre de 1936 s'havia constituït el nou govern de la Generalitat, que incorporava a l'executiu català el conjunt de forces antifeixistes existents a Catalunya. L'inici de la unificació del poder polític i la recuperació efectiva de la Generalitat començaven a posar ordre a la reraguarda. El nomenament d'Andreu Nin com a nou conseller de Justícia de la Generalitat i la ingent tasca que va portar a terme per evitar la repressió incontrolada, amb la constitució dels nous Tribunals Populars, varen contribuir a normalitzar la situació.

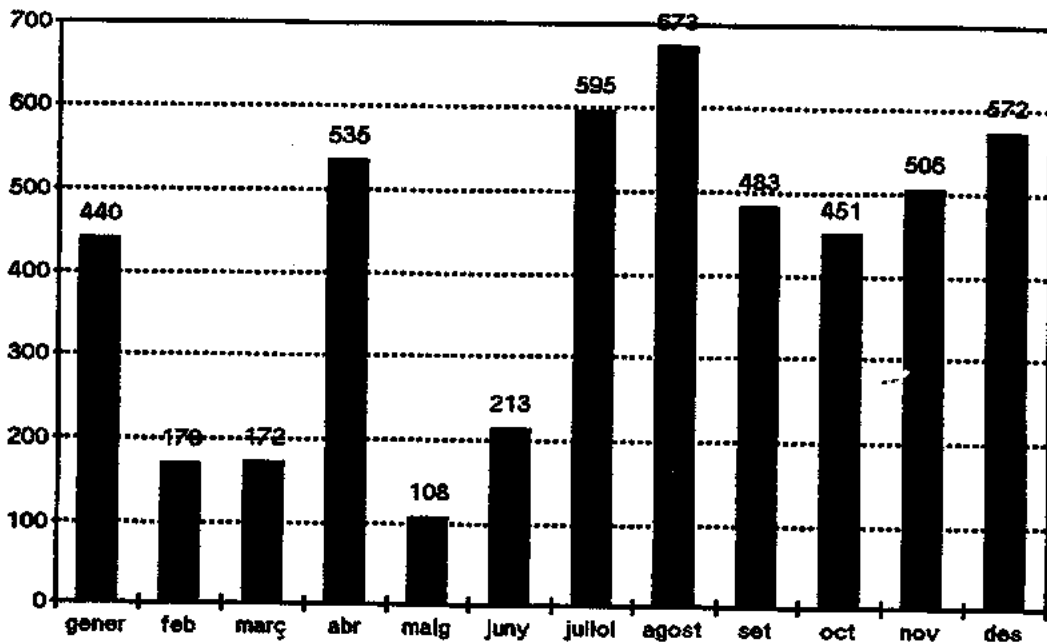
Això explica que a partir del mes d'octubre la Model recuperi el seu nivell d'ingressos, que s'incrementa considerablement el mes de desembre, per bé que desembre serà un mes que coneixarà l'ingrés de nombrosos presos governatius, que faran una estada a la presó prou curta.

La xifres d'ingresos que varen tenir lloc en cada mes de l'any 1937, referides al 35'9% que li corresponen a aquest any, són les següents:

Gener.....	440	Juliol.....	592
Febrer.....	170	Agost.....	673
Març.....	172	Setembre.....	483
Abril.....	535	Octubre.....	451
Maig.....	108	Novembre.....	506
Juny.....	212	Desembre.....	572

MOVIMENT RECLUSOS

ENTRADES, 1937

En aquesta seqüència cal destacar, en primer lloc, les diferències que s'observen entre la primera i la segona meitat de l'any. Certament, si exceptuem els mesos de gener i abril, quan es produeixen ingressos per causes exògenes de la mateixa Model, el nivell d'entrades durant el primer semestre de l'any és realment baix. El mes de gener, que se situa en uns percentatges molt semblants als mesos de setembre i octubre, i una mica més elevat que durant octubre i novembre de l'any anterior, es produeix l'ingrès

d'un grup prou important de reclusos, ja penats, procedents de la Presó de Lleida. La comunicació que el President dels Serveis Correccionals de Catalunya enviava al Director de la Presó Model amb la relació dels reclusos de Lleida que havien d'ésser traslladats a Barcelona incloïa 134 noms². Els fulls d'Estadística mensuals elaborats pels diferents preventoris de Catalunya deixaven constància d'aquest important ingrès : mentre la Model passava de 871 a 1010 reclusos dels dies 15 al 16 de gener, la presó de Lleida, inversament, passava de 406 a 285 els mateixos dies³.

L'altra excepció és la del mes d'abril, però en aquest cas l'increment s'explica pel fet que l'abril la Model va rebre una important remesa de reclusos procedents de les presons militars del Castell de Montjuïc, la majoria penats, que anteriorment havien estat reclosos en el vaixell *Uruguay*. No cal dir que en la immensa majoria es tractava dels militars, ja jutjats i condemnats, que s'havien sublevat el juliol de 1936. De fet des de que el mes de novembre de 1936 s'havia produït el trasllat massiu de presos de l'*Uruguay* a Montjuïc les presons d'aquest Castell havien començat a quedar colapsades i les necessitats d'ús estrictament militar ben aviat varen obligar a plantejar el trasllat massiu de reclosos a d'altres preventoris.

Ja el febrer de 1937 una comunicació del President dels Serveis Correccionals de Catalunya al director de la Model instava a què "com a primera mesura us servireu atendre com a dependència annexa a aquest Establiment Preventori i

Judicial a l'alimentació de la població reclosa de Montjuïc, amb càrrec a les nostres partides", al mateix temps que requeria que s'habilités rapidament la Model per traslladar el nombre més gran de detinguts i penats de Montjuïc i que s'atenguessin "totes les entrades dels reclosos judicials i governatius" per no congestionar més Montjuïc, puix "Montjuïc deixa d'ésser preventori i correccional civil"⁴. El 18 de març de 1937 sengles notificacions al Comissari civil de Montjuïc preveien el trasllat de reclusos als nous correccionals de Figueres i Mataró, però l'ordre es va veure suspesa per la impossibilitat d'utilitzar el Castell de Sant Ferran de Figueres com a presidi. Finalment hom va optar per un trasllat massiu cap a la Model.

L'arribada d'aquests reclusos al Preventori Judicial de Barcelona es produirà fonamentalment els dies 12 i 13 d'abril, en què entraren un mínim de 126 i 153 reclusos, respectivament, per bé que encara n'arribaren els dies 14, en nombre de sis, i 15 en nombre de trenta-quatre. El full d'estadística de la presó Model referit al mes d'abril de 1937 reflecteix molt bé aquests ingressos, ja que si el dia 11 hi havien 1248 reclusos el dia 16 passaven a ser-ne ja 1715. Mentres Montjuïc es buidava radicalment. Disposem del nombre total de detinguts que existien a les presons del Castell en data 30 d'abril de 1937 i que es limiten a 22 reclusos, mentres a començament de juny la xifra tornava a ser ja de 197 empresonats⁵.

Cal destacar, a més, el significatiu descens del mes de maig, el mes en què es varen produir els enfrontaments

armats a Barcelona entre les diverses forces del bloc antifeixista. Si respecte al total de l'any 1937 els reclusos que varen ingressar a la Model el mes de maig representen el 2'2%, respecte al total del període bèl·lic se situa encara molt per sota, en un 0'8%, només superat a la baixa pels mesos de juliol i setembre de 1936.

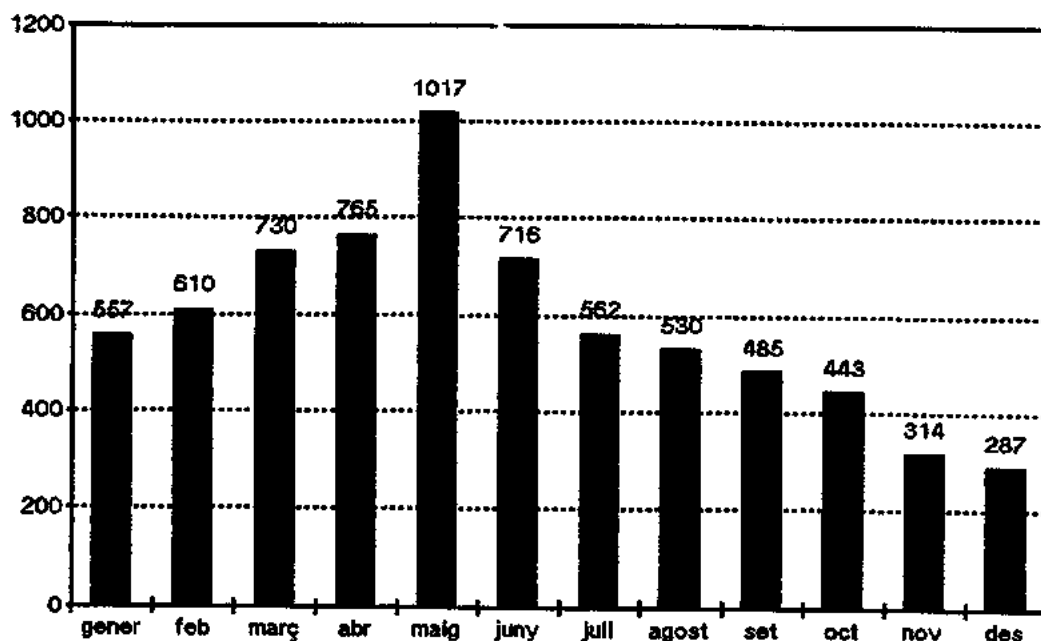
Les repercussions dels esdeveniments de maig es varen deixar sentir a partir dels mesos de juliol i agost, que fou el període en què es va desenvolupar la primera onada repressiva contra les organitzacions de l'esquerra obrera que havien participat en els enfrontaments dels primers dies de maig. Val a dir que durant aquests dos mesos, que sumen la quarta part dels ingressos de tot l'any, varen ingressar també militants d'organitzacions obreres inculpats d'accions repressives durant el primer període de la guerra. Sigui com sigui, a partir de l'estiu i fins a finals de l'any, uns 500 militants de la CNT, la FAI i el POUM feren cap a la presó Model. En un sol dia de juliol, més concretament el dia 23, ingresen 227 reclusos, la immensa majoria dels quals estaven inculpats per la Llei d'Ordre Públic i depenien del Cap Superior de Policia. A la relació nominal d'ingressats és fàcil detectar-hi no pocs estrangers i militants del POUM i de la CNT. Un altre ingrès massiu de presos a la Model es produirà el 19 d'agost de 1937, però aquesta vegada es tractarà de reclusos civils procedents altra vegada del Castell de Montjuïc, que estaven enquadrats en el Batalló Disciplinari del Castell. El requeriment fet pel General en Cap de l'Exèrcit de l'Est segons el qual al Batalló Disciplinari del Castell només hi havien d'ingressar "*todos aquellos individuos pertenecientes a quintas llamadas a filas y que no hayan hecho su presentación, así como individuos*

presuntos desertores y condenados por Tribunales Populares de Guerra" va implicar que en un sol dia passessin a la Model 176 reclusos⁶. A una lleugera disminució durant els mesos de setembre i octubre va seguir un nou augment durant els mesos de novembre i desembre, que ja es va mantenir durant els següents mesos de l'any 1938. A destacar els ingressos que es varen produir el dia 2 de desembre, procedents dels Preventoris de Vic, Sant Feliu de Llobregat i Terrassa, en nombre, respectivament, de 23, 9 i 45 reclusos, ja que es tracta de presons que, com veurem més endavant, el mateix dia rebran un contingent important de reclusos procedents de la Model, considerats conflictius.

L'any 1938 és, com ja he assenyalat, el que recull un nombre més elevat d'ingressos de reclusos a la Model. La distribució per mesos és la següent:

MOVIMENT RECLUSOS

ENTRADES, 1938

Gener.....	557	Maig.....	1017	Setembre.....	485
Febrer.....	610	Juny.....	716	Octubre.....	443
Març.....	730	Juliol.....	562	Novembre.....	314
Abril.....	765	Agost.....	530	Desembre.....	287

Com és fàcilment destacable, de gener a setembre es manté una freqüència d'ingressos més o menys estable, que en cap cas baixa practicament del 7% en el decurs de tot el període. Durant els primers cinc mesos de l'any, de gener a maig, la curva es clarament ascendent, fins al punt que maig de 1938, amb els seus 1.017 ingressos, el 14'5% de l'any i el 7'4% de tot el període bèl·lic, es converteix en el mes que va registrar el nombre més elevat d'ingressos de tota la guerra. Aquest augment s'explicaria també per causes exògenes, ja que a començaments de mes ingressen a la Model reclusos procedents de la pràctica totalitat dels

preventoris catalans, destinats a camps de treball. Certament, la Model es convertirà, l'any 1938, en receptora i emissora de reclusos destinats a camps de treball, quan aquests es posen en funcionament a partir del mes d'abril i, com veurem més endavant, una de les remeses més importants de reclusos destinats als camps va tenir lloc el dia 19 de maig.

Altrament, el fet que Barcelona s'hagués convertit a partir de la tardor de 1937 en la capital de la República, on es varen traslladar diversos tribunals de justícia, que com el Tribunal Central d'Espionatge i Alta Traició seguien el peregrinatge del govern de la República, explica que es produïssin diversos trasllats des de presons de fora de Catalunya. És el que s'esdevingué per exemple amb el trasllat d'una trentena de reclusos procedents de la presó cel.lular de València, que ingressaren el dia 14 de febrer a la Model, a disposició del Tribunal Central d'Espionatge. En el decurs de l'any 1938 també es produïren ingressos, molt més reduïts, procedents dels penals valencians de El Puig, Sant Miquel i Santa Clara.

En un altre ordre de coses també cal destacar l'ingrés el 8 d'abril de 1938 de vint-i-cinc detinguts procedents del Castell de Cardona, on havien estat evacuats des de la presó de Lleida arran de l'ensorrament del Front d'Aragó que va implicar la caiguda de Lleida en poder de l'exèrcit franquista. La desaparició de la històrica presó de Lleida, que en data de 25 de març de 1938 hostatjava 186 reclusos, va obligar habilitar noves presons que la substituïssin. Així, el 10 d'abril de 1938 es va posar en funcionament la presó de Solsona i a partir de juliol del mateix any s'incorporava a la xarxa de preventoris de la Generalitat

el Dipòsit Municipal de Cervera, antiga presó de partit de la mateixa ciutat.

A partir del mes de maig la curva de presos ingressats a la Model sofreix un descens progressiu per bé que fins el mes de setembre mantingui unes constants semblants. El fet que el juliol es produeixi encara un significatiu trasllat de reclusos cap a camps de treball provocarà l'arribada a la Model de presos d'altres preventoris. Els mesos de novembre i desembre de 1938, però, la devallada és definitiva. És fàcil relacionar aquesta sensible disminució amb la marxa de la guerra. La negativa evolució bèl·lica de la República -des del juliol de 1938 la guerra a Catalunya estava presidida per la llarga batalla de l'Ebre- va poder comportar una disminució de l'activitat judicial i repressiva, que es va traduir en la disminució del percentatge d'ingressos durant els mesos finals de l'any.

Gener de 1939, el darrer mes de la guerra a Catalunya, torna a recullir una xifra alta, o relativament alta : els 380 ingressos, que corresponen al 2'8% del conjunt del període, en cap cas s'expliquen per l'evolució dels mesos anteriors, ni per l'activitat normal de la Model. Aquesta nova involució a l'alça només té una explicació : per una banda, en el decurs del mes ingressen reclusos procedents d'altres preventoris que evacuen els seus reclusos en avançar la línia del front per l'ofensiva final de l'exèrcit franquista. És el que s'esdevindrà amb els preventoris més llunyans de Tarragona, Reus i El Vendrell, d'on els dies 14, 15 i 16 de gener, respectivament, arribaven les respectives remeses de reclusos. Especialment nombrosa és la de Tarragona, que suma 74 persones. De Sant Feliu de Llobregat, més a la vora de Barcelona, arribaven

el dia 23 de gener. Altrament, el dia 22 de gener són traslladats a la Model 78 reclusos procedents dels calabòços del Palau de Justícia de Barcelona, sense que s'en coneguin les responsabilitats judicial i penal dels nous traslladats. L'única dada que figura en els respectius expedients personals, a més de les que es refereixen a la filiació personal, és molt categòrica: "S'ignoren les responsabilitats". I, de fet, a aquestes alçades, ben segur que ja no calia.

2.2. Les llibertats

Lògicament, aquest considerable volum de reclusos, que supera la xifra de 13.000, no va romandre a la presó durant tota la guerra. En uns casos -la majoria- perquè els reclusos foren posats en llibertat, ja fos perquè es tractava de presos governatius, que l'autoritat corresponent havia alliberat, perquè essent processats eren posats en llibertat per l'autoritat judicial corresponent, o perquè, penats, havien acomplert la sentència. Una altra quantitat considerable de reclusos, però, varen tenir destins diferents : un volum considerable foren traslladats a d'altres preventoris; un segon grup foren enviats al C.R.I.M., el Centre de Reclutament, Instrucció i Mobilització nº 16, de Barcelona, per complir amb els seus deures militars; i, finalment, ja l'any 1938, un tercer grup de reclusos foren traslladats als camps de treball.

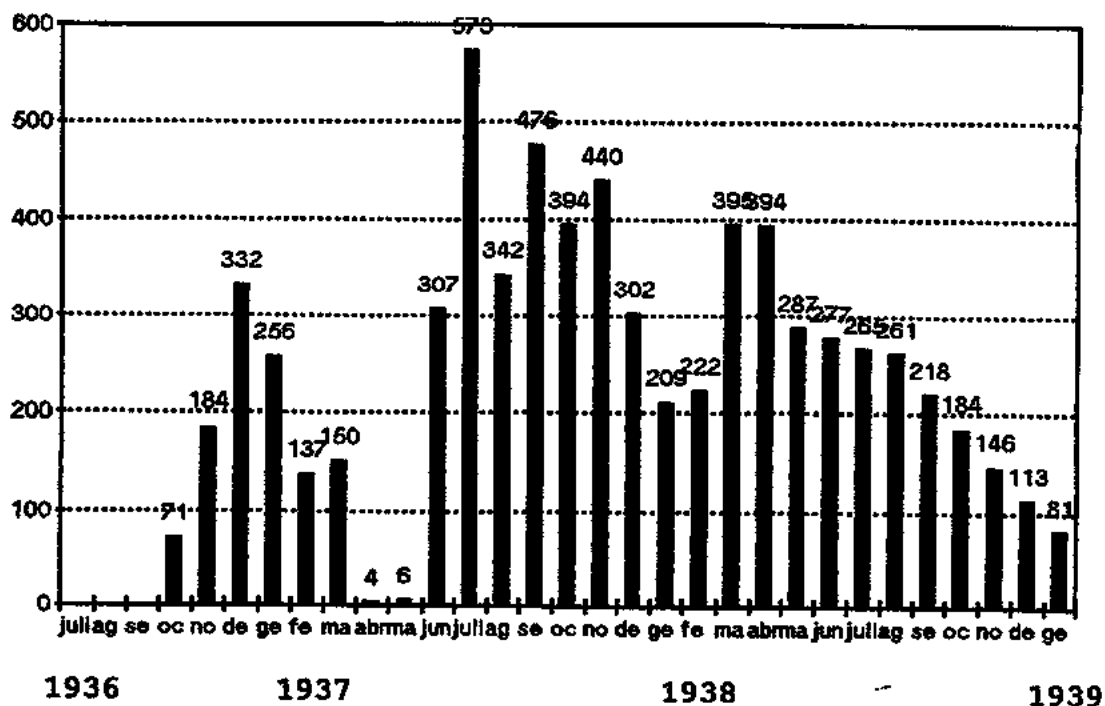
En primera instància és interessant que ens fixem amb els alliberats. Del total de 13.712 ingressos que hem registrat tenim constància d'un total de 7.045 sortides cap

a la llibertat. Més de la meitat del reclusos foren, per tant, alliberats. També en aquest cas disposem de la tipologia d'aquells que ho foren en primera instància (6.810), d'aquells altres que havent ingressat més d'una vegada foren reincidents en la sortida (214), setze reclusos surten tres vegades en llibertat de la Model, i només cinc dels que havien ingressat en quatre ocasions acaben sortint en llibertat. La distribució d'aquestes sortides per anys i per mesos és la següent :

1936.....	587
1937.....	3401
1938.....	2976
1939.....	81

MOVIMENT RECLUSOS

SORTIDES 1936-1939

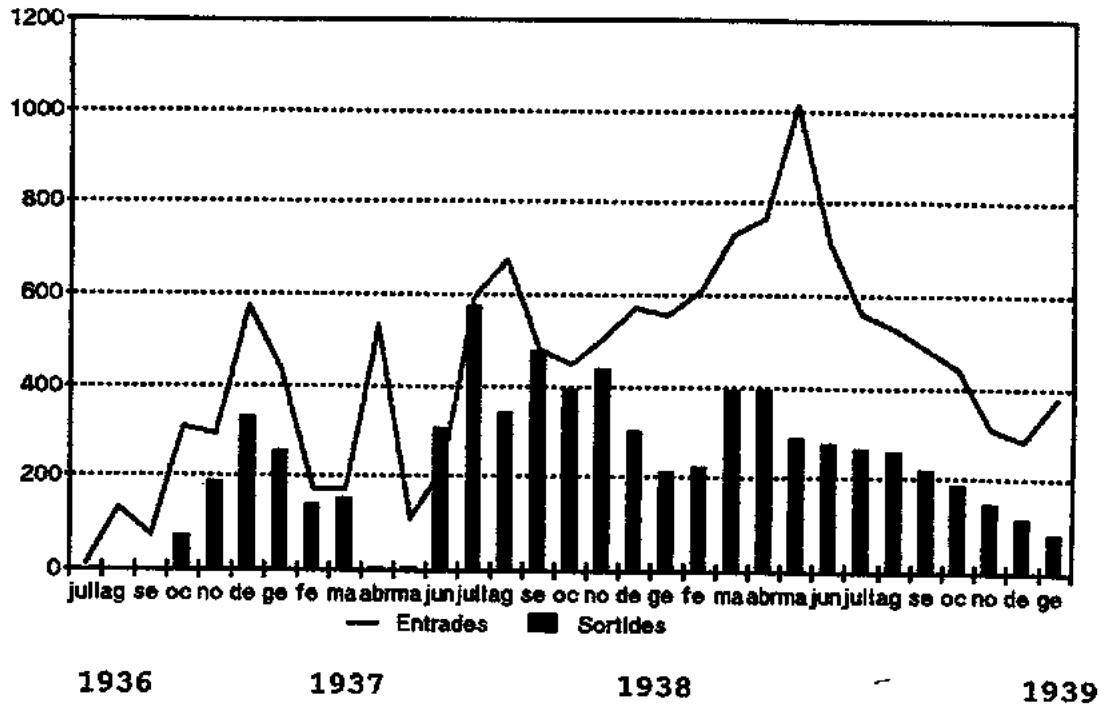
En una primera ullada, el més evident és que l'any en què es varen produir més sortides fou el 1937, any que assoleix gairebé el 50% del total, i se situa 6 punts per damunt de l'any 1938, l'any, recordem-ho, en què es produïren més ingressos. La raó d'aquest protagonisme de l'any 1937 és ben simple : si observem la gràfica del moviment per mesos observarem que el període en què es produïren més excarcelacions és el que va de juliol a desembre. Són els mesos, justament, en què, després dels esdeveniments de maig de Barcelona, s'inicia l'excarcelació progressiva de molts presos governatius que es trobaven a la Model des de finals de l'any 1936 o començaments del 1937, en uns casos sense procediment judicial iniciat ni inculpació definitiva, i en altres ocasions com a penats.

L'inici de l'actuació dels anomenats Jurats d'Urgència⁷, amb nombrosos manaments de llibertat i revisions de sentències, en què es rebaixaven sensiblement les condemnes, contribuirà a buidar, cojunturalment, la Model, per bé que la mala imatge que donava el fet que la presó es buidi d'elements considerats desafectes a la República, en un moment en què començaven a entrar a la Model elements d'organitzacions d'esquerra, paraitzarà momentàniament les excarcelacions dels primers. Moltes sentències de llibertat emeses el juliol de 1937 no acabaran executant-se fins a tres mesos més tard.

Altrament, el fet que l'any 1938 se situï per sota de l'any 1937 en nombre d'excarcelacions ajuda a explicar el que ja he assenyalat abans : la naturalesa de l'any 1938 com l'any més repressiu de tota la guerra, llevat, lògicament, dels mesos inicials.

Totes aquestes consideracions queden constatades si comparem les entrades amb les sortides :

MOVIMENT RECLUSOS
ENTRADES/SORTIDES, 1936-1939

El primer que s'observa és que fins el mes d'octubre del 1936 no s'inicien les primeres excarcelacions, que s'incrementaran fins al mes de desembre per tornar a devallar fins a la punta mínima del mes d'abril de 1937, un mes -recordem-ho- que registra una important entrada a la Model. El juny de 1937 és l'únic mes de tota la guerra en què les sortides superen les entrades, mentres que el juliol i el setembre queden practicament igualats. A partir, però, de desembre de 1937 la diferència entre entrades i sortides s'aixampla considerablement i pel maig de 1938, el mes que registra més de mil ingressos, no arriben a 300 els reclusos alliberats.

En qualsevol cas és evident el superàvit a favor dels reclusos que romanen a la presó. Els balanços per anys, equilibrant entrades i sortides, no dóna lloc a cap dubte :

<i>Anys</i>	<u>1936</u>	<u>1937</u>	<u>1938</u>	<u>1939</u>
<i>Entrades</i>	1.398	4.918	7.016	380
<i>Sortides</i>	587	3.401	2.976	81
<i>Diferències</i>	811	1.517	4.040	299

El resultat final de cada any és sempre favorable als ingressos, però la proporció per anys es modifica en cada cas. Només l'any 1937 la diferència entre entrades i sortides no es duplica. Però pel que fa als altres anys el balanç en tots els casos es duplica amb escreig, mentres que el 1939 que corresponen, recordem-ho, a un sol mes, la diferència es triplica.

2.3. Ocupació i sobre població

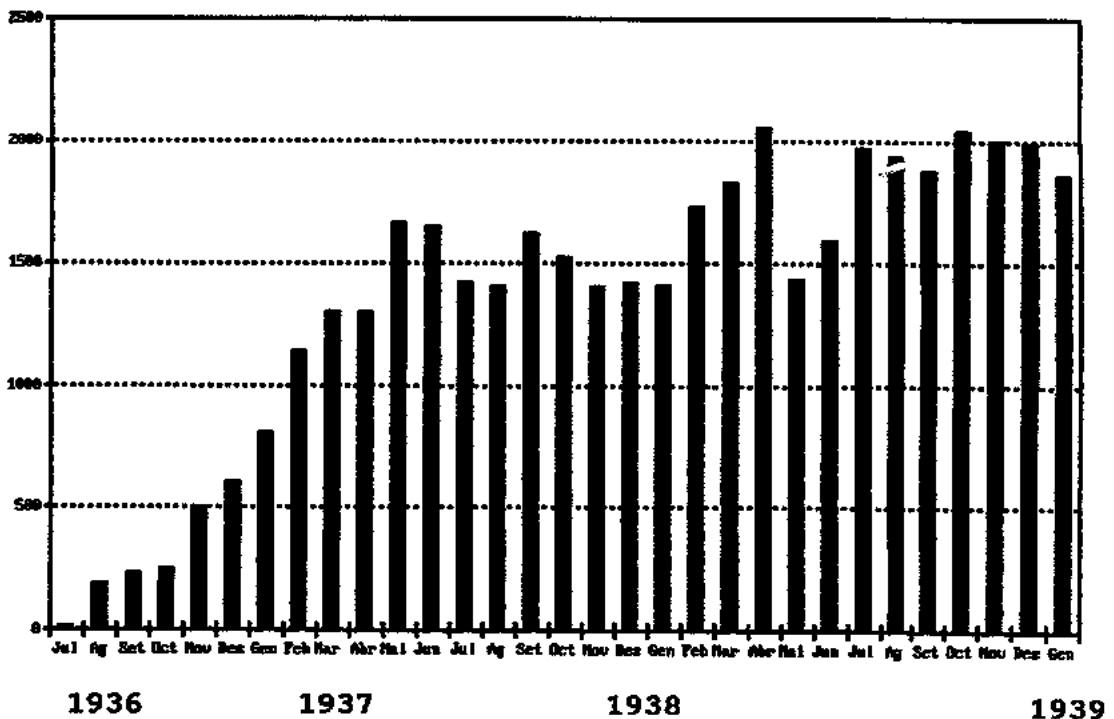
A partir de les dades que hem anat aportant es constata amb una certa facilitat la creixent sobre població que va afectar la Model en el decurs de la guerra, i especialment durant l'any 1938. Disposem, però, de les xifres d'ocupació gairebé diàries per poder arribar a conclusions pràcticament definitives al respecte i per poder observar com des de la pràctica desocupació que es va experimentar el 19 de juliol de 1936 fins el 23 de gener de 1939, dia en què es produí el darrer moviment significatiu de reclusos durant la guerra, el procés d'ocupació creixent va provocar una congestió de la presó que va acabar esdevenint angoixant. Des del mes d'octubre de 1936 disposem dels

fulls d'estadística que inclouen dia a dia les estances dels reclusos en els diversos establiments penitenciaris de Catalunya, dades que pels mesos de juliol, d'agost i setembre de 1936 completem amb els llibres de comptes d'alimentació de la Model corresponents als mesos de juliol i setembre⁸.

Prenent com a dada de referència la ocupació que es produeix cada primer de mes, la gràfica d'ocupació de tot el període, de juliol de 1936 a gener de 1939, seria la següent :

OCUPACIÓ PRESÓ MODEL

1936-1939

Cal, però, especificar la situació per anys i, dins de cada any, fer-ho per mesos, per tal de copsar-ne les magnituds en cada fase. De totes maneres, i a simple vista, queda ja prou clara la progressió aritmètica que

experimenta la ocupació de la Model a mesura que va avançant la guerra i que situa els nivells de promitjos a l'entorn dels 1.500 reclusos per l'any 1937 i dels 2.000 per 1938. Els mesos corresponents a 1936 i els dies del mes de gener de 1939 contemplats mantenen unes característiques específiques.

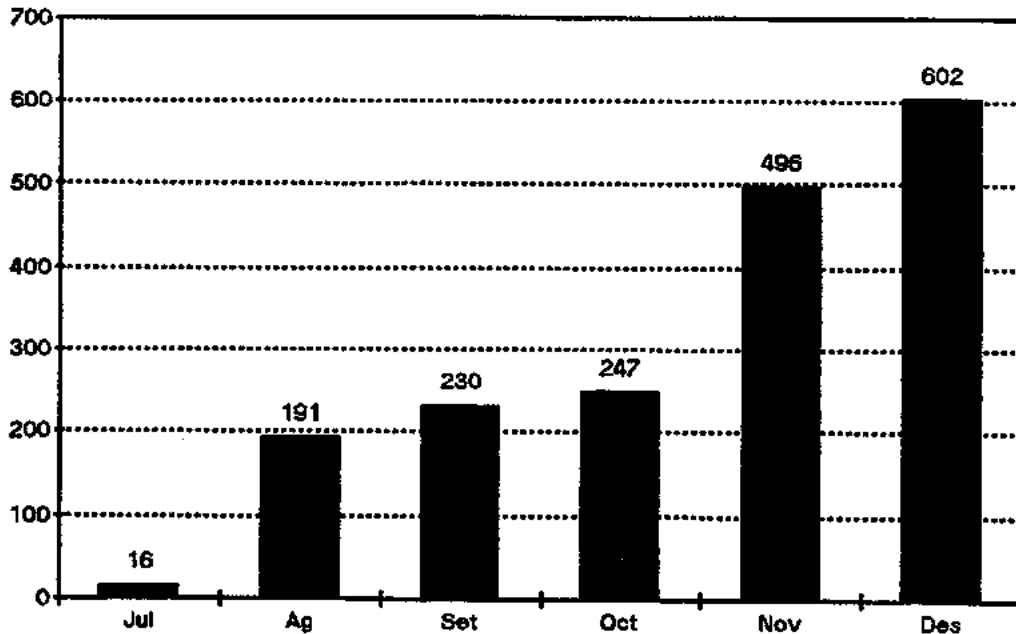
Certament, per l'any 1936 disposem de les següents dades que pels mesos de juliol, agost i setembre es refereixen al darrer dia de mes :

Juliol.....	16	Octubre.....	247
Agost.....	191	Novembre....	496
Setembre...	230	Desembre....	602

Aquestes xifres queden reflectides en la següent gràfica :

OCUPACIÓ PRESÓ MODEL

1936

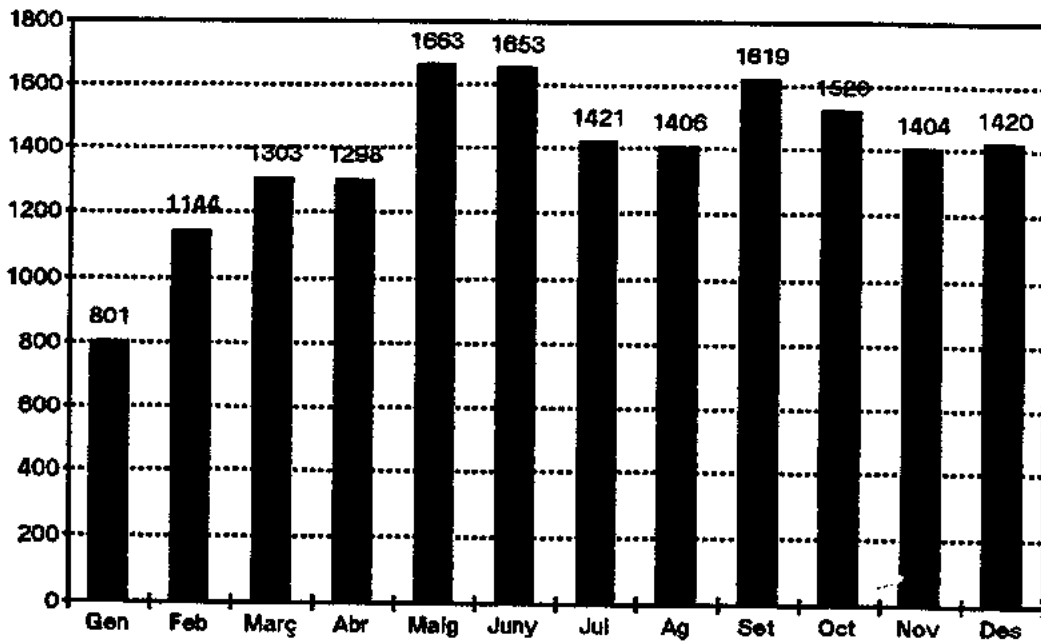

Durant els mesos d'estiu de 1936 l'escassa ocupació de la Model -que pels mesos d'agost i setembre se situa en una mitjana dels 200- és evident. Respecte al mes de juliol coneixem que, després de la fugida massiva de presos el dia 19, del 20 al 26 de juliol "no hubo reclusos", i que successivament, els darrers dies de mes s'inicia la lenta ocupació amb 5, 12, 17, 18 i els definitius 16 reclusos els dies 27, 28, 29, 30 i 31⁹. Si els mesos d'agost i setembre mantenen uns índexs d'ocupació similars, a partir del mes d'octubre, ja ho hem posat de manifest, la situació es normalitza en el sentit que creixen els nivells d'ocupació : de l'ú d'octubre a l'ú de novembre la població practicamente es duplica i en data 31 de desembre de 1936, el darrer dia de l'any, la Model hostatja ja a 820 reclusos.

L'any 1937 presenta la següent ocupació, amb la seva conseqüent representació gràfica :

OCUPACIÓ PRESÓ MODEL

1937

Gener.....	801	Juliol.....	1421
Febrer....	1144	Agost.....	1406
Març.....	1303	Setembre...	1619
Abril.....	1298	Octubre....	1520
Maig.....	1663	Novembre...	1404
Juny.....	1653	Desembre...	1420

D'aquesta seqüència d'ocupació és interessant destacar la progressió contínua que s'experimenta fins a començaments del mes de maig i que recull, a més del moviment ja normalitzat, els ingressos extraordinaris que s'havien produït els mesos de gener i, sobretot, abril. De fet, a començaments de maig de 1937 la Model assoleix el seu límit màxim d'ocupació, si ens atenem a l'ofici que el

23 de febrer de 1937 havia enviat el director de la Presó al President del Comitè de Serveis Correccionals, segons el qual "el nombre de reclusos que poden enquivir-se en aquest Establiment és aproximadament de 1.600 a base de col·locar-ne tres per cel·la". Vicente deia també a Josep Mª Imbert que en aquells moments el nombre de reclusos era de 1.200, que en quedaven 400 per ingressar i que de totes maneres s'estaven adobant cinquanta cel·les a la primera galeria per augmentar la capacitat de la Model¹⁰. La perspectiva de la sobrepoblació era, doncs, a la vista, per bé que el promig diari d'ocupació durant el primer semestre de 1937 havia estat de 1.375 reclusos.

Un altre aspecte interessant a destacar de l'any 1937 és l'escassa mobilitat de reclusos que es produeix durant el mes de maig i que cal atribuir als esdeveniments barcelonins de començaments de mes. De fet del dia 2 al dia 10 de maig, coincidint amb els enfrontaments d'aquells dies, no es produeix cap mena de moviment d'altres ni baixes i en el decurs de tota la setmana l'ocupació es va situar inalterablement en els 1.653 reclusos. El perill d'un assalt a la presó, que no es va acabar produint, va obligar a prendre mesures de seguretat molt estrictes, que passaven també per un rigorós control de la porta d'accés.

Durant els mesos de juny i juliol es produeix una disminució sensible de l'ocupació, a causa de les excarcelacions que es produeixen en aquests mesos -recordem que el mes de juny és l'únic en tota la guerra en què les sortides en llibertat superen els ingressos-, i que des de meitats de juliol es veuran compensades pels nous ingressos motivats pels esdeveniments de maig. Cal observar que el mes de juny acaba amb 240 reclusos menys dels que tenia en

iniciar-se el mes, i que la xifra més baixa d'ocupació del mes de juliol se situa en els 1219 reclusos -semblant al mes de febrer- del dia 21. Dos dies després, però, es produiria una entrada massiva de reclusos d'organitzacions de l'esquerra obrera que tornaria a situar l'ocupació a la ratlla dels 1.400.

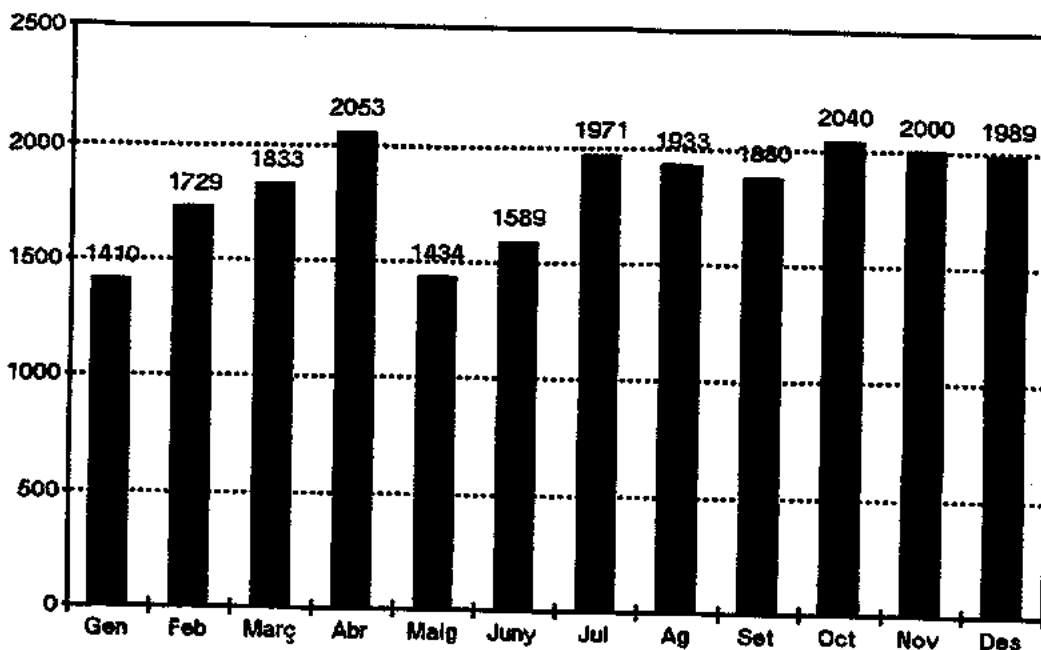
Durant el mes d'agost l'increment d'ocupació va seguir creixent per tornar-se a situar per sobre dels 1.600 reclusos, i a partir del mes de setembre i durant els darrers mesos de l'any es torna a produir una devallada progressiva com a conseqüència, no només del ritme d'excarcelacions, que de setembre a novembre fou elevat, sinó sobretot dels trasllats de reclusos que, com veurem més endavant, foren continus a partir del mes d'octubre. D'aquesta manera en data de 31 de desembre de 1937 a la presó Model hi havien 1369 reclusos.

L'any 1938, però, s'acabarà convertint en el de la sobreocupació per excel·lència :

Gener.....	1410	Juliol.....	1971
Febrer....	1729	Agost.....	1933
Març.....	1833	Setembre...	1880
Abril.....	2053	Octubre....	2040
Maig.....	1434	Novembre...	2000
Juny.....	1589	Desembre...	1989

OCUPACIÓ PRESÓ MODEL

1938

Com es pot constatar amb facilitat durant els tres primers mesos de l'any es va produir un considerable increment de l'ocupació que, per primera vegada en tot el període, situava el llistó per sobre dels 2.000. La davallada que observem en data dels dies ú de maig i de juny és enganyosa. En primer lloc perquè en el decurs del mes d'abril es va mantenir els nivells d'ocupació per sobre dels 2.000 fins el trasllat de reclusos a camps de treball que es va portar a terme el dia 23 d'abril. La dada d'ocupació màxima durant el mes d'abril s'havia situat en els 2.174 reclusos del dia 16, que el dia 23 passaven a ser 1.197. A partir de l'endemà mateix es va recuperant progressivament el nivell d'ocupació, que en el decurs de les primeres setmanes del mes de maig s'incrementa considerablement per l'arribada massiva de reclusos d'altres preventoris destinats a la segona remesa de presos

cap a camps de treballs, que havia de produir-se el dia 19. Recordem que el mes de maig de 1938 fou el que va conèixer el nombre més elevat d'ingressos de tota la guerra. Així, la vigília mateixa de la conducció cap a camps de treball el nombre de reclusos de la Model tornava a ser elevadíssim : 2.212, una xifra que no tornaria a ser assolida en cap altre moment de la guerra. Després de la partida cap a camps de treballs la Model passava a hostatjar 1.419 reclusos.

De totes maneres, ben aviat tornaria a recuperar el seu elevat nivell d'ocupació. A les darreries de juny el nombre de reclusos tornava a apropar-se als 2.000 i, a desgrat de què des del mes d'abril funcionava una Secció 2a del Preventori Judicial, situada a l'antiga txeca del carrer de Sant Elies, i s'estava propiciant una política de trasllats cap a altres preventoris catalans, els nivells d'ocupació varen seguir situant-se entre els 1.900 i els 2.000 fins a la fi de la guerra i en cap cas no varen baixar mai dels 1.850 reclusos. A 31 de desembre de 1938 a la Model hi havien 1.866 reclusos.

Durant la segona meitat de l'any 1938 la Model viurà en una situació angoixant, que va motivar la carta que el seu director, en aquells moments Josep Lobit Fernandez, envia al Director General dels Serveis Correccionals, en data 5 d'octubre de 1938, i que representa una desesperada queixa. Lobit reclama "l'urgent necessitat de descongestionar la població reclosa de l'Establiment que ha arribat a sobrepassar per tres vegades la seva cabuda normal. Això amb el nombre creixent d'ingressos i escasses sortides de reclosos, fa suposar que dintre de poc s'haurà arribat a un nombre tal que materialment no podrà albergar aquest

Establiment". Davant d'aquesta situació Lobit es permetia "respectuosament pregar-vos l'empleu dels mitjans amb que compte aqueixa Direcció General pel trasllat a altres Establiments d'uns tres cents reclosos que de moment urgeix treure d'aquest Preventori"¹¹.

La petició del director de la Model en cap cas fou atesa. El mes de gener de 1939, que s'inicia amb 1.862 reclusos a les cel·les de la Model, tornarà a contemplar un nou augment ocupacional derivat de l'evacuació de diferents preventoris com a conseqüència de l'avenç final de l'exèrcit franquista. El dia 15 de gener la xifra de reclusos torna a superar els dos milers i la darrera data que disposem, corresponent al dia 19 de gener, és de 1.998 reclusos. La Model acabarà la guerra amb un dels nivells d'ocupació més elevats de la seva història.

NOTES

1 La xifra de 13.153 expedients s'ha de prendre com indicativa, ja que es tracta dels expedients realment conservats. El més possible, però, és que els ingressos fossin superiors i que en algun dels aldarulls que varen tenir lloc durant la guerra es destruís, com així sembla que va succeir, part de la documentació. A l'inici de la recerca jo havia calculat que el nombre de reclusos que havien entrat a la Model podia aproximar-se als 14.000 o superar lleugerament aquesta xifra.

2 La comunicació del President dels Comitè de Serveis Correccionals al Ciutadà Director de l'Establiment Preventori Cel.lular d'aquesta ciutat que inclou la "Relació de reclosos de l'Establiment Preventori de Lleida que cal traslladar al Cel.lular de Barcelona, junt amb els altres que es trobin en la situació abans indicada", es pot consultar a l'A.H.N. -Sección Guerra Civil- de Salamanca, Lligall 40/1 Nº 2 . Aquest trasllat massiu de reclosos de la presó de Lleida a la de Barcelona es pot explicar també per la conflictiva situació en què es trobava la presó de la capital del Segre, quina actuació del Director, de l'Administrador, del metge i del mestre havien estat objecte d'una Inspecció i d'un dictamen que acusava "anomalies molt greus en la quantitat i qualitat dels aliments, negligències d'importància en la higiene de l'Establiment i una manca absoluta de netedat i d'assistència a l'infermeria", a més s'havia donat el fet que "grups incontrolats hagin retirat reclosos del Correccional o del preventori, en moltes ocasions, sense que els directius de l'Establiment fessin res del que calia per evitar-ho". Aquests paràgrafs formen part de la proposta que el President del Comitè dels Serveis Correccionals de Catalunya feia al Conseller de Justícia, en data 14 de gener de 1937, tot instant al cessament dels esmentats, tal com finalment es va produir. Per la proposta al Conseller vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 25/7 Nº 13. El cessament al "D.O.G.C.", 1 de febrer de 1937.

3 *Estadística. Estances dels reclosos en els Establiments penitenciaris de Catalunya en el mes de gener de l'any 1937.* A.H.N. -Sección Guerra Civil- Salamanca. Lligall 88/1 nº 6.

4 La comunicació va datada en el segell del registre de sortida del Comitè de Serveis Correccionals el dia 28 de

febrer de 1937. Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 33/3 Nº 31.

5 Les dades sobre el Castell de Montjuïc a sengles relacions datades respectivament els dies 30 d'abril i 7 de juny de 1937 dels reclusos que entraven i sortien de la presó. Les relacions eren trameses al Comitè de Serveis Correccionals de Catalunya. Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 47/1 Nº 25 i 27.

6 Vegeu *Llista de individus que procedents del Castell de Montjuïc han tingut ingrès en aquest Preventori en el dia d'avui, els quals resten a disposició del Sr. President del Tribunal de Cassació*, que inclou així mateix la notificació esmentada del Cap de l'Exèrcit de l'Est. Ambdós documents són annexes a l'expedient personal de Màxim I.G., reclus de la presó Model.

7 Els Jurats d'Urgència foren uns tribunals de justícia que varen entrar en funcionament immediatament després dels fets de maig de 1937, d'acord a l'Ordre publicada al "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya" del 1 de maig de 1937, mentre era Conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya, Joan Comorera. Vegeu el meu treball Pelai Pagès : "La administración de Justicia en Catalunya durante la guerra civil española (1936-1939)", a *Justicia en Guerra. Jornadas sobre la Administración de Justicia durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales*. Madrid 1990. Pàgs. 47-63.

8 Els fulls d'estadística complerts -d'octubre de 1936 a gener de 1939- es conserven a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil- de Salamanca i corresponen al Lligall 88/1 esmentat en la nota 3. Els comptes d'alimentació a *Ministerio de Justicia. Dirección General de Prisiones. Prisión Celular de Barcelona. Año 1936. Mes de Julio. Cuenta Justificada en firme de Alimentación y Agua Potable. Borrador i Generalitat de Catalunya. Conselleria de Justicia. Comitè de Serveis Correccionals. Establiment Cel.lular de Barcelona. Any de 1936. Mes de setembre. Compte d'Alimentació. Borrador*. Ambdós llibres es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

9 La informació procedeix del "Estado demostrativo de los artículos suministrados para la alimentación de los reclusos de este Establecimiento durante el mes, correspondiente al racionado ordinario", dins *Ministerio de Justicia. Dirección General de Prisiones. Prisión Celular de Barcelona. Año de 1936. Mes de Julio. Cuenta justificada en firme de Alimentación y Agua Potable. Borrador*.

10 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 33/3 Nº 32.

11 A.H.N. -Sección Guerra Civil- Salamanca. Lligall 33/4, Nº 112.

3. La mobilitat dels reclusos : destins i trasllats

Quan va esclatar la guerra a les diverses comarques catalanes existien divuit presons que cobrien la geografia catalana distribuïdes de la següent manera : a les comarques barcelonines, a part de la presó Model, existien el Correccional General de Dones de la Ciutat comtal, i sengles presons a Sabadell, Terrassa, Sant Feliu de Llobregat, Mataró, Vic i Manresa; a les comarques tarragonines les presons de Tarragona, Reus, Tortosa i El Vendrell; Lleida i la Seu d'Urgell a les comarques de Lleida; i a les comarques de Girona, els preventoris de Girona, Olot, Figueres i Puigcerdà.

Com es pot observar, els diversos centres de reclusió cobrien a bastament tota la geografia de Catalunya, amb una lògica concentració a l'àrea barcelonina, la més poblada, un sol centre a les terres de Ponent -la presó de Lleida- i una presència significativa de preventoris prop de la frontera amb França -Seu d'Urgell, Puigcerdà, Olot i Figueres-. A més d'aquests centres estables, que gaudien d'una certa presència i tradició històrica, existien els dipòsits municipals de detinguts a diverses poblacions catalanes i les famoses -sovint tristement famoses- presons militars del Castell de Montjuïc a Barcelona, i les del castell de Sant Ferran a Figueres. Als ports de Barcelona i Tarragona ben aviat s'habilitaren presons flotants com els vaixells *Uruguay*, *Argentina* i *Villa de Madrid*, a Barcelona i el *Manuel Arnús* i el *Isla de Menorca* a Tarragona.

El juliol de 1936 la presó Model de Barcelona es vertebrava, doncs, a una xarxa de centres de reclusió que si bé semblava suficient en èpoques de normalitat, la

guerra i la repressió subsegüent acabarien desbordant clarament. Potser per aquesta raó, quan a partir del mes d'octubre s'inicia la *normalització institucional*, es comencen a adoptar les primeres mesures previsòries. Així ja el desembre de 1936, i davant l'allau de sentències condemnatòries que estaven dictant els diversos Tribunals Populars, la Conselleria de Justícia del Govern de la Generalitat decidida crear un Establiment Correccional pel compliment de condemes, que restaria instalat al Castell de Sant Ferran de Figueres¹. Quan, a partir del mes de març de 1937, el Castell de Figueres va retornar al control de l'exèrcit, varen ser habilitats com a establiments correccionals pel compliment de condemes els preventoris judicials de Mataró i de Figueres². El mes de juny de 1937 hom va crear a les finques, previament expropiades, de les "Bones Hores" i de "Can Catà", de Cerdanyola del Vallès, l'Establiment de Readaptació de Menors³, un centre correccional destinat a reclusos més grans de setze anys i menors de divuit.

Altres mesures per fer front a l'increment de reclusos a la Model -i també a conflictes-, es varen prendre més tard. Així va ser el desembre de 1937 quan es va establir un Correccional d'Inadaptats, destinat al presos més conflictius, al preventori de Vic⁴. I, com ja hem esmentat, a partir del mes d'abril de 1938 entrava en funcionament l'anomenada Secció 2ª del Preventori Judicial de Barcelona, instalada al carrer de Sant Elies, l'antiga txeca que a començament de la guerra havia estat sota control dels anarquistes. Ja hem esmentat, també, que per suplir la presó de Lleida, es posaran en funcionament les noves presons de Solsona i de Cervera.

A partir de la casuística que va generar la dinàmica d'ingressos a la Model, s'explicaria la política de trasllats que, en la pràctica, i d'una manera sistemàtica i més o menys massiva, es va iniciar a la tardor de 1937. De fet, però, ja el mes de març de 1937 es parla de la necessitat de "descongestionar l'Establiment penitenciari d'Homes, d'aquesta Ciutat, que resulta insuficient per a l'encabiment de més reclosos"⁵. I el mateix mes de març s'elaboren sengles llistats de reclusos que havien d'ésser traslladats al Castell de Sant Ferran de Figueres i a Mataró. La conversió del que havia d'ésser Establiment Correccional General de Figueres en caserna de l'Exèrcit Popular Regular impossibilitarà un dels trasllats, i només els que anaven destinats a Mataró, tots ells reclusos penats, acabaran fent cap a Mataró. La relació era de 33 reclusos, arribats a la presó de Mataró el 6 d'abril de 1937.

Figueres, que havia començat a rebre reclusos penats a partir del mes de juny de 1937 -la presó de Figueres va passar dels 16 reclusos que tenia el dia 17 als 124 del dia 21- conegué un progressiu augment de la població penitenciària procedent de la Model que en conjunt va acabar superant els dos-cents reclusos. Les expedicions més significatives des de Barcelona cap a Figueres, sempre amb reclusos penats, varen tenir lloc els dies 22 d'octubre de 1937 -amb dinou reclusos-, 5 de març de 1938 -amb 36-, 17 d'agost de 1938 -amb 60- i 6 de desembre de 1938 -amb 29⁶-.

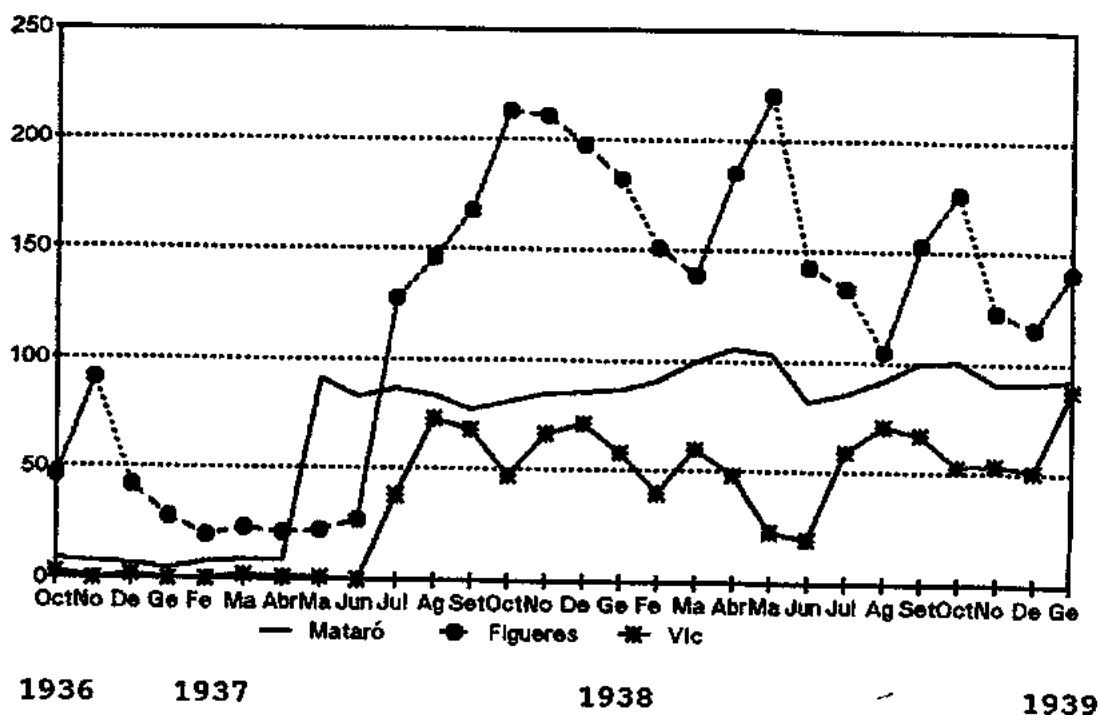
Mataró, l'altre centre correccional per a penats, rebria, des de Barcelona, successives onades de reclusos, que arribarien al centenar i mig, amb significatives expedicions que varen tenir lloc els dies 15 de juny, 25

d'octubre i 27 de desembre de 1937. A Cerdanyola tenim constància de la tramesa d'uns 130 reclusos, gairebé un terç del qual hi aniria a parar, però, els dies 19, 20 i 21 de gener de 1939. Mentres la presó d'Inadaptats de Vic superaria també els 200 reclusos enviats des de Barcelona. Les expedicions més nombroses foren les dels dies 24 d'octubre -quan encara no s'havia convertit en Correccional d'Inadaptats- i 28 de desembre de 1937, 19 de febrer, 29 de juny i 25 de desembre de 1938, quan ja funcionava com a establiment destinat als presos més conflictius de Catalunya. És significatiu sobre aquest punt l'ofici que el Director de la Model escrivia amb data d'11 de febrer de 1938, instant al trasllat de 26 reclusos cap a Vic, "perquè són pertorbadors del règim d'aquest Establiment. La majoria d'ells, quasi tots estan processats per furt, desacat a agents d'autoritat i per la Llei de Desvagats i Malfactors"⁷.

De totes maneres, els nivells d'ocupació d'aquestes presons restava molt lluny de tenir els problemes de sobreocupació que tenia Barcelona. Només Figueres, que tenia una capacitat normal de 150 reclusos i una cabuda màxima de 220 va superar els 200 estadants en moments molt puntuals. Mataró, quina cabuda normal coincidia amb la màxima en uns 100 reclusos, ben poques vegades va assolir aquesta xifra. I la presó de Vic, quina cabuda màxima era també de 100 reclusos -la normal era de 80- mai no va arribar al centenar de reclusos. Mentres el Correccional de Menors va estar molt per dessota d'aquestes xifres. La següent gràfica d'ocupació, referida als Correccionals de Mataró, Figueres i Vic, elaborada a partir dels reclusos que passaven revista el dia ú de cada mes, és extraordinàriament il·lustrativa :

OCUPACIÓ PRESONS DE CATALUNYA

1936-1939

A part d'aquests preventoris n'existien, però, tot un conjunt que, o bé de manera puntual, o més o menys sistemàticament, foren receptors de reclusos de la Model. Això va passar, fonamentalment, amb les presons de El Vendrell, Manresa, Sant Feliu de Llobregat, Sabadell i Terrassa, preventoris tots ells, propers -o relativament propers- a Barcelona, i que en moments determinats varen servir d'autèntiques vàlvules d'escapament davant de situacions d'aguda pressió demogràfica. Així, per exemple, quan el dia 2 de desembre de 1937, per escapar de la situació de conflicte agut que es vivia a la Model, es va decidir el trasllat, en un sol dia, de 230 reclusos, les presons de destí foren Manresa -que en va rebre 65-, Sant Feliu de Llobregat -44 reclusos-, Mataró -30, que varen

acabar sent desviats cap a Sabadell-, Vic -35- i Terrassa -65-.

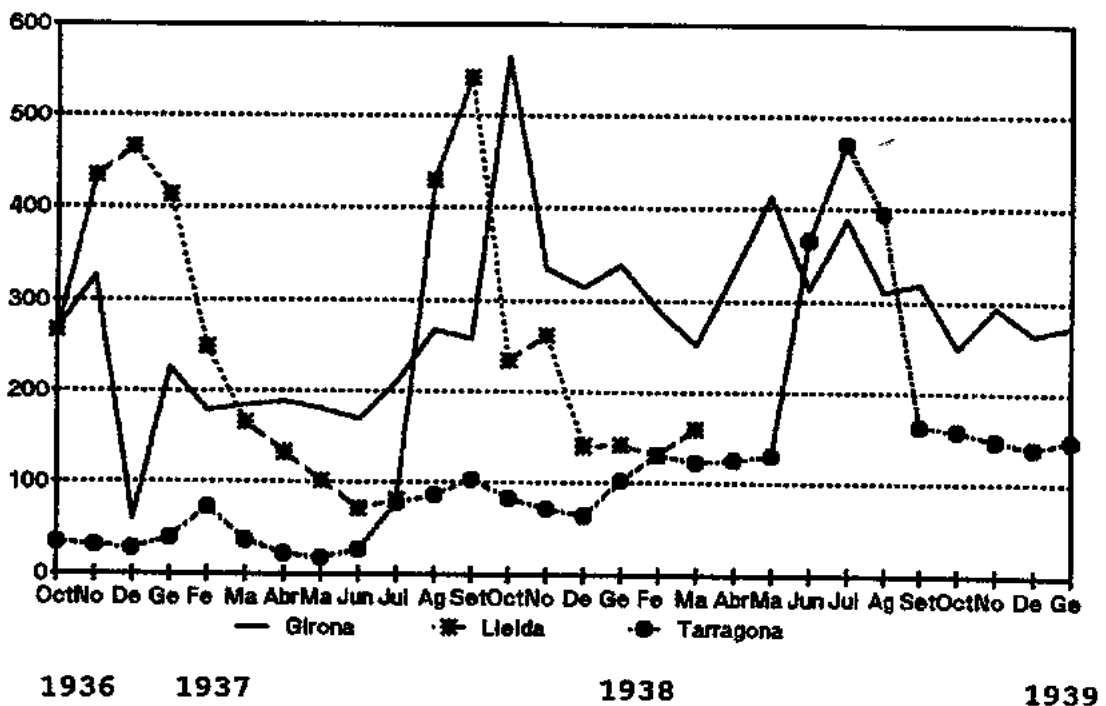
Tots aquests preventoris que, excepte en els casos de Mataró i Vic, havien restat pràcticament desocupats en el decurs de la guerra comencen a omplir-se a partir del mes d'octubre de 1937, quan s'inicia la política de trasllats des de la Model. És significatiu que la presó de Sabadell que havia restat durant força dies buida, passi a hostatjar 18 reclusos de cop el dia 6 d'octubre de 1937, arran d'un trasllat efectuat des de la Model. O que el Preventori Judicial del Vendrell en rebí 27 en una sola tramesa el 27 de desembre de 1937. Però de tots aquests preventoris judicials, el que n'acabarà rebent més serà el de Terrassa, que ja s'havia inaugurat el 23 d'octubre de 1937 amb 39 reclusos procedents de Barcelona i que, apart de la del dia 2 de desembre de 1937, en rebria, com a mínim, dues més de nombroses, els dies 29 de desembre de 1937 -amb 40 reclusos-, i 18 d'agost de 1938 -amb 38 reclusos-. En el decurs de tota la guerra més de 200 reclusos procedents de Barcelona feren cap a Terrassa. De totes maneres cal tenir present que estem parlant de preventoris de capacitat força reduïda : el de El Vendrell era de 40 i 60 reclusos de capacitat normal i màxima, respectivament, el de Sabadell de 50 i 100, el de Terrassa de 50 i 75, i el de Manresa de 70 i 100.

Les presons de la resta de capitals catalanes -em refereixo, és clar, a les de les ciutats de Girona, Lleida i Tarragona- no varen rebre reclusos de la Model. En la pràctica, quan algun reclús anava de Barcelona a Girona o a Lleida era perquè prèviament aquest reclús havia estat traslladat per alguna gestió, generalment judicial, a la

Model. Aquesta absència de trasllats s'explica per la situació de sobre població que també patien aquestes altres presons catalanes, que en moments determinats varen superar els 500 reclusos i que, per això mateix foren emissores de presos cap a Barcelona. La cabuda normal i màxima en cada cas estava considerada en 300 i 500 reclusos per Girona, 100 en els dos supòsits per Tarragona, i 109 i 267 per Lleida. La gràfica d'ocupació de les tres presons -la de Lleida s'interromp el març de 1938-, elaborada a partir de l'ocupació existent cada primer dia del mes, és sumament il·lustrativa :

OCUPACIÓ PRESONS DE CATALUNYA

1936-1939

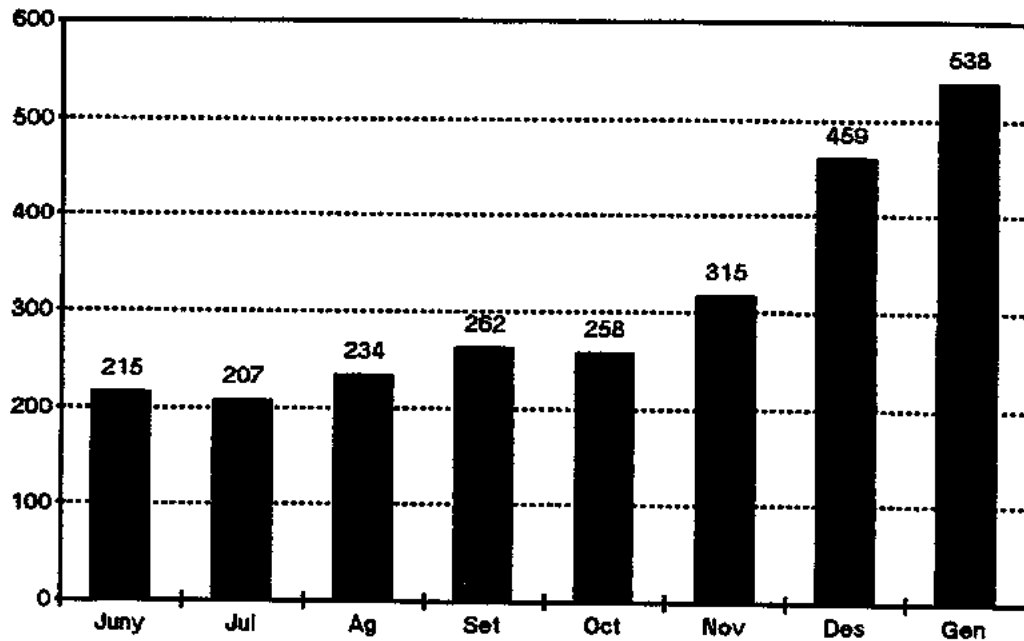

La situació d'ofec a la Model que va perdurar en el decurs de tot l'any 1938 difícilment es podia resoldre, doncs, a partir de la xarxa de preventoris dependents de

la Generalitat i això explica que es produïssin trasllats massius en direcció a altres centres de reclusió, com els que varen tenir lloc els dies 4 i 5 de febrer de 1938, quan en dos dies més de dos-cents trenta reclusos varen ésser traslladats al vaixell-presó *Argentina*. I que, a partir del mes d'abril de 1938 es produïssin nous trasllats en direcció a la Secció 2ª del Preventori Judicial i a la presó de l'Estat que, controlada pel Govern de la República, funcionava al carrer Déu i Mata de Barcelona. A la presó de l'Estat hi acabaren fent cap, com a mínim, prop de 200 reclusos -amb expedicions massives, com la del 9 de juliol de 1938, que va afectar més de 50 reclusos-; en general es tractava de reclusos que o bé depenien directament d'una autoritat estatal, com el *Director General de Seguridad*, o bé de Tribunals d'àmbit també espanyol, com el Tribunal Central d'Espionatge, o de fora de Catalunya. A la Secció 2ª -convertida a partir del mes d'agost de 1938 en Preventori nº 2- i on en un sol dia, el 22 d'abril de 1938, hi arribaren des de la Model 163 reclusos, la xifra del total de traslladats, en menys d'un any, s'acosta a prop dels 800 i el seu nivell d'ocupació des del mes de juny de 1938 -quan posseïm dades- fins a la fi de la guerra va anar experimentant un creixament progressiu, com queda reflectit en la gràfica següent :

OCUPACIÓ SECCIÓ 2^a (SANT ELIES)

1938-1939

És veritat que molts d'aquests reclusos varen retornar a la Model, que d'altres varen conèixer diversos trasllats i que, en alguns casos, reclusos que havien estat traslladats varen acabar sortint en llibertat. Però tot plegat indica el grau de mobilitat existent, que ens permet afirmar que gairebé una quarta part de la població reclusa de la Model va ser objecte d'un o altre trasllat a un altre preventori en el decurs de la guerra.

NOTES

- 1 "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya", 16 de desembre de 1936.
- 2 "DOGC", 29 de maig de 1937.
- 3 "DOGC", 12 de juny de 1937.
- 4 "DOGC", 16 de desembre de 1937.
- 5 Ofici del President del Comitè de Serveis Correccionals al Comissari General d'Ordre Públic, transcrit al director de la Model per a comunicar-li els primers trasllats de reclusos, em data 18 de març de 1938. Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 40/1 nº 14.
- 6 Les dades numèriques exactes -que venien acompanyades de les relacions nominals de reclusos- les hem extretes de diferents oficis tramesos per la Direcció de la Model al Director General de Serveis Correccionals i de Readaptació de Catalunya, conservats a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. També han aparegut en expedients personals de diversos reclusos traslladats.
- 7 Vegeu ANH-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 41/1, Nº 120. Sobre la presó de Vic durant la guerra existeix el treball de Josep Casanovas i Prat : "Els empresonaments a Osona durant la Guerra Civil (1936-1939)". *Ausona*, nº 126 (1991), pàgs. 241-254.

4. Reclusos de la Model al front de guerra

Si el trasllat de la Model a altres preventoris catalans podia ésser un viatge d'anada i tornada, sovint hi hagué reclusos que varen haver d'enfrontar-se a un camí de no retorn. Aquest fou el cas d'aquells que es trobaven en edat militar, i després d'una ordre de llibertat, ja fos judicial o governativa, eren conduïts a la caserna a la que pertanyien o bé al Centre de Reclutament, Instrucció i Mobilització militar, el C.R.I.M. corresponent. També era el cas d'aquells que durant els primers mesos de la guerra foren condemnats pels tribunals populars a "prestar serveis al front" mentres durés "l'actual situació de subversió existent", i més tard dels condemnats a Batallons Disciplinaris, i, finalment, d'aquells altres que, essent ja soldats mobilitzats, per una raó o altre havien anat a parar a la Model, enlloc d'ésser internats a presons militars.

En el decurs de tota la guerra va existir, doncs, una gran mobilitat de reclusos que sortiren de la Model per anar directament al front, a alguna de les casernes existents a Barcelona o a la Caixa de Recluta respectiva. D'altres, processats per Tribunals militars, abans passaven per la mediació indispensable del tribunal. De fet els trasllats a destins militars es varen produir durant els primers mesos de la guerra en nombre molt reduït, ja que cal tenir en compte que en la immensa majoria els combatents eren voluntaris. A partir de 1938, però, en un moment en què la República havia creat ja el seu exèrcit regular, s'havia imposat el sistema de lleves forçades, i les exigències militars acabaren imposant-se al conjunt de la societat catalana, molts reclusos pertanyents a quintes

mobilitzades sortiren en direcció al front. L'inici de la batalla de l'Ebre a finals de juliol de 1938 acabarà galvanitzant tots els esforços civils cap a la guerra.

És molt significativa a aquest respecte la circular que el Director General de Serveis Correccionals i de Readaptació de la Generalitat enviava als Directors de les presons catalanes en data de 26 d'abril de 1938, i que no ens resistim a reproduir íntegrament : "Les necessitats de Defensa Nacional obliguen a tots els òrgans de Guerra a evitar que romanguin en l'inactivitat els braços útils. Les mobilitzacions decretades pel Govern de la República han de complir-se en tots els seus aspectes, i a això han de tendir sempre les disposicions dictades pel Govern de la Generalitat. Seria, però, lamentable, que poguessin eximir-se de l'obligació de servir amb les armes la causa de la República aquells ciutadans compresos en les lleves mobilitzades que per haver delinquit estiguin detinguts i pendents de resolució judicial. Per tant, als efectes d'obviar aquesta anomalia, els directors dels establiments de Serveis Correccionals tindran cura en el successiu de no posar en llibertat cap reclús comprès en alguna de les lleves mobilitzades o que siguin objecte de mobilització, sense abans donar-ne coneixament al C.R.I.M. corresponent a la població on radiqui el Preventori o Correccional, per tal que l'esmentat organisme militar es faci càrrec de l'alliberat o disposi la destinació que se li ha de donar"¹. Les preocupacions militars no poden estar més ben expressades.

Quan el 16 d'agost de 1938 el govern de la República promulga el Decret segons el qual s'ammistiava els desertors sempre i quan complissin amb els seus deures

militars, les possibilitats d'excarcel·lació per anar a raure al front foren encara més nombroses². L'article primer de l'esmentat decret era prou clar quan afirmava que *"se concede un plazo, que expira el día quince de septiembre próximo, a todos los individuos pertenecientes a los reemplazos movilizad0s, no incorporados a su debido tiempo o que hayan abandonado sus destinos, así como a los voluntarios que se encuentren en esta última situación, para que se presenten ante los Centros de Reclutamiento, Instrucción, Movilización, Recuperación de personal, autoridades encargadas de la recluta de voluntarios, jefes o directores de los establecimientos penitenciarios, campos de concentración y brigadas de fortificaciones"*.

En articles successius la llei instava al sobreseiment per part dels tribunals dels expedients incoats contra pròfugs i desertors i a la revisió de les condemnes pels delictes de deserció. Les úniques excepcions contemplades per aquesta llei afectaven els qui havien comès deserció front de l'enemic i els militars que havien intentat passar-se a l'altre bàndol. La llei possibilitava, a més, que els reclusos podien presentar instància per beneficiar-se de la llei davant el Director de la presó corresponent.

Això explica que, a partir de l'endemà mateix de sortir publicada, tot un seguit de reclusos comencessin a enviar instàncies al director de la Model, amb la finalitat de poder acollir-se a la llei. El total d'instàncies presentades de què tenim constància -des del dia 20 d'agost fins al 2 de desembre de 1938, la darrera data en què un reclús signa una petició- és el de 254, que no en tots els casos foren ateses. La majoria d'instàncies presentades per reclusos es limitaven a mostrar el seu voluntarisme

combatent, la seva fidelitat a la causa antifeixista per, a continuació, fer la petició pertinent d'acollir-se als beneficis del decret. Però en alguns casos, com en la instància següent, presentada per Antonio S.A, es tracta d'autèntiques fulles de servei militar. En data 21 d'agost de 1938 aquest reclus exposa "*Que siendo Sargento de la 11ª Brigada Internacional, nombrado por el Ministerio de la Guerra en mérito a su actuación en el Frente, donde operó desde el principio de la lucha antifascista, y habiendo operado con el hoy Teniente Coronel Valentín González "El Campesino", con los Batallones Río Tinto y Spartaco, siendo herido 4 veces durante la Campaña, y que debido a haberse extraviado de su Brigada, durante la retirada de Belchite, sin poder obtener contacto con ella, fué detenido en Barcelona por la Policía en el mes de abril e incautándose esta de su documentación...*"³. De totes maneres, ja hem esmentat que sovint aquestes sol·licituds foren desateses.

En més d'una instància es reflecteix clarament, a vegades atesa la pròpia personalitat del reclus, la seva decisió d'abandonar la presó i una vegada al front passar-se a l'enemic a la primera oportunitat. Això explicaria que l'aplicació del Decret d'amnistia del 16 d'agost s'executés sobretot per via judicial i que reclusos penats, àdhuc amb condemnes molt elevades, sortissin cap al front una vegada els tribunals de justícia -durant 1938 aquest fou sobretot el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, com veurem més endavant- decretessin la preceptiva llibertat.

Per unes raons o per les altres la mobilitat de reclusos en direcció als fronts es va produir en el decurs de tota la guerra, però lògicament els trasllats van ser molt més

nombrosos l'any 1938. Disposem de dades que vinculen els reclusos a casernes concretes de Barcelona, com la Karl Marx, del PSUC, cap a on hi consta el trasllat d'un total de deu reclusos en diferents moments, la Caserna Lenin, del POUM, on hi van a parar dos reclusos, o la Caserna Durruti, on pel març de 1937 hi fou traslladat un reclús penat per complir sentència. En altres ocasions la informació del destí que consta fa referència a la ciutat o població on hi ha instalat un cos de l'exèrcit. Així passa amb aquells reclusos traslladats a diferents poblacions aragoneses com són Bujaraloz, Callén, Fraga, Siétamo o Torralba. Hi ha casos on només hi figura la unitat : XI Cos d'Exèrcit, 145 Brigada Mixta, 26 Divisió, Centre d'Instrucció i Reserva de Sanitat Militar, Exèrcit de l'Est o Forces Blindades. En alguns casos es concreta la unitat i la ciutat d'ubicació, com en els tres reclusos que a les darreries de gener de 1938 són traslladats a la 3ª Regió Aèria de Lleida, aquells altres que ho foren a la Base Naval de Càrtagenà, o aquells que foren enviats a l'Escola Pre-Militar de Sant Cugat del Vallès. També cal fer esment als 123 reclusos que a partir del mes de febrer de 1938 i en el decurs de tot l'any foren traslladats en un moment o altre al Tribunal Militar Permanent de Catalunya. I als 28 presos, la majoria penats, que en el decurs de l'any 1938 foren enviats a Batallons Disciplinaris.

Però en el cas dels reclusos de la Model, la immensa majoria de trasllats militars es produïren en destinació als Centres de Reclutament. A partir de les dades de què disposem és interessant observar que si durant tot l'any 1937 únicament hem localitzat a 21 reclusos com a traslladats al CRIM nº 16 de Barcelona, i durant la primera meitat de 1938, fins al mes de juny, les xifres no són

tampoc excessivament altes, a partir del mes de juliol els reclusos que són conduïts al CRIM s'incrementen considerablement :

1938		1939	
Gener.....	4	Juliol.....	86
Febrer....	5	Agost.....	112
Març.....	5	Setembre...	175
Abril.....	10	Octubre....	144
Maig.....	17	Novembre...	125
Juny.....	30	Desembre...	93
		Gener.....	47

Cóm és fàcilment observable, en un sol mes, el juliol, a l'inici de la curva ascendent, se supera la xifra total de reclusos enviats al front durant la primera meitat de l'any. I fins i tot el gener de 1939, quan l'exèrcit republicà es troba ja en plena retirada, hi ha un grup significatiu de reclusos que és enviat al CRIM. La darrera data en què surten de la Model els darrers reclusos, en nombre de deu, en direcció al Centre de reclutament, és el dia 19 de gener de 1939, just una setmana abans de la caiguda de Barcelona.

En conjunt, si sumem el total de reclusos que en un moment o altre foren traslladats a un destí militar la xifra supera el miler, i representa més del 8% de reclusos que varen passar per la Model en el decurs de la guerra.

NOTES

¹ A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 89/5, nº 72.

² El Decret de 16 d'agost de 1938 es pot consultar al "Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional", nº 211, de data 19 d'agost de 1938.

³ La instancia forma part de la documentació de l'expedient del reclús Antonio S. A., que es conserva al Fons de la Presó Model, de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

5. Reclusos de la Model a camps de treball

Finalment, cal fer referència als reclusos enviats des de la Model a camps de treball que practicament des del començament varen estar sota el control de la policia política, el *Servicio de Investigación Militar* o SIM. Els camps de treball que varen funcionar a Catalunya eren els següents : nº 1, a l'Hospitalet de l'Infant (Baix Camp), nº 2, a Aravell (l'Alt Urgell), nº 3, a El Omells de Na Gaia (l'Urgell), nº 4, a Concabella (la Segarra) i nº 5, a Clariana (el Solsonès). A la platja de la Pelosa de Roses (Alt Empordà) va existir també un establiment penitenciari que funcionava com un camp de treball, però que depenia de la *Dirección General de Prisiones* del *Ministerio de Justicia* del Govern republicà¹.

Els camps de treball havien estat creats pel decret de 26 de desembre de 1936, quan Garcia Oliver era ministre de Justicia del Govern de la República, amb la finalitat de recloure-hi reclusos penats que realitzarien treballs a favor de la col·lectivitat². Significativament, a la part justificativa del decret que els creava es parlava de "*el enorme aumento de la población penal que la guerra civil y su dramático cortejo de responsabilidades ha originado*", de la "*imperiosa necesidad de introducir radicales innovaciones en nuestro viejo y deficiente sistema penitenciario, que no responde a las exigencias actuales del derecho y de la realidad nacional ni al espíritu progresivo y renovador que (...) alienta a las masas populares que impulsan la revolución española y sostienen con su esfuerzo las instituciones creadas por la voluntad del pueblo*"; i després de fer l'apologia a la necessària humanització de les penes, a través del treball del reu,

que serviria com a "instrumento de utilidad social y como método el más adecuado para regenerar al delincuente", en la mesura en que transformaria "la población penal ociosa en legión de trabajadores que compense con su propio esfuerzo el daño producido a la colectividad y dé a ésta, con la perseverancia y disciplina en el trabajo, las garantías de arrepentimiento que permitan a los penados reintegrarse a la vida ciudadana sin riesgo social alguno", el decret plantejava la creació de camps de treball on serien internats aquells penats que fossin condemnats a penes de privació de llibertat superiors als sis mesos i un dia.

A Catalunya, però, els camps de treball no es començarien a posar en funcionament fins el mes d'abril de 1938, i quan la societat catalana es trobava ja immersa en la nova situació de repressió militaritzada menada des dels nous organismes judicials i policials de la República. El S.I.M. establiria la Jefatura dels Camps de Treball al Poble Espanyol de Montjuïc, des d'on organitzaria les successives expedicions de reclusos que, procedents fonamentalment de preventoris catalans, varen sortir de la Model en dues grans expedicions, els dies 23 d'abril i 19 de maig de 1938. Altres expedicions, més reduïdes, varen tenir lloc els dies 26 i 27 de juliol, 16 d'agost i 6 de setembre de 1938. És fa difícil conèixer el total de reclusos enviats a camps de treball. Les xifres de què disposem, referides als reclusos que varen sortir de la Model, i només a partir de l'estudi dels expedients personals, donen el següent resultat :

<i>Reclusos a camps de treball</i>	
1938	
23 abril.....	634 reclusos
19 maig.....	663 reclusos
26 juliol.....	171 reclusos
27 juliol.....	39 reclusos
16 agost.....	42 reclusos
6 setembre...	21 reclusos

El total suma, doncs, 1.570 reclusos, molts dels quals van retornar a la Model, i alguns d'ells varen ser enviats a camps de treball en dues ocasions. És el que s'esdevingué amb els 25 reincidents que hem localitzat.

De totes maneres, i només referint-nos als reclusos originaris de la Model, coneixem per altres referències que el nombre d'expedicionaris fou molt més nombrós, i que els expedicionaris eren tant presos preventius, com penats i governatius, i que així mateix els presos comuns hi eren barrejats amb els considerats feixistes i amb el qui militaven en organitzacions de l'esquerra obrera. En la resposta del Director de la Model a l'ofici del Jutge de Primera Instància i Instrucció nº 7 de Barcelona, que s'interessava per un reclus processat per furt, en data 31 de juliol de 1938, s'afirmava que possiblement el reclus en qüestió es trobava en un *Campo de Trabajo de Fortificaciones de Guerra*, ja que "el día 23 de abril y el día 19 de mayo últimos, salieron mil quinientos presos destinados a dichos Campos y el preso de referencia debió salir con el nombre supuesto, ya que por ser las expediciones tan numerosas, no pudieron ser identificados

al salir y se permitió además a última hora la inclusión de todos los que voluntariamente lo quisieron"³.

El mateix dia el Director de la Model escrivia també al Cap principal de les Presons del SIM, al Poble Espanyol de Montjuïc, interessant-se per l'estada a camps de treball de tres reclusos que *"si bien no figuran en las listas facilitadas por esta Dirección, seguramente fueron conducidos a uno de los referidos Campos y muy posiblemente con nombre supuesto"*. L'ofici del director de la Model acabava dient que *"sobre ninguno de los tres referidos pesan imputaciones ni acusaciones graves, por lo que no comprende esta Dirección que hayan dado al momento de salir un nombre supuesto. Puede muy bien ser que al anotar los que salieron con carecter voluntario a última hora en las referidas expediciones, se anotaran mal los nombres, y por este motivo no figuran en las listas los indicados"*⁴. Gairebé un mes després, el 22 d'agost de 1938, la resposta del Cap principal de presons del SIM afirmava que les investigacions realitzades havien donat un resultat negatiu en dos casos i que el tercer reclus s'havia localitzat en el camp de treball nº 3, d'Omells de Na Gaia, *"pero fue baja definitiva con fecha 26 de abril, esto es : con anterioridad a hacerse cargo de estas Prisiones Militares la Inspección Militar, organismo dependiente del Ministerio de Defensa Nacional"*⁵.

Disposem d'una altra dada, en aquest cas referida a l'expedició del dia 19 de maig. Es tracta de la comunicació que el cap principal dels camps de treball del SIM envia al Director General dels Serveis Correccionals de la Generalitat, el 18 de maig de 1938, a fi i efecte de què *"se sirva cursar las órdenes oportunas para que por el*

Preventorio Judicial se tengan preparados y en pié de marcha los 800 detenidos que por órdenes superiores han de ser destinados a trabajos de fortificaciones"⁶. El mateix dia el Director General traslladava al Director de la Model la comunicació del SIM "per al vostre coneixament als efectes del seu exacte compliment"⁷. I l'endemà mateix, una vegada acomplerta l'ordre, el Director de la Model comunicava al Director General que "en el dia d'avui han estat entregats a la Força Pública per tal d'ésser conduïts a un Camp de Treball de fortificacions de Guerra els 813 reclosos d'aquest Preventori relacionats en la llista que us adjunto"⁸.

L'interès d'aquesta correspondència que acabem de reproduir rau en diferents aspectes : en primer lloc, és evident que els reclusos de la Model que varen anar a camps de treballs s'apropen fàcilment als 2.000, si tenim en compte que només en dues expedicions ja se n'hi enviaren 1.500. En segon lloc, sembla també evident que la organització de les expedicions no fou fàcil i que a l'hora de la veritat va imperar un cert caos i desordre. Finalment, la carta del cap principal de presons del SIM del dia 22 d'agost de 1938 sembla esquivar la responsabilitat de l'expedició del dia 23 d'abril. Potser perquè la majoria d'expedicionaris varen anar a parar al camp de treball nº 3, situat a Omells de Na Gaia, on, segons tots els testimonis disponibles va imperar una situació de terror generalitzat al llarg de tot el temps en què estigué en funcionament.

Certament, si bé sabem molt poques coses del funcionament dels camps de treball en el seu conjunt, els testimonis i la documentació que s'han conservat sobre el

que va existir a Omells de Na Gaia apunten a què la situació que hi va imperar fou extremadament difícil pels reclusos. Un breu informe considerat "estricteament confidencial" i titolat *Cóm funciona el Camp de Treball d'Omells de Na Gaia*, que es conserva al Fons Bosch Gimpera, representa una denúncia inapelable contra el mètodes que s'hi utilitzaven⁹. Datat el 28 de maig de 1938, i sense signatura, l'informe està estructurat en quatre parts dedicades, respectivament, a la "organització del treball", "allotjament", "direcció i vigilància" i "disciplina?". Sobre el primer punt es feia referència directe a què "els reclusos que sortiren del Preventori Judicial de Barcelona fa cosa d'un mes i mig" -es refereix a l'expedició del dia 23 d'abril- eren organitzats en brigades d'aproximadament 100 o 125 homes, i cada brigada en grups de 15, "distribuïts pels diferents indrets d'aquell terme municipal, on es dediquen a fortificar i arranjar camins i carreteres". L'allotjament d'aquests homes era als edificis grans del poble, improvisats per la ocasió: "l'església, un antic molí d'oli, una o dos cases inhabitades, i uns patis situats a l'entrada del poble".

Els comentaris sobre la direcció i la vigilància no tenen desperdici, ja que si per una banda el màxim responsable del camp, el representant del SIM anomenat Mendoza, "no sembla cap mala persona, en canvi entre els seus subordinats, n'hi ha algun que solament amb la cara, ja paga". Respecte als vigilants "que estan en contacte directe amb els reclusos, no pot precisar-se a quin Cos pertanyen", ja que "se'n veuen de semi-uniformats del Cos d'Assalt, altres que van amb monos beix o gris, i d'altres amb caçadora". Si bé no es dubte que en alguns casos deuen ser bones persones, en altres "a més del tracte barbar amb

els reclusos, han donat lloc a queixes més o menys ofegades per la por, dels habitants locals".

Sobre la disciplina l'informe és molt categòric en afirmar que "caldría canviar aquest mot pel de Barbarie", doncs "la disciplina degenera moltes vegades en càstigs exagerats i immerescuts". Els exemples contemplats són molt il·lustratius : "Alguns dels guardians van acompanyats d'un bastó per a trepar per aquelles muntanyes, el qual és usat moltes vegades per a pegar brutalment als reclusos. Aquests quan treballen, segons quin guardià tenen al darrera, no els deixa descansar i si paren el treball, reben cops de culata.

"Els primers dies, amb motiu d'haver-se evadit dos reclusos, fóren afusellats els tretze restants que formaven el grup d'aquells. Això fou fet per tal que servís d'exemple i evitar així altres evasions (...); uns dies després i sense que s'hagi sapigut el motiu, uns pagesos, quan al matí es dirigien al camp propi, vegeren astorats com n'afusellaven 25 o 30. A més, hom ve observant que desapareixen alguns reclusos misteriosament, i al preguntar per ells, no en donen raó de cap mena. Un cert dia, fou trovat en un determinant lloc del terme, un cos humà mig colgat".

Com a resum final, l'informe parlava de què a Omells de Na Gaia "la disciplina és allí mal entesa i per tant, mal empleada. Si bé un Camp de treball i en època de guerra, deu ésser organitzat i dirigit amb rigidesa i amb un màxim de disciplina, no per això deuen olvidar-se els sentiments humanitaris, i no hi tenen res a veure amb la disciplina, les barbaritats comeses, els càstigs inadequats i les desaparicions misterioses de reclusos".

Val a dir que les denúncies concretes que conté aquest informe varen ser també realitzades per la carta que el Comitè de reclusos antifeixistes de la 2ª Galeria de la presó Model va enviar, en data 15 d'agost de 1938, al Conseller de Justícia de la Generalitat i al Director General de Serveis Correccionals, incloent-hi, però, noms i cognoms de reclusos víctimes de les arbitrietats als camps, tots ells militants d'organitzacions obreres¹⁰. La carta, que començava fent referència a un document anterior de denúncia signat per dos cents presos antifeixistes sobre la situació als camps de treball quan tot just hom disposava d'una "primera impressió i desconeixent tota la grandiositat del crim", es referia tot seguit a què "avui podriem fer desfilar davant vostre una llista inacabable de noms -transformats actualment en cadàvers- de militants obrers, detinguts tots ells per les seves idees i per la seva actuació revolucionària i que han mort en el transcurs d'aquests tres mesos darrers, criminalment fusellats en els camps de treball".

La llista començava amb Valentí Vila Anet, un jove militant del POUM d'Aiguafreda, de 18 anys, detingut pel repartiment de fulls clandestins, que fou assassinat en el tren, camí d'un camp : "El fet tingué lloc a l'estació de Sant Vicenç de Castellet. Un guàrdia d'assalt baixà del tren i amb el fusell a la cara ordenà a uns presos que es retiressin de les finestrelles del vagó. Per donar més força a la seva indicació disparà el fusell. Dins del vagó, d'esquena a la finestra i conversant amb altres companys, hi havia en Valentí Vila. La bala li atrepà el clatell i li buidà el cap. Morí instantàniament, esquitxant de sang i de cervell als que estaven a l'entorn d'ell. Fou desembarcat a

l'estació immediata, Manresa, i allí el deixaren, embolicat amb una manta". A l'expedient personal de Valentí Vila conservat a l'Arxiu de la Model, hi figura que havia ingressat a la presó, procedent de Vic, el dia 20 de febrer de 1938, acusat de derrotisme i a disposició del Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, el mateix tribunal que tres dies després de la seva mort en decretava, com si d'una ironia es tractés, la seva llibertat.

El segon cas denunciat era el d'un altre militant del POUM, Joan Ruiz Tomàs, vell militant del moviment obrer de Barcelona, que havia participat en els fets del 6 d'octubre, pels quals havia estat condemnat a 30 anys que havia començat a complir al Castell de Pamplona : "L'endemà de la seva arribada al camp d'Omells de Na Gaia, el responsable Astorga reuní a tots els reclosos i recomenà que tots els malalts infecciosos i crònics es presentessin per a ésser hospitalitzats, ja que el treball de fortificacions seria molt dur. Ruiz estava greument tuberculós des de feia anys. Era el ròssec de les Presons passades i de les persecusions sofertes. Junt amb 21 companys es presentaren com a malalts. I desapareixeren per sempre. Cap més nova hem sapigut d'ells. Guàrdies amics asseguren que havien estat fusellats"¹¹. Joan Ruiz, que en el seu expedient personal figura com a processat per derrotisme pel Tribunal d'Espionatge, havia ingressat a la Model el 19 de setembre de 1937.

La denúncia dels reclusos de la Model recull també un dels episodis compresos a l'informe esmentat, el del "crim del cementiri" esdevingut el 8 de maig de 1938 : "Dos presos que s'escapen d'un barracó on hi dormen varies

dotzenes de companys. L'endemà s'ordena la formació general de tota la població penal. I els tretze companys que junt amb els desaparescuts formaven la mateixa esquadra, tots tretze amb carnet de la CNT, són criminalment fusellats davant les parets del cementiri". Entre els afusellats hi havia dos militants aragonesos de la CNT, Juan Corneado, membre del Comité Regional de la CNT d'Aragó i Julio Delcacho, secretari de la Col·lectivitat Agrària d'Ontiñena, detinguts per la seva participació en els fets de maig de 1937; tres militants anarquistes catalans i un del POUM : Antoni Iniesta Merino, de les Joventuts Llibertàries, que havia estat conseller de defensa de Castelldefels i més tard membre del seu Ajuntament, havia ingressat a la Model el 19 d'agost de 1937 acusat de furt, i el novembre de 1938 se li decretaria la llibertat; Alfons Unico Marqués, tècnic de Barcelona, de la CNT, processat per desordres públics, havia ingressat a la Model el 29 de setembre de 1937; Manuel Sorinas Salas, estampador de 18 anys, de les Joventuts Llibertàries, condemnat a 8 anys per derrotisme pel Tribunal d'Espionatge; i Francesc Pina Orce, dependent de 18 anys, de les joventuts del POUM, processat per derrotisme, havia ingressat a la Model el 22 de desembre de 1937.

La carta seguia fent esment a la campanya internacional de protesta que aquests esdeveniments havien provocat¹² gràcies als quals s'havien efectuat uns canvis de forma en el funcionament dels camps : "han deixat d'anar-hi els que encara no estaven condemnats pels Tribunals. Han deixat també d'espategar els fusells davant les parets dels cementiris amb la lleugeresa d'abans. Però el terror i la repressió continuen amb la mateixa intensitat, o pitjor encara, que el primer dia". Hom seguia parlant de

l'existència de pallisses i maltractaments, d'unes jornades de treball de 12 hores diàries, de la barreja - considerada humiliant- entre presos feixistes, antifeixistes i comuns, de la presència de reclusos no condemnats i d'altres sobre quina existència els tribunals de justícia no en tenien coneixement. Es parlava també de què es retenien presos amb la llibertat signada des de feia mesos, i es denunciava a homes que "com Astorga, Mendoza, García, Galán i Rogers, haurien d'haver comparescut davant dels Tribunals a donar compte dels seus crims".

Que aquestes denúncies no eren gratuïtes i responien a una situació de fet que va persistir durant tot l'any 1938 sembla evident. Disposem d'algunes informacions addicionals sobre la mortalitat existent a camps de treball : sempre segons informacions facilitades pel propi SIM coneixem la mort de Joan C.T., al camp de treball nº 4, produïda el dia 6 de juliol de 1938 com a conseqüència d'un "síncop cardíac per disenteria aguda"; que el ciutadà rus, resident a Leningrad, Pere Kabeleff, que havia estat enviat a camps el 19 de maig, moria el 9 de setembre de 1938 a l'hospital d'evacuació de l'exèrcit de l'est, clínica nº 4 de Manresa; i en l'expedient de Josep R.V., també enviat a camps el dia 19 de maig, s'adjunta informació sobre la seva mort en data 20 de gener de 1939. Si en aquests casos molt possiblement es tracti de morts naturals, no s'esdevé així amb el militar Victoriano Castillo Garcia sobre qui un ofici del 25 de novembre de 1938 comunica que "fou mort a l'intentar escapar-se del camp de treball nº 3", o sigui el d'Omells. Disposem també de tres informacions puntuals referides a fugues de reclusos en el camps de treball : una, d'un pres comú, Pere R.C., produïda el 7 de juny de 1938, sense que s'especifiqui el camp; la segona, protagonitzada per Jesús

G.F., reclús processat per Alta Traició, que també va tenir lloc el dia 7 de juny de 1938, la qual cosa fa pensar que es produí al mateix temps que la primera; finalment, la de Jesús P.S., infermer de 19 anys, evadit del camp de treball "La Pelosa" de Roses, el dia 10 d'octubre de 1938¹³.

Sobre les dificultats per treure dels camps de treball a reclusos amb la llibertat signada, en tenim constància en data tant tardana com la del 13 de gener de 1939, quan el director de la Model escrivia al Director dels Serveis Correccionals interessant el retorn de reclusos que havien estat conduïts a camps de fortificacions de guerra, a l'objecte de complir "ordres de llibertat emanades de les Autoritats competents en les dates que es detallen al dors i per tal de posar a disposició del C.R.I.M. nº 16 els que es trobin compresos en les lleves movilitzades, i en llibertat els altres"¹⁴. Els reclusos reclamats -en nombre de 27- havien format part de les expedicions dels dies 23 d'abril i 19 de maig, i en alguns casos, en concret el de 7 reclusos, tenien la llibertat signada pels respectius tribunals des del mateix mes d'abril de 1938. S'inclouia també el nom d'un militant del POUM, Pere Vergne Teran, que tenia la llibertat judicial firmada des del 23 de juliol de 1938, però que figurava com un dels desaparecuts¹⁵.

És evident que els camps de treball en cap cas no eren, com havia pretès Joan Garcia Oliver en crear-los, paradisos de readaptació social i de tracte humanitari.

NOTES

- 1 La relació dels camps de treball a J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya i Font : *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, Vol. I, pàgs. 282-286. La referència a la Pelosa apareix a la documentació utilitzada per nosaltres tant de la Model com del fons de Salamanca.
- 2 Hem consultat el text del decret al "Diario Oficial del Ministerio de la Guerra", nº 277, 31 de desembre de 1936.
- 3 Vegeu l'expedient de Justo P. M. al Fons de la Model.
- 4 *Ibid. Ibid.*
- 5 *Ibid. Ibid.*
- 6 La carta, datada a Barcelona, es pot consultar a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 80/5, Nº 72.
- 7 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 33/4 Nº 37.
- 8 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 38.
- 9 *Cóm funciona el Camp de Treball d'Omells de Na-Gaia*, A.N.C.-F.B.G., 7.16.
- 10 Carta A l'Honorable Conseller de Justicia de Catalunya. Al Director General de Serveis Correccionals, datada a la Presó Model de Barcelona, 15 d'agost de 1938. Està signada en representació dels "presos antifeixistes de la Model" pel Comitè de la 2ª Galeria amb cinc signatures il·legibles. A.N.C.-F.B.G., 7.1.16.
- 11 Aquest episodi és relatat també, molts anys després, pel metge que hi fou reclús Juan Pujol : *El campo de concentración de Omells de Na Gaia*, "Historia y Vida", gener de 1975.
- 12 Una denúncia concreta que recull els casos que hem tractat d'Omells de Na Gaia a l'article signat per "un socialista" *Vers un procès du POUM à Barcelone?*, a "La Révolution Proletarienne" (París), 25 de juliol de 1938.
- 13 Totes aquestes informacions apareixen adjuntades als expedients personals respectius de l'Arxiu de la Model.

14 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 42/5 N° 66.

15 Vegeu l'article citat a la nota 43 *Vers un procès du POUM à Barcelona?*. En aquest article s'esmenta concretament la xifra de 22 militants del POUM enviats a camps de treball el dia 23 d'abril.

6. Tensions i conflictes intergovernamentals : les presons com a motiu

Ja he esmentat que la incautació dels serveis de presons de Catalunya per part de la Generalitat i tot el seguit de mesures adoptades durant l'estiu de 1936 pel govern català -atrapat com estava per la cojuntura revolucionària iniciada el mateix juliol- no havien estat ben vistos per les forces republicanes espanyoles. Quan el setembre de 1936, amb l'accés d'Andreu Nin a la Conselleria de Justícia, hom va prosseguir la tasca reformista i el nou desplegament legislatiu català, es va seguir actuant de manera independent i al marge del Govern de la República. En matèria de presons Nin també portaria a terme una important tasca reformista¹.

Però quan després de la crisi del govern català, el desembre de 1936, va accedir a la Conselleria de Justícia Rafael Vidiella, el dirigent del PSUC, es varen fer les primeres gestions envers el Govern de la República per tal de "legalitzar" la situació de les presons de Catalunya, aprofitant la receptivitat oferta pel fet que el Ministre de Justícia fos el dirigent anarquista català Joan Garcia Oliver. Una Ordre d'aquest Ministeri de 28 de gener de 1937 acceptava "per raó de les necessitats revolucionàries" el traspàs dels serveis de presons a la Generalitat, i instava la constitució d'una Comissió Mixta intergovernamental perquè fes la valoració dels traspasos i resolgués de manera definitiva la situació plantejada. La Comissió Mixta estaria integrada, en representació de l'estat, pel Sotssecretari del Ministeri de Justícia, Mariano Sánchez Roca, el Director General de Presons, Antonio Carnero Jiménez i el funcionari tècnic, Nicolau Navas Amat; i en

representació de la Generalitat, pel magistrat Pelai Sala Berenguer, el President del Comitè de Serveis Correccionals, Angel Estivill i Abelló i el Secretari general del mateix organisme Josep Mª Imbert i Perejoan².

Val a dir que abans de què sortissin els nomenaments dels integrants d'aquesta Comissió en el "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya", la Comissió mixta Estat-Generalitat s'havia reunit ja dues vegades i havia donat per enllestida la seva tasca. Certament, disposem de les actes de les dues reunions que es varen celebrar a València els dies 7 i 12 de febrer de 1937 i en les quals es va procedir a la valoració dels serveis de presons de Catalunya³. A la primera reunió, que es va celebrar amb una predisposició immillorable dels membres de la Comissió *"animados todos de gran espíritu de cordialidad y comprensión"*, es varen adoptar per unanimitat els criteris bàsics de la valoració, segons els quals el servei d'alimentació es calcularia a partir del promig de les estances hagudes a les presons de Catalunya durant els anys 1933, 1934 i 1935. Si en qualsevol any les estances excedissin el nombre fixat, aleshores l'Estat les abonaria a la Generalitat pel seu import al preu de la ració de l'Estat central. Per la resta de serveis també es faria el càlcul pel promig anual dels mateixos anys. El darrer acord de la Comissió establí que *"en el caso de que la Generalidad acordase alguna modificación esencial de su sistema penitenciario, como por ejemplo : creación de campos de trabajo, etc. el Estado central cooperará a la realización del importe de la cuantía, y porcentaje entre el Ministerio de Justicia y el Estado y la Consejería de Justicia de la Generalidad de Cataluña"*.

Cinc dies després, el 12 de febrer, es tornava a reunir la Comissió, aquesta vegada amb les dades de la valoració feta per ambdues parts a la mà i amb l'objectiu d'aprovar definitivament la valoració dels serveis. Lògicament els resultats eren nitidament contrastats : els representants de la Generalitat havien presentat una valoració que superava els quatre milions i mig de pessetes per any, mentre la valoració dels representants de l'estat no arribava als tres milions vuit-centes mil pessetes. Finalment, com que seguia imperant una "*gran armonía y espíritu conciliatorio*" no va ser difícil resoldre els conflictes. Els representants de l'estat varen acceptar el principi de què Catalunya havia de tenir una presó, com a mínim, destinada a reclusos penats "*con todos los servicios inherentes*". I els representants de la Generalitat varen acceptar la disminució de la valoració inicialment proposada, i que ascendia a 4.528.193'48 pessetes, i acceptaven els 3.781.647'32 pessetes calculats per l'estat i que es distribuïen de la següent manera :

- despeses d'alimentació : 1.499.471'47 pessetes.
- despeses d'aigua potable : 29.059'83 pessetes.
- personal, material, etc. : 2.253.116'02 pessetes.

L'acta de la reunió acabava destacant la unanimitat assolida en l'adopció d'acords i assenyalava que elevarien aquests acords al Ministre de Justícia del Govern de la República i al Conseller de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

A partir d'aquest moment la implantació de la valoració va quedar aturada. Sembla que el Ministre de Justícia va elaborar el Decret d'implantació dels acords i que aquest

Decret va ser presentat al Consell de Ministres corresponent⁴. Existeix certament un projecte de *Decreto implantando los acuerdos referentes al cálculo de coste de los servicios ya adaptados relativos a Prisiones en el territorio de Cataluña*⁵ que en el peu de pàgina porta el nom de Francisco Largo Caballero, el president del consell de Ministres del Govern republicà. En aquest Decret a més d'incloure una síntesi de la història dels traspassos en matèria de presons, s'establia la implantació dels acords amb les xifres de la valoració acordada, es concretava el destí de cada partida i es fixava la vigència del Decret a partir del dia 1 de gener de 1937. Segons sembla, però, el Decret no va superar el tràmit de l'aprovació governamental. Elevat l'acord al Govern en data 31 de març no fou aprovat. En la reunió pertinent un ministre -no sabem quin- sembla que va proposar que el Decret fos examinat per la Comissió mixta que amb anterioritat s'havia ocupat del traspàs de serveis a la Generalitat. Però com que aquesta Comissió havia desaparegut de fet des de l'inici de la guerra el Decret va quedar sense aprovació.

La situació, per tant, va seguir essent de provisionalitat. Els canvis de govern que varen tenir lloc arran dels fets de maig de 1937 i les transformacions polítiques que aquests enfrontaments varen provocar tant a Catalunya com a la resta del territori republicà varen tenir la seva lògica incidència en el funcionament del sistema penitenciari, ni que sigui perquè, com ja hem vist, a partir de l'estiu de 1937 les presons de Catalunya -i especialment la Model- es varen començar a omplir de reclusos d'organitzacions d'esquerra. L'assumpció de les competències d'ordre públic per part del Govern republicà, el 5 de maig de 1937, no seria un motiu menys petit de

crispació, atesa l'estreta vinculació existent entre policia i personal penitenciari.

Així, quan el 17 de maig de 1937 es constituïa el nou Govern de la República presidit per Juan Negrín i a Catalunya el 29 de juny de 1937 es constituïa un nou Consell de la Generalitat en el que ja no hi figurava la CNT, s'obria una nova situació particularment insòlita. En primer lloc perquè el govern Negrín aguditzarà les tendències repressives i jacobines de la República. La creació, en data 6 d'agost de 1937, del Servicio de Investigación Militar, l'organisme constituït per Ministerio de Defensa Nacional amb l'objectiu de "*combatir el espionaje, impedir los actos de sabotaje y realizar funciones de investigación y vigilancia cerca de todas las fuerzas armadas dependientes de dicho Ministerio*"⁶. I el trasllat del govern Negrín de València a Barcelona l'octubre de 1937 amb l'objectiu inconfesat de limitar l'autogovern català, representen un bon exemple del què diem.

Però la situació esdevingué també insòlita i difícil en el que respecte a la marginació de la CNT del govern de la Generalitat en un moment en què el sindicat anarquista encara mantenia importants esferes de control en la societat catalana i el nou bloc de les forces governamentals que havien sortit vencedores dels enfrontaments de maig -Esquerra Republicana de Catalunya i, sobretot el PSUC- estava disposat a enfrontar-se obertament a l'hegemonia anarquista. Les contradiccions existents a Catalunya l'estiu de 1937 es presentaven, doncs, de manera entrecreuda i amenaçaven la necessària estabilitat de la rera guarda catalana.

Pel que fa a les relacions intergovernamentals val a dir que en matèria de justícia i de presons les relacions entre la República i la Generalitat es podien veure afovarides per les bones relacions existents entre els nous responsables dels nous governs : el nou ministre de Justícia era el catòlic basc Manuel de Irujo, mentres a Catalunya passava a ocupar la conselleria de Justícia el militant d'Acció Catalana Republicana Pere Bosch i Gimpera.

Segurament aprofitant la nova cojuntura el govern català va trametre al ministre de Justicia la petició de què s'implantessin els acords de valoració aprovats gairebé mig any abans. A l'informe elaborat des de Catalunya es feia observar que "*desde hace un año aproximadamente [o sigui, des del principi de la guerra] el Estado no ha satisfecho parte alguna de los gastos que ocasionó el servicio de Prisiones de Cataluña*"⁷. I aquesta eventualitat era particularment greu atès l'enorme increment de la població reclusa, i les nombroses despeses ocasionades en l'adaptació dels serveis a les noves necessitats. El sobreesforç realitzat pel govern català requeria, per tant, una indemnització a la Generalitat per part de l'estat. L'informe acabava sol·licitant que s'actualitzés la valoració aprovada d'acord a l'augment del cost de la ració ordinària del reclus, que el propi Ministeri de Justicia havia augmentat de 1'50 pessetes diàries a 2'50.

Que l'informe elaborat per la Generalitat no va anar a parar a la paperera del despatx d'Irujo ho demostra la carta que el propi Ministre va escriure al Director General de Presons, acompanyant l'informe de la Generalitat, on li requeria "*que se reanude la actuación de la Comisión*

especial encargada de la valoración de los servicios correccionales de Cataluña"⁸. El 26 de juliol de 1937 una ordre del Ministeri de Justicia creava una nova Comissió mixta destinada a efectuar la valoració dels serveis de Presons traspassats a la Generalitat, i es nomenaven nous representants d'ambdues parts⁹. Val a dir que unes setmanes abans s'havia constituït també la Comissió Mixta pertinent per tal de redactar una Memòria i proposta de les normes que havien de regular les facultats i atribucions de la Generalitat de Catalunya en matèria de Justícia¹⁰.

Aquesta bona predisposició inicial demostrada pel Ministre de Justicia del Govern republicà no va servir per gaire gran cosa. Disposem de tres informes, dos d'ells datats a València els dies 11 i 13 de setembre de 1937 i un altre sense data ni autoria, però que ha de correspondre al mateix període de temps, en què sengles Comissions, una d'elles presidida per Benito Pabón, valoren la constitucionalitat o inconstitucionalitat de tota la tasca legislativa del govern de la Generalitat des del començament de la guerra¹¹. Val a dir que, si en gairebé tots els casos, els informes destaquen la inconstitucionalitat de la majoria de lleis i decrets promulgats pel govern català d'acord a la lletra i a l'esperit de la Constitució republicana i de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, al mateix temps es posa en relleu que la Generalitat va actuar moguda per la situació d'excepcionalitat del període històric. En l'informe signat per Benito Pabón, de vuit pàgines d'extensió i titolat Responsabilidades, s'escriu textualment que "*las inconstitucionalidades señaladas, que serían execrables en una época de normalidad constitucional y ciudadana, son comprensibles, explicables y aun justificables, si se*

atiende a la época y a las circunstancias que precedieron y acompañaron su nacimiento".

Hom disposa també de l'informe jurídic *"sobre las disposiciones dictadas por la Generalidad de Cataluña durante el transcurso de la guerra acutal y que pudieran salirse de su órbita constitucional y estatutaria"* en matèria de presons. L'informe, signat per Jesús Galíndez Suárez, lletrat del cos tècnic de l'Assessoria Jurídica de la Direcció General de Presons, i datat el dia 13 de setembre, destaca també que totes les disposicions legals dictades per la Generalitat des del 18 de juliol de 1936 fins al 31 d'agost de 1937 *"adolecen de un vicio de inconstitucionalidad formal, y a veces material"*, conseqüència del decret unilateral de la Generalitat de 12 d'agost de 1936 que s'atribuïa la gestió de les presons. Després de pormenoritzar el seguit de disposicions que es consideraven inconstitucionals, o sigui totes, i recordar la tasca ja realitzada per la primera Comissió mixta es recomenava que la nova Comissió mixta creada el mes de juliol *"se reuna rápidamente y termine sus tareas para resolver así de una manera satisfactoria y definitiva tan irregular situación"*.

No ha quedat constància que a partir d'aquí s'avençés més i els conflictes posteriors que en matèria de presons es varen produir entre els dos governs durant l'any 1938 posa en relleu que les voluntats d'entesa devien acabar xocant amb el que normalment s'han anomenat no sense ironia els *obstacles tradicionals*. El fet fou que mai, en cap moment, va existir per part del Govern de la República un reconeixament formal i oficial de la legalitat de la tasca legislativa empresa per la Generalitat durant la guerra.

Paral·lelament a aquestes negociacions amb el Ministeri de Justícia, el nou Conseller de Justícia Pere Bosch Gimpera va iniciar el que havia d'ésser una profunda reforma del sistema penitenciari català que, al cap i a la fi, es va veure desbordada per les condicions històriques. En primera instància, va dissoldre el Comitè de Serveis Correccionals de Catalunya -el nom de "comitè" gaudia ja de mala fama- i per decret de l'ú de juliol de 1937 creà la Direcció General dels Serveis Correccionals i de Readaptació. Aquest nou organisme que tindria per missió ocupar-se "de la readaptació social i de la guarda dels detinguts i condemnats per les Autoritats del poble" i serà "l'Organisme que dirigirà i regirà els Serveis i les Institucions creades o que es puguin creat per a aquest fi", es va estructurar en les següents seccions : a més d'un Director General, secundat per un Secretari General que exerciria les funcions de Cap dels Serveis de la Direcció, estava prevista la creació d'un Institut d'Estudis Correccionals i de Readaptació, que tindria per missió preparar els funcionaris dependents de la Direcció; existiria a més una Oficina tècnico-administrativa, i la xarxa de preventoris, correccionals i camps de treball creats o per crear¹². Pel nou càrrec de Director General fou nomenat per decret del 6 de juliol Rafael Tasis i Marca, que es va mantenir en el càrrec fins el juny de 1938, en què fou substituït per Joan de Garganta. Com a Secretari General seria confirmat Josep Me Imbert i com a Inspector de vell nou Jaume Miquel, que el gener de 1937 havia estat substituït pel militant anarquista Antoni Devesa i Bayona.

Aquesta renovació del personal responsable es plantejava també pel que fa a la direcció de les presons, fonamentalment a la Model, on estava a punt d'ingressar un nombre considerable de militants de la CNT i del POUM i el director seguia essent Josep Vicente i Sebastián, militant de la CNT. No és per casualitat que a finals de juliol de 1937, el director de la Model escrivís una carta al nou Director General dels Serveis Correccionals on plantejava les dificultats existents en les relacions entre el Cap Superior de Policia i la direcció de la Model¹³. En aquesta carta Vicente exposava el seu desig de "que la Jefatura Superior de Policia prestés la major atenció possible als precés d'aquesta Direcció, tots ells encaminats a vetllar per la bona marxa dels serveis d'aquest Preventori". I després sol·licitava a Tasis la seva mediació davant la policia en tot un seguit de peticions entre les quals el propi Vicente destacava que "quan per imperatius del meu humil càrrec, em vegi obligat a molestar a les més altes Autoritats Governatives, m'acolleixin amb la benevolència que mereixen quants es sacrifiquen per la causa republicana".

Indubtablement la presència d'un militant de la CNT al front de la Model explicaria les dificultats amb les noves autoritats policials, una vegada l'ordre públic havia retornat a les competències de l'estat i s'estaven detenint i empresonant a militants obrers. Pel propi Tasis la presència de Vicente era incòmode. I tampoc no és casual que en data 23 de juliol el nou Director General ordenés una Inspecció als llibres de comptabilitat de l'Administració de la Model. La Inspecció, encarregada lògicament a l'Inspector de Presons Jaume Miquel, fou realitzada pels comptables Jaume Carbonell i Vidal i Enric

Velao i Jiménez, i el seu resultat s'enviava al Director General el 28 d'agost de 1937. En la carta de presentació de Miquel, que acompanyava l'informe pericial dels tècnics, es feia constar que la inspecció havia estat suspesa "per no trobar-se a l'arxiu i per tant no haver estat presentat per a la deguda comprovació el compte rendit per la quantitat de 65.106'18 pessetes ni còpies del mateix, (...) el que impossibilita certificar un balanç exacte de la posició actual de l'al·ludida Administració". A les conclusions finals de l'informe s'insistia en la irregularitat de la falta de comtes de comprovació i de manera taxativa s'afirmava que *"el mantenimiento de un estado de cosas semejante, en la organización administrativa del Preventorio podría ser culpado cuando no de inconsciente o incapaz, de evidente mala fe y consideramos de importancia vital la reforma en el sistema administrativo para evitar aquellas calificaciones las cuales hoy han de aplicarse a la actual Administración"*¹⁴.

Josep Vicente acabaria essent destituït per una ordre del 2 de novembre de 1937, que al mateix temps el nomenava Director del Correccional Provisional de Mataró¹⁵. El seu lloc era ocupat pel militant d'Esquerra Republicana de Catalunya Gaspar Dalmau i Givanel que procedia de la policia de la Generalitat¹⁶. En el full on Bosch Gimpera tenia anotats els Directors i Administradors de les presons de Catalunya al costat del nom de Vicente hi figura, manuscrit, "traslladat per a corregir irregularitats disciplina"¹⁷. L'Administrador de la Model, Antoni Aznar i Linares, que també militava a la CNT, havia estat substituït ja el setembre de 1937 per Manuel Valls i Gomis, que havia ingressat a la Model el febrer de 1937 i era militant d'Estat Català. Aznar fou nomenat director interí

del Preventori de la Seu d'Urgell, però no va arribar a ocupar el nou càrrec, perquè el mateix dia del seu nomenament se li concedia l'excedència voluntària, per un termini superior a un any i inferior a deu. A l'esmentat full de Directors de presons Bosch Gimpera hi tenia escrit : "se li feu expedient per immoralitats administratives"¹⁸.

Les dificultats en la direcció de la Model no varen quedar resoltes per un simple canvi de noms i de militàncies polítiques. Tampoc seguien essent fàcils les relacions entre la direcció de la presó i la policia, a partir de finals d'any, fonamentalment la del SIM. I les relacions intergovernamentals lluny d'apaivagar-se es varen enrarir encara més. Disposem de testimonis de la complexa conflictivitat que va seguir existir en aquests diferents àmbits.

Pel què fa a la Direcció de la Presó la primera situació de conflicte es va produir a finals de desembre del mateix any 1937, arran de la fuga de presos en la que, com veurem més endavant, va intervenir directament l'administrador i sots-director de la Model Manuel Valls i Gomis. La complicitat de Valls en la fuga, el fet que el propi sots-director acabés travessant la frontera i reapareixent a París, motivà la seva fulminant destitució, que comportà també la dimissió del Secretari General dels Serveis Correccionals, Josep Mª Imbert, arran de les seves possibles implicacions en la fuga¹⁹. El mateix mes de desembre el director Gaspar Dalmau deixava també vacant el càrrec per la seva incorporació a files. Uns mesos més tard, el maig de 1938, Gaspar era oficialment separat del cos de Serveis Correccionals de la Generalitat arran del seu processament pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traició

de Catalunya acusat del delictes d'Alta Traïció. De fet des del mes de febrer era a la presó d'on no en sortiria fins el mes de maig²⁰.

Per substituir Valls i Dalmau foren nomenats el mateix mes de desembre de 1937 dos militants d'Acció Catalana Republicana -el partit del Conseller de Justícia- que havien ingressat com a funcionaris a la Model el mes d'agost : Joan Masifern i Prat, que s'havia distingit com a cap de serveis del Preventori, en fou el nou director, i Josep Mª Ginjaume i Vilà, que ocupava l'administració auxiliar, el nou Administrador²¹. Si Ginjaume ja no abandonà el càrrec fins a la fi de la guerra, Masifern, en canvi, seria substituït el mes d'abril de 1938 quan fou nomenat primer sots-director administrador del Correccional de Figueres i més tard, el juliol de 1938, director de la presó de la capital de l'Alt Empordà²². Després d'un breu període d'interinatge, el 21 de maig fou nomenat Director definitiu, ja fins a finals de la guerra, Josep Lòbit Fernández, oficial de Serveis Correccionals, funcionari procedent del cos de presons de l'estat que feia sis anys que era a la Model i, segons un informe sobre la presó de meitats de l'any 1938, "bon coneixador de la casa, enèrgic i amb instruccions concretes per a imposar una rigurosa disciplina entre presos i funcionaris"²³.

Que les relacions entre la Model i la policia -almenys la policia del SIM- no havien millorat sembla constatat pels dos oficis que el Cap del Servei d'Investigació Militar enviava al Director General de Presons del Govern de la República, datats el dia 19 de novembre de 1937, en els que s'instava a la Direcció de Presons que ordenés al director de la presó Model "*que los detenidos civiles de*

este SIM y aquellos que por conveniencia de este Servicio sean ingresados en dicha Prisión, cuando los Agentes de nuestro Servicio pasen a recogerlos a efectos de interrogatorio, sean entregados con la mayor rapidez". A l'altre ofici es pregava al Director General que ordenés als directors de les presons civils de Barcelona que diariament es comunicés al SIM les relacions de detinguts que ingressaven a disposició del Servei. La resposta de la Direcció General de Presons, datada a València el 2 de desembre de 1937 i tramesa en telegrama, no podia ésser altre que la de comunicar al SIM que "prisiones civiles Barcelona dependen de la Dirección general de Servicios correccionales de Cataluña y ésta a su vez de la Consejería de Justicia de la Generalidad, no teniendo por tanto este Centro jurisdicción dichas prisiones"²⁴.

Però com que l'afer legal del traspàs de les presons a la Generalitat seguia paralytatzat, no era estrany que organismes oficials com ara el SIM seguissin pensant -o almenys ho fessin veure- que les presons de Catalunya depenien del Govern de la República. De fet des de finals de l'any 1937 no varen mancar iniciatives governamentals més o menys legals o il·legals, encaminades a recuperar-ne el control. En data 24 de novembre de 1937 el ministre de Justícia, Manuel Irujo, enviava còpia a Bosch del projecte que havia presentat el ministre de la Governació segons el qual totes les presons que mantinguessin presos governatius passessin sota el seu control. Segons Bosch, en la resposta que escriu a Irujo dos dies després, de tirar endavant aquesta iniciativa, el ministeri de la Governació s'apoderaria de tots els preventoris i correccionals "puesto que en todos ellos se encuentran presos gubernativos". En cas que el projecte seguís endavant Bosch

esperava que s'excloguessin les presons catalanes, que ja considerava traspassades a la Generalitat²⁵.

Pocs mesos després, molt possiblement el mes de febrer o març de 1938, va existir el projecte de recuperar per la via de la força el control de les presons catalanes per part del govern republicà, com ha quedat recollit en la *Nota sobre las prisiones de Cataluña y su reintegración al Estado*, un document anònim i sense data, mecanografiat i amb esmenes a mà, que ben segur reflecteix el que molts republicans espanyols pensaven sobre el tema²⁶. Després d'un breu pròleg assenyalant els antecedents històrics sobre com s'havia produït el traspàs de les presons, la nota considerava categòricament "*la incautación de hecho de la Generalidad un acto unilateral e ilegal, que no tiene valor y debe considerarse nulo y sin efecto*". La il·legalitat de la incautació dels serveis, la política de la Generalitat envers els funcionaris de presons -se "*ha perseguido a los funcionarios no catalanes y aumentado considerablemente el número de funcionarios catalanes*", elevació de sous, etc-, la situació en què es trobaven les presons, considerada com a caòtica, eren els arguments perquè el poder central es plantejés la recuperació del control de les presons.

La Nota proposava com a fórmula més adequada per tornar a controlar totes les presons de Catalunya prendre primer la de Barcelona, ja que "*vencidas las dificultades de hacerse cargo de esta prisión, en las demás no habría graves inconvenientes*". Hom pensava, per fer-se càrrec de la direcció de la Model amb un home que tindria la "*equiescencia de los reclusos y de gran número de funcionarios interinos de la misma*" : Antoni Aznar Linares,

que n'havia estat Administrador sots-director fins a setembre de 1937. Segons la Nota el propi Aznar estaria d'acord amb l'acció quina realització considerava que es podria dur a terme *"sin que se produzca ninguna perturbación y es más con la complacencia general de los reclusos"*. A desgrat de l'optimisme d'Aznar la Nota considerava que el moment i les circumstàncies per dur a terme la recuperació de la Model no eren les més adequades per la Direcció General de Presons, que s'hauria d'enfrontar amb la marca de queviures i un possible desordre. S'aconsellava per tant esperar a què la guerra acabés per adoptar una actitud definitiva, *"sin perjuicio de que en caso preciso se decida hacerse cargo de dichos servicios, en cuyo caso puede asegurarse que la b.g. de p. cumpliría con su deber y respondería a lo que se le ordenase por el Ministro de Justicia y por el Gobierno"*.

L'incident més greu i violent que es va produir a l'entorn de les presons i que va afectar les relacions intergovernamentals es va produir el 14 d'abril de 1938 quan una cinquentena de policies del SIM varen envoltar el Correccional de Figueres i detingueren tota la plantilla de funcionaris després de prendre'ls les armes i de fer un escorcoll on trobaren "una certa quantitat de queviures que els havien dut les respectives famílies, unes quantes llimes i altres eines de treball, que estaven relacionades en el llibre obert a l'efecte en el Correccional i alguna ensenya feixista. També (...) s'havien trobat unes pistoles, les quals foren exhibides i resultaven ésser les mateixes que havien estat preses als funcionaris"²⁷.

Sembla que aquesta acció s'atribuïa a una denúncia relativa a una excessiva tolerància envers els penats

feixistes i a un suposat complot d'aquests. La denúncia havia estat atribuïda a un funcionari que es trobava en llibertat per malaltia mental i que se suicidaria dues hores després de les detencions. El director, Josep Rouret Callol, i els funcionaris de la presó de Figueres foren processats pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya, ingressaren a la Model, però al cap d'unes setmanes la majoria eren excarcerats per sentència absolutòria del Tribunal²⁸.

El més greu de tot l'afer era, evidentment, l'actitud governamental envers la Generalitat. No només perquè l'acció es va portar a terme sense coneixament previ de la Generalitat. Quan Bosch Gimpera va escriure Irujo, aleshores ministre sense cartera del govern Negrín, aquest li enviava còpia d'una carta del ministre de Governació en la que deia que la detenció dels funcionaris de la presó de Figueres "*se llevó a cabo por el SIM consecuencia de la turbia actuación que de cierto tiempo a esta parte se viene desarrollando en el Penal de Figueras*" i indicava que a qui calia sol·licitar informació era al Ministeri de Defensa, de qui depenia el SIM²⁹. El menyspreu envers la Generalitat no podia ser més evident i el propi president Lluís Companys, en la carta que uns dies més tard, en concret el 23 d'abril de 1938, escrivia al president Negrín, per queixar-se de les continuades arbitriïtats comeses per les institucions republicanes a Catalunya, recollia en un autèntic memorial de greuges, l'afer de la presó de Figueres³⁰.

Quan Companys escrivia la seva famosa carta a Negrín l'exèrcit franquista havia acabat de trepitjar territori català i a partir d'aquests moments Catalunya es veuria abocada més que en cap altre període de la contesa a la

nova dinàmica imposada per un esforç de guerra que catalitzaria tota la reraguarda catalana. Això explicaria que les desavinences en matèria de presons, i en tantes altres coses, entre els dos governs que estaven convivint a Barcelona semblessin haver desaparegut. De fet el paper de la Generalitat com a govern era cada vegada més reduït i si en la pràctica la situació de les presons va seguir essent la mateixa de sempre, institucions governamentals s'estaven preparant per donar, ja consumada la derrota, el darrer cop de força.

NOTES

- 1 Vegeu el meu article Pelai Pagès : "La Administración de Justicia en Catalunya durante la guerra civil española (1936-1939)", a *Justicia en Guerra. Jornadas sobre la Administración de Justicia durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales*. Ministerio de Cultura. Madrid, 1990. Pàgs. 47-63.
- 2 "D.O.G.C.", 20 de febrer de 1937.
- 3 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 25/4 Nº 16 i 17.
- 4 Així s'afirma, al menys en un informe sobre *Antecedentes del traspaso y valoración de los Servicios Correccionales de Cataluña* entregat per la Conselleria de la Justicia de la Generalitat al Ministeri de Justicia del Govern de la República el juliol de 1937. Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 25/4 Nº 28 i 29. També a *Els Serveis Correccionals de Catalunya*, A.N.H.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 25/8 Nº 1.
- 5 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 25/4 Nº 26.
- 6 El Decret de creació del SIM, que porta la firma del dirigent socialista, tradicionalment considerat com de dretes, Indalecio Prieto, es pot consultar al "Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional", 9 d'agost de 1937.
- 7 Veure l'informe ja esmentat en nota ⁴50 *Antecedentes del traspaso y valoración de los Servicios Correccionales de Catalunya*.
- 8 La carta, signada per Irujo, és datada a València, el 17 de juliol de 1937. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 25/4 Nº 28.
- 9 "D.O.G.C.", 5 agost 1937.
- 10 L'Ordre, del Ministeri de Justicia, era del dia 17 de juliol de 1937. La Generalitat va nomenar els seus representants a aquesta Comissió per una Ordre del 21 de juliol, segons el "D.O.G.C.", de 24 de juliol de 1937.

- 11 Els tres informes es troben a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca i corresponen als Lligalls 25/5, documents Nº 2, 4 i 5.
- 12 "D.O.G.C.", 3 de juliol de 1937.
- 13 La carta, datada el 30 de juliol de 1937, es pot consultar a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 33/3 Nº 85.
- 14 Per l'afer de la Inspecció de la Model vegeu A.N.H.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligalls 32/5 Nº 1, 2 i 3.
- 15 Josep Vicente Sebastián acabà com a reclús de la presó Model de Barcelona quan fou processat per Alta Traició pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya. Segons les dades del seu expedient personal ingressà a la Model el 9 de setembre de 1938 i per bé que el Tribunal decretava la seva llibertat el dia 11 d'octubre de 1938 no en sortí fins que el 23 de gener de 1939 formà part de la darrera gran expedició de reclusos que foren conduïts per policies del SIM a la frontera francesa. No tenim constància de que es fes oficial el seu cessament com a director de la presó de Mataró ni que fos substituït.
- 16 "D.O.G.C.", 11 de novembre de 1937.
- 17 Vegeu A.N.C.-F.B.G. 7.1.4.
- 18 *Ibid. Ibid.* Pels nomenaments esmentats i l'excedència "D.O.G.C.", 18 de setembre de 1937 i 4 d'octubre de 1937, respectivament. Totes les ordres eren datades, però, el mateix dia 15 de setembre.
- 19 "D.O.G.C.", 26 i 28 de desembre de 1937.
- 20 "D.O.G.C.", 30 desembre 1937 i 17 maig de 1938 pel cessament en el càrrec i la seva separació del cos. L'expedient personal de Dalmau, conservat a la Model, indica que ingressà a la presó el 3 de febrer de 1938 processat per Alta Traició pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya i fou posat en llibertat per acord del Tribunal, de data 18 de maig de 1938, el dia 19 de maig. De fet havia romàs poc temps a la Model, ja que el dia 5 de febrer havia estat traslladat a la presó de Sant Feliu de Llobregat, d'on retornà el 2 de maig. Segons la documentació que es conserva al Fons Bosch Gimpera, el processament de Dalmau, juntament amb el de set persones més, entre altres el d'un agent de contraespionatge i el d'un secretari del SIM, fou per corrupció. A.N.C.-F.B.G. 13.

- 21 "D.O.G.C.", 30 desembre 1937.
- 22 "D.O.G.C.", 12 abril i 7 juliol 1938.
- 23 Pel nomenament de Lòbit, "D.O.G.C.", 21 maig 1938. Lòbit era, indubtablement, el model de funcionari de presons professional, sense cap vinculació política clara, ja que el trobem també exercint com a funcionari de presons després de la guerra, en concret el gener de 1942 figura com Sotsdirector accidental de la Model a l'expedient de l'ex-reclús Lluís O. E. L'informe de referència, sense data ni signatura, es pot consultar a l'A.N.C.-F.B.G., 7.4. No m'han faltat testimonis coetanis que m'han assenyalat que durant els darrers mesos de la guerra Lòbit actuava en clara connivència amb els reclusos feixistes més significats.
- 24 Pels oficis del SIM i el Telegrama de la Direcció General de Presons A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 25/6 nº 4,5 i 6.
- 25 A.N.C.-F.B.G. 7.1.
- 26 Es conserva a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 25/1 Nº 14.
- 27 Segons l'Informe del Conseller de Justícia sobre els fets de la presó de Figueres, datat a Barcelona el 19 d'abril de 1938. A.N.C.-F.B.G. 5.5.
- 28 Havien ingressat a la Model el 16 d'abril de 1938 a disposició del SIM i foren processats pel Tribunal d'Espionatge. En els casos del director, de l'Administrador de la presó Anastasio Gómez Cardoso i dels funcionaris Joan Mingolarra Bilbao, Pau Cortés Comabella i Pere Vehí Juanola el processament fou per Alta Traició i el Tribunal decretà la llibertat, i sortiren en mateix dia, el 4 de juny de 1938. L'administrador -que es va quedar a la Model de Barcelona com a oficial reformador i el 29 de juny era nomenat director interí del Preventori de Puigcerdà ("D.O.G.C.", 8 juliol 1938)- i els funcionaris Cortés i Vehí foren detinguts de vell nou el 10 d'octubre de 1938, acusats d'Alta Traició i Derrotisme i excarcelats el 24 d'octubre de 1938, per sentència del mateix Tribunal del dia 21 d'octubre que posava en llibertat el primer i condemnava els dos funcionaris a presó atenuada. Pel que fa als funcionaris Miquel Lozano Herrero i Joan Buchagues Sellent, ingressats el mateix dia 16 d'abril i acusats de

Derrotisme pel Tribunal d'Espionatge, no sortiren de la Model. El darrer funcionari detingut, Francesc Pintor Ruiz, havia ingressat una mica més tard, el 9 de maig de 1938, processat pel Derrotisme i tampoc no va sortir de la presó. Aquesta informació consta en els respectius expedients personals conservats a la Presó Model.

²⁹ A.N.C.-F.B.G. 5.6.

³⁰ La carta íntrega de Lluís Companys a Juan Negrín es pot consultar a Salvador de Madariaga : *España. Ensayo de historia contemporánea*. Ed. Sudamericana. Buenos Aires, 1944. Pàgs. 798-802.

7. 23 de gener de 1939 : la fi d'una etapa

Quan el dia 23 de desembre de 1938 l'exèrcit franquista va iniciar la seva ofensiva final contra Catalunya que implicava la progressiva ocupació del territori, i Barcelona es va veure directament amenaçada, Juan Negrín, com a President del Consell de Ministres i Ministre de Defensa Nacional del Govern de la República va ordenar al SIM que es fes càrrec del control de les dues presons d'homes que existien a Barcelona -la Model i l'anomenat Preventori 29 del carrer de Sant Elies- formalment dependents del Govern català.

Sobre el que va representar aquesta expropiació existeix una interpretació feta des de la òptica del govern català : es tracta d'un informe anònim, mecanografiat, de catorze pàgines d'extensió i escrit en anglès que porta per títol *The Administration of Justice and the prison services in Catalonia*¹. Segons aquest informe els resultats de la mesura no es feren esperar :

"1. Estricte control pels agents del SIM dels paquets enviats als reclusos.

2. Suspensió de les visites als reclusos amb el pretext de reorganitzar el servei.

3. Organització d'expedicions cap a treballs de fortificacions.

4. Nomenament d'un inspector del SIM en cada una de les presons i de 4 assistents per cada inspector.

5. El SIM va ordenar adoptar precaucions particulars amb els presoners polítics que podessin ser una font de perill nacional".

Segons segueix explicant l'informe la precipitada evacuació de Barcelona no va donar temps suficient perquè el Conseller de Justícia de la Generalitat enviés l'oportuna protesta contra aquestes ordres, a través dels canals apropiats, al Ministre de Defensa. Les mesures adoptades eren atacs contra els drets del Govern català i contra els poders de l'autoritat civil i, a més, no s'havien realitzat a través d'un procediment correcte ni dels canals apropiats. L'informe acabava assenyalant que arran de la precipitada evacuació de Barcelona el cos de reclusos fou traslladat des de Vic a Olot, on fou abandonat pels seus guardians.

Certament, la darrera gran mobilització de reclusos de la Model es va produir el 23 de gener de 1939 quan, oficialment, segons consta en els respectius expedients, centenars de reclusos foren enviats a camps de treball. La realitat, però, fou que la policia del SIM, passant per sobre de les autoritats penitenciàries, va enviar a centenars de reclusos de la Model, de la presó de Sant Elies, dels camps de treball i també de les txeques que controlava el propi SIM, en direcció a la frontera francesa, tot acompanyant la retirada de l'exèrcit republicà. De la Model sabem que sortiren un mínim de 784 reclusos, el que converteix aquesta darrera expedició en una de les més nodrides de les que tingueren lloc durant la guerra.

Alguns d'aquests reclusos foren afusellats al santuari del Collell, a la Garrotxa, d'altres aconseguiren escapolar-se abans d'arribar a la frontera, la majoria, però, passà a França i des d'Amélie les Bains foren expatriats cap a Espanya per les autoritats franceses.

Entre els afusellats al Collell sabem que s'hi trobaven set persones que en un moment o altre de la guerra havien estat reclusos de la Model : en tres casos, els de l'advocat Pere Bosch-Labrus Reig, el financer Xavier Garriga-Nogués Planas i el mecànic Julio Mendoza Caballero, havien estat reclusos governatius durant la primera etapa de la guerra i havien estat excarcelats, per decisió judicial dels Jurats d'Urgència, l'estiu de 1937. En la resta de casos -Llorenç Armillas Garcia, Ricard Guasch Gimenez, Josep Mª Osete Sans i Angel Martinez Robles- es tractava de reclusos penats, a disposició del Tribunal d'Espionatge o del SIM que essent recluits a la Model foren traslladats a dependències del Servei d'Investigació en el decurs de 1938, excepció feta de Osete que en el seu expedient no consta el seu trasllat².

La majoria dels reclusos procedents de la Model no sembla que passaren pel Collell. Disposem de diversos testimonis a les instàncies presentades per ex-reclusos que després de la guerra sol·licitaven certificat de la seva estada a la presó, on al mateix temps narraven les seves peripècies carcelàries. En una d'aquestes instàncies s'afirma que *"el 23 de enero de 1939 los agentes del SIM me sacaron para llevarme con casi la totalidad de reclusos y en penosas marchas nos arrastraron hasta Francia en donde pasamos completamente incomunicados en el Castillo de Amélie les Bains, en el cual estuve hasta el 18 de febrero de 1939, en cuyo día por estar enfermo de gravedad, fui trasladado por orden de Nuestro Generalísimo Franco a Nuestra querida Patria"*³. Aquest testimoni coincideix amb el d'un altre ex-reclús que afirma que el mateix dia fou tret de la presó *"para recorrer en penosas jornadas varios pueblos de la provincia de Gerona junto con los demás*

presos, custodiados siempre por los guardias del SIM, hasta llegar a Oix donde pude escaparme, internándome en Francia, donde fui detenido nuevamente por la policía y encerrado con los demás presos en el Castillo de Amélie les Bains"⁴. En un altre expedient es perfila un enrabessat recorregut que des de la Model passava per Centelles, Moià, Seva, Viladrau, Sant Hilari, Girona, Besalú, Oix, Figueres, "forzado a formar un batallón de trabajadores a base de todos los presos de las cárceles de Barcelona"⁵.

Itineraris, en tots els casos, d'una retirada inevitable, en la que hi participaven reclusos de tota mena, amb l'objectiu, tal volta, de què servissin com escut de defensa davant els repetits bombardeigs que solcaven la pròpia retirada de l'exèrcit republicà, o potser de moneda de canvi, en un moment en què la guerra encara prosseguia a la zona centre. Tres dies després d'aquesta expedició -la data del 23 de gener de 1939 és la darrera que figura en els expedients personals- l'exèrcit franquista ocupava Barcelona. Per molts reclusos que havien quedat a la Model es produïa l'excarcelació definitiva. Alguns presos antifeixistes s'havien pogut fer escàpol hores abans de l'entrada dels franquistes, però altres serien servits en safata als vencedors perquè caigués sobre ells uns implecables criteris de revenja.

A partir del 26 de gener de 1939 canviava, doncs, la condició dels reclusos de la Model, com canviaria també el propi destí de la Model : seguiria essent presó -a partir de 1939 potser més presó que mai- però ni els hostes ni els carcellers ja no serien els mateixos.

NOTES

¹ Escrit a mà, a la primera pàgina porta el nom de Garganta, que pot referir-se a l'autoria de Joan de Garganta, que en aquells moments era el Director General del Serveis Correccionals de la Generalitat. El document es conserva a l'A.N.C.-F.B.G. 11. Els paràgrafs textuais que reproduim en català els hem traduït de l'original anglès. Una versió molt semblant a Pere Bosch-Gimpera : *Memòries*. Edicions 62. Barcelona, 1980, pàg. 293.

² Vegeu la relació d'executats al Collell a Josep Me Solé-Joan Villarroya : *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. II, pàgs. 535-536.

³ Instància presentada per Rafael A.I., inclosa en el seu expedient personal al fons de la presó Model.

⁴ Expedient de Miquel S.O..

⁵ Expedient de Nicolau R.M..

II PART :

CONFLICTIVITAT I VIDA QUOTIDIANA A LA MODEL

És prou conegut que les presons són micro-cosmos que generen formes de comportament social determinades per les condicions específiques de vida en què viuen els reclusos. Els elements que configuren la vida a la presó són evidents : la pròpia naturalesa del reclús, considerat per la societat com a transgressor d'unes normes que regulen les relacions socials : el reclús, per tant, sempre ha comès un delictes o, fins que no ha estat jutjat, l'ha comès *pretesament*; la funció que se sol atribuir a la presó, com a institució de puniment i/o rehabilitació : la presó és al mateix temps, o alternativament, el lloc precís on el reclús ha de *purgar* la seva culpa i ha de reeducar-se per la seva reincersió social. La presó és, per definició, manca de llibertat. A més implica unes formes de vida concretes que van des del fet que bona part de seva vida el reclús la viu en una cel.la, fins a la rigidesa d'una disciplina interna que obliga al reclús a desenvolupar la majoria de les seves activitats col.lectivament. La separació per sexes de la població reclusa és un element addicional més que distorsiona la vida a la presó respecte a la *societat normal*.

Però, al mateix temps, com a reflexe que és d'aquesta societat, la presó tendeix a reproduir hàbits, comportaments i conflictes que no són aliens a la realitat exterior. La vida quotidiana a la presó -el pas dels dies- està condicionada per aquesta doble textura que passa per les especificitats pròpies d'una situació que és sempre

d'excepció inserida en un marc històric del que no pot prescindir.

En les pàgines següents plantejo el tema de la vida quotidiana juntament a la conflictivitat viscuda a la Model a partir, fonamentalment, d'aquesta doble perspectiva i de la documentació que s'ha conservat, sense afany d'exhaustivitat ni d'exhaurir un tema que posseeix múltiples derivacions en la seva profunda unitat i que, només per exigències de la claretat expositiva, presento compartimentat en els capítols que segueixen.

1. El rebost de la Model. Disponibilitats, necessitats i dificultats.

En primera instància, el primer tema que es planteja un centre de residència que acull una nombrosa població penitenciària es refereix a les necessitats alimentàries d'aquesta població, exigència primigènica que condiciona la resta. No en va, com ja varem veure, les despeses d'alimentació ocupaven un lloc destacadíssim -més del terç del total- en la valoració dels serveis correccionals de Catalunya elaborada per la Comissió Mixta Govern-Generalitat. I el tema creixerà de magnitud en la mesura en què en el futur es produirà un increment de la població penitenciària i la pròpia societat catalana viurà un procés inflacionista que implicarà un considerable augment dels preus dels productes de primera necessitat amb l'evident carestia de moltes de les subsistències.

Disposem de la col·lecció fragmentària de llibres de comptes d'alimentació de la Model -on s'hi anotaven els articles adquirits per l'administració de la presó per a la

confecció dels menjars dels reclusos- que són extremadament il.lustratius al respecte¹. El mes de juliol de 1936, el primer mes d'inici del període bèl·lic, la presó Model va comprar tot un conjunt de productes que destaquen, en comparació al què es produirà al futur, per la seva abundància i varietat, tenint en compte que anaven destinats a proveir 16.159 racions. Em limitaré a destacar-ne els més importants, assenyalant també el cost total :

<i>Productes</i>	<i>Quantitat Kg.</i>	<i>Pessetes</i>
Pà	7.756,320	5.429,42
Cafè	81,845	859,36
Sucre	166,090	274,04
Llet condensada	448,975	1.436,72
Cigrons	1.564,400	1.720,84
Patates	6.564,100	1.575,38
Cansalada	314,080	1.076,87
Carn 1ª	488,300	2.148,52
Carn 2ª	618,160	1.854,48
Arròs	795,470	556,82
Bacallà	269,835	674,58
Oli	344,080	670,95
Xoriço	459,790	2.620,80
Carbó	3.961,710	633,87
Mongetes	839,220	797,25

L'administració de la presó havia adquirit també altres productes destinats únicament als reclusos malalts, com eren lluç, carn de filet i de vedella, ous, llentilles, fruita o tomàquets. El total de despeses per alimentació durant el mes de juliol de 1936 pujava a 24.859 pessetes. I el preu de la ració era de 1,47 pessetes per reclusa i 2,93 pessetes per reclus malalt. Com es pot observar els productes de consum majoritari eren, entre els hidrats de carboni, les patates, els cigrons, l'arròs i les mongetes; la carn -presumiblement d'ovella, pe bé que no s'especifica- el xoriço i el bacallà completaven una dieta alimentària que servia per cobrir les dues racions diàries que rebien els reclusos, i que es veien completades per la corresponent ració de pa.

A partir del mateix esclat de la guerra aquesta abundància es veurà relativitzada per la progressiva carestia del cost de la vida. Ja des del mes de setembre de 1936 -del mes d'agost no n'ha restat cap dada- desapareix la doble comptabilitat referida a reclusos sans i reclusos malalts i desapareix, per tant, la llista d'articles destinats a l'infermeria. En el decurs de tota la guerra no trobem que tornin a entrar a la presó ni ous ni lluç. L'escassa ocupació durant la resta de mesos de l'any 1936 permet mantenir les racions més o menys estables. Si agafem, per exemple, els productes més cars, com són la carn, i el xoriço i, a partir de la quantitat suministrada i del nombre de racions n'extraïem el que pertocaria a cada ració, el resultat és el següent :

CARN 1ª i 2ª			
<i>Mesos</i>	<i>Quilos adquirits</i>	<i>Nombre racions</i>	<i>Grams ració</i>
Juliol	1106,46	15.454	71,59
Setembre	753,16	5.917	127,28
Octubre	702,68	10.242	68,60
Novembre	2075,23	17.708	117,19

XORIÇO			
<i>Mesos</i>	<i>Quilos adquirits</i>	<i>Nombre racions</i>	<i>Grams ració</i>
Juliol	459,790	15.454	29,75
Setembre	218	5.917	36,84
Octubre	379,865	10.242	37,08

En el resums mensuals dels articles suministrats no consta la compra de bacallà en tots aquests mesos, ni que el mes de novembre se suministrés xoriço. De totes maneres, encara es mantenia un cert equilibri, i una certa possibilitat de mantenir un nivell calòric suficient en les racions, a desgrat de l'absència pràcticament total de fruites i verdures fresques, que només apareixen suministrades estacionalment.

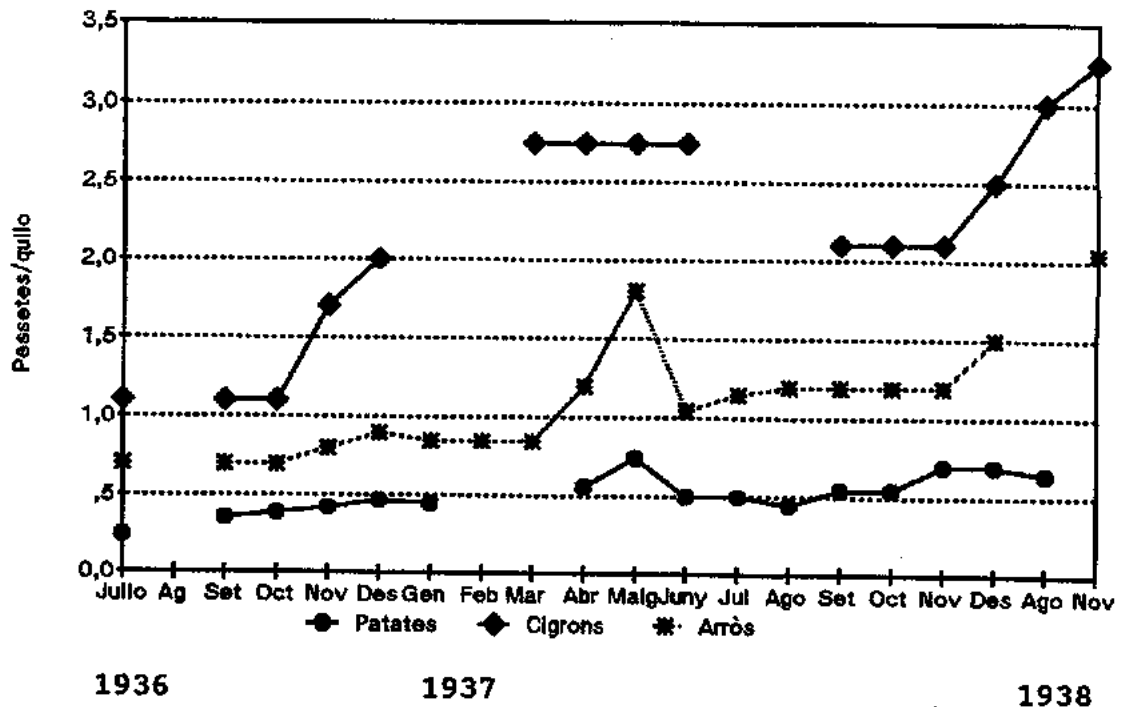
A partir del mes de desembre de 1936 la situació experimenta un sensible tomb negatiu. Desembre del 1936 és el mes inflacionista per excel·lència, que inaugura una

tendència que ja esdevindrà irreversible. Com informava el Director de la Model al president del Comitè de Serveis Correccionals, en data 19 de febrer de 1937, "el racionat corresponent al mes de Debre. ha resultat a 1,607 ptes. en lloc de 1,50 ptes. que venia essent assignat a cada reclós, no habent estat possible evitar aquest excés abans de coneixer-lo degut a la impossibilitat de preveure cada dia el que ens suministrarien el següent, ço que ha impossibilitat cap calcul a l'avançada i encara si tenim en compte que el dit mes de Debre. fou en el que els preus varen adquirir una alça insospitada"².

Des del mes de desembre de 1936 es produirà un ascens progressiu dels preus que no es deturarà al llarg de tota la guerra i que afectarà negativament la dieta alimentària dels reclusos. A partir de les factures incloses en el llibres d'alimentació de la Model hem pogut elaborar les gràfiques següents, molt ilustratives al respecte :

EVOLUCIÓ PREUS ALIMENTACIÓ

JULIOL 1936-NOVEMBRE 1938

Com es fàcilment observable, d'aquests tres productes de consum massiu, com eren les patates, els cigrons i l'arròs, un dels que va experimentar una pujada més considerable foren els cigrons que el juliol de 1936 anaven a 1,10 pessetes el quilo, el desembre passaven a 2, durant els mesos centrals de l'any 1937 -març, abril, maig i juny- se situaven a 2,75, i després d'un lleuger descens, el novembre de 1938 s'havien recuperat amb escreig i el preu dels cigrons era de 3,25 pessetes el quilo, tres vegades més que a l'inici de la guerra.

L'arròs, per la seva banda, havia conegut una evolució semblant : el juliol de 1936 un quilo d'arròs valia 0,70 pessetes, el desembre del mateix any havia pujat a 0,90, el mes de maig de 1937 -el mes en què es compra més car de

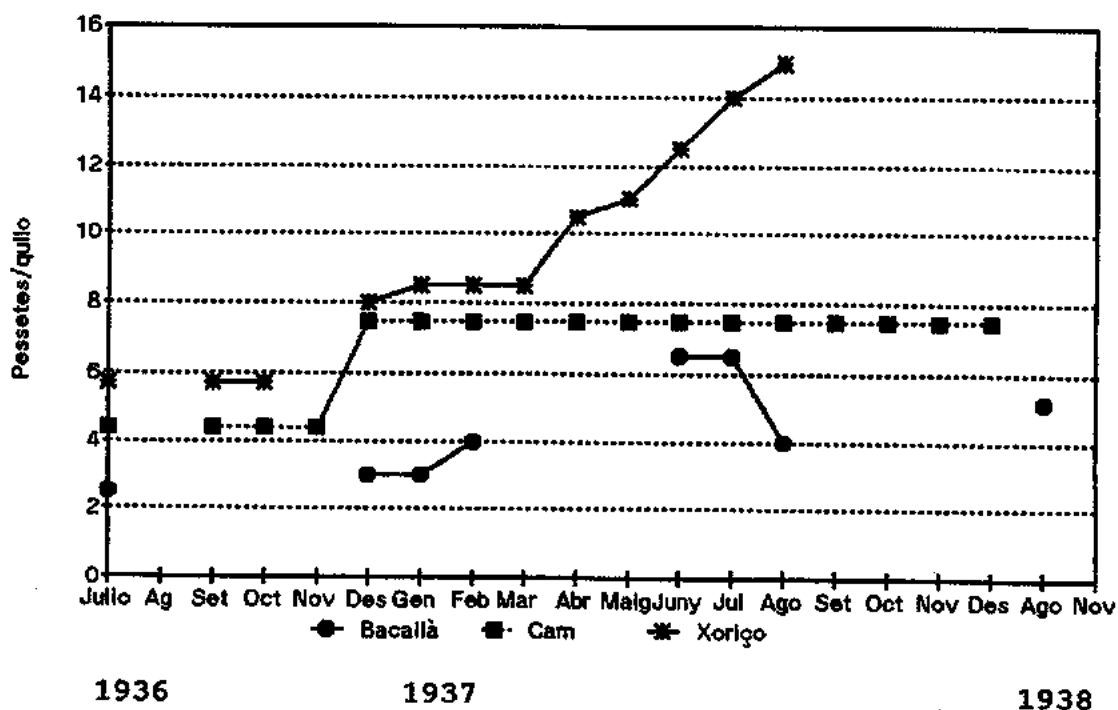
l'any- val 1,80 pessetes, mentres el novembre de 1938 el quilo d'arròs s'havia situat ja a les 3,05 pessetes, en aquest cas més de quatre vegades el seu valor inicial. Cal tenir present, que durant bona part de l'any 1938 la regió catalana productora d'arròs per excel·lència, el Delta de l'Ebre, era front de guerra i bona part havia caigut ja sota el control de l'exèrcit franquista.

Únicament les patates, que també experimenten una sensible pujada de preus -de les 0,24 pessetes al quilo el juliol de 1936, a les 0,47 el desembre i a 0,65 l'agost de 1938- sembla que conservin un cert equilibri evolutiu, tot i que el seu preu final també s'acosta al triple del seu valor inicial. A desgrat que la proximitat del Maresme oferia la possibilitat d'un subministrament més continuat.

Aquest procés evolutiu afecta el conjunt d'articles alimentaris que compra la Model. Si agafem els casos dels aliments amb més continguts proteínics, com la carn, el bacallà i el xoriço, el resultat esdevé el següent :

EVOLUCIÓ PREUS ALIMENTACIÓ

JULIOL 1936-NOVEMBRE 1938

Certament, també en aquests tres casos les gràfiques són il·lustratives. El bacallà que a l'inici de la guerra anava a 2,50 pessetes el quilo, el desembre de 1936 havia pujat ja a 3 pessetes, el juny i juliol de 1937 a 6,50 i l'agost de 1938, la darrera referència que poseim, s'havia situat a 5,15, més del doble del preu inicial. La carn que el juliol de 1936 valia 4,40 i 3 pessetes el quilo, ja fos de 1ª o de 2ª, a partir de desembre de 1936 passa a valer 7,50 pessetes tota ella, preu que manté durant tot l'any 1937, sense que en coneguem el subministrament en el que es refereix a l'any 1938. Pel que fa al xoriço, la situació és semblant : de 5,70 pessetes el quilo que valia el juliol de 1936, passa a les 8 pessetes del mes de desembre de 1936 per acabar a les 15 del mes d'agost de 1937, la darrera referència que existim.

Coneixem també l'evolució dels preus d'altres productes alimentaris, com l'oli, les mongetes o un producte que acabarà esdevenint paradigma de totes les carències alimentàries de la guerra : les lletilles, les famoses "píndoles del Dr. Negrín". Pel que fa a l'oli, que el juliol de 1936 s'havia comprat a 1,95 el litre, el desembre anava ja a 2,20, els darrers mesos de l'any 1937 va ser quan es va disparar més el seu preu situant-se en les 4,93 pessetes, per acabar valent 3,50 els mesos d'agost i novembre de 1938. L'evolució del preu de les mongetes és similar : el juliol de 1936 s'havien comprat a 0,95 pessetes el quilo, el desembre a 1,80, el juliol de 1937 a 3 i l'agost de 1938 a 2,25.

El cas de les lletilles és força peculiar, ja que el juliol de 1936, quan s'havien comprat a 1,20 pessetes el quilo, figuraven dins els productes reservats als reclusos malalts. Les úniques referències del preu a què foren comprades durant l'any 1937 corresponen a les 1,25 i 2 pessetes dels mesos de gener i abril, mentres mantenen una certa estabilitat l'any 1938 -l'any del suministrament massiu- que se situa en les 1,80 i 2,35 pessetes dels mesos d'agost i novembre. En aquests tres darrers casos -oli, mongetes i lletilles- el seu preu, com a màxim, es veu doblat en el decurs de la guerra.

Aquest increment del preu dels productes bàsics contribueix a explicar que en el decurs de 1937 la qualitat de la dieta alimentària del reclus baixés en picat. Agafant com a referència la quantitat de carn comprada cada mes i coneguent, com és el cas, el nombre de

racions mensuals, podem conèixer la quantitat de grams de carn que correspon per ració :

CARN			
<i>Mesos</i>	<i>Quilos adquirits</i>	<i>Nombre racions</i>	<i>Grams ració</i>
Gener	847,350	29.059	29,15
Febrer	747,340	32.668	22,87
Març	723,960	40.015	18,09
Abril	1.005,300	45.565	22,06
Maig	1.096,740	51.520	21,28
Juny	1.154,940	48.139	23,99
Juliol	1.041,720	42.567	24,47
Agost	1.166,060	45.250	25,76
Setembre	997,500	46.082	21,64
Octubre	1.005,000	45.944	21,87
Novembre	961,000	43.182	22,25
Desembre	1.005,000	42.027	23,91

Si comparem aquestes xifres amb les que hem publicat abans, referides a l'any 1936, la desproporció és més que evident, ja que si durant l'any 1936 la quantitat de carn comprada permetia donar una ració de carn com a mínim en un dels dos àpats diaris -i durant els mesos de setembre i novembre una ració de més de cent grams per àpat diari- en el decurs de l'any 1937 només és possible donar carn, amb racions superiors als cent grams, en un de cada cinc àpats que pot fer el reclus.

Aquesta minva considerable de les racions de carn afecta també altres productes que havien estat de consum usual entre els reclusos de la Model. De bacallà només se'n compraran els mesos de gener (545,545 quilos), febrer (368,240 quilos), juny (431,120 quilos), juliol (195,080 quilos), agost (524,030 quilos) i setembre (400 quilos). El total de quilos de bacallà comprats a la Model durant l'any 1937 fou de 2.464,015, que caldria repartir entre les 512.018 racions que es varen dispensar durant tot l'any. Aquest supòsit impossible donaria, com a resultat, la ridícula quantitat de 4,81 grams de bacallà per ració. Estem parlant de l'únic peix que entra a la presó durant la guerra i que, juntament a l'arengada i la sardina era el de consum popular més massiu a la Catalunya dels anys 30 i durant molts anys després.

Altres productes, com el xoriço, que havia disparat el seu preu fins a les 15 pessetes/quilo del mes d'agost de 1937, deixa d'adquirir-se a partir d'aquesta data. La llet, que durant els mesos de juliol i setembre de 1936 s'havia sumministrat com a llet condensada, practicament desapareix per quedar reservada al consum dels reclusos malalts. Sabem, per exemple, que pel febrer de 1937 els 224 litres de llet que havien entrat a la Model havien estat repartits entre onze dels reclusos de la infermaria. La mateixa quantitat de llet seria la que entraria pel març, però progressivament es produiria una disminució considerable. Segons una nota de meitats de juliol de 1937 a la Model "no entren més que 5 litres de llet diaris per als 1.390 reclosos que hi han"³.

És cert que, com a contrast a la manca d'aquests productes, en el decurs de l'any 1937, sobretot durant els

mesos de primavera i d'estiu, apareixen productes nous que, de fet, són productes estacionals, que serveixen per contrarrestar les nombroses mancances : la compra de 2.327 i 3.245 quilos de pèsols els mesos de març i abril; les 1.320 unitats de bledes, 3.300 unitats de cols, 1.800 quilos de tomàquets, 3.300 de pomes i 400 de raïm, comprats al mes d'agost; entrarien dins d'un capítol de productes estacionals que convertirien les fruites i les verdures fresques en autèntiques excepcions per la dieta del reclus.

Durant l'any 1937, doncs, la situació alimentària de la presó va anar empitjorant lentament, en la mateixa mesura que empitjorava la situació de les subsistències de la reraguarda catalana. A meitats del mes de juliol se situava com a una de les necessitats urgents de la Model l'"atenció al sistema d'alimentació"⁴, i cap a finals de mes una Ordre de la Conselleria de Justícia autoritzava l'augment del preu de cost de la ració diària ordinària dels reclosos fins a un màxim de 2 pessetes i la ració d'infermeria fins a un màxim de 3,50⁵. Com veurem més endavant, però, un dels aldarulls provocats pels reclusos a finals d'any va tenir com a motiu la deficient alimentació.

A desgrat de tot, però, l'any 1938 la situació va empitjorar encara molt més. Les dades que posseim al respecte són múltiples. És molt il·lustratiu, per exemple, que el març de 1938 l'arribada a la Model d'una caixa de pots de llet condensada, tramesa pel Comitè Internacional de la Creu Roja en destinació a la infermeria, fos saludada pel Director Masinfirm amb autèntica satisfacció⁶.

El mes de maig de 1938 el Director General dels Serveis Correccionals de la Generalitat escrivia a l'administrador

de la Model i li comunicava la tramesa de 2.100 quilos de patates, 2.100 quilos de cigrons i 400 quilos d'arròs amb una finalitat molt precisa : "tenint en compte el nombre de 1.800 reclosos que teniu aproximadament entre les dos seccions d'aqueix Preventori i el Palau de Justícia, aquesta quantitat d'articles alimentaris us permetrà donar uns 100 grams de cigrons o arròs i 80 grams de patates per reclus al migdia i una quantitat igual al vespre". El comentari final del Director General de què "aquest racionat és més complet que el donat fins a la data" no deixa de tenir un cert to sarcàstic, tenint en compte que es consideren ja definitivament desterrats productes com la carn, el bacallà o el xoriço⁷.

Patates, cigrons i arròs esdevindran, doncs, els aliments de consum quotidià pels reclusos de la presó Model, a més de mongetes, llentilles i pèsols. Si ens atenem al Resum mensual dels articles suministrats durant els dos mesos de 1938 en què s'han conservat els llibres d'alimentació de la Model, els resultats no deixen lloc a dubtes :

	Agost	Novembre
Mongetes	10.618 quilos	397 quilos
Cigrons	1.030 "	604 "
Patates	16.700 "	-----
Llentilles	100 "	6.238 quilos
Pèsols	-----	7.214 "
Arròs	-----	1.508 "

Al mes d'agost s'havien suministat, a més, 600 quilos de bacallà i 2.117 unitats de verdures no especificades. Mentres que el novembre la Model depenia fonamentalment del suministrament que se li feia des de la Conselleria de Proveïments. És cert que des del mes de juliol s'havia autoritzat als Directors de presons perquè directament poguessin comprar productes alimentaris als centres de producció amb l'objectiu de completar el racionament distribuït per la Direcció General⁸. En data 1 d'agost l'administració de la Model anunciava la compra de 20.000 quilos de patates⁹. Però a partir de la tardor l'agreujament de la situació davant de la perspectiva imminent del tercer hivern consecutiu en guerra, menaran a una situació sense sortida, a un autèntic cul de sac.

Les dues darreres evidències de què disposem són molt rellevants. La primera és una comunicació del Director General de Serveis Correccionals a l'Administrador de la Model, de 28 d'octubre de 1938, en què li comunicava que "degut a les dificultats econòmiques en què es desenvolupen els Serveis Correccionals les quals no permeten fer-vos entrega de les quantitats necessàries per a atendre les obligacions d'alimentació, que són ineludibles, per la present quedeu autoritzat per a disposar d'una manera interina i fins que es regularitzin els nostres pagaments, dels saldos que donguin els comptes de "Peculà", "Reclusos", "Mutualitat", "Fons Industrial", "Barberia" "10.

Les dificultats de la Direcció General de Serveis Correccionals per fer front a les necessitats alimentàries dels reclusos de la Model creixien a mesura en què s'avençava cap a la fi de la guerra. La darrera dada que

disposem, de desembre de 1938, dibuixa una situació extraordinàriament patètica. En data 16 de desembre hom feia entrega a la Model de 700 quilos d'arròs, 200 de llentilles i 2.300 de pèsols per atendre l'alimentació de la setmana 52 de l'any¹¹. Cinc dies després una doble comunicació del Director General a l'Administrador i al Director de la Model els autoritzava per afegir a aquests 3.200 quilos 800 quilos de grà dels 3.600 que hi havien en reserva "per atendre possibles dificultats tant de transport com d'impossibilitat de descàrrega"¹². D'aquesta manera manera hom disposaria de 4.000 quilos en una setmana "suficient per a fer un ranxo més complert". Al mateix temps s'anunciava la tramesa de 3.200 quilos més per la propera setmana i l'autorització de prendre de la reserva 800 quilos, de manera que aquesta quedaria reduïda a 2.000 quilos que "són els que tindreu guardats en bon lloc, i que no deuran tocar-se per al racionament normal". L'escrit oficial acabava fent notar l'esforç extraordinari que suposava per la Direcció General dels Serveis Correccionals aquestes trameses en un moment en que la Direcció General de Proveïments havia negat tots els augments sol·licitats.

En la carta que s'enviava al Director de la Model, però, el Director General hi afegia que l'augment del contingent alimentari cap a la Model s'havia fet "en perjudici dels altres establiments que hem tingut que reduïr". Per aquesta raó aconsellava que els repartiments dels queviures fossin "equitatius, que no hi hagi galeries que tinguin dobles racions, ni preferències de cap classe, doncs això produeix desordres en les no favorescudes". El comentari final era d'allò més engrescador : "Si així es fa, amb el racionat esmentat, es pot atendre bé les necessitats alimentícies i deuen refusar-se obertament totes les reclamacions que es

presentin, doncs no son fonamentades i no tenen altre finalitat que produir disturbis".

O dit amb altres paraules, "qui no es conforma és perquè no vol". Arròs, pèsols i llentilles seguirien arribant a la presó Model les dues primeres setmanes de gener de 1939 en nombre total de 3.800 quilos per setmana. El dia 13 de gener de 1939 arribava la darrera remesa de què n'ha quedat constància : 1.000 quilos d'arròs, 500 de cigrons, 500 de llentilles i 1.800 de pèsols. Un menú que des de meitats d'any havia esdevingut practicament invariable.

NOTES

1 S'han conservat els llibres de comptes d'alimentació des de juliol de 1936 fins a desembre de 1937, amb l'única exclusió del mes d'agost, que no n'hi devia haver. De l'any 1938 només s'han conservat els mesos d'agost i novembre. A part dels Resums mensuals dels articles suministrats als reclusos incloïen les factures dels suministradors i tot el que feia referència a l'alimentació dels reclusos.

2 Carta de Josep Vicente al Company President dels Serveis Correccionals de Catalunya, datada el 19 de febrer de 1937 a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/1 Nº 25.

3 Vegeu la nota signada a 15 de juliol del 1937 *Preventori Judicial de Barcelona (Per a homes). Necessitats urgents*, conservada en forma mecanografiada a l'A.N.C.-F.B.G. 7.3.

4 *Ibid. Ibid.*

5 "D.O.G.C.", 24 de juliol de 1937.

6 La carta, adreçada al Director General dels Serveis Correccionals de Catalunya i datada el 2 de març de 1938, es conserva a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº 12.

7 La carta, de 19 de maig de 1938, a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº 25. El subratllat apareix a l'original. Un informe procedent de la presó, presumiblement del mes d'abril de 1938, parlava de la poca quantitat de menjar que hom podia donar als reclusos "pel racionat insuficient que proporciona la Direcció General de Proveïments : un quilògramme escàs per reclús i setmana", a l'A.N.C.-F.B.G., 7.4.

8 Vegeu la notificació al Director de la Model a la carta datada el 10 d'agost de 1938 que es conserva a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº 54.

9 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº 53.

10 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº 84.

11 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº
98.

12 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/2 Nº
100 i 102.

2. Incidents, conflictes i aldarulls. Càstigs i sancions

Que en una comunitat on conviuen, privats de llibertat, diversos centenars de persones es produeixin situacions de conflicte entra dins de la més absoluta normalitat. De fet és difícil disassociar la presó del conflicte. La mateixa institució penitenciària és la constatació de l'existència d'una conflictivitat a la societat. Perquè és la *societat*, o més ben dit, *l'ordenament jurídic vigent*, qui decideix recloure a la presó a persones que han comès o -l'han comès pretesament- un delicte, a *delinqüents* que pel fet de ser-ho presenten una conducta desviada que ha provocat un *conflicte* contra aquest ordenament. Gairebé per definició, doncs, un *presidiari* és sempre una persona *conflictiva*.

A més, aquesta persona conflictiva està obligada a conviure amb altres persones conflictives sotmeses a unes normes de disciplina i jerarquia que necessàriament regulen la vida en el recinte penitenciari.

Si a aquests condicionants o determinacions de tota presó i de tot reclús hi afegim les especificitats pròpies del període entendrem la conflictiva situació en què es veurà immersa la Model durant els mesos que van de juliol de 1936 a gener de 1939 : perquè si en una situació de normalitat els hostes d'una presó acostumen a ser reclusos que han comès delictes socials usualment anomenats comuns, durant la guerra civil el *delinqüent* habitual de la Model és el reclús polític que s'ha col·locat al marge de la legalitat política republicana, o bé perquè s'ha situat al costat dels revoltats, o així ha estat considerat, o bé perquè s'ha situat a l'esquerra de la República i ha defensat estratègies polítiques que han acabat essent

considerades massa radicals. Així, el protagonista del delicte, el *delinqüent* que en un o altre moment de la guerra va parar a la presó, té una tipologia socio-política molt diversa : al costat del *pres comú*, del *xoriço* més o menys habitual, hi ha el *reclús feixista*, i a partir d'un moment determinat apareix també el *reclús antifeixista*.

No cal dir que una barreja així configurava un *cocktail* necessàriament explosiu en el marc d'una guerra que s'estava perdent i d'uns conflictes que enfrontaven les diverses forces del bàndol republicà, uns representants de les quals eren també a la presó. D'aquí que les situacions de conflicte més greu que es produeixen a la Model, els aldarulls o motins, es vinculin sobretot a la conflictivitat política, i gairebé sempre tinguin com a protagonistes els reclusos antifeixistes, mentres que les incidències quotidianes, que generen també conflictes i que acostumen a ser majoritàries en els centres de reclusió en èpoques de normalitat, tinguin un paper molt petit durant aquesta etapa de la història de la Model.

És molt significatiu que únicament ens hagin aparegut dos episodis relacionats amb agressions i baralles entre reclusos. En un dels dos casos es tracta d'una agressió que va tenir lloc entre reclusos comuns sense que se'n conegui la causa concreta. Segons el relat de l'oficial de la 6ª Galeria l'agressió es va produir el 3 de setembre de 1937 quan "els reclusos Vicenç B. de la 5ª Galeria i Manuel R. de la 4ª, entrats a la 6ª Galeria furtivament, han sostingut una disputa a la cel.la nº 531 i sense que els ocupants de la mateixa s'en donessin compte, en B. ha agredit a en R. amb una eina de ferro"¹. L'Oficial de la Galeria seguia explicant que els dos reclusos "mentres

s'hostatjaren en aquesta Galeria no deixaren massa bon record, sobretot en R., que hagué d'ésser traslladat per agressió als sòtans de la 3ª. En aquest cas, però, l'agredit fou en Manuel R. a qui el metge de la presó li diagnosticà ferides *"una a la región traqueal de dos centímetros de ancho por medio de profundidad. Otra en la región cordial de un centímetro de largo y superficial. Otra en la región pectoral, la más profunda, que no se ha podido dictaminar su profundidad ni su dirección"*. El pronòstic era reservat, i el mateix dia el reclús fou traslladat a l'Hospital Clínic, sense que consti el seu retorn a la presó.

La segona agressió es produí el 23 de febrer de 1938 també a la 6ª Galeria i fou protagonitzada per Manuel G. L., un reclús natural i veí d'Osca que havia ingressat a la presó processat per resistència, estafa i homicidi i que va agredir amb arma blanca a Josep R.A., un guàrdia d'assalt empresonat per espionatge i alta traició. Els esdeveniments varen tenir lloc quan *"els dos reclusos estaven discutint en veu alta i l'agressor deia a la víctima "Te acordarás que soy maño"*. Tot seguit ha acudit en aquell lloc, que era un replà del 1er pis de la 6ª galeria, el funcionari Miquel Calatayud, que els ha separats en el moment que acabava de produir-se l'agressió, no poguent-la evitar perquè l'agressor portava el ganivet ocult amb un mocador"². La causa de l'agressió en aquest cas fou una revenja personal motivada pel fet que en una ocasió el guàrdia d'assalt havia detingut l'agressor. La gravetat de la ferida motivà el trasllat urgent del ferit a l'Hospital Clínic, on Josep R.A. moria el dia 1 de març. L'agressor fou portat tot seguit a una cel.la de càstig.

Un capítol d'incidències que, en canvi, apareix més ben representat, fa referència a robatoris i, en general als conflictes creats per l'adquisició de productes, tan alimentaris com no. En aquest punt cal recordar l'existència del Reglament intern que prohibia als reclusos posseir diners en efectiu a l'interior de la presó i al mateix temps comerciar entre ells. Evidentment, en èpoques de racionament i de carestia, transgredir el Reglament era gairebé una necessitat. Sorprèn, per aquesta raó, les escasses ocasions en què les necessitats generin conflictes o al menys la intervenció de les autoritats penitenciàries.

Certament, només en dues ocasions trobem a reclusos agafats *in fraganti* cometent robatoris contra companys. Es tracta, en un cas, d'un reclus reincident, August N. L., que el 26 de juliol de 1938 és portat a una cel.la de càstig de la 3a galeria, durant 15 dies, perquè robava als seus companys i provocava aldarulls. El segon és el súbdit polonès, Nicolau T.S., combatent a les Brigades Internacionals i processat per espionatge, a qui l'ú d'agost de 1938 s'envia també per 15 dies a cel.la de puniment perquè "es dedica a robar els seus companys, així com també a desxafar [sic] cel.la per tal d'aprofitar-se dels objectes que li convinguin"³.

Robatoris de les subsistències de la presó únicament n'hem localitzat un : el dia 21 de juny de 1938 els reclusos Emilià V.R. i Pietro L. de la 4a galeria estaven "repartint-se un embalum de menjar que fetes les averiguacions respectives resultà havia sigut robat del carro d'embalums"⁴. Quatre dies després el director de la presó decidia que aquests reclusos, i dos més, Francesc P.

i Mario N. fossin castigats a 15 dies d'isolament, privats de comunicació i de paquets de l'exterior.

Un cas de robatori peculiar dins de la Model tenia com a objecte la llenya, que, com és prou conegut, és un material energètic de primera necessitat per poder fer foc. Les dues peculiaritats que presenta el furt de la llenya es relacionen en primer lloc en el fet que els dos incidents localitzats varen tenir lloc l'estiu, la qual cosa fa suposar que la llenya no servia com a medi per escalfar-se sinó com a combustible per cuinar; la segona peculiaritat es refereix a la procedència de la llenya, ja que en cap cas era robada del magatzem o de la cuina de la presó, sinó arrencada de portes i finestres. Certament, el reclús argelià Josep M. fou reclòs a la cel.la de càstig de la 3ª galeria l'ú de juliol de 1938, quan fou trobat "al corredor del locutori general nº 1 amb un feix de llenya, de les aristes de les finestres de dit departament"⁵. Unes setmanes més tard, el 27 de juliol de 1938, l'oficial de la 4ª galeria comunicava al cap de serveis de la presó que "Josep P. que ocupa la cel.la 320 de la Galeria 4ª es dedica a arrencar portes i finestres per tal de fer llenya per vendre o per cremar"⁶. El fet de què el reclús hagués estat amonestat prèviament va motivar que el cap de serveis decidís la seva reclusió en cel.les de càstig durant 30 dies, per bé que "ha sigut necessari requerir l'ajut dels guàrdies tota vegada que es resistia passar-hi".

Finalment, caldria fer referència als intercanvis comercials entre reclusos. De fet només disposem de la referència d'un reclús de la 6ª galeria, Antoni V., que el dia 4 de juny de 1938 venia el seu pà "*por valor de 4 pesetas alegando al venderlo que era para comprar leche*", a

un reclús de la 4ª Galeria que "al coger el pan se lo ha comido diciéndole que no quería pagarle el pan por estar prohibido venderlo al mismo tiempo encontrándose a faltar otro pan de la misma celda"⁷. El director de la presó va decidir castigar al venedor del pà amb la privació de dos dies sense comunicació i sense *bulto*, i al reclús comprador apercebrir-lo de què en una altre ocasió no torni a procedir de la manera com ho ha fet.

Perquè, certament, els intercanvis entre els reclusos devien ser més generalitzats del que la manca d'incidències pot fer creure, més si tenim en compte que l'única possibilitat que tenien molts reclusos per completar la seva feble dieta alimentària era el recurs a comprar aliments als reclusos que rebien paquets de menjar enviats des de l'exterior. Un informe molt catastrofista sobre la situació de la Model elaborat pel Ministeri de Governació del Govern de la República, presumiblement de mitjats de 1938, parlava de l'existència d'especulació a gran escala a la Model, que permetia que davant la migradesa majoritària imperant "*para según quien no se carezca de nada*" i referia uns preus absolutament desorbitants : 14 pessetes el *xusco* de pà, 40 ptes. la pastilla de sabó, 60 ptes. el litre d'oli i 225-250 ptes. el paquet de tabac⁸. Preus en tots els casos que deixen molt malparats els de les cotitzacions de mercat d'aquests productes.

L'existència d'un mercat negre més o menys extens explicaria la comunicació que l'Administrador de la Model, J. Ginjaume enviava al Director, en data 3 de juliol de 1938, on explicava que repetidament els reclusos de la Secció 2ª (Sant Elies) li demanaven que els fossin canviats per metàl·lic els vals o paper moneda que posseïen de la

Model, ja que a la Secció 2a no només era permesa la possessió de diners, sinó que els vals "*no se admiten en circulación en esta casa*". Ginjaume, després de recordar les prohibicions existents en la possessió de metàlic i en el comerç entre reclusos, aconsellava que es portés a terme un minuciós escorcoll a fi i efecte de recollir tots els diners, valors i joies dels reclusos i que les imposicions als reclusos es fessin a la caixa de l'Administració de la Model⁹.

Ignorem els resultats de les mesures preses, però dels escorcolls realitzats durant la guerra en la Model n'han quedat constància, únicament, sengles troballes de botelles de *cognac*, en un cas en nombre de dues que el reclús Lluís P. S. havia introduït el juny de 1938 per a celebrar la sortida d'un company, i en el segon cas, més greu, en nombre de 9, també el mes de juny de 1938 i que va motivar que els dos reclusos ocupants de la cel.la on aparegueren, Alfons A. i Manuel M., fossin traslladats 15 dies a cel.les de càstig i privats de comunicació i de *bulto*¹⁰. L'escassetat de dades referents a la repressió del comerç entre reclusos fa suposar, però, que el mercat negre devia estar molt generalitzat i, per bé que no h'haigut quedat constància documentada, no s'ha de descartar la participació en aquesta pràctica de funcionaris de la pròpia presó.

En capítol apart, cal fer esment als també escassos episodis de desobediència individual i amenaces de reclusos a funcionaris que han aparegut. En aquest cas, els dos exemples localitzats, separats per deu mesos de distància, fan referència a la negativa dels reclusos a retirar-se a la seva cel.la. Quan el dia 20 de juliol de 1937 el reclús

Gaietà R. C. fou comminat a fer-ho per l'oficial, el reclús va contestar *"de una manera insolente y provocativa, con amenazas, diciendome : que cuando cambiarían las cosas ya se entendería conmigo, dando a entender en esta manifestación una agresividad de carácter completamente fascista"*, que va obligar el funcionari a conduir-lo a una cel.la de càstig de la 2ª galeria¹¹. La desobediència a retornar a la seva cel.la del reclús francès Joan M.A., condemnat a 1 any 11 mesos i 1 dia per estafa, i les amenaces que va proferir contra el funcionari el dia 31 de maig de 1938 li varen valer també una estada a cel.les de puniment, des d'on l'endemà mateix iniciava una vaga de fam¹²

Tots aquests casos de conflictivitat vinculats directament a aspectes de la vida quotidiana o simplement al tipus de relacions interpersonals que s'originen a la presó, són certament molt poc significatius des d'un punt de mira quantitatiu, si tenim en compte el conjunt total de la població reclusa que arriba a passar per la Model durant els 30 mesos objectes del nostre estudi. És possible que les incidències fossin molt més nombroses i si no varen quedar recollides fou o per manca de rigor en la formalització dels expedients, per una certa relaxació de la disciplina imperant durant una llarga etapa del període, o bé perquè la magnitud dels incidents col·lectius ben aviat varen acabar eclipsant les petites menudències de la vida quotidiana.

Perquè, certament, com ja ha estat apuntat, on la conflictivitat va arribar a extrems d'inusitada gravetat fou en les incidències clarament polítiques. És cert que, com apuntava Bosch Gimpera, el Conseller de Justícia de la

Generalitat, en un informe adreçat al President de la Generalitat el gener de 1938, fins el maig de 1937 els reclusos eren únicament *feixistes*, i l'únic problema que es plantejava era "salvar-los de les expedicions irregulars de justícia, que s'enduen els presos i els executen"¹³. Bosch assenyalava que els funcionaris més febles i sensibles a aquestes pressions eren els procedents de l'estat, i esmentava en concret els directors de les presons de Lleida, la Seu d'Urgell i Sabadell. Certament, no ha quedat constància que a la Model barcelonina es produïssin tretes massives, irregulars i il·legals, de reclusos per ésser executats ni cap assalt com a represàlia d'accions militars comeses pels enemics. Però sí que ens consten alguns casos puntuals de reclusos governatius que foren tretos de la presó per la policia amb el pretext d'ésser traslladats a Comissaria i el mateix dia apareixien afusellats.

Aquest és el cas, per exemple dels tres religiosos de Terrassa, els dos escolapis Josep Padrós Sansalvador i Bonaventura Leal Andreu i el carmelita descalç Angel Presta Batlle, que segons els respectius expedients personals de la Model el dia 12 d'octubre de 1936 eren conduïts a Comissaria, però aparequeren morts el mateix dia a l'Arrabassada¹⁴. També el dels dos agents de policia, Alfred Martí Planas i Lluís Martí Xuriguera, quin trasllat a Comissaria consta s'havia efectuat en els dos casos el 21 de novembre de 1936, el mateix dia en què figura la mort del segon, mentre la mort del primer, que havia ingressat a la Model el 21 d'octubre de 1936, figura inscrita erròniament el 9 d'octubre de 1936¹⁵. El tercer cas flagrant és el de l'advocat Rafael de Chopitea Castelló, que havia estat detingut el 8 de gener de 1937 i el 2 de febrer de 1937 és oficialment conduït a Comissaria. Segons

la sol·licitud de certificat de la seva vidua, adjunt al seu expedient personal, que presenta el 21 d'agost de 1942, "*su difunto esposo muerto por Dios y por España*" fou "*asesinado por los rojos en el mes de febrero de 1937*".

Durant aquest primer període l'informe de Bosch assenyalava també que foren nomenats nous funcionaris de presons que responien a "pressions partidistes" i que als centres de reclusió "és suprimida tota organització disciplinària". Bosch es despatxava a gust sobre els funcionaris procedents de l'estat que considerava "els més immorals (una bona part ha estat destituïda a conseqüència d'expedients) o bé els més febles i ineptes". A desgrat de què molt possiblement Bosch tingui interès en emfatitzar amb una certa exageració la situació imperant a les presons els primers mesos de la guerra, aquesta situació específica ajudaria a explicar la pràctica manca d'incidents -o almenys que no en quedés constància documentada- en aquesta etapa.

Altrament, l'únic episodi del que tenim constància referit a un possible assalt a la Model es va produir durant els fets de maig, però no va deixar d'ésser, segons les informacions disponibles, un intent que en cap cas no va reeixir.

Ja hem assenyalat que després del fets de maig de 1937 es va produir un canvi sensible a l'interior de les presons motivat per l'entrada massiva de reclusos que pertanyien a la CNT, a la FAI i al POUM, i que en alguns casos es tractaven de presos de qualitat que havien desenvolupat càrrecs importants en la vida política catalana del període anterior, com ara Aurelio Fernández, conseller de Sanitat i

Assistència Social al govern de la Generalitat constituït el mes d'abril, o Eduardo Barriobero, que fou el màxim responsable de l'Oficina Jurídica fins a la seva dissolució l'octubre de 1936.

L'ingrés d'aquests reclusos, que ben aviat arribaren a la xifra de 500, va crear una situació nova a la Model, des del moment en què els nous hostes es varen trobar amb una situació de complaença per part de la direcció i de molts dels funcionaris de la Model. Com ho explicava Bosch Gimpera en el seu informe del 8 de gener de 1938 "els funcionaris permeten la indisciplina i els reclosos antifeixistes, recolzats per llurs organitzacions substitueixen l'autoritat dels Directors amb la dels Comitès de galeria, que trien i classifiquen els reclosos per tendències polítiques. Es fixen diaris murals, que no passen la censura, i on s'insulta les autoritats de Catalunya i de la República. Els funcionaris abandonen llurs deures i s'estableixen veritables connivències amb els reclosos, que mitjançant llurs Comitès arriben a controlar les declaracions davant de jutges. Les comunicacions per locutori d'advocats són atorgades sense cap limitació, i les organitzacions sindicals, en llurs visites diàries als seus presos, els prometen una ràpida amnistia"¹⁶.

Certament, quan comencen a arribar els primers reclusos *antifeixistes*, el mes de juny de 1937, arran de l'activitat judicial que implica militants anarquistes i del POUM en els esdeveniments de maig i en els afers repressius dels primers mesos de la guerra, aquells desseguida es converteixen en autèntics amos de la presó : "ocupaven dues galeries, que triades per ells mateixos foren la 1ª i la

2a, que es comunicaven entre elles, i dintre les quals els reclosos pertanyents a la CNT, la FAI i POUM (...) gaudien d'una llibertat tan completa que el Comitè que tenien designat dirigia, de fet, la vida interna de l'establiment (...).

"El Comitè de la 1a galeria distribuïa els reclosos i en feia la classificació lliurement, determinant si eren feixistes o antifeixistes, sense cap intervenció de la Direcció de l'establiment, així mateix, controlava les declaracions de tots els reclosos de les esmentades galeries i així mateix les mesures disciplinàries que fos necessari imposar, les quals no podien aplicar-se si no era amb el consentiment del Comitè"¹⁷.

El President de la 1a Galeria era un reclús veí de Puigcerdà, Domènec Justo Prada, que havia ingressat el 21 de juny de 1937, a disposició del Jutjat d'Instrucció de Puigcerdà acusat d'assassinats i que, segons tots els testimonis, actuava amb plena autoritat dins de la presó. Una "Nota reservada" datada el 23 de novembre de 1937 considerava Justo un dels actors del "moviment subversiu de Puigcerdà"¹⁸. Altres membres del Comitè, majoritàriament controlat per militants de la FAI, eren Antonio Ordaz Lázaro, ingressat el 29 de juny de 1937, processat per detenció il.legal i desaparició en el mateix expedient judicial d'Aurelio Fernández, i Francesc Massot Aymerich, ingressat el 16 de setembre de 1937 com a governatiu i que havia estat un dels secretaris de l'ex-cap de serveis de la Comissaria General d'Ordre Públic, l'inefable Dionís Eroles. A la 2a Galeria, on majoritàriament es trobaven els presos del POUM, hom publicava el periòdic mural *3 de mayo*, que apareixia subtitolat com a "*Organo del POUM en la Cárcel Modelo*", i on apareixien tot tipus de notícia sense

que, evidentment, passessin per censura prèvia. La FAI publicava també *Alerta*, que segons la "Nota reservada" esmentada era la publicació més perjudicial de totes les que es publicaven a la presó.

De juny a octubre de 1937, aproximadament, doncs, la situació interna de la Model fou molt peculiar : amb una certa aquiescència del director i la complicitat de nombrosos funcionaris, els reclosos de les organitzacions de l'esquerra obrera gaudien d'una situació de privilegi, que els permetia fer una vida plenament en llibertat i fins i tot dictar normes a l'interior de la presó.

Una situació semblant no tardaria a generar problemes. El primer incident significatiu es va produir el dia 2 de setembre de 1937 i enfrontà els reclusos *antifeixistes* amb els *feixistes*. L'incident, per ell mateix, no fou greu ni perillós, però sí que denotava una certa càrrega emocional en l'ambient de la Model. Segons el relat del propi director de la presó a l'expedient informatiu que es va obrir, els fets es produïren quan "de vuit a vuit i mitja del vespre després d'abandonar els reclosos els respectius patis de passeig i reintegrar-se a llurs galeries, un grup d'aquells, pertanyents a la primera galeria es posaren a cantar una cançó satírica en la que s'aludia a determinat Conseller del Govern de la Generalitat de Catalunya" [segons alguna versió es tractava de Joan Comorera] que provocà els xiulets de protesta per part dels presos d'altres galeries. Una vegada sufocat aquesta primera part de l'incident, i quan tots els reclusos eren ja a llurs galeries, al cap de mitja hora "alguns reclusos de la tercera galeria començaren a donar crits de "Viva Franco", "Viva España" i a cantar determinat himne feixista"¹⁹. El

fets, per tant, es concretaren en un aldarull limitat a càntics, crits, xiulets i aplaudiments.

L'endemà, segons relata el director, va amonestar els reclusos de la 1ª i la 2ª galeria, amenaçant-los amb severes sancions, si amb cançons o paraules tornaven a mofar-se d'un conseller, i davant la impossibilitat de conèixer els responsables de l'aldarull de la 3ª Galeria va imposar-los una sanció col·lectiva que va implicar la pèrdua de tres comunicacions ordinàries i la prohibició de sortir de passeig durant tres dies.

De totes maneres, la cosa no va acabar així. Ja hem assenyalat que la Direcció General va decidir iniciar un expedient informatiu per aclarir els esdeveniments, i amb data de 18 de setembre dictava una resolució -"atesa la gravetat dels fets ocorreguts i la seva reprobable manca de justificació, especialment tenint en compte el tracte excel·lent que els Serveis Correccionals de Catalunya atorguen als empresonats per delictes de tipus feixista, tot i que manca de reciprocitat per als ciutadans de la República reclosos al camp faccions"-, per la qual, sense perjudici de la corresponent denúncia als jutjats, sancionava la 3ª galeria amb la suspensió de comunicacions durant 15 dies, 11 reclusos eren castigats amb dos mesos d'incomunicació en cel·les de càstig i 5 més amb un mes en cel·les de càstig. El dia 5 d'octubre de 1937, els onze reclusos castigats amb la sanció de dos mesos, tots ells penats i la majoria commutats de pena de mort, foren traslladats a la presó de Sabadell, que durant unes setmanes -fins que no fou inaugurat el de Vic- va actuar com a Correccional d'Inadaptats.

La resolució acabava recordant, significativament, al director de la Model "que ha de tenir cura de privar que, a l'interior de l'establiment de la seva Direcció es cantin cançons prohibides, o contràries al Règim i als seus homes, com la que va cantar-se a la primera i segona galeria, la nit dels fets, al.lusiva a un Conseller de la Generalitat de Catalunya, i que en cas d'infracció, haurà de restablir l'ordre ràpidament i aplicarà les sancions que corresponguin".

A desgrat de'aquestes recriminacions, la situació disciplinària a l'interior de la Model no millorà després d'aquest incident, i les progressives detencions de militants obrers, que en molts casos eren detinguts governatius que es passaven a la presó més dels trenta dies usuals sense causa ni processament "irriten la població penal i creen un nerviosisme accentuat", segons denunciava el propi Conseller de Justícia²⁰. Això explicaria un segon incident greu provocat el dia 19 d'octubre pels reclusos antifeixistes, en el que un agent de policia fou agredit i desarmat per un grup de reclusos de la 12ª galeria, capitanejats de Domènec Justo. L'intent de traslladar Justo a una cel.la de càstig va trobar l'oposició activa dels reclusos.

El manteniment d'una situació que ja esdevenia explossiva, la col.laboració de molts dels funcionaris amb els reclusos, el fracàs dels mètodes persuasius del director -que es negava a aplicar sancions-, varen moure la Conselleria a prendre decisions per restablir la disciplina : una ordre del dia 2 de novembre deixava sense efecte el nomenament de 18 funcionaris que "per llur temperament o per llurs condicions han demostrat no ésser aptes per a dur

a terme la tasca delicada que els correspon²¹. I pocs dies després Vicente era substituït en la direcció de la presó per l'ex-policia Gaspar Dalmau.

Les primeres mesures que va portar a terme la nova direcció de la presó -impedir la utilització del locutori d'advocats per part de tots els presos, intentar limitar i controlar les visites diàries que, amb el pretexte d'assessorar jurídicament els reclusos de la CNT, els feien militants d'aquesta organització- no varen calmar els ànims. El dia 13 de novembre hom va descobrir un intent de fuga massiu que, com analitzarem amb més detall més endavant, s'havia de portar a terme a través d'una galeria descoberta a una cel.la de la 2ª galeria. Els trasllats produïts per aquest motiu i el fet que l'endemà al matí no s'obrissin les cel.les varen provocar un considerable aldarull, "per a sufocar el qual calgué fer funcionar una pistola metralladora, no pas per ferir cap reclus sinó per a demostrar-los que hom estava disposat a fer ús de totes les mesures necessàries"²².

El següent episodi de conflicte va tenir lloc en motiu d'haver-se produït un escorcoll. El tema, certament, no era nou, i de tant en quant se'n realitzava algun. Ja el dia 1 d'agost el director Vicente, a instàncies de la Direcció General, n'havia ordenat un de general amb l'objectiu de trobar armes i el resultat havia estat negatiu, ja que únicament a la segona, tercera i quarta galeries s'hi havien trobat potes de ferro, arrencades dels llits, alguns bastó, tub de plomb i altres objectes, però "a la primera i cinquena galeria, on s'hi troben els anomenats anti-feixistes no s'hi ha trobat res absolutament, exactament que a la sexta galeria"²³.

Un nou escorcoll efectuat especialment a la 1ª i 2ª galeries el dia 18 de novembre a les 9 de la nit, va donar com a resultat la troballa a una cel.la de la 2ª Galeria d'una pistola amb 3 carregadors . Els quatre ocupants de la cel.la van ser castigats amb cel.les de càstig, però es varen insolentar desobeint les ordres de la direcció. Per tal d'evitar incidents l'endemà foren traslladats a Sabadell²⁴. En el registre es va ocupar a un reclús, ordenança de la infermeria, Ignasi R.G., i que va ésser castigat en una cel.la dels sòtans, un anell "amb l'emblema de l'extingida monarquia", i també foren ocupats "ganivets, cortaplumes [sic] i ferros sueltos dels llits de les cel.les, que com sembla no estava prohibit tenir-los, no s'ha pres nota dels noms a qui pertanyien"²⁵.

Paral.lelament, tretze reclosos estrangers de la 2ª galeria venien fent des d'uns dies abans una vaga de fam que el dia 22 de novembre va requerir un reconeixement mèdic per part del metge de la presó²⁶.

Aquesta seqüència d'incidents va culminar el dia 29 de novembre quan "amb el pretexte de la poca quantitat de menjar, a migdia els reclosos de la 1ª i 2ª galeria, amb intervenció de la 4ª, promogueren un aldarull considerable, abocaren les gavetes del ranxo i arrencaren les portes de ferro de tres cancelles del centre de vigilància, essent inútils tots els esforços dels funcionaris per a reduir-los"²⁷. L'aldarull va incloure l'intent d'esbotzar una de les portes que comunica amb l'exterior, a través d'una vagoneta de transport del ranxo utilitzada com ariet.

Fou amb motiu de la gravetat d'aquest darrer incident que la Conselleria de Justícia va prendre la decisió de traslladar el dia 2 de desembre a presons de fóra de Barcelona 230 reclusos "la selecció dels quals fou estudiada, tenint en compte llur perillositat, pel Director de l'establiment". A l'objecte d'evitar incidents els trasllats s'efectuaren a la nit amb la col.laboració de 500 guàrdies d'assalt, "la sola presència dels quals fou suficient per a assegurar l'ordre dels trasllats, que s'efectuaren sense el més petit incident"²⁸. Aquest trasllat va motivar, altrament, la duríssima nota del Comitè Regional de la CNT adreçada al President de la República²⁹, que va motivar la corresponent rèplica per part de Justícia de la Generalitat.

Però els incidents a la Model no s'acabaren amb la restauració de la disciplina. Durant la primera meitat de 1938 se succeeixen episodis aïllats amb autèntics motins de dimensions insospitades. Ja amb motiu del bombardeig que va sofrir Barcelona el dia 19 de gener de 1938 quatre reclusos -en aquest cas feixistes- varen provocar incidents quan feren demostracions d'alegria pel bombardeig i d'hostilitat al règim³⁰.

Pocs dies després, el 22 de gener, es produïa un nou aldarull, amb motiu dels trets disparats al matí per un centinel.la exterior contra la 2ª galeria, amb el pretext de què era insultat. Les ferides sofertes per un reclus varen provocar un nou motí protagonitzat pels reclusos de la 1ª i 2ª galeries al que s'hi varen solidaritzar els de la 4ª, tots els quals varen arrencar les portes centrals de les respectives galeries, les del pati de la 1ª i la que comunica la 1ª amb la 2ª. Per bé que fossin reclamats

reforços, la calma retornà sense necessitat de que intervinguessin els guàrdies d'assalt. Els incidents es reproduïren quan a les 3'15 de la tarda dos centinel·les, agredits amb objectes des de la 2a galeria, contestaren l'agressió disparant de vell nou contra els reclusos per bé que no feriren ningú³¹.

No és sorprenent que amb aquests antecedents, quan el 25 de gener -just tres dies després- un nou bombardeig de l'aviació franquista va afectar de ple el Preventori, amb l'explosió d'una bomba a la sisena galeria, aquesta vegada els incidents fossin més greus que mai : "la majoria dels reclusos de la quarta, segona i primera galeries han tractar d'incendiar vàries dependències d'aquest Establiment, i han causat estralls per incendi a l'Escola, Taller de Fusteria, Economat, Gabinet Antropomètric (aquests dos departaments darrers s'ha inutilitzat tot l'existent) i part del locutori de comunicacions generals núm. 2"³². Aquesta vegada hi hagué també un intent d'evasió massiva, que només va poder ésser evitat per la intervenció decissiva dels funcionaris, el comportament de la força pública que custodiava la presó, els reforços que comparegueren molt aviat, dues companyies de carrabiners i les forces aèries del carrer de València, cantonada amb Entença. Després de restablert l'ordre es portà a terme un minucios escorcoll a totes les cel·les que va donar un resultat negatiu. El balanç dels incidents havia estat de 13 ferits, tant per metralla i desperfectes de l'edifici arran del bombardeig com per la força pública quan va evitar l'evasió. La majoria dels ferits foren traslladats a l'Hospital Clínic, d'on ens consta es varen fer escàpol dos reclusos els dies 1 de març i 19 d'abril, i es produí la mort d'un altre el dia 29 de gener. Altrament, un tercer

reclús, condemnat a mort i que ja s'havia escapat, com veurem més endavant, el mes de desembre de la presó, fou traslladat a Comissaria. Únicament es va trobar a faltar un sol reclús, oficialment -segons consta al expedient- "desaparegut com a conseqüència del bombardeig de l'aviació"³³.

El darrer aldarull de magnituds considerables, protagonitzat pels reclusos antifeixistes, tingué lloc el dia 20 d'abril de 1938, i els testimonis existents són contradictoris. Per bé que coincideixen en què els presos antifeixistes es feren amos de la presó i durant l'aldarull hi hagué un o dos morts, un d'ells parla de l'incendi del taller de fusteria i del fitxer de presos, mentre l'altra només esmenta un nou intent de fuga massiu³⁴. El cert és que com a mínim hi hagueren quatre morts, ja que a l'expedient de quatre reclusos hi figura una anotació datada el 22 d'abril de 1938 segons la qual "aquest reclús ha resultat mort el dia 20 de l'actual amb motiu dels aldarulls ocorreguts en aquest Establiment"³⁵. També hem pogut constatar l'incendi de documentació referent els reclusos de la Model³⁶.

Com a resultat d'aquest nou aldarull, s'accelerà, com ja varem veure, la política de trasllats : el mateix dia 20 d'abril tingué lloc la primera expedició de reclusos cap a la presó de l'Estat del carrer Déu i Mata de Barcelona, el dia 22 d'abril s'inaugurava també la Secció 2ª del Preventori a l'antic convent del carrer de Sant Elies, i el dia 23 d'abril sortia la primera remesa important de reclusos cap a camps de treball.

El fet que ja no es produïssin més aldarulls de dimensions considerables, no vol dir que retornés la pau definitiva. En data tan avançada com a finals de maig de 1938 encara existien a la presó la totalitat de desperfectes ocasionats pels incidents, que segons el testimoni del director de la presó representaven un obstacle per la seguretat i la bona marxa de l'establiment³⁷. I en el decurs de l'any 1938 no varen faltar incidents entre centinel·les i reclusos : el dia 5 de maig de 1938 un reclus que insultava un guàrdia resultava mort per un dispar efectuat per aquest, i el dia 17 d'agost es produïa un altre ferit que era traslladat al Pavelló-Hospital³⁸. Encara el 19 de setembre de 1938 el cap de servei de la Model comunicava al director que el guàrdia exterior del carrer Provença havia disparat contra la segona galeria i advertia que "com que aquest fet s'ha repetit ja, altres vegades, la població reclusa reacciona cada cop amb més indignació i nerviosisme essent un veritable perill, en cas de repetir-se el fet, el que es promogui un seriós aldarull, quines conseqüències no es possible preveure"³⁹.

Però més enllà dels incidents més o menys aïllats, l'existència de diversos informes de meitats de l'any 1938 posa en relleu que la situació de conflictivitat va romandre, més o menys implícita, fins a finals de la guerra. Respecte als presos antifeixistes el problema "és el mateix de sempre i està relacionat amb l'ajut que reben del carrer i la força que té llur organització, que fa impossible mesures coercitives enèrgiques. És molt difícil imposar disciplina al pres que amenaça directament al funcionari i que aquest sap que sortirà al carrer qualsevol dia i és molt capaç de complir les amenaces"⁴⁰. En un

informe signat pel Director General de Seguretat el 17 de maig de 1938 s'afirmava, a més, però amb tota seguretat de manera exagerada, que *"casi siempre poseen armas y explosivos que exhiben sin ningún recato, teniendo atemorizados a los funcionarios, provocando plantes y conflictos con suma frecuencia"*⁴¹.

La situació de conflicte ara afectava també els presos feixistes, que s'havien organitzat a l'interior de la presó. En el full intern de la Conselleria de Justícia es parlava de què *"és impossible evitar la difusió de comunicats de guerra" i "és molt difícil evitar que entrin papers i ampolles de licors"*⁴². Mentre el Director General de Seguretat era molt més contundent quan escrivia que *"los presos fascistas se hallan al corriente de todo cuanto sucede en la calle; están en relación con elementos de fuera de la cárcel; reciben los partes de guerra facciosos, generalmente escondidos dentro de la ropa limpia que les llevan; celebran alegremente los éxitos facciosos, teniendo a su disposición bebidas de calidad (...) están al corriente de cuántas órdenes partes de la Dirección de la Prisión por medio de un oficial que se presta a ello; por medio de sus visitantes y abogados, entablan relaciones con el exterior y dirigen a sus correligionarios que están en libertad ya que los elementos directivos, en su mayoría, son los que se hallan en la cárcel"*⁴³.

Es possible que aquest informe exagerés la situació, com ho feia també un altre informe del Ministeri de la Governació del Govern de la República quan parlava de la complicitat que existia a la Model entre els presos feixistes i els funcionaris⁴⁴. Un militar, capità d'infanteria, que fou reclús de la Model la darrera etapa

de la guerra, recordava uns mesos després d'acabada aquesta que "fui Presidente del Comité fascista de la 6ª Galería y tuve siempre una destacadísima personalidad fascista en la Cárcel. Todos me conocían por el comandante Montis y asistía siempre a los camaradas que entraban en capilla antes de ser fusilados a los que despedía brazo en alto y con los gritos de ritual.

"En los últimos días de dominación roja los militares nos hicimos cargo del mando de la Cárcel a las órdenes del teniente coronel Don Fernando Morillo (...) y por orden suya yo tenía el mando de la 6ª Galería teniendo una actuación destacadísima en aquellos angustiosos días que precedieron a la liberación"⁴⁵. Perquè no hi hagués dubte de la veracitat del seu relat Montis recorria al testimoni del "Sr. Lobit que está ahora de oficial en esa y que entonces era el Director".

NOTES

- 1 La relació dels fets a l'expedient personal del reclus Manuel R.D. al Fons de la Presó Model. També a l'ofici que el Director de la Presó envia el mateix dia al Director General de Serveis Correccionals, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2, e 1.
- 2 Vegeu els expedients personals de Manuel G. L. i Josep R. A. i l'informe del director de la presó adreçat al Director dels Serveis Correccionals a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 N° 12.
- 3 Expedient personal de Nicolau T.S.
- 4 Expedient personal d'Emilià V.R.
- 5 Expedient personal de Josep M.
- 6 Expedient personal de Josep P.
- 7 Expedient personal de Antoni V. C.
- 8 A.N.C.-F.B.G. 7.13.
- 9 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 43/2 N° 18.
- 10 Expedients personals de Lluís P.S. i Alfons A.
- 11 Expedient personal de Gaetà R. C.
- 12 Expedient personal de Joan M.A.
- 13 A.N.C.-F.B.G., 7.1.10.
- 14 Vegeu els respectius expedients personals -el nom del carmelita descalç a l'expedient de la Model apareix com a Angel Berta Batlle-, que hem contrastat amb les dades que aporten J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya a *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*, i Antonio Montero a *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939*. BAC. Madrid, 1961.
- 15 Vegeu Solé-Villarroya : *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)* . Vol. II, pàg. 102.
- 16 A.N.C.-F.B.G. 7.1.10.

- 17 Vegeu les *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona*, en contestació a les afirmacions que es fan en el document del Comitè Nacional de la CNT, a A.N.C.-F.B.G., 7.1.7. La versió que apareix tant en aquest document com en l'informe de Bosch Gimpera sobre la situació en què es trobaven els reclusos antifeixistes durant els primers mesos de la seva reclusió ens ha estat confirmada, a grans trets, per testimonis que sofriren presó durant aquests mesos i eren membres d'aquestes organitzacions. En particular durant l'estiu de 1992 varem mantenir diverses converses al respecte amb el militant del POUM Albert Masó March.
- 18 A.N.C.-F.B.G. 7.11.
- 19 L'expedient informatiu de l'incident a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 32/2 Nº 20.
- 20 Vegeu l'informe de Bosch Gimpera a A.N.C.-F.B.G. 7.1.10.
- 21 "D.O.G.C.", 4 de novembre 1937.
- 22 *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona...* A.N.C.-F.B.G. 7.1.7.
- 23 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 86.
- 24 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 40/1 Nº 54. També als expedients personals de Joan Carneado Marcet, Lluís Lecumberri Arana i Joan López Rodríguez.
- 25 *Ibid. Ibid.* Veure també l'expedient personal de Igasi R.G.
- 26 Vegeu la notificació del mateix dia 22 de novembre de 1937 del director de la Model al Director General de Serveis Correccionals a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 2.
- 27 *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona...* A.H.N.-F.B.G. 7.1.7.
- 28 *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona...* A.N.C.-F.B.G. 7.1.7.
- 29 *El Comitè Regional de la C.N.T. fixa la seva posició davant dels problemes que planteja la justícia de la República.* Anava signat per J. Joan Domènech, el 15 de desembre de 1937.

- 30 Vegeu l'expedient personal de Ramon P. M. i la nota firmada pel director Joan Masinfern, *Incidents ocorreguts al Preventori Judicial amb motiu del bombardeig del dia 19 del corrent*, a A.N.C.-F.B.G. 7.9.
- 31 Sobre aquests incidents existeixen dues versions radicalment oposades : la que va oferir el Comissari General d'Ordre Públic, Paulino Romero, que parla de trets disparats pels reclusos de la 3a galeria i que inculpa dels incidents a que "*es demasiado el trato de favor que se tiene con los presos y muy grande la tolerancia que para ellos se emplea*"; i la versió del director que nega la versió policial punt per punt fent referència a que "a part de que es practiquen registres sovint, se n'ha efectuat un aquesta nit, per tot el personal de la plantilla d'aquest Establiment, havent trovat unicament, alguns ferros (potes de llit) algun "corta-plumas" i algunes tisores petites". Vegeu A.N.C.-F.B.G. 7.1.20.
- 32 *Informe sobre el bombardeig del Preventori Judicial de Barcelona el dia 25 de gener del 1938*, firmat pel director Joan Masinfern el mateix dia. A.N.C.-F.B.G. 7.12. Existeix també una versió d'aquests incidents a Rafael Tasis : *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1990, pàgs. 132-140.
- 33 Expedients personals de Josep G. A. i Alfons A. C. pels reclusos fugats de l'Hospital Clínic, de Josep Solsona Carré pel trasllat a Comissari. El reclús desaparegut era Ramir O.C.
- 34 Vegeu, pel primer cas Ricard M. Sans : *Montserrat 1936-1939. Episodis viscuts*. Ed. Abadia Montserrat, 1984, pàgs. 175-178. També en parla Rafael Tasis : *Les presons dels altres*, pàgs. 163-169.
- 35 Vegeu els expedients personals de James Ward, subdít suís, Martí Salanova Marsal, Angel Roberto Maeso i Alvar Ibañez Sales.
- 36 A l'expedient personal de Geroni C. R., en data 21 d'abril de 1938 hi figura que "per tal d'obtenir els antecedents d'aquest reclús, s'oficia al Director de la Seu d'Urgell, per la tramesa de còpies, per haver-se cremat els originals durant els disturbis de la població reclosa amb data 20 de corrents". En data 14 de novembre de 1940 un ex-reclús feixista, Manuel S. G., sol·licita certificat de la seva estada a la presó i diu "*ignoro si se encuentra o no mi ficha, por creer pudiera haber sido destruída en el*

incendio sufrido en 20 de abril de 1938 por las hordas marxistas presas en la cárcel".

37 Vegeu la carta que le nou director Josep Lòbit Fernández escriu, amb data 31 de maig de 1938, al Director General de Serveis Correccionals, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 43.

38 Vegeu, respectivament, els expedients personals del reclus francès Charles Balas i de Vicenç Alvarez Llera.

39 A.H.N.-Secció Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 20.

40 Full sense data ni signatura, a A.N.C.-F.B.G. 7.4.

41 A.N.C.-F.B.G. 7.15.

42 A.N.C.-F.B.G. 7.4.

43 A.N.C.-F.B.G. 7.15.

44 Sense data ni signatura, és còpia d'un original que portava el segell de la Secretaria del Ministerio de la Gobernación. Vegeu A.N.C.-F.B.G. 7.13.

45 Expedient personal de Bartolomé Montis Castelló.

3. L'obligació del reclus : el dret a escapar-se

Que un pres mancat de llibertat pretengui fugar-se no ha representat mai una novetat a cap centre penitenciari. Són molt poques les presons que en un moment o altre de la seva història no hagin conegut fugues més o menys espectaculars. L'obligació del reclus a fer-se escapol esdevé un dret gairebé tan reconegut com l'obligació de l'escarceller a evitar-ho. I sovint l'eficàcia social de les presons es mesura per la seva seguretat en evitar fugues.

Altrament, l'existència de fugues en un centre de reclusió pressuposa l'existència d'una incidència que trenca amb el normal desenvolupament de la vida carcelària. A menys, és clar, que allò que sigui normal, sigui el conflicte, els intents de fuga. I més o menys és això el que es va esdevenir a la Model barcelonina durant el període que estudiem. Es fa difícil historiar les fugues o els intents de fuga a la Model dels anys 1936-1939 sense tenir en compte la situació de conflicte permanent en què la presó va viure immersa des de l'estiu de 1937. Fins a tal a punt que les fugues esdevenen episodis d'un conflicte que únicament per la seva especificitat estudiem a part.

Així, no és sorprenent que fins l'estiu de 1937 únicament trobem que es produeixi una fuga a la presó Model, protagonitzada per dos reclusos comuns que ocupaven la mateixa cel.la de la primera galeria, i que aquesta fuga generés una abundantíssima paperassa administrativa¹. Certament, disposem de la notificació del Director de la presó al President del Comitè de Serveis Correccionals, que el dia 31 de març de 1937 li comunicava que els reclusos Josep V. M. (a) "Negret de Sants" i Manuel M. G., reclusos

"professionals de delictes contra la propietat i fugats en altres ocasions de les presons espanyoles" s'havien escapat serrant un barrot de la cel.la i saltant el recinte de la presó per mitjà d'un tauló. Es conserva també l'ofici del cap de serveis de la Model explicant la seva versió de la fuga i un informe més complert, motivat pel fet que una vegada en llibertat els fugats foren detingut de vell nou, el dia 4 d'abril, i dos dies després conduïts a Montjuïc per ordre del Comissari General d'Ordre Públic.

A l'informe que es va confeccionar amb motiu de la nova detenció, un dels dos reclusos donava la seva versió de la fuga, explicant que després de tres dies d'estar llimant els barrots de la cel.la amb una serra que havien pres de les eines del Preventori, *"a las diez de la noche del dia treinta de marzo salieron de la celda los dos juntos saltando al patio después de haber roto el cristal de la ventana, del patio y mediante el hilo del pararrayos subieron al tejado pasando al patio de la Cuarta Galeria y desde allí por el muro pasaron al edificio del Correccional donde pasaron la noche y a las seis aproximadamente mediante una viga de hierro arrancaron el barrote de una reja del Correccional colocando en su lugar un tablón de las obras que allí se realizan pasando con él a la calle"*. La declaració continuava expressant que el motiu més important de la fuga fou *"el miedo que tenían tanto él como su compañero M. de ser víctimas de un bombardeo"*, i acabava fent constar que el novembre de 1936 havia estat nomenat ordenança de l'Ajuntament de Figueres i a causa del seu bon comportament durant els mesos de novembre, desembre i gener havia estat designat per formar part del comitè de control de Figueres, on prestava els seus serveis fins que fou detingut.

La història penitenciària d'aquests dos reclusos i la seva relació amb la Model no es va acabar aquí. El dia 15 d'abril de 1937 el director de la Model tornava a escriure al President del Comitè de Serveis Correccionals manifestant-li que no era prudent que els fugats tornessin a reingressar a la Model "*por las razones que Vds. conocen*". I en data 10 d'agost de 1937 el Comissari General del Castell de Montjuïc escrivia també al màxim responsable de les presons de Catalunya expresant-li que "tinc el gust de participar-vos que els esmentats individus durant la seva estada en aqueix Castell varen provar d'evadir-se trencant per poder conseguir el fet una finestra, lo que va impedir-los la guàrdia del Castell". El "Negret de Sants", finalment, va tornar a ingressar a la Model el 6 d'octubre de 1937, i processat per furt li fou decretada la llibertat pel Jutjat d'Instrucció nº 4 de Barcelona el dia 14 del mateix mes. Tres dies després sortia en llibertat sense que es conegui cap més vinculació amb la presó.

Aquesta fuga, però, és l'única que ha estat recollida amb profusió documental fins a ben entrat l'any 1937. I caldrà esperar a l'inici de la conflictivitat, motivada per l'ingrés a la presó dels nous presos antifeixistes, perquè les fugues o els intents de fuga, generalment col·lectius, es reproduïxin. Ja hem vist com en gairebé tots els aldarulls que es varen produir a finals de l'any 1937 i començaments de 1938 hom perseguia una fugida massiva. I hem esmentat també la descoberta el 13 de novembre de 1937 d'un intent de fuga massiva per part dels reclusos de la 1ª i 2ª galeries.

Aquest fou el primer intent de fuga organitzat que hem detectat en aquesta etapa, frustrat perquè gràcies a una confiança es va descobrir la mina construïda des d'una cel.la i que conduïa a les clavegueres del carrer d'Entença. Certament, a través d'un minuciós escorcoll que es va portar a terme a partir de la confiança, a la cel.la 114 de la 2ª galeria es va trobar un forat que comunicava amb els soterranis de neteja de cloaques de la mateixa galeria. En aquests soterranis es va descobrir un pou de 5 metres de profunditat per 1 de diàmetre que portava a una galeria subterrània de 35 metres de llargada en direcció a la claveguera del carrer d'Entença. Quan es produí la descoberta només faltava foradar la paret de la claveguera per dur a terme la fugida. Hom va calcular que el treball havia estat feina d'uns sis mesos i que la previsió era que fugissin tots els presos antifeixistes, perquè també es va localitzar una comunicació entre el soterrani on hi havia el pou i la primera galeria².

En la descoberta d'aquesta galeria va jugar un paper destacat l'administrador de la Model, Manuel Valls i Gomis, que amb la seva actitud decidida va poder evitar la fuga. Justament Manuel Valls acabaria protagonitzant ell mateix una de les fugues més sonades que varen tenir lloc a la Model, quan el mes de desembre de 1937 va desaparèixer amb quatre reclusos de la presó. Desembre de 1937 acabaria convertint-se, des del punt de mira de les fugues, en un mes negre per les presons catalanes, ja que fou, juntament amb gener de 1938, el que va conèixer més casos de fugues o d'intents de fuga de tota la guerra. I per bé que en molts casos les fugues no es varen materialitzar a la Model barcelonina, és evident la vinculació que existia entre aquesta presó i la resta.

Perquè molts dels protagonistes de les fugues que es varen produir havien estat ex-reclusos de la Model traslladats el dia 2 de desembre de 1937 a altres preventoris catalans, amb motiu de la conflictivitat existent a la presó barcelonina. De fet amb el trasllat es va traspasar a les altres presons catalanes la conflictivitat que ja existia a Barcelona. L'exemple més clar del què diem l'ofereix el cas de Manresa, on varen anar a parar 65 reclusos de la Model i on la mateixa nit del dia 2 de desembre s'escapaven 11 dels reclusos nouvinguts quan, mentres es feia el repartiment de roba i matalassos, els fou oberta una porta que conduïa al terrat. Just un mes després, el dia 2 de gener de 1938, eren 18 els reclusos vinguts de Barcelona que s'escapaven de la presó de Manresa. Entre altres hi havia l'Antoni Ordas Lázaro, que havia estat membre del Comitè de la 1ª Galeria de la Model³.

El dia 22 de desembre de 1937 es produïren també evasions simultànies a les presons de Terrassa -dos reclusos que havien estat traslladats de Barcelona-, de Girona -un reclus- i de Lleida. I el dia 26 de desembre de 1937 tres reclusos es feien escàpol de la presó de Vic, que ja havia estat convertida en Correccional d'Inadaptats. Una altra presó que conegué fugues massives fou la de Reus, on ja s'havia produït una primera evasió de dos reclusos el dia 13 d'octubre arran de l'hàbit que tenia el seu director, el militant del POUM Pere Marcó i Estalella, de treure fora del preventori, a la carretera que existia davant de l'edifici, els reclusos sempre que es produïa una alarma d'aviació. La fugida dels dos reclusos va motivar que en aquesta ocasió el director fos cessat d'una manera

fulminant⁴. Posteriorment, el dia 8 de gener s'escapolien nou reclusos asserrant un barrot de la reixa d'un recuartet d'un dels dormitoris dels reclusos, i el dia 13 de gener, amb la complicitat d'un funcionari membre de la CNT, eren deu els reclusos que fugien de la presó de Reus. La majoria d'aquests darrers estaven processats per assassinats. Tots ells havien estat reclusos de la Model barcelonina, que el dia 2 de desembre de 1937 havien estat traslladats al Preventori de Terrassa, d'on procedien a la seva arribada a Reus⁵.

És en aquest marc de fugues generalitzades quan es va produir l'evasió del sots-director i administrador de la Model amb quatre reclusos, que, per les implicacions polítiques del cas, es va convertir en la fuga més greu i que més repercussions va tenir. El fet es va produir quan el dia 21 de desembre, cap a dos quarts de sis de la tarda, Valls va ordenar que fossin conduïts al seu despatx els reclusos Josep Solé Mateu, advocat de professió, ingressat el 13 de setembre de 1937 i processat per estafa, antic membre de les Patrulles de control, i Càndid Badal i Benajes, un personatge que usava el nom fals de Josep Solsona Carré, que havia ingressat el 12 de setembre de 1937 processat per furt a mà armada. Una hora més tard eren també conduïts al despatx de Valls David García Altamira i Josep Villagrasa i Molló, condemnats a 15 i a 10 anys, respectivament, per l'assassinat frustrat que el dia 2 d'agost de 1937 havia sofert Josep Andreu i Abelló, president del Tribunal de Cassació.

A partir d'aquest moment es perd el rastre dels reclusos, que ja no aparegueren en els recomptes efectuats a les 9 del vespre i a dos quarts de dues de la matinada.

Al matí següent, mentres es trobava a faltar un cotxe Opel, del servei oficial del Preventori, es denunciava la desaparició dels reclusos, del sots-director, d'un funcionari i d'un policia, al Secretari General de Serveis Correccionals Sr. Imbert, el qual indicà que donada l'amistat que l'unia a Valls, no es donés publicitat a la desaparició perquè ell intentaria de localitzar-lo.

Evidentment cap gestió no va servir per res. Tots els indicis indicaven que Valls havia estat subornat per Solé i Villagrassa i havia fugit amb ells a l'estranger. Aquesta hipòtesi venia avalada per tota una sèrie de rumors entre els quals hi havia que Solé tenia dos milions de francs a París i que el Sindicat del Transport de la CNT oferiria una quantitat important per la llibertat de Villagrassa. Segons sembla a les 7 de la mateixa tarda del dia 21 Valls havia fet una visita a l'edifici del Comitè Regional de la CNT. Altrament, les gestions d'Imbert, a qui immediatament es destituí del seu càrrec, sembla que havien estat per encobrir a Valls, ja que a les 8 del vespre del dia 21 havia mantingut una entrevista amb ell. El passaport extès a nom de Valls i de la seva dona i el permís de què disposaven per sortir cap a França amb el cotxe oficial la mateixa setmana abonarien les complicitats oficials⁶.

Dels reclusos evadits només un va retornar a la presó. Es tracta de Càndid Badal Benajes, que el dia 5 de gener de 1938 era detingut amb altres delinqüents, cometent atracaments, després d'un enfrontament armat amb forces d'assalt. Ingressava a la Model el dia 14 de gener i l'endemà era condemnat a mort en sentència definitiva, acusat per derrotisme (robatoris a mà armada), pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya. El dia 16 de

febrer de 1938 era conduït a Montjuïc, on fou executada la sentència⁷.

La gravetat d'aquesta fugida no va servir per emmascarar la pròpia gravetat de la situació general. I en els successives informes que Bosch Gimpera, com a conseller de Justícia, va enviar al ministre de la Governació del Govern de la República i al President de la Generalitat de Catalunya, atribuïa tot el seguit de fugues a unes causes molt precises⁸. En primer lloc, a les complicitats interiors i exteriors que rebien els fugats a causa de què sovint la seva militància política era la mateixa que la de les autoritats municipals de poblacions on estaven establertes presons, com era el cas de Manresa, Terrassa o Sant Feliu de Llobregat. En segon lloc, Bosch parlava de la pròpia tipologia dels funcionaris de presons, fàcils de subornar quan no tenien la mateixa militància dels reclusos. Es queixava també de la manca de vigilància exterior a les presons, especialment greu a la Model de Barcelona que només disposava de 44 guàrdies quan en necessitava 80, els mateixos que ja existien el 19 de juliol de 1936. I, finalment, parlava de les condicions físiques de moltes presons i de la sobrepoblació existent. Es queixava tant del fet que les obres per acondicionar l'antic convent del carrer de Sant Elies com a Secció 2a del Preventori de Barcelona restessin aturades per decisió de la CNT, com de què no es podés utilitzar el Castell de Sant Ferran de Figueres com a gran Correccional de Catalunya.

En una carta que escrivia el dia 7 de gener de 1938 a Julián Zugazagoitia li avençava possibles solucions : *"la pronta ejecución de la orden de expulsión dictada contra*

*muchos extranjeros que son los principales perturbadores de la vida de los establecimientos penitenciarios. Eso y el reforzar debidamente las guardias exteriores podría, estoy seguro, completar el efecto producido con el fin de restablecer el principio de disciplina en los Servicios Correccionales, la destitución de todos los funcionarios responsables directa o indirectamente de las evasiones registradas"*⁹.

Certament, la Conselleria de Justícia i la Direcció General de Serveis Correccionals varen prendre tot un seguit de mesures per aturar l'allau de fugues. En una primera circular als directors de presons, de 22 de desembre de 1937, se'ls comunicava les fortes sancions que els serien imposades cas de produir-se evasions. Una nova circular, de 28 de desembre de 1937, recordava la responsabilitat criminal en què incorrien els funcionaris públics culpables de quebrantament de condemna, infidelitat en la custòdia de detinguts i suborn. I una darrera circular, de 10 de gener de 1938, insistia en "l'obligació ineludible que tenen els funcionaris a les vostres ordres de practicar diàriament un minuciós escorcoll dels detinguts i de les dependències que els corresponguin, junt amb una acurada revisió de portes, reixes i finestres, murs, sostres i trespols". Al mateix temps calia escorcollar tots els detinguts a llur ingrès i donar compte de les novetats trobades. La circular acabava amb un tò molt comminatori: "els funcionaris responsables de les evasions seran sancionats, en canvi es recompensarà els que amb llur zel hagin evitat la consumació d'aitals lamentables incidents"¹⁰.

Per reforçar les mesures de vigilància a l'interior de la presó, una ordre de 24 de gener de 1938 creava una nova secció anomenada de "vigilància interior", formada per auxiliars de serveis correccionals, i quina missió seria "vigilar en tot moment, sota les ordres immediates del Director de cada establiment, l'ordre interior en els Preventoris i Correccionals de Catalunya, així com col·laborar amb la força pública i, si cal, suplir-la en la vigilància exterior dels establiments". Al mateix temps es constituïa una secció anomenada "mòbil" que tindria per objecte "assegurar en tot moment els serveis de tots aquells establiments preventius i correccionals que, per una aglomeració sobtada de reclusos o per baixes en llur plantilla de funcionaris, estiguin desatesos en llur normal funcionament"¹¹.

A desgrat d'aquestes mesures, els intents de fuga, fracassats o reeixits, individuals o col·lectius, varen seguir predominant en el decurs de tot l'any 1938. De gener a desembre de 1938, només a la Model barcelonina hom va descobrir un mínim de set intents de fuga col·lectius a través de mines o galeries subterrànies. Certament, ja el dia 5 de gener, per tant en plena crisi de fugues, funcionaris de la Model i forces d'assalt especialitzades en pous i mines varen descobrir un pou i una mina sota les cel·les de la 4ª galeria construïts pels reclusos de la mateixa galeria amb l'intenció d'evadir-se a través dels camps situats al nord-oest de la presó. Dins de la mina es varen trobar un pic i un punxó llarg de ferro, una paleta, "una gaveta", tres cabaços, un pisonador de ferro i una corda¹².

Poc temps després, el 24 de febrer, es descobria una nova mina, de set metres de llargada, -amb el corresponent pou de dos metres i mig- aquesta vegada en els sòtans de la infermaria de la presó. Segons l'informe del director de la Model, aquesta mina havia estat construïda pels reclusos, "aprofitant segurament l'hora en què uns 40 o 50 reclusos, cada dia, s'estacionen per aquells indrets, esperant torn per ésser visitats pel Metge". Baixaven per una trampa de la planta baixa de l'infermaria situada en un lloc visible i es canviaven de roba en un dels departaments dels sòtans. La mina, construïda en direcció nord, passava per sota el recinte de la presó i donava al mig dels camps¹³.

Si en aquestes dues ocasions no es va castigar ningú, perquè no foren descoberts els responsables, unes setmanes més tard, el 15 d'abril quatre reclusos de la primera galeria foren agafats *in fraganti* dins del clavagueró de desaigüa que sortia del pati de la primera galeria i desembocava a la cloaca general del carrer de Provença. La detenció fou possible perquè en sentir picar la guàrdia exterior es va montar un dispositiu en el que hi varen intervenir deu agents de vigilància i dotze guàrdies de seguretat. Els reclusos detinguts foren enviats a Comissaria d'on retornaren l'endemà i foren tancats en cel·les de càstig. Únicament un d'ells, Fabià M. J., reclus condemnat a 30 anys de presó per derrotisme, no retornà de Comissaria perquè era reincident, ja que el dia 9 de febrer havia intentat fugar-se fingint-se funcionari i amb una placa d'oficial a la solapa¹⁴.

En els dos descobriments següents de mines no foren localitzats, al menys de manera immediata, els responsables. El primer es va portar a terme el dia 30 de

maig quan s'estava efectuant un registre a la volta cega de la primera galeria. En aquest cas es va tractar únicament d'un principi de mina, ja que només tenia uns vint centímetres de profunditat¹⁵. I el dia 1 de juliol, en fer un reconeixament, els pouers varen descobrir una mina de quatre metres de llargaria al final del sòtan de la cinquena galeria¹⁶.

L'incident més greu es va produir la nit del dia 16 de juliol quan onze reclusos, un d'ells condemnat a mort, foren localitzats en una mina en els sotans de la primera galeria, quan intentaven evadir-se per les clavegueres del Preventori. La majoria foren enviats el mateix dia a Comissaria, d'on retornaren, uns per ésser enviats al Correccional d'Inadaptats de Vic en data 1 d'agost, els altres per marxar cap al Preventori de Sabadell el dia 9 d'agost. Només en el cas d'un dels reclusos que havien intentat la fugida ens consta que va acabar sortint en llibertat per decisió judicial¹⁷.

Que aquesta troballa fou considerada tot un èxit per la direcció de la presó sembla indubtable, atès que pocs dies després el director de la Model rebia la confirmació de la Direcció General perquè premiés els guàrdies pouers que feien les revisions en els soterranis del Preventori amb 300 pessetes distribuïdes entre ells, amb càrrec de la Direcció General¹⁸.

Finalment, encara es va produir el darrer descobriment d'una mina el dia 14 de desembre de 1938, quan es feia un escorcoll minuciós en els soterranis cecs de totes les galeries arran d'una confidència segons la qual uns reclusos preparaven la seva fugida. El resultat de

l'escorcoll fou la troballa d'un principi de mina d'uns tres metres, en vertical, als soterranis de la galeria 2ª, però l'entrada a la mina havia estat forçada pel pati de la galeria 1ª, asserrant dos barrots de ferro d'un respirader del soterrani. Per bé que la direcció de la presó tenia els noms dels qui pretenien escapolir-se, no existia la certesa absoluta, només la suspita, de què fossin els autors de la mina, i per aquesta raó no hi hagueren sancions¹⁹.

A més d'aquests casos d'intents de fuga col·lectius, es produïren multitud d'intents de fuga, que en alguns casos reeixiren, protagonitzats per reclusos a nivell individual o que, com a molt afectaven dues persones o els membres d'una mateixa cel·la. Els procediments utilitzats en les fugues foren dels més diversos i la seva sistematització i, en alguns casos, el seu perfeccionament permetrien confeigir un autèntic manual sobre *cómo aconseguir fugar-se de la Model*.

Ja el dia 9 de febrer de 1938 trobem l'intent frustrat del reclus Fabià M.J., que ho tornarà a intentar més tard, i que pretenia fugar-se fent-se passar per funcionari de la presó en portar a la solapa de l'abric una placa d'oficial. En ésser reconegut per un funcionari i descobert, fou registrat, moment en què va insultar i agredir violentament els oficials que el custodiaven. Quan fou reduït, segons explicava el cap de serveis de la presó, "*después de grandes esfuerzos, ordené su reclusión provisional en sótanos, negándose a obedecer y adoptando nuevamente su actitud rebelde, corrió a la primera galería y a grandes voces trató de que se amotinara la galería en su favor para evitar el correctivo que se le imponía*"²⁰. El poc èxit dels seus requeriments va permetre que finalment

el reclús fos conduït als sotans de la tercera galeria. El fracàs d'aquest intent no el va desanimar, però, a tornar-ho a intentar, com ja hem vist.

El mes de març de 1938 es varen produir tres intents de fuga que acabaren amb signe divers, ja que en un cas va reeixir. El primer intent de fuga, frustrat, el varen protagonitzar dos reclusos de la 4ª galeria que el dia 20 varen ser trobats a faltar en el recompte afectuat a les 9 de la nit, i que foren localitzats en un pavelló ocupat per un ex-oficial de la presó l'endemà al matí. Segons declararen els reclusos l'intent de fugida es va produir quan "després del repartiment del ranxo varen passar al pati de l'Infermeria, pujant a la teulada del passadís que dona entrada a la segona cancela, saltant al pati de Polítics, enfilant-se als dipòsits d'aigua existents al costat del safareix, baixant després per la corda esmentada [es tracta d'una corda de teixit de matalàs que s'havia trobat penjant] al recinte. Una vegada al recinte s'enfilaren a la teulada que cobreix les dues portes que donen pas al recinte, entrant al fer-se de dia al pavelló de l'ex-funcionari Martínez per una finestra que vé de plà a l'esmentada teulada, lloc on han estat detinguts"²¹. Una excursió molt llarga que, al cap i a la fi els va menar a les cel·les de càstig on foren reclosos durant tres mesos.

Tampoc no va acabar bé l'intent del jove de 15 anys Domènec I. J., que el dia 24 de març, segons figura al seu expedient personal "fou descobert dins la cloaca de desaigüa i en el sots-sol del recinte amb una espelma encesa i varies eines petites".

Diferent sort va tenir el reclús de la 1ª galeria Miguel P. P., quan el dia 29 de març va poder fer-se escàpol de l'establiment penitenciarí "por la cancela del mismo, confundido con una comisión de la C.N.T. que salió del interior de entrevistarse con sus compañeros"²². Allò més peculiar d'aquesta fuga no era tant la manera com es va dur a terme, sinó el fet que no fou descoberta fins uns dies després "por una conversación sorprendida en varios reclusos de la primera galeria", ja que no s'havia trobat a faltar en els habituals recomptes numèrics. Aquesta deficiència s'atribuïa a que "las puertas de las celdas estan deterioradas, y al contar los reclusos del primer piso, alguno de ellos en combinación con el evadido, se trasladaba a la celda que ocupaba dicho recluso". Tot una estratègia de duplicitat de la personalitat, que va permetre que fins el dia 4 d'abril l'oficial de la 1ª galeria no s'adonés de la fuga. Per si podia servir d'alguna cosa, el Director de la Model a l'ofici que va adreçar al president del Tribunal d'Espionatge, a disposició del qual es trobava el reclús fugat, comunicava els noms del membres de la comissió de la CNT que aquell dia havia entrat a l'interior de la presó : Quiles, Roses, Merino, Lucarini, Moya i Sanjuan.

Pocs dies després, en la simbòlica data republicana del 14 d'abril de 1938, un altre reclús, Josep E. V., que també estava processat per derrotisme pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, aconseguia escapolar-se, sense que en coneguem el procediment utilitzat²³.

Les restriccions energètiques en el subministrament del fluid elèctric que Catalunya va començar a patir de manera sistemàtica des del mes d'abril de 1938, quan les centrals

hidràuliques del Pirineu varen caure en poder de l'exèrcit franquista, varen tenir també els seus efectes immediats a la presó Model. En data tan propera com el 7 de maig del 1938 el sots-director de la Model es queixava al Director General de Serveis Correccionals de què a l'entrada de fosc, en el moment de fer el recompte de reclusos es desconectava la corrent elèctrica durant una hora i mitja, de tal manera que el recompte, amb la corresponent reclusió dels presos a les seves cel·les, no es podia dur a terme fins a les onze de la nit. El perill de produir-se fugues o preparatius de fugues era evident, ja que tot el recinte també quedava a les fosques²⁴. Com veurem més endavant, el tema, lluny de resoldre's, encara es complicaria més.

De totes maneres, l'estiu de 1938, les preocupacions per la manca d'electricitat a determinades hores del capvespre no varen anar més enllà. Els intents de fuga que hem localitzat durant aquests mesos es limiten a sis reclusos. En data 2 de juliol dos reclusos de la quarta galeria, Antoni M. V. i Miquel P. M., foren trobats a faltar en el recompte de les 10 de la nit i, després d'un escorcoll general per tota la presó, foren localitzats "amagats i amb l'intent de fugir a la teulada del passadís central i de comunicacions"²⁵. Conduïts a cel·les de puniment de la tercera galeria, a través de l'interrogatori a què foren sotmesos es va descobrir que havien participat en la construcció de la mina trobadà a la cinquena galeria el dia 1 de juliol. Aquest intent de fuga va gaudir de la complicitat dels reclusos que ocupaven la cel·la d'un dels evadits ja que "fou trobat el seu llit arrenjat de forma que donés la impressió de trobar-se ocupat". El cap de serveis, en la seva comunicació al director, acabava

remarcant "el bon zel i entusiasme dels funcionaris per la rapidesa observada per aquest servei".

El 24 de juliol els germans Jaume i Marc C. P., dos guàrdies d'assalt condemnats a mort, que havien vist confirmada la sentència en data 7 de juny de 1938, intenten fugir sense aconseguir-ho, i el seu intent els va costar un mes de calabós en cel·les de càstig. Per bé que el dia 26 d'agost varen ingressar amb els polítics condemnats a mort, no consta que fossin executats²⁶.

No gaire bon zel devien posar els funcionaris un temps després quan varen permetre que un reclús castigat de la tercera galeria el dia 27 de setembre es fes escàpol de la seva cel·la i s'amagués a un recó de l'ascensor de la mateixa galeria, per on havia pujat a través del propi cable de l'ascensor, tot esperant el moment propici per la fugida definitiva. Finalment fou localitzat, però el cap de serveis justificava la seva sortida de la cel·la pel fet que "estant el pany en males condicions no podia "xapar-se" i que el pastell es podia obrir fàcilment i que degut a la aglomeració de reclosos no podia vigilar-se com és degut"²⁷. Uns dies abans, el 8 de setembre de 1938, el reclús Antoni M.S., que estava a disposició del Director General de Seguretat per la Llei de Ganduls i Desvagats, s'havia escapat amb èxit del preventori.

En alguns casos, però, -ja ho hem vist amb els dos reclusos que s'havien escapat a finals de març de 1937- una fuga reexida en primera instància no portava a la llibertat definitiva, perquè el reclús podia tornar a ser empresonat. Això és el que li va esdevenir al jove de 16 anys Manuel A. F., que havia ingressat a la presó el 26 de setembre de

1938 a disposició del Director General de Seguretat, i pocs dies després, el dia 4 d'octubre de 1938, es va fer escàpol amb tant mala fortuna que fou reingressat el 26 d'octubre. En data de 19 de desembre el Jutjat d'Instrucció nº 15 acabaria decretant la llibertat de Manuel A.F., qui la vigília mateixa de Nadal seria conduït al C.R.I.M. nº 16 de Barcelona.

El darrer mes sencer de guerra que va viure la Model -el desembre de 1838- fou un mes especialment significat en fugues. El dia 16 s'escapava Armand A. M., un jove de 17 anys que havia ingressat menys d'un mes abans a la presó processat per furt. El dia 18 els joves penats per Alta Traició Josep S. C., de 16 anys i Joan P. T., de 18 anys, aconseguien fugir perquè "han aprofitat la sortida del públic de comunicacions, barrejant-se amb aquest". I el dia 19 un altre reclús intentava escapolar-se, aquest cop sense aconseguir-ho.

En aquesta darrera fuga reapareixia el problema de la manca de fluid elèctric. A l'ofici en què el cap de serveis comunicava al director de la presó l'intent de fuga, es posava de manifest en primer lloc que en el recompte efectuat a dos quarts de vuit "amb fanals per manca de fluid elèctric" es va trobar a faltar el reclús de la quarta galeria, Salvador V. G. . Segons va explicar el propi reclús, una vegada fou localitzat i detingut, la fuga es va produir quan, aprofitant-se de la foscor "ha escalat el terradet del passadís de Correccional pel pati de la 3ª Galeria i per la muralla que separa l'esmentada galeria del Correccional ha passat al recinte i aprofitant-se d'una distracció del centinella de la muralla exterior s'ha enfilat per l'escala de la "garita" del Guardia del carrer

de sobre del mateix mur on l'hi foren disparats alguns trets", que, alcapdavall, varen evitar l'evasió final. El cap de servei "aprofitava l'avinentessa" per recordar-li al director "una vegada més les males condicions en què es fa el servei a la nit per la manca de seguretat tant per part dels funcionaris com per els reclusos degut a les persistència en la manca de llum"²⁸.

Capítol apart mereixerien aquells casos en què reclusos de la Model s'escapaven, no del recinte penitenciari, sinó de centres hospitalaris on havien estat traslladats per a la guarició d'alguna enfermetat o ferida. De fet, els casos que hem localitzat no són molt abundants, però sí significatius. Durant l'any 1937 són molt escasos i es localitzen bàsicament a l'Hospital Clínic de Barcelona, on entre els dies 6 i 7 de maig de 1937 es va produir la primera desaparició d'un reclús, Josep C. S., ingressat el dia 5 de febrer a l'hospital d'on s'escapolí juntament amb Enric C.D., un detingut, que si bé no constava com a reclús de la Model, ho acabaria essent, durant unes setmanes el juny de 1938. La segona fuga de l'Hospital Clínic la va protagonitzar Lluís I. Z., un reclús que havia ingressat a la presó per furt el 17 de setembre de 1937, i l'octubre havia estat traslladat al Clínic, d'on s'escaparia el dia 8 de novembre de 1937.

La fuga més greu que es va produir a l'Hospital Clínic de Barcelona, la va protagonitzar Antoni Pons i Madriguera, un penat que havia estat condemnat a mort pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya el dia 15 de gener de 1938, juntament amb el reclús de qui ha he parlat abans Càndid Badal i Benages, per atracaments a mà armada. Arran de les ferides que es va produir en l'enfrontament armat

amb els guàrdies quan el varen detenir, fou traslladat al Clínic, des d'on el dia 18 de gener fou alliberat per uns desconeguts que desarmaren els guàrdies i s'emportaren el condemnat, sense que consti la seva detenció futura²⁹. Els dos guàrdies que el vigilaven, en canvi, Ramon S. A. i Carlos A. M. ingressaren a la Model el dia 13 de febrer de 1938, formalment processats pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya per "*evasión de un condenado a muerte del Hospital Clínic*"³⁰.

Quan el dia 25 de gener de 1938 es produí el bombardeig de la presó que fou seguit per un intent de fuga massiu, els reclusos ferits, com varem veure, foren traslladats al Clínic. I dos d'ells, Josep G. A. i Alfons A. C. -també ho varem destacar- es varen escapolir els dies 1 de març i 29 d'abril, respectivament. Se suposa que, ja, definitivament guarits de les ferides.

El primer hospital diferent del Clínic d'on es va escapar un reclús fou l'Hospital General de Catalunya, i la primera data el 24 de febrer de 1938, dia en què el reclús britànic, pilot d'aviació, John Wilson, es va escapolir. Wilson, que havia ingressat a la presó el dia 1 de desembre de 1937 processat per espionatge pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, havia estat traslladat a l'Hospital el dia 5 de febrer de 1938³¹.

Quan a partir de l'estiu de 1938 es va posar en funcionament a l'Hospital General de Catalunya un Pavelló per a reclusos, les fugues, ja escasses, varen tenir lloc en el nou centre hospitalari. De fet només disposem d'informació sobre la fuga d'un reclús, Joan Francesc M. M. -que havia estat condemnat a mort i posteriorment a 30

anys, en revisió de sentència- que s'escapolí el 7 de novembre de 1938. Coneixem també que un altre reclus, Miquel G. C., condemnat a 30 anys, i que havia estat conduït al Pavelló-Hospital el dia 14 de novembre, es va escapar de la camioneta que el conduïa de retorn a la presó juntament amb nou reclusos més el dia 8 de desembre de 1938. En l'ofici en què s'ordenava la conducció dels reclusos, a bolígraf, l'oficial responsable hi va escriure : *"No se hace entrega del recluso Miquel G. C., por haberse escapado durante la conducción"*³².

El total de fugues que es varen produir a centres hospitalaris fou, realment, reduït, ja que afectà únicament a vuit reclusos. De fet, i d'acord a les dades de què disposem, el total de presos que varen aconseguir evadir-se de la Model tampoc no fou massa elevat, per bé que els intents, frustrats o reeixits, foren molt nombrosos. Però allò que és normal d'un centre penitenciari és justament la seva seguretat, la garantia de que un reclus només en podrà sortir en llibertat si ho fa amb els corresponents avals que li otorga la legalitat vigent. La freqüència en els intents d'evasió posava en relleu, tantmateix, que, al marge del resultat final, la normalitat també passava per l'evasió que per a molts reclusos sovint representava l'única esperança per recuperar la llibertat.

NOTES

1 La documentació sobre aquesta fuga està dipositada gairebé tota a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/1. També hi ha informació als expedients personals dels dos reclusos.

2 Vegeu *Informe sobre los hechos ocurridos en el Preventorio Judicial de Barcelona*, datat a Barcelona el 24 de novembre de 1937 i adreçat als ministres de Justícia i Governació i al President del Consell del Govern de la República. A.N.C.-F.B.G. 7.11. També inclou informació al respecte les *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona, en contestació a les afirmacions que es fan en el document del Comitè Regional de la C.N.T.* A.N.C.-F.B.G. 7.1.7.

3 Les evasions de la presó de Manresa a una nota informativa datada el 5 de gener de 1938, a A.N.C.-F.B.G. 7,1,8. També existeix una llista dels evadits en la segona fuga a A.N.C.-F.B.G. 7.1.28.

4 Sobre aquesta fuga de la presó de Reus i el cessament del seu director vegeu "D.O.G.C." del 4 de novembre de 1937 i A.N.C.-F.B.G. 7.6. Existeix també un *Expedient governatiu amb motiu d'haver-se fet escàpol del Preventori Judicial de Reus els reclusos Miquel Molina i Torres i Ferran Badia Ticó*, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 32/4 Nº 21 (3). Val a dir que Pere Marcó des dels fets de maig de 1937 era sistemàticament perseguit i acosat per aconseguir la seva destitució, tal i com es pot constatar a l'abundosa documentació que es conserva a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, especialment en els Lligalls 32/4 Nº 1 i següents.

5 Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligalls 32/4 Nº 29 i Nº 33. A l'arxiu de la Model es conserven tots els expedients personals dels reclusos que protagonitzaren la segona fuga de Reus. Val a dir que com a mínim dos dels reclusos fugats foren detinguts de nou i tornaren a ser recluits a la Model.

6 La versió oficial de la fuga de Valls a A.N.C.-F.B.G. 7.14.

7 La informació sobre Cándid Badal al seu expedient personal que es conseva a nom de Josep Solsona Carré. Hem consultat també la sentència condemnatòria del Tribunal, que és la número 11 de les dictades l'any 1938.

- 8 A.N.C.-F.B.G. 7.7.1 i 7.1.13.
- 9 A.N.C.-F.B.G. 7.1.29.
- 10 A.N.C.-F.B.G. 7.1.12.
- 11 "D.O.G.C.", 27 de gener de 1938. El 17 de març de 1938 el Director General dels Serveis Correccionals enviava als directors de presons les normes generals pel funcionament de la Secció de Vigilància Interior, que es conserven a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 30/4 Nº 27.
- 12 Vegeu l'ofici del director de la presó J. Masifern de data 6 de gener de 1938, i l'informe signat per l'inspector Jaume Miquel el 14 de gener de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 32/2 Nº 42 i 44.
- 13 Vegeu l'ofici del director de la presó, de 24 de febrer de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 13.
- 14 Per la fuga del 15 d'abril, A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/2 Nº 120. Per la del reclus Fabià M.J. vegeu el seu expedient personal.
- 15 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 42.
- 16 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 17.
- 17 Sobre aquest intent de fuga, vegeu l'ofici del Conseller de Justícia de la Generalitat al Ministre de la Governació, de 21 de juliol de 1938 a A.N.C.-F.B.G. 7.1.15. Una comunicació del director de la presó a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/5 Nº 88. A més els respectius expedients personals de cada un dels reclusos, on consta la seva participació en la fuga. Ometo els seus noms perquè no els considero rellevants.
- 18 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/5 Nº 79.
- 19 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 23.
- 20 La narració del cap de serveis està inclosa a l'ofici que el director de la presó va enviar al jutge instructor

- de guàrdia de Barcelona on li donava a conèixer els fets. Una còpia d'aquest ofici a l'expedient personal de Fabià M. J..
- 21 Ofici del director de la presó al Director General de Serveis Correccionals, datat el 21 de març de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 14.
- 22 Ofici del director de la presó al president del Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, a disposició del qual es trobava el reclús processat per derrotisme. Datat el 4 d'abril de 1938, una còpia es troba al seu expedient personal.
- 23 Expedient personal de Josep E. V.
- 24 Ofici de 7 de maig de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 31.
- 25 Ofici del Director de la presó al Director General de 3 de juliol de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/1 Nº 8.
- 26 Les dades als respectius expedients personals.
- 27 Ofici del Director de la Model al Director General de 29 de setembre de 1938, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 21.
- 28 Ofici, datat el mateix dia 19 de desembre de 1938, a l'expedient personal de Salvador V. G.
- 29 Sobre aquesta fuga existeix una *Nota sobre l'alliberament d'un condemnat a mort que es trobava a l'Hospital Clínic*, datada el 18 de gener de 1938, a A.N.C.-F.B.G., 7.1.25.
- 30 Vegeu l'expedient personal de Ramon S.A.
- 31 A més de l'expedient de John Wilson, existeix documentació sobre la seva fuga a l'A.N.C.-F.B.G. 7.1.18.
- 32 L'ofici en qüestió es troba a l'expedient personal de Dalmau V. B.

4. Un col·lectiu en capella : els condemnats a mort

Sovint la conflictivitat existent dins d'un centre penitenciari no es pot entendre sense la presència d'un dels col·lectius més paradigmàtics que integren la població reclusa : els condemnats a mort, que configuren un grup molt homogeni vertebrat per l'únic vincle que converteix en iguals tots els homes, i autoidentificat per les escasses esperances de sortir en llibertat i de sobreviure a la presó. No és per casualitat que la majoria de centres penitenciaris disposin d'espais precisos destinats als condemnats a mort i que sovint el condemnat a mort estigui aïllat de la resta de la població reclusa. La seva *desesperança* el pot arribar a convertir en un reclus especialment conflictiu i perillós, en la mesura en què dins de la presó és l'únic que no té res a perdre.

En una situació de *normalitat social*, -i sempre i quan la pena de mort estigui contemplada a l'ordenament jurídic vigent-, els condemnats a mort d'un centre penitenciari mai no representen un col·lectiu excessivament nombrós. La situació, però, canvia quan una societat viu en una situació traumàtica, de crisi i de conflicte obert, com és el cas d'una guerra civil. Aleshores les sentències a mort - presents als fronts de guerra-, assoleixen una dimensió insospitada. Sovint -massa sovint- molts ciutadans són condemnats a mort i executats sense la mediació d'un tribunal. Es produeix una mena de *justícia sumària* de legalitat més que discutible, però tolerada o, si més no, impossible d'evitar durant un període de temps més o menys llarg. Altrament, en l'àmbit precís de l'ordenament jurídic i penal s'opera un reajustament, una readequació de l'aparell judicial a la nova situació de conflicte. Allò

que no era delictes uns mesos abans, ara passa a ser-ho. I molts ciutadans són condemnats -i sovint condemnats a mort- per les seves idees, per les seves intencions, per allò que són o per allò que no són.

Lògicament, en una situació semblant, la Model, la presó que ens ocupa, va haver d'hostatjar un nombre considerable de reclusos condemnats a mort, que no en tots els casos varen veure executada la sentència, i que varen conèixer una situació en cada cas molt diversa. En primera instància, perquè molts varen entrar a la presó Model amb la sentència a mort commutada per la de cadena perpètua que equivalia a 30 anys de reclusió. En altres casos, reclusos amb sentència de mort confirmada varen estar esperant, a vegades durant mesos, el compliment de la sentència, que mai no es va acabar de produir. Finalment, en el tercer cas, trobem aquells condemnats que varen acabar davant d'un pelotó d'execució.

Altrament, en la mesura en què tots els reclusos de la Model condemnats a mort ho varen ser per via judicial, és preceptiu diferenciar els diversos tribunals que es varen distingir per la duresa de les seves sentències. Així, com veurem més endavant de manera més detallada, ens trobem davant de dos tipus diferents de tribunals, d'acord al moment diferent també de l'evolució de la guerra : els Tribunals Populars del primer període, tant els civils com els militars, i els Tribunals especials de la segona etapa de la guerra. En el primer cas trobem els quatre Tribunals Populars que varen actuar a Barcelona entre octubre de 1936 i abril de 1937 i que es varen dedicar a jutjar sobretot a civils; i el Tribunal Popular Especial quina activitat judicial, centrada a jutjar els militars que s'havien

insurreccionat el juliol de 1936, es va produir també entre octubre de 1936 i abril de 1937. Durant uns mesos -de maig a desembre de 1937- no va existir a Catalunya cap Tribunal que dictés condemes a mort. A partir de desembre de 1937, però, va entrar en funcionament el Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya i a partir de març de 1938 es varen posar en funcionament els Tribunals Especials de Guàrdia, protagonistes fins a la fi de la guerra de la repressió judicial més dura.

De totes maneres, val a dir que no tots els condemnats a mort per via judicial varen passar per la Model. Durant la primera etapa perquè sovint quan eren jutjats procedien d'altres centres de reclusió -com el vaixell *Uruguay*- i una vegada dictada la sentència era immediatament executada. Durant l'any 1938 l'existència d'una extensa xarxa de txeques i presidis més o menys irregulars que depenien del SIM explicaria també que no tots els condemnats a mort durant aquest període passessin per la presó de Barcelona.

Tantmateix la Model va posseir, certament, el seu espai específic, reservat als condemnats a mort, perquè sobretot en el decurs de l'any 1938 va disposar d'un grup més o menys estable, que s'anava ampliant amb la mateixa proporció amb què s'anava reduint, de condemnats a mort. Únicament aquells que ja havien estat commutats podien passar a fer vida en comú amb la resta de reclusos.

A partir de l'estudi dels expedients personals, la xifra de condemnats a mort, en totes les categories, que resulta que havien passat per la presó Model de Barcelona és la de 413, una quantitat que representa el 3,13 % del total de reclusos. Altrament, d'aquests 413 reclusos que en un

moment o altre foren condemnats a mort, val a dir que 395 ho foren la primera vegada que havien estat empresonats a la Model, 17 reclosos fou en la seva segona estada a la presó, mentres un sol reclús fou condemnat a mort la tercera vegada que va ésser detingut i empresonat. Si distribuïm aquesta xifra en el decurs de tot el període, tenint en compte la data precisa en què els reclusos condemnats a mort ingressaren a la presó -no, per tant, la data de la seva sentència- el resultat no deixa d'ésser significatiu :

- en el decurs dels mesos de 1936 -de juliol a desembre- foren 35.

- durant el primer semestre de 1937 -de fet fins el mes d'abril- la xifra puja a 57.

- durant el segon semestre de 1937, 27 reclusos, la majoria, però, ingressats el mes de desembre.

- durant l'any 1938, 293 reclusos.

- durant el mes de gener de 1939 un sol reclus .

És evident, doncs, que l'any en què varen passar més reclusos condemnats a mort per la Model fou el 1938, l'any del funcionament dels tribunals especials. La dada s'insereix de manera molt nítida en tot el que hem anat veient fins ara i acabarem de perfilar també més endavant : l'any 1938 fou el de la sobrepoblació de la Model, el que va assolir un nivell més elevat de repressió d'estat i l'any en què els tribunals de justícia varen actuar sota l'impuls d'una militarització cada vegada més creixent de

la societat de reraguarda. És extremadament il·lustratiu, en aquest punt, observar els tribunals que varen dictar les diverses condemnes a mort en cada etapa :

Octubre 1936-abril 1937

Tribunal Popular Especial	40
(militars)	
Tribunal Popular nº 1 Barcelona	17
Tribunal Popular nº 2 Barcelona	7
Tribunal Popular nº 3 Barcelona	1
Tribunal Popular nº 4 Barcelona	23
Tribunal Popular Lleida	5
Tribunal Popular Girona	1

Desembre 1937-gener 1939

Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya	80
Tribunal Especial de Guàrdia nº 1 de Barcelona	59
Tribunal Especial de Guàrdia nº 2 de Barcelona	123
Tribunal Especial de Guàrdia nº 3 de Barcelona	36
Tribunal Especial de Guàrdia de Lleida	7
Tribunal Especial de Guàrdia de Girona	3
Tribunal Especial de Guàrdia de Tarragona	8

D'aquestes seqüències, que corresponen únicament a reclusos condemnats a mort que en un moment o altre foren enviats a la Model, cal destacar diversos aspectes : en primer lloc que durant el primer període la majoria de condemnats a mort quan entren a la Model havien estat ja prèviament commutats, i per tant, molt pocs foren executats. Això va passar, fonamentalment, amb els militars condemnats pel Tribunal Popular Especial. Cal recordar que els militars insurreccionats contra la República el juliol de 1936 havien ingressat a la Model en una data prou retardada com era l'abril de 1937, i en aquests moments els militars que havien estat condemnats a mort i no havien vist la seva condemna commutada feia mesos que havien estat executats.

En segon lloc, cal tenir present que quan els Tribunals Populars varen començar a funcionar s'estava sortint de l'etapa de la *justícia sumària* en què les execucions varen tenir lloc de forma massiva i al marge de les institucions judicials. Els Tribunals Populars, que jutjaven a civils per la seva participació en la rebel·lió militar o simplement per la seva ideologia, varen atemperar en gran manera la duresa de la seva acció. I foren molt menys severes que els seus homònims que paral·lelament jutjaven els militars.

Respecte al darrer període de la guerra, destaca l'activitat judicial dels Tribunals Especials de Guàrdia, especialment el número 2 de Barcelona, que sovint dictava condemes a mort que posteriorment el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició revisava i acabava commutant. No és extraordinari que molts reclusos que varen entrar a la Model com a penats a mort per un dels múltiples Tribunals

de Guàrdia, acabessin sortint en llibertat gràcies a successives sentències del Tribunal d'Espionatge i Alta Traició en què primer commutava la pena a 30 anys i després posava en llibertat el reclús. El precepte segons el qual les sentències a mort dictades pels Tribunals Especials de Guàrdia havien de ser revisades sempre pel d'Espionatge i Alta Traició, va evitar moltes execucions. En canvi les condemnes a mort directament dictades per aquest darrer Tribunal eren fermes, només depenien dels vist i plau governamental i en la gran majoria d'ocasions es varen executar.

Aquesta activitat judicial va permetre que l'any 1938 fos l'any que més condemnats a mort hostatgés la Model. Certament, si observem les dades disponibles sobre la població reclusa que ocupava les dependències de la secció dels "polítics" de la Model, on eren destinats els condemnats a mort dins de la presó, veurem l'escassa ocupació en el decurs dels anys 1936 i 1937 : en el primer any no hi figura cap reclús, i l'any 1937 només és a partir del mes de maig que hi comença a haver una ocupació encara minsa -13 reclusos en data 1 de maig-, mentres el dia 1 de desembre de 1937 el nombre d'ocupants és ja de 43. Respecte a l'any 1938, en canvi, sabem que en data d'ú d'agost i d'ú d'octubre el nombre d'ocupants de la secció de "polítics" era, respectivament, el de 137 i 117¹. Aquestes dades coincideixen bàsicament amb les que el Director de la Model inclou en el seu ofici adreçat al Director General de Serveis Correccionals de Catalunya, en data 14 de setembre de 1938, i on li tramet "relació dels condemnats a mort recluïts en aquest Preventori" que inclou 125 noms². De totes maneres, en data de 16 de gener de 1939, el mateix Lòbit, en un ofici adreçat també al Director General

afirmava, sense especificar cap xifra, que "té notícies particulars aquesta Direcció que existeixen molts més condemnats a la màxima pena, si bé els Tribunals no ho han comunicat".

Com ja ha estat dit, no tots els condemnats a mort que varen passar per la Model foren executats, més aviat tot el contrari. De fet sabem que únicament 111 dels condemnats a mort de la Model acabaren essent afusellats, el que representa, per tant, una quarta part, més en concret el 26,87 % del total de penats a mort. En general, sobretot en el decurs de l'any 1938, les execucions de reclusos de la Model es portaven a terme en les fossats del Castell de Montjuïc. Quan un hom decidia la data d'execució de la sentència es passava al jutjat de guàrdia corresponent l'encàrrec de l'execució. El jutjat de guàrdia comunicava al director de la presó que la força pública passaria a recullir els reclusos afectats pel seu trasllat a Montjuïc, cosa que normalment es portava a terme la matinada del mateix dia de l'execució. Normalment els condemnats a mort sortien de la Model a 2/4 de 6 del matí i l'execució als fossats de Montjuïc es produïa una hora més tard. Únicament en dates anteriors a desembre de 1937 el trasllat de la Model a Montjuïc es podia portar a terme uns dies abans de l'execució de la sentència. La seqüència de trasllats es va realitzar amb les pautes següents :

<u>1936</u>	
<u>Dies</u>	<u>Nº de reclusos traslladats</u>
4 novembre	1
9 novembre	2
19 novembre	1
25 novembre	1
27 novembre	1
3 desembre	1
5 desembre	1
15 desembre	1

El total de condemnats a mort traslladats a Montjuïc durant l'any 1936 fou, doncs, de 9 reclusos, 7 dels quals havien estat condemnats per Tribunals Populars civils i dos pel Tribunal Popular Especial que jutjava els militars. En dos casos -els trasllats del dia 19 de novembre i 15 de desembre- ens consta la l'execució de la sentència uns dies més tard, i en un sol cas -el del dia 5 desembre- no consta que s'hagués efectuat l'execució³.

<u>1937</u>	
<u>Dies</u>	<u>Nº de reclusos traslladats</u>
5 gener	1
31 gener	2
9 febrer	1
24 desembre	3

Cóm és fàcilment constatable, els trasllats de 1937 foren molt escassos. Els dels dos primers mesos de l'any corresponen a la onada repressiva de la primera etapa de la guerra. Sabem que el traslladat del dia 31 de gener no foren executats fins el dia 7 de febrer i el del dia 9 de febrer no ho fou fins el dia 21 del mateix mes. No consta l'execució del traslladat el dia 5 de gener. Per altra banda, els tres traslladats el 24 de desembre foren executats el mateix dia i es corresponen ja a la nova etapa repressiva presidida en aquest cas pel Tribunal d'Espionatge i a partir del mes de març pels Tribunals Especials de Guàrdia⁴.

<u>1938</u>	
<u>Dies</u>	<u>Nº reclusos traslladats</u>
12 gener	2
16 febrer	2
29 març	5
16 abril	3
26 abril	2
28 abril	2
9 maig	1
27 maig	17
2 juny	1
28 juny	3
11 juliol	2
12 juliol	2
14 juliol	13
27 juliol	8
11 agost	31
23 desembre	1

En el decurs de l'any 1938 foren 95 els reclusos de la Model condemnats a mort, conduïts a Montjuïc i afusellats. En tots els casos les sentències es repartien entre el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició i els Tribunals Especials de Guàrdia i per bé que la majoria d'execucions foren per motius polítics -alta traició, espionatge o evasió il.legal- en trobem algunes que el motiu fou el de robatori a mà armada. Això s'esdevé amb les execucions del dia 12 de gener, amb una del dia 16 de febrer i amb la de desembre. Altrament, cal destacar el fet que la gran majoria d'execucions es varen produir durant l'estiu : només entre juliol i agost 56 reclusos -més de la meitat del executats en tota la guerra- foren afusellats, amb un trasllat tan massiu com el que es va produir el dia 11 d'agost, que va afectar 32 reclusos de la Model -cal afegir als 31 traslladats el mateix dia, el que havia estat traslladat el dia 9 de maig- en una de les darreres i més massives execucions judicials de tota la guerra, ja que va afectar 62 persones. És precís recordar justament l'impacte que va crear aquesta darrera execució massiva a la reraguarda i a la vida política catalana : la reunió del consell de ministres on es va donar el vist i plau dos dies abans va acabar provocant una crisi de govern que va fer dimitir el ministres català Jaume Aiguader i el basc Manuel Irujo⁵.

Altrament la condició de "condemnats a mort" de molts reclusos va crear, en més d'una ocasió, una situació excepcional a la Model, ja fos per les demandes que, en més d'una ocasió, els penats feren, per les circumstàncies específiques que envoltaven el seu cas particular o per les

gestions que hom portava a terme per tal de salvar-los la vida. Certament, a la presó Model hi hagué una mica de tot.

Les singularitats més colpidores que varen afectar uns condemnats a mort foren els casos del reclús Juan Suárez Pontvianne, nascut a la població salmantina de Lumbreras i de l'austriac de nacionalitat italiana René Maurice Pierre Von Noellendorp Benoist. Suárez era una pilot d'aviació de 24 anys resident a Barcelona que havia estat empresonat per primera vegada el 17 de juliol de 1937 però que sortí en llibertat el 27 de juliol del mateix any per una sentència de llibertat de l'auditor de guerra. Reingressà per segona vegada el 10 de setembre de 1937. Processat per espionatge, el 3 de desembre de 1937 el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya el condemnava a mort. Era el segon judici que celebrava aquest tribunal des de la seva constitució i en la sentència emesa va dictar tres condemes a mort, tres sentències a trenta anys, una a vint anys, quatre a catorze i dues a sis anys i un dia.

A l'expedient personal d'aquest reclús apareix una "Acta" datada a les 5 del matí del dia 24 de desembre davant del director de la presó Gaspar Dalmau, segons la qual compareixien el reclús i Mª Josefa V.S., que *"manifiestan su deseo de contraer matrimonio civil en este momento, en consideración al peligro inminente de muerte en que se encuentra el expresado Juan Suarez Pontvianne"*. A desgrat de què el director fes veure als compareixents *"la imposibilidad material que existia de dar cuenta al Juzgado Popular y de cumplir los requisitos legales propios del caso"*, la parella va insistir *"en su deseo de contraer matrimonio y solicitan que por los procedimientos que sean hábiles se dé satisfacción a su deseo"*. Finalment Gaspar,

"teniendo en cuenta la situación personal de extrema gravedad en que se halla el Juan Suárez, extiende esta acta al objeto de darle el curso que proceda, por si pudiera surtir efectos legales, creyendo además que se hallan ambos manifestantes con capacidad para otorgar libremente el consentimiento que mutua y reciprocamente han expuesto". Firmaven l'acta, a més dels interessats i del director, com a testimonis el funcionari de la presó i futur director Josep Lòbit Fernandez i l'agent de policia José Sanz Espinosa. A continuació Suárez era conduït a Montjuïc on fou afusellat el mateix dia.

Val a dir que l'original d'aquesta Acta matrimonial no es va moure mai de l'expedient personal del reclús, i per tant de l'Arxiu de la presó Model, però molt possiblement el matrimoni va acabar tenint validesa legal. En data tan tardana com el 13 de juny de 1969, a les acaballes del franquisme, Mª Josefa V.F., com a vídua de Juan Suarez, sol.licitava a l'aleshores director de la Model una certificació de l'estada a la presó del seu difunt marit.

El cas de René Maurice Pierre Von Noellendorp Benoist era diferent. Aquest personatge, pertanyent a la noblesa europea, amb títol de baró, que havia nascut a Viena feia 43 anys, per bé que en el seu expedient personal de la Model figurava com a nascut a Dinamarca, i era ciutadà italià, havia ingressat a la presó el 13 de novembre de 1937. Capità de carrabiners de la República, des d'on portava a terme tasques d'espionatge a favor de l'exèrcit franquista, fou jutjat també pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya i el dia 18 de març de 1938 fou condemnat a mort. Tres dies després redactava un testament hològraf molt peculiar que acabaria essent signat el dia 26 d'abril, a la

Model, en presència del cap de servei i de dos oficials de la presó. En aquest document, a més de reconèixer l'existència de dos fills naturals, i de fer un repartiment dels seus nombrosos béns, manifestava el seu desig de contraure matrimoni amb Maria Gross Mira, una malaguena que havia estat també condemnada a mort en la mateixa causa i es trobava reclosa a la presó de dones. Davant la possibilitat de què la unió no podés celebrar-se per la imminent execució de la sentència el baró austriaco-italià requeria que *"sea tenido como válido, ya sea ante Dios, ya ante la Ley italiana por cuanto ha sido bendecida por un sacerdote sin que le haya podido dar la legalidad que exige la Ley republicana española"*. Amb un to categòric i vehement, amb contínues referències al *fascio* i als honors que hauria de rebre la seva companya en cas de que també fos executada, el testament acabava amb la convicció de que totes les disposicions contemplades tinguessin força d'obligar a Itàlia, ja que *"por ser mi última voluntad creo tiene toda la fuerza de obligar que le corresponde"*. El mateix dia 26 d'abril de 1938 el Baró Von Noellendorp era executat a Montjuïc, juntament a la seva companya, que figurava amb el nom de Maria Mira Calderon. El testament hològraf es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya amb els papers del qui fou darrer Conseller de Justícia durant la guerra, Pere Bosch Gimpera⁶.

El cas dels condemnats a mort per delictes comuns presenten unes característiques peculiars, ja que durant la guerra els atracaments o robatoris a mà armada eren considerats com a delictes de derrotisme i jutjats pels tribunals especials. La gravetat del delicte sovint implicava la pena de mort. El fet, però, que en aquests casos es tractés de professionals del delicte extremadament

perillosos donava peu a les incidències més diverses. Ja hem vist la fuga de Càndid Badal el desembre de 1937 amb l'administrador de la presó en una operació que va tenir clares complicitats cenetistes. I com, posteriorment, el seu company de malifetes, Antoni Pons i Madriguera va acabar fent-se escàpol de l'Hospital Clínic el 18 de gener de 1938, evitant d'aquesta manera el pelotó d'execució.

El 12 de gener de 1938 es va produir un incident greu en el moment en què s'anava a portar a terme l'execució de dos reclusos. Es tractava de dos delinqüents comuns, Agustín Martínez Alfarez (a) "El Patarra", de 23 anys, i Fernando Torres Juan (a) "El Argentino", de 31 anys, que cometien atracaments fent-se passar per agents de policia. Detinguts, foren jutjats per Tribunal d'Espionate i Alta Traició el 23 de desembre de 1937 i condemnats a mort. Des del dia 6 de gener estaven aïllats al Departament de Polítics i diàriament escorcollats. La matinada del dia 12 de gener de 1938 varen rebre la visita de dues recloses de la presó de dones i a les 5,30 eren conduïts a Montjuïc. Una hora més tard, en el moment d'ésser executats, li era ocupada a Agustí Martínez una pistola "Astra", del calibre 9 llarg. El rebombori fou considerable, i per bé que no va evitar l'execució, sí que va provocar un llarg informe del director de Serveis Correccionals de la Generalitat on s'exculpava els funcionaris de la Model de tota responsabilitat, i en canvi s'atribuïa l'origen de l'arma als policies que varen escortar els penats fins a Montjuïc. No en va la pistola incautada era de la marca utilitzada pel cos de seguretat⁷.

Les darreres execucions judicials que es varen realitzar a Montjuïc durant la guerra varen efectar també a

delinqüents comuns condemnats a mort, en aquest cas pels Tribunals Especials de Guàrdia, i per atracaments a mà armada. Es tracta dels vuit executats els dies 22 i 23 de desembre de 1938, la vigília mateixa de l'inici de l'ofensiva final de l'exèrcit franquista contra Catalunya i quan no s'havia produït cap altra execució a Montjuïc des de la del dia 11 d'agost. D'entre els vuit executats, només un, el valencià Josep Alba Albert, torner mecànic de professió i de 25 anys d'edat, havia estat reclús de la Model, on havia ingressat el 12 d'Octubre de 1938 per haver comès un robatori a mà armada en el mercat del Born, d'on va endur-se més de mig mil.lió de pessetes. Els delictes de la resta d'executats eren semblants. I per bé que les execucions es varen portar a terme sense incidents, el fet que es produïssin més de quatre mesos després d'haver-se efectuat les darreres va motivar la necessitat de justificacions. Unes *Notas referentes a las sentencias ejecutadas ultimamente* conservades al Fons Bosch Gimpera parlaven de què en tots els casos els fets inculpats als executats perturbaven la normalitat de la vida ciutadana, dificultaven el normal exercici de les funcions d'autoritat i quebrantaven la disciplina social. La seva gravetat era considerada extrema "*dadas las circunstancias que concurren en tales hechos, el momento de guerra en que fueron realizados, el movil de lucro que los inspiró y la intranquilidad que por su naturaleza producen y la peligrosidad de sus autores*"⁸.

En un altre ordre de coses, les execucions de les sentències a mort varen obligar a plantejar el tema de l'assistència religiosa a la Model. De fet, l'assistència religiosa al reclusos fou facilitada per l'Ordre de la Conselleria de Justícia del dia 2 de juliol de 1938 que

establia que "siguin donades als reclosos dependents de la Direcció General de Serveis Correccionals de la Generalitat de Catalunya, les màximes facilitats compatibles amb la bona marxa dels serveis, en ordre a recepció d'auxilis espirituals de qualsevol confessió religiosa"⁹. I el compliment de l'ordre no era massa problemàtic, perquè, com veurem més endavant, sempre hi va haver un o altre sacerdot a la Model.

Per això mateix sorpren que el dia 10 d'agost, en vigílies de la multitudinària execució de condemnats a mort a Montjuïc, el Director General dels Serveis Correccionals enviés un ofici al director de la Model, en el que li comunicava que "havent estat confirmades en el dia d'avui diverses sentències de pena capital, les quals seran executades possiblement en la matinada del dia de demà, serviu-vos donar tota mena de facilitats als reclusos que sol·licitin els auxilis espirituals, permetent l'entrada als ministres sacerdotals de la religió respectiva, degudament autoritzats per aquesta Direcció General"¹⁰. La referència a la *religió respectiva*, no era més que un precepte constitucional que no modificava el fet que la religió hegemònica seguia essent la catòlica.

En altres ocasions les conduccions de reclusos a camps de treball van crear també una problemàtica específica als condemnats a mort que havien d'ésser afusellats, sobretot quan a l'espera de què s'executés la sentència eren enviats a camps de treball. Particularment significativa fou la tramesa de condemnats a mort a camps de treball del dia 23 d'abril, la primera que es va efectuar. El dia 26 d'abril dos penats, Josep Vitlloch Coll i Daniel Hernandez Prieta, eren reclamats pel seu transllat a Montjuïc, però

l'execució va haver de demorar-se quaranta-vuit hores, fins que reingressaren de camps de treball. El dia 20 de maig de 1938, en una llista de setze reclusos que el cap principal de camps de treball del SIM, Manuel López, remetia al director de la Model, procedents d'Omells de Na Gaia, hi figuraven diversos reclusos que serien executats els dies 10 de juliol i 11 d'agost¹¹.

Salvar a reus convictes de morir fou també una altra de les activitats que es varen destacar a la Model. De fet la problemàtica era present a dins i a fora de la presó des de l'inici de la guerra, però a la presó perquè un reclus condemnat a mort no fos executat calia o una commutació de la pena o un indult. Les gestions, per tant, havien d'anar o per via de l'executiu -sobretot durant la primera etapa de la guerra, quan es va posar en funcionament la possibilitat de l'indult a través de la Generalitat- o per la vida judicial -quan el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció tenia potestat per revisar totes les sentències-.

En qualsevol dels casos, es varen posar en marxa tot un seguit d'influències que, evidentment, no sempre varen reeixir, però que varen evidenciar que el tema de la mort seguia despertant solidaritats més enllà de les ideologies o la política. Un dels reclusos de la Model de la primera etapa repressiva que es va veure indultat per la campanya que varen portar a terme escriptors catalans encapçalats per Josep Janés i Olivé fou l'escriptor *cervantí* i fundador de *Falange Española* a Barcelona Luis Gutiérrez Santamarina, que firmava com a *Luys Santamarina*. Gutiérrez que, segons figura en el seu expedient personal, va ser hoste de la Model des del dia 17 de maig de 1937, quan va ingressar procedent de Montjuïc, fins al 5 d'octubre del mateix any,

quan fou traslladat al Preventori de Sabadell amb motiu dels incidents que varen tenir lloc a la presó barcelonina el mes de setembre, havia estat condemnat a mort el dia 22 de desembre de 1936, pel Tribunal Popular nº 1 de Barcelona inculpat per activitats contrarrevolucionàries, i fou commutat el 12 de gener de 1937. Quan va arribar a la Model, per tant, ja havia estat indultat i podia figurar entre els reclusos de les galeries feixistes més bel.ligerants¹².

Les commutacions de condemes a mort en els casos dels Tribunals Populars varen ser nombroses, sobretot durant els darrers mesos de la seva actuació, i no sempre responien a gestions personals o' col·lectives. La Generalitat ben aviat va prendre consciència de la mala imatge que a nivell internacional estava assolint la República en el terreny de la repressió. A vegades, però, un condemnat a mort indultat podia seguir empresonat sense que a la direcció de la presó hi figurés el nou caràcter del reclus. Així no ha de sorprendre que en una data tan tardana com era el 3 de gener de 1939 el director de la Model comunicés al Director General de Serveis Correccionals una relació de deu reclusos condemnats a mort, i que havien estat indultats, tramesa pel Tribunal Popular Especial nº 2 de Barcelona. Allò que esdevé extraordinari és que en els deu casos, segons consta a l'expedient personal respectiu, havien estat condemnats pel Tribunal Popular nº 4 i ingressats a la presó el 14 d'abril de 1937¹³.

Durant l'any 1938 les gestions personals tenien el punt de mira centrat en el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició. I certament han quedat testimonis de diversos reclusos salvats a vegades *in extremis*. Aquest fou el cas del

periodista Manuel Tarín Iglesias, que va ingressar a la Model el 19 de juliol de 1938. Tarín havia estat condemnat a mort pel Tribunal Especial de Guàrdia nº 1, el 12 de maig de 1938, acusat d'alta traició i el dia 16 de juliol de 1938 el Tribunal d'Espionatge revocava la sentència per la de 30 anys. El dia abans de dictar-se la darrera sentència, el president del Tribunal, Alfonso Rodríguez Dranguet rebia una carta personal de Bosch Gimpera en la que després de constatar-li que *"Vd. sabe que no me gusta intervenir ni recomendar ningún asunto que esté en manos de la justicia y que respeto absolutamente la plena independencia de los Tribunales, máxime si el Presidente es persona de garantía como Vd., a quien me he complacido por ello en proponer para ejercer su ministerio en la justicia de Cataluña"*, li pregava *"que otorgue la máxima atención en los antecedentes personales y familiares del interesado"*, que no era altre que Manuel Tarín Iglesias¹⁴.

No sempre, però, les gestions varen tenir resultats positius. Disposem de la documentació a l'entorn de Josep Mª Brull i Pujol, un policia que fou condemnat a mort per alta traició pel Tribunal d'Espionatge i que fou executat a Montjuïc el 27 de juliol de 1938. En aquest cas les gestions foren realitzades pel President del Tribunal Industrial de Barcelona, Josep Mª Bertran de Quintana, que va escriure Manuel de Irujo i Bosch Gimpera, perquè estava convençut de la innocència del condemnat. Però les seves gestions varen servir de ben poc. Bertran de Quintana en carta posterior a l'execució, recollia el testimoni del jutge a qui li havia tocat executar la sentència, segons el qual el condemnat abans de morir havia cridat *"Visca Catalunya! i Visca la República!"*¹⁵.

Fins i tot, per sorprenent que pugui semblar, la CNT va mostrar el seu interès per la commutació de condemnes a mort. Una comunicació del Director General de Serveis Correccionals al Director de la Model, de data 2 d'agost de 1938, anunciava la conveniència de destinar tres reclusos condemnats a mort a la galeria 1ª "en atenció a allò interessat per la Comissió Jurídica de la CNT de l'Honorable Conseller de Justícia i atès que es coneix d'una manera oficiosa que la sentència dictada contra els reclusos [...] serà commutada"¹⁶.

La certesa de la commutació no fou, però, evident en tots els casos. Pere F.S., reclús condemnat per espionatge, i Josep S.Ll., condemnat per alta traïció, no foren executats, per bé que passaren per l'experiència dels camps de treball. Però el tercer reclús, Salvador Balcells Masdeu, un barber i vaquer de 27 anys que havia estat condemnat a mort per alta traïció, va haver de sofrir unes vicissituds molts dures. Conduït a camps de treball el 23 d'abril de 1938 i reingressat a la Model el dia 20 de maig del mateix any, el dia 9 d'agost, una setmana després de la comunicació esmentada, un certificat mèdic assenyalava que Salvador Balcells presentava trastorns mentals que requerien "fos traslladat a un manicomi per a la seva curació i diagnòstic convenient". Dos dies més tard formava part de l'expedició de reclusos que serien executats a Montjuïc.

La mort, tantmateix, en temps de guerra, era una realitat massa quotidiana perquè atengués raons mèdiques o humanitàries.

NOTES

- 1 Aquestes dades apareixen als llibres dels comptes d'alimentació que es conserven de la presó Model a l'Arxiu Nacional de Catalunya, i que figuren com a *Generalitat de Catalunya. Conselleria de Justícia. Comitè de Serveis Correccionals. Establiment Cel.lular de Barcelona. Any de... Mes de... Compte d'alimentació. Borrador*. De l'any 1936 es conserven els dels mesos de setembre, octubre, novembre i desembre. Tots els que es refereixen a 1937 i de 1938 únicament els dels mesos d'agost i novembre.
- 2 Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/1 N° 98 i 99.
- 3 Hem contrastat les dades disponibles a partir dels expedients personals amb els llistats i les relacions del llibre de J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya : *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. 2 vols. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- 4 *Ibid. Ibid.*
- 5 Sobre les execucions de l'onze d'agost de 1938 i les seves implicacions, vegeu J.M. Solé i J. Villarroya : *Ibid.*, vol. I, pàgs. 274-275.
- 6 Les informacions sobre el cas del baró austro-italià són al seu expedient personal de la Model. A més hom pot consultar el testament hològraf a A.N.C.-F.B.G., 6.9. Rafael Tasis en parla també a les seves memòries *Les presons dels altres*, pàgs. 104-106.
- 7 A més dels expedients personals dels penats, les notes que es troben a A.N.C.-F.B.G. 6.4.1. i 6.4.2.
- 8 A.N.C.-F.B.G. 6.9. Sobre aquestes execucions vegeu també J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya : *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*, Vol. I, pàgs. 275-276.
- 9 "D.O.G.C.", 8 de juliol de 1938.
- 10 Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 N° 19.
- 11 L'ofici figura a l'expedient personal d'Eugeni U.C.
- 12 A més del seu expedient personal, sobre la campanya a favor de l'indult de Gutiérrez Santamarina vegeu el que diu

Albert Manent al pròleg de Rafael Tasis : *Les presons dels altres*. El propi Tasis parla de l'estada a la presó del personatge a les pàgs. 47-50 de les seves memòries.

13 Per l'ofici del Director de la Model, A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 42/5 Nº 11.

14 A.N.C.-F.B.G., 6.16. Al Fons Bosch Gimpera s'hi localitza també un informe exhaustiu sense signatura referit a Manuel Tarín, on s'afirma que no ha format part mai de cap organització política i que s'ha format en un ambient purament republicà. En bona mesura l'informe està centrat en destacar el republicanisme del seu pare José Ma Tarín Garcia, vegeu A.N.C.-F.B.G., 6.15.

15 A.N.C.-F.B.G. 17.1 i 17.2.

16 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/5 Nº 18.

5. Presos, malalts i folls. Sanitat, morbiditat i demència a la presó

Si la vida a la presó no era la millor de les situacions en què es podia trobar una persona, la presència de malalties agreujava encara més la condició carcelària del reclus. Certament, en la conjuntura històrica dels anys que estem estudiant la situació sanitària a les presons es veia condicionada per tot un seguit de factors històrics que cal tenir molt presents : les condicions higièniques, per bé que socialment havien experimentat una millora considerable, encara es trobaven en una situació molt deficitària, sobretot entre les classes populars; altrament, la medicina catalana, que abans de la guerra estava experimentant progressos importants, veurà com la guerra actuarà de fre de contenció, tot provocant, per tant, una clara regressió; les mancances de tota mena que viurà la societat catalana durant aquests mesos tindran un reflexe clar a la presó també en el terreny de la sanitat.

Aquests condicionants influiran lògicament damunt un col·lectiu tan nombrós com el dels reclusos. Moltes de les malalties *normals* del període cauran sobre els reclusos com una autèntica plaga. I la infermeria de la presó, que mai no havia estat un model de pulcritud i eficàcia, es veurà progressivament desbordada fins al punt que amb moltes dificultats podrà fer front a les necessitats existents per a la curació dels reclusos malalts.

L'estudi de la morbiditat a la presó Model passa, en primera instància, per observar les dificultats existents a l'hora d'intentar resoldre els problemes sanitaris, per estudiar l'evolució de la població reclusa que necessitava

atencions sanitàries, i dels presos malalts que eren traslladats a centres hospitalaris, i, finalment, per estudiar les malalties que afectaven els reclusos, moltes de les quals acabaven provocant la mort. En aquest àmbit concret mereixen especial atenció les malalties de caràcter psiquiàtric.

Que la infermeria de la Model no es trobava en les condicions més favorables per afrontar les necessitats mèdiques d'una població reclusa creixent quedava molt ben reflectit en el full sobre les *necessitats urgents* que requeria la presó a meitats de juliol de 1937 i que pel que fa al tema que ens ocupa passaven pel "sanejament de la infermeria i resoldre la qüestió dels metges (un mobilitzat i l'altre no hi acut gairebé mai). Manquen desinfectants i medicaments"¹ .

El primer problema que planteja és la manca de metges. De fet en tot el període ens apareixen només tres metges exercint les funcions a la Model : durant els primers mesos la firma del Dr. Broggi apareix en alguns certificats mèdics, i a partir de finals de 1937 trobem al doctor Josep Martí i Feced, l'únic que va rebre el nomenament oficial, i sobretot a Pere Cot, que ja exercia durant l'any 1937 i que en el decurs de tot l'any 1938 fou qui va tenir una activitat més acusada².

Mancances generals -fins i tot de metges- a desgrat que a finals de maig de 1937 el president del Comitè de Serveis Correccionals ordenava al director de la Model que adquirís amb la màxima urgència i amb càrrec al Fons de reclosos de l'Economat de la presó "els materials, especialitats i medicaments que es detallen en les relacions que us trameto

(...) per tal de poder atendre degudament els serveis de l'Infermeria del Preventori de la vostra Direcció". A desgrat que l'ofici requeria que "del compliment de la present, us servireu donar-me'n avís una vegada ho hagiug efectuat", en cap lloc consta que les compres s'haguessin efectuat³.

El mateix mes de juliol de 1937 el metge de la Model era requerit pels Serveis Correccionals perquè adoptés "les mesures sanitàries que cregueu necessàries per a la bona marxa dels establiments de Serveis Correccionals d'aquesta Ciutat, especialment en allò que fa referència a la vacunació antitífica dels que hi viuen"⁴. La resposta del Secretari Tècnic Directiu de la presó no podia ser més contundent : "fa dies ja ens varem dirigir al Director del Laboratori Municipal d'aquesta Ciutat en petició de vacunes antitífiques per tal de procedir a la vacunació de la població reclusa i funcionaris de l'Establiment, mes com sigui que dit Director ens contestà que per al moment li mancaven les vacunes de referències, no podria atendre la nostra petició fins transcorreguts uns trenta dies"⁵. Ignorem si, finalment, es va produir la vacunació antitífica generalitzada, però si fou així no en va quedar constància escrita.

Que la higiene a la presó era una problema de preocupació greu entre les autoritats de la Model quedava de manifest amb l'ofici que en data 29 de desembre de 1937 s'enviava al sots-director administrador de la presó sobre el sabó, "un article propi unicament per als serveis d'higiene". La manca de sabó obligava "traslladar la total existència de sabó al magatzem especial d'higiene, per tal que quedi baix la responsabilitat de l'esmentat Cap [dels

Serveis d'higiene], i aquest el distribuirà segons les necessitats de cada dependència, i sempre de comú acord amb aqueixa Administració"⁶.

A la preocupació per les epidèmies i per la higiene, s'hi afegia la preocupació per les enfermetats venèries. El juliol de 1938 el Director General dels Serveis Correccionals comunicava al director de la Model que "als efectes de la confecció d'una estadística sobre les malalties venèries, us haig de comunicar que pel present resta autoritzada l'entrada a l'Establiment d'un metge dels serveis de la lluita Antivenèria, i us servireu donar-li tota mena de facilitats per a procedir a una revisió dels reclusos que sofreixen malaltia venèria"⁷. El resultat de la visita del metge devia ésser la proposta de constituir un Servei Antiveneri dins la Infermeria de la presó, perquè a finals de desembre de 1938 -quan ja no hi havia massa temps per res- el Director General dels Serveis Correccionals escrivia a l'administrador del centre perquè en mires d'inaugurar amb urgència el servei antiveneri de la presó "i mancant únicament per a tal fi, acabar la confecció d'alguns mobles en aqueix taller de fusteria, serviu-vos ordenar la urgent realització d'aquests treballs, abans que cap altre de fusteria"⁸.

Necessitats, preocupacions, urgències i incidències, algunes de les quals eren francament desagradables i posaven de manifest la situació de degradació moral i material en què pot caure l'ésser humà en determinades situacions i com tan sovint la realitat supera la ficció. En data tan avançada com la del 24 de novembre de 1938 el Director General dels Serveis escrivia al Director de la Model comunicant-li diversos incidents esdevinguts a la

infermeria de la presó i quin coneixament havia arribat a la Direcció General "per conducte digne de crèdit". Entre altres incidents s'esmentaven els següents : "al cadàver d'un reclus li fou arreballada la dentadura d'or, a un altre se'l deixà sense roba, a un altre difunt hom li prengué la caixa per fer-ne foc...". Joan de Garganta instava a què s'obrís urgentment una informació el més detallada possible, sense perjudici de destituir, si era el cas, "tots els reclusos-ordenances de l'Infermeria i substituir alhora els funcionaris que fins al present han vingut prestant servei al susdit departament"⁹. Tampoc en aquest cas es coneix si la investigació anà més enllà i si es varen acabar depurant responsabilitats.

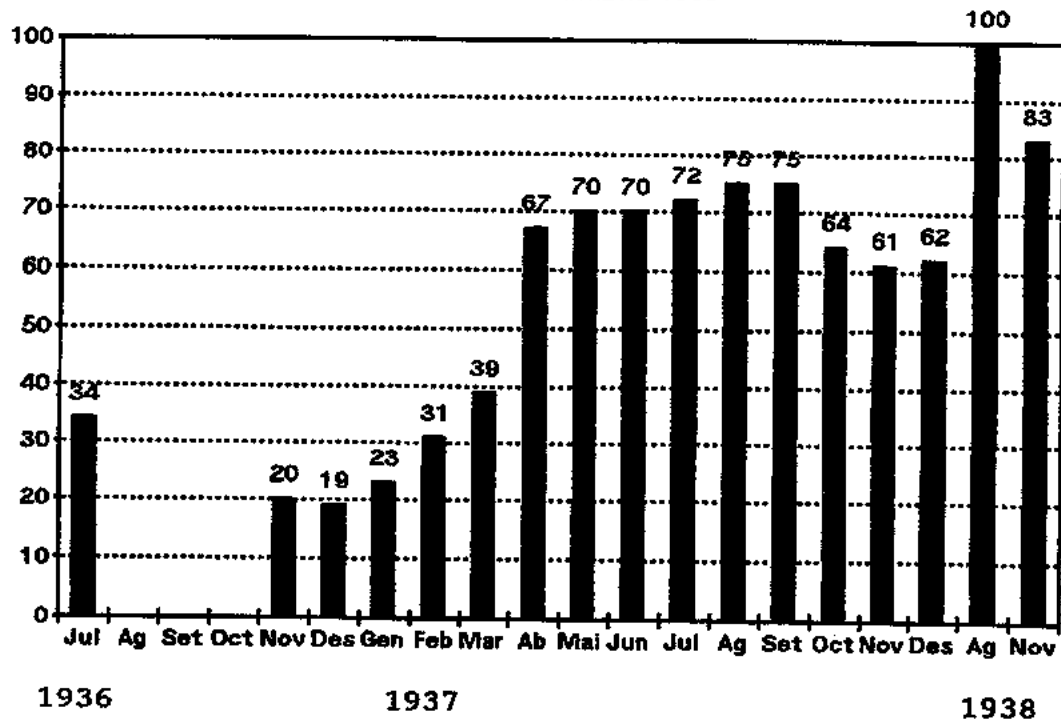
I és que, certament, per la Infermeria de la Model hi passaven molts reclusos, a més dels que hi requerien hospitalització. Sabem que normalment el nombre de visites al metge de la infermeria, a partir del moment en què es va regularitzar el servei, fou de 40 a 50 diàries, mentre l'ocupació dels llits de la Infermeria, a partir de les dades disponibles fou la següent¹⁰ :

<u>1936</u>		<u>1937</u>			
Juliol	34	Gener	23	Juliol	72
Novembre	20	Febrer	31	Agost	75
Desembre	19	Març	39	Setembre	75
	<u>1938</u>	Abril	67	Octubre	64
Agost	100	Maig	70	Novembre	61
Novembre	83	Juny	70	Desembre	62

La seqüència gràfica d'aquesta ocupació és molt il·lustrativa :

ESTANCES DE RECLUSOS A L'INFERMERIA

JULIOL 1936-NOVEMBRE 1938

Com és fàcilment deduïble, la progressiva ocupació de la Infermeria seguia la pauta proporcional de l'ocupació de la presó Model durant el mateix període. L'increment més important va tenir lloc a partir del mes d'abril de 1937, mes en el qual s'havia produït un important ingrès de reclusos a la presó. Fins a finals d'any les dades d'ocupació foren més o menys regulars. Les dues dades disponibles de l'any 1938, corresponents als mesos d'agost i novembre, seguien la tònica de la sobrepoblació amb què es veié afectada la Model durant aquest any de guerra.

Altrament, les limitades possibilitats mèdiques de què disposava la Model feien obligatoris els trasllats dels reclusos més greus a clíniques o hospitals de Barcelona. Fins a l'estiu de 1938 els trasllats es feien bàsicament a l'Hospital Clínic de Barcelona i a l'Hospital General de Catalunya, prèvia certificació de la gravetat del cas o de la necessitat del trasllat per part del metge de la presó. Disposem de les següents dades de trasllats de reclusos a aquests dos centres sanitaris :

- Hospital Clínic de Barcelona : 77
- Hospital General de Catalunya : 44

Altres clíniques que en un moment o altre varen rebre també reclusos malalts -apart de les psiquiàtriques- foren les següents:

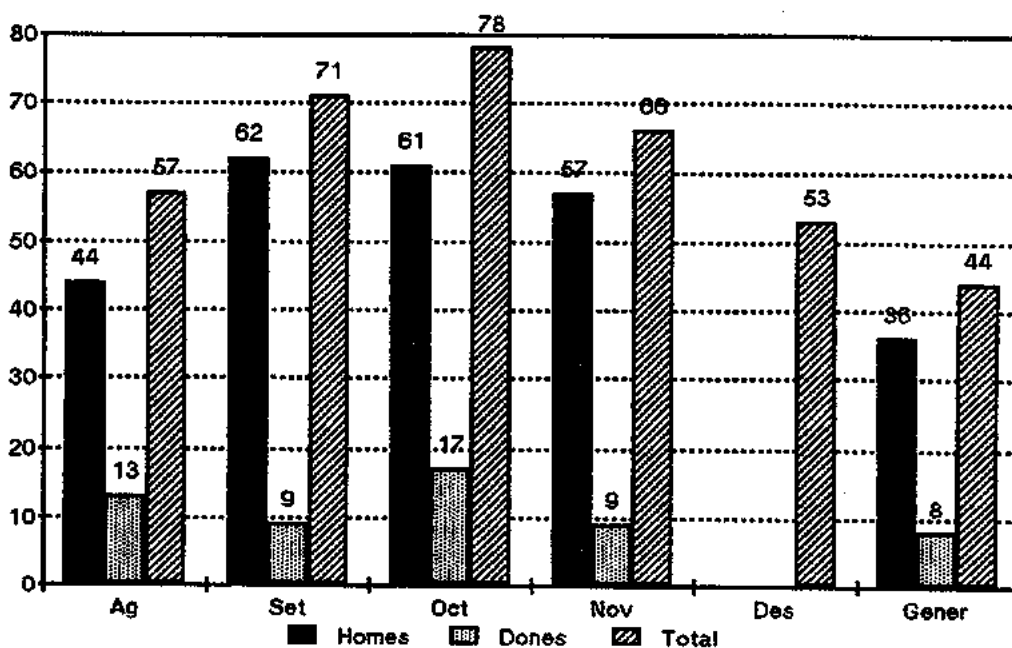
- Clínica Bonanova : 1
- Clínica del Dr. Escayola : 1
- Clínica del Pilar : 2
- Clínica del Remei : 1
- Clínica del Dr. Sala Parès : 1
- Clínica del Dr. Gimbernat : 1
- Hospital d'Infecciosos : 2
- Hospital Militar : 9
- Hospital de Vallcarca : 1

A començaments de juny de 1938 la Direcció General de Serveis Correccionals decidia crear un Pavelló-Hospital per a reclusos malalts greus, que estaria ubicat a l'Hospital General de Catalunya, i al mateix temps que convocava un concurs-oposició per a la provisió de set places d'infermeres-guardianes, nomenava director a Arseni de

Mesa i Garcia, fins aquests moments director del Preventori Judicial de Terrassa¹¹. El nou centre hospitalari va començar a rebre reclusos el mes de juliol de 1938, més en concret el dia 25 de juliol és el primer dia en què hi figuren 69 reclusos, moment a partir del qual es va donar la següent ocupació, en data de primer de cada mes :

OCUPACIÓ DEL PAVELLÓ-HOSPITAL

AGOST 1938-GENER 1939

Com es pot observar fàcilment, la capacitat del Pavelló-Hospital era més aviat reduïda, tenint en compte que es tractava d'un centre destinat al conjunt de preventoris de Catalunya, inclòs el Correccional de Dones. L'ascens progressiu d'ocupació que s'estava experimentant fins el mes d'octubre es va veure frenat en els mesos següents, quan es va produïr un progressiu descens de l'ocupació, fins a l'extrem que la darrera dada disponible, del dia 19

de gener de 1939, contempla una ocupació de 43 reclusos, dos reclusos menys que el primer dia del mes.

De fet aquest progressiu descens pot ser atribuït al fet que no s'aconseguissin resoldre problemes que es varen plantejar des del primer moment. Pocs dies després de que hi comencessin a anar reclusos, el director del Pavelló-Hospital escrivia al Director General dels Serveis Correccionals una carta on exposava les *necessitats urgents* que requeria el nou centre hospitalari, i que resumia en els següents punts :

1. "La necessitat apremiant de que es parodi una porta que existeix en el primer pis que comunica a l'església, per constituir un gran perill per a una evasió".

2. "També és d'imprescindible necessitat que en el departament de les dones s'hi construeixi un water per a l'ús de les mateixes, doncs forçosament han de sortir de la sala i utilitzar el que usen els guàrdies de seguretat, constituint una immoralitat que aquesta direcció considera impropedent".

3.- "L'arranjament de diverses portes i finestres que degut a les males condicions en que es troben constitueixen un seriós perill per a la seguretat dels detinguts, precisant per aquest fi els treballs d'un fuster i ferrer-manyà".

4.- "En aquest Pavelló-Hospital s'està mancat d'enllumenat supletori, essent d'imprescindible necessitat momentània s'ens faciliti oli per a les llànties que l'Hospital General de Catalunya ens han prestat, interin

aqueixa Direcció General de Serveis Correccionals ens proveeix fanals a base de petroli o benzina si és que així ho estima per convenient"¹².

Problemes, molts dels quals ben segur no varen desaparèixer. El fet és que a finals de novembre de 1938 es varen haver de prendre mesures per restringir l'admissió i permanència de reclusos al Pavelló-Hospital, tant com a conseqüència de la seva reduïda capacitat com arran de l'elevat cost del manteniment mensual del centre. D'aquesta manera la Direcció General va establir les següents normes d'admissió i permanència al Pavelló-Hospital:

"Primer.- Seran hospitalitzats únicament en el Pavelló-Hospital aquells reclusos malalts d'una accentuada gravetat, el tractament dels quals no sigui possible portar a terme en les infermeries dels Preventoris o Correccionals; els subjectes a intervenció quirúrgica, els ferits greument, cas d'haver-n'hi, i les dones que hagin d'infantar, en el seu últim període de l'embaràs.

Segon.- Tan bon punt hagi desaparegut la gravetat dels reclusos malalts i puguin per tant continuar el seu tractament a les infermeries dels propis Preventoris, deuran ésser donats d'alta immediatament i traslladats als establiments respectius.

Tercer.- Aquells reclusos la malaltia dels quals no sigui diagnosticable per manca d'elements en les infermeries, seran conduïts a l'Hospital per tal que allí els reconeguin adequadament, o si és precís, se'ls faci una radiografia, i una vegada fixat el diagnòstic i el tractament a seguir, deuran ésser retornats seguidament a

l'Establiment respectiu, sense necessitat, si és possible, que ni tan sols causin baixa en el Pavelló"¹³.

Que aquestes normes es devien seguir amb una certa escrupulositat s'evidencia en el progressiu descens del nombre de reclusos estadants en el Pavelló-Hospital durant els dos darrers mesos de la guerra. El fet fou que pel que respecte a la Model el trasllat de reclusos al Pavelló-Hospital va evitar els trasllats a d'altres centres hospitalaris. En concret disposem de dades referides a 73 reclusos de la Model que varen necessitar el seu ingrès al Pavelló-Hospital, 7 dels quals varen requerir dos ingressos i un fou ingressat en tres ocasions.

I és que, com ja ha estat destacat, la morbiditat a la presó Model fou molt elevada. Certament, a l'hora d'establir les causes de les malalties que afectaven a la població reclusa de l'època de la guerra, el primer amb què ens trobem és que en la pràctica no existeix una diferència important entre el què podríem anomenar la *morbiditat social* i la *morbiditat penal*. Els reclusos es posaven malalts i es morien de les mateixes malalties que el conjunt de mortals de la seva societat. Únicament, les condicions precises de reclusió i d'aglomeració en un espai relativament reduït determinaven la intensitat epidèmica de determinades malalties, sobretot les contagioses.

Disposem de nombrosa informació estadística, elaborada sobretot durant l'any 1938 pels metges de la presó, que ens permet un coneixement més que aproximat sobre quina era la situació sanitària real que existia a la Model. Prenent el mes de juliol de 1938, l'*Estadística gràfica dels malalts*

visitats en el Dispensari mèdic d'aquest Preventori¹⁴ deixa lloc a pocs dubtes :

Medecina General			
<i>Enfermetats</i>	<i>Nº de malalts</i>	<i>Enfermetats</i>	<i>Nº de malalts</i>
Colitis	31	Estrenyiment.	4
Empatx gàstric	12	Nefritis	13
Neurastènia	3	Hemorroides	4
Enfermetats de cor	31	Diabetes.	1
Ulcus	5	Caquèxia	19
Cefalalgies	8	Psicosis	4
Anemia	3	Tifoidea	1
Fosfaturia	1	Insomni	2
Hiperclorhidia	5	Edemes	1
Colicistitis	4	Epilepsia	1
Grippe	15	Lumbago	1
Gastro-enteritis	21	Gastritis	7
Misèria fisiologica	7	Arteriosclerosis.	2
Orticaria	1	Paludisme	1
Angines	3	Angina de pit	1
Neurosis gàstrica	1	Apendicitis	4
Gastralgia	1	Albuminuria	2
Mialgias	2	Reumatisme	16
Laringitis	1	Amigdalitis	2
Insuficiència aòrtica	1	Paràlisi infantil	1
Vertiç de Menier	1	Nepectomia	1
Esclerosis apical	2	Septicemia	1
Diarrea	11	Traumatisme	1
Toxidermia	1	Tap de cerumen	2

Entre les enfermetats que configuren l'apartat de "Medecina general" predominen clarament les de tipus gàstric i intestinal com la *colitis*, la *gastro-enteritis* o la *caquèxia*, que cal relacionar directament amb el sistema alimentari vigent, tan deficitari, com ja varem veure. Al costat d'aquestes enfermetats, trobem les relacionades amb òrgans vitals -com el cor o el ronyó, la *nefritis*-, el clàssic mal de cap -la *cefalàlgia*-, les estacionals -com la *grip* o la *diarria*- o les musculars -com el *reumatisme*-. El metge de la presó distingia, apart, les malalties referides a les vies respiratòries, les de pell i veneri i les que requerien de cirurgia. El balanç estadístic, en aquests tres casos, era el següent :

Vies respiratòries			
<i>Enfermetats</i>	<i>Nº malalts</i>	<i>Enfermetats</i>	<i>Nº malalts</i>
Bronquitis	10	Pleuresies diverses . .	4
Cortico-pleurítis . . .	1	Tuberculosi	18
Infiltració vertiçs . . .	6	Asmes diverses	8
Bronquieptasia	1	Ganglis fimics	1
Pell i Veneri			
Sarna	35	Furoncolosis	29
Sífilis	9	Eczemes	9
Piodermitis	3	Antrazoide	1
Espermatorrea	1	Herpes	2

Cirugia			
Hernies	14	Fractures	3
Fístules	2	Erosions	15
Contusions	6	Ferides diverses	24
Panadís	4	Antrax.	1
Esguinç	2	Úlceres	12
Iposistolia.	1	Abcesos	9

També en aquests tres casos cal destacar, per la seva singularitat i identificació amb el període històric, un conjunt de malalties. Respecte a les que afectaven les "vies respiratòries" sobresurt la *Tuberculosis*, la sovint considerada com a *malaltia dels pobres*, i quina curació en condicions poc favorables era tan problemàtica. Al seu costat, la *broquitis* i les *asmes diverses* configuraven altres disfuncions respiratòries que entraven dins de la normalitat.

A l'apartat referit a les malalties de la pell i venèries destaquen en dos grups molt ben definits les que es relacionen amb la higiene i les condicions higièniques en general -especialment la *sarna*, però també la *furoncolosis* i l'existència d'*eczemes* es pot vincular a la higiene-, i les enfermetats de transmissió sexual. És cert que en el full estadístic que estem estudiant únicament es contemplem la *sifilis* i la *espermatorrea*, però en altres ocasions apareix també la *blenorragia*. En qualsevol cas és evident que la presència d'aquest tipus de malalties, vinculades també amb la higiene sexual, tenien una presència significativa a la presó, com ja ha estat destacat.

Finalment a l'apartat de cirurgia les necessitats sanitàries entren dintre de la normalitat més absoluta : el tractament de ferides diverses, erosions, hernies, úlceres i contusions en les proporcions en què es presenten no trenquen els esquemes d'allò que és normal en un centre penitenciari que acull una població tan nombrosa. De totes maneres, disposem d'un resum de la consulta de cirurgia corresponent al mes de juliol de 1938, i que posa de manifest que la consulta de cirurgia era la més visitada. El balanç no deixa lloc a dubtes :

Consultes	129
Assistències i cures . .	471
Intervencions menors . .	11
Apòsits escaiolsats . . .	3

Cal tenir present per ponderar i valorar aquestes xifres -i totes les que es refereixen al mes de juliol de 1938- que la població penitenciària durant aquest mes estava a l'entorn dels 2.000 reclusos, quantitat que durant uns dies fou fins i tot superada.

Disposem també d'informació addicional que ens permet arrodonir la situació. En aquest cas es tracta del llibre de registre de les visites d'urgències. Agafant el diagnòstic mèdic que hi figurava en cada cas, referit a tres dies diferents del mes d'octubre de 1938, el resultat final no s'aparta de la tònica que hem vist referida al mes de juliol :

	1 d'octubre	22 d'octubre	24 d'octubre
Colitis	2	3	
Congestió pulmonar	1		
Retenció urinària	1		
Fístula ano	1	1	
Albumina	1		
Ferida incisa	1		
Bronquitis	1		
Vacuna antitífica	1		
Còlic nefrític	1		
Grip	5	2	1
Hemorroide	1		
Sarna		2	2
Reumatisme		2	
Congestió hepàtica		2	
Insuficiència mitral		1	
Aortitis		1	
Neuràlgia		1	1
Infecció intestinal		1	
Cardio-renal		1	
Insuficiència cardíaca		1	1
Empatx gàstric			1
Panadís			1
Eczema			2
Tuberculosi			2
Alcalinosi			1
Gastritis			1
Llagues			1
Diarrea			1
Nefritis			1

Malalties gastro-intestinals i del cor, respiratòries i provocades per manca d'higiene seguien essent les que requerien l'atenció mèdica d'urgència en el decurs del mes d'octubre de 1938. No deixa d'ésser interessant observar les malalties que es repeteixen en els tres o en dos dels dies contemplats.

Davant d'una situació morbífica com la que es va presentar durant tots aquests mesos a la presó les possibilitats mèdiques eren molt limitades. Abunden entre els expedients personals els certificats signats pels metges aventurant un diagnòstic amb l'esperança, no sempre acomplerta, de què el malalt seria traslladat a un centre sanitari amb condicions. Sobretot en els casos dels tuberculosos el requeriment mèdic sempre passava pel trasllat a un sanatori. A vegades sorpren la minuciositat dels certificats, com el que es refereix a Antoni S. T., un reclús que havia estat pres en dues ocasions, i que va acabar morint el 28 d'octubre de 1938, a l'edat de 48 anys. El dia 6 de setembre de 1937, durant la seva primera detenció, el doctor Cot havia firmat un certificat on s'exposava : "antic sifilític, que ha sofert ja tractament i que tingué una hemiplegia als 40 anys, quedant amb un psiquisme disminuït globalment, i sembla que ha tingut algunes crisis epileptiformes amb crexences, degudes segurament a espasmes vasculars". La preocupació mèdica per la vinculació entre la sífilis, el sistema nerviós i els atacs epilèptics que pateixen diversos reclusos apareix també en diversos certificats i expedients personals.

Però a vegades les preocupacions mèdiques anaven més enllà dels aspectes estrictament sanitaris. Així almenys

s'expressa en el certificat que el Dr. Cot firma el 3 de setembre de 1937 sobre un reclús francès, de 61 anys, Julien Schwab, que havia ingressat com a governatiu el 3 de juny de 1937, i que "pateix uns transtors pulmonars, seqüeles de gasos tòxics de la Gran Guerra, además colitis crònica i desnutrició general, per lo qual li convindria repòs absolut, sobrealimentació i cura d'altura, per a guarir-se de les seves dolències". Ignorem si Julien va seguir els consells mèdics -tan difícils de complir en captivitat- quan sortí en llibertat i fou expulsat de Catalunya el 22 de setembre de 1937.

Perquè altres reclusos no varen tenir tanta sort. Disposem de tres exemples personals força patètics al respecte. Modest C. T., un metge de 40 anys del Baix Camp, ingressava a la Model el dia 2 de febrer de 1938, a disposició del SIM. L'endemà un certificat mèdic interessava el seu trasllat a l'Hospital. El dia 23 d'abril el metge insistia, però ja no hi va ésser a temps, perquè el reclús moria el mateix dia. Juli S.V., que havia ingressat com a governatiu el dia 2 de novembre de 1937, tenia 54 anys, sofria una "colitis hemorràgica" i el dia 16 de febrer de 1938 el Dr. Martí Faced certificava que "per manca de mitjans en aquest Establiment i ésser una enfermetat greu i depauparant, urgeix traslladar-lo a l'Hospital". No fou traslladat i moria el 14 d'abril de 1938. El tercer exemple és similar, i afectava també una persona jove : Josep V. A., de 37 anys, i que havia exercit com a Secretari en un Tribunal Popular, ingressava processat per Desafecció al Règim el 26 de setembre de 1938. El dia 12 de novembre era el mateix reclús qui escrivia al metge tot sol·licitant-li un certificat "*de la dolencia cardíaca y anémica que padece*". El dia 16 de

novembre el Dr. Cot signava, certament, un certificat on s'especificava que el reclus patia "una dolència cardíaca", tot afegint que "no necessita cap medicació específica". El dia 19 de novembre moria per "colapso cardíac".

A desgrat de tot, la mortalitat a la Model no fou molt elevada, si ens atenem a les dades que han anat apareixent als expedients personals. Certament, el total de reclusos morts durant tota la guerra a la mateixa presó o a l'hospital fou de 75, que es reparteixen de la següent manera :

<i>Defuncions Model</i>	
<u>1937</u>	
Juny	1
Agost	1
Setembre	1
Novembre	1
Desembre	1
<u>1938</u>	
Gener	4
Febrer	2
Març	3
Abril	14
Maig	8
Juny	1
Juliol	4
Agost	5
Setembre	4
Octubre	5
Novembre	6
Desembre	7
<u>1939</u>	
Gener	7

Sorprèn l'absència de defuncions durant l'any 1936 i la poca mortalitat de l'any 1937, que suma només cinc morts. Possiblement, per bé que és una hipòtesi força aventurada, s'explica per les dificultats del servei. A menys, és clar, que calgui relacionar-ho al fet que molts dels reclusos que varen entrar a la presó entre juliol de 1936 i juny de 1937

durant la segona meitat de l'any o bé han sortit ja en llibertat o bé han estat traslladats a d'altres preventoris. També hom podria assenyalar un empitjorament de les condicions a mesura que avençava la guerra. L'elevada xifra del mes d'abril de 1938 s'explica, altrament, pels morts ocasionats a l'aldarull del dia 20.

Atenent-nos a les causes de les defuncions, en els casos que ens són conegudes, val a dir que segueixen les pautes seguides per les malalties existents. A més de la "mort natural", que sovint apareix com a única explicació d'una defunció, coneixem 3 casos de mort per tuberculosi, 3 per insuficiència cardio-renal, 6 per malalties de cor i circulatòries, 3 per enfermetats digestives, 2 per nefritis i 1 respectivament per broncomeumònia, atac cerebral, insuficiència hepàtica i sífilis.

Tractament apart mereixen el conjunt de dolències psiquiàtriques que varen afectar reclusos de la Model. El tema certament és complex i es vincula tant a les especials condicions de vida que comporta la pèrdua de llibertat, com a les circumstàncies històriques que s'estaven vivint a la societat catalana i al fet que la gran majoria dels reclusos que varen passar per la Model -molts dels quals varen viure un autèntic rosari de persecucions- eren reclusos d'excepció, la majoria dels quals era la primera vegada que es trobaven amb una experiència carcelària. És cert que a nivell psicològic molts varen poder superar l'experiència pels vincles de solidaritat que es teixien dins de la presó. Però a d'altres els fou impossible. Això explica que els serveis mèdics de la presó dediquessin un cert interès a les malalties psiquiàtriques i que quan el

cas es presentava amb una certa gravetat instessin el trasllat al sanatori oportú.

Disposem d'una *Relació nominal dels reclosos que han necessitat assitència mèdica en Psiquiatria durant el mes d'agost de 1938*¹⁵. Es tracta d'un total de 17 reclusos que foren atesos pels següents motius :

Epilèpsia5	Cefalalgia3	Imbecilitat1
Paranoia2	Migranya1	Esquizofrenia1
Melancolisme . . .1	Debilitat mental 1	Depressió maníaca 1

Altrament, a partir dels certificats mèdics hom pot establir una tipologia de malalties mentals en relació a la conducta del reclús dins de la presó. En un primer grup trobariem els casos depressius, com el d'aquell sacerdot de 43 anys, Josep B. J., que havia ingressat l'11 d'agost de 1936 i que en data 10 de setembre de 1936 "*se encuentra afecto de un estado paranoico intenso, con gran ensimismamiento, alucinaciones persecutorias (auditivas y visuales) y gran depresión de la vida psíquica en todos sus aspectos*". El metge aconsellava el seu ingrès a un sanatori mental "*en cuanto que representa un peligro para sí mismo y para los que con él conviven*". No sabem que ho fos, però en canvi sortia en llibertat el dia 11 de desembre de 1936. Un altre sacerdot de 56 anys, Josep P. B., que havia ingressat el 12 d'abril de 1937 procedent de Montjuïc -on havia ingressat el 20 de gener de 1937- condemnat a 5 anys per activitats feixistes pel Tribunal Popular nº 3 de Barcelona, era traslladat al manicomi de Sant Boi, el dia 16 d'agost de 1937, sense que en coneixem els símptomes específics de la seva demència.

També entrava dins de la mateixa categoria el cas de Fèlix C. H., que sofria "un trastorn mental agut, amb forta excitació, insomni, desorientació, etc." i que el 30 de maig de 1937 era finalment conduït al Sanatori Mental del Passeig de Sant Gervasi de Barcelona.

Josep S. P. era un reclús que havia ingressat el 5 de juliol de 1938 condemnat pel Tribunal Especial de Guàrdia nº 1, presumiblement a mort. El dia 6 d'agost el metge certificava que el reclús "presenta transtorns mentals caracteritzats principalment per forta oligofrenia o sigui desunció per falta de desenvollop de facultats mentals amb abulia, apatia, sugestionabilitat, depressió, amb intensa descompensació". El requeriment de que fos ingressat a un manicomi no fou seguit. El dia 2 de setembre el reclús era traslladat al Preventori nº 2.

En dos casos la malaltia mental menava els reclusos al suïcidi. Antonio S.M. havia ingressat el 10 d'agost de 1937, processat per l'assassinat frustrat contra Josep Andreu i Abelló, el president del Tribunal de Cassació. Tres dies després intentava suïcidar-se posant-se una corretxa al coll, ja que "pateix una forta depressió psíquica, amb falses interpretacions i pseudopercepcions de tipus persecutori; i una contínua inquietud, que han portat a un intent de suïcidi que pot repetir-se, mentres subsisteixi la dita depressió". Certament, l'endemà mateix feia un altre intent de suïcidi, i finalment el dia 17 d'agost de 1937 era traslladat al Sanatori Mental del Passeig de Sant Gervasi.

Pere P.A., un venedor ambulat de 32 anys, divorciat, era a la Model des del 17 de novembre de 1937, a disposició del Director General de Seguretat, per la Llei de Ganduls i Malfactors. El dia 10 de febrer de 1938 el metge Martí Feced diagnosticava *"ataques de melancolia amorosa, que por tener tendencia al suicidio, debe ser trasladado a un establecimiento manicomio"*. Desconeixem si se li va passar la *melancolia amorosa*. Però el dia 18 de juny li eren trobades a la seva cel.la dues botelles de vi de Màlaga i una de conyac que li varen valer 8 dies d'isolament a cel.las de càstig. Finalment, el dia 22 de desembre acabaria essent traslladat a Sant Boi.

Una segona categoria de malalts mentals eren els que mostraven una patologia agressiva, caracteritzada sobretot per actituds violentes, que podien comportar un desgavell considerable per la vida de la presó. Ja el desembre de 1936 havia ingressat un reclús, Rosend T. G., de 28 anys d'edat que, segons testimoniacava el Dr. Broggi, *"presentó en el día de ayer, a las pocas horas de su ingreso, un cuadro de locura en forma de furor maniaco, agrediendo a cuantos le rodean. Por lo que precisa sea inmediatamente trasladado a un Sanatorio psiquiátrico"*. Si bé no es va seguir el consell mèdic, pocs dies després del seu ingrès a la presó -havia ingressat el dia 10 de desembre- seria alliberat.

No va succeir el mateix amb Josep M. G., un miner portuguès de 33 anys, que residia a la Vall d'Aran, i que havia ingressat a la Model el dia 18 de setembre de 1937 a fi d'ésser expulsat del territori republicà. En aquest cas el reclús "pateix un síndrome mental caracteritzat per falses interpretacions i alucinacions de tipus persecutori, havent provocat escenes espectaculars i desordres, alguns

moments amb gran violència, tencant portes, etc.", el que va motivar que el dia 17 de desembre de 1937 fos ingressat al Sanatori Mental de Sant Gervasi.

Esment apart mereix Mario R. A. de Z., un jove canari de 24 anys, que havia ingressat el 5 de febrer de 1938 com a processat successivament per alta traició i per desafecció al règim. "Soldat" de professió, el 23 d'abril de 1938 havia estat enviat a camps de treball, d'on retornà el 20 de maig de 1938. El 14 de juliol el metge de la presó certificava que el reclús estava afectat d'una "psicosi amb forta hiperfrenia per lo qual és necessari sigui traslladat a un sanatori mental per la seva curació pel seu aïllament". Com que no se li feu cas, el dia 8 d'agost signava un nou certificat en el que, a més d'afirmar que el reclús patia una "malaltia mental aguda", afegia que Mario i un altre reclús retornat del camp de treball nº 4, Joaquim S. S. "com continuen en dita malaltia agreujant-se i són un fort destorb per la disciplina de la casa, insisteixo per a que us serviu donat les ordres oportunes per al seu trasllat a un nosocomi".

La desesperació del director de la Model devia ser considerable, perquè a més de comunicar la situació generada per aquest reclús al Director General de Serveis Correccionals, el dia 26 d'agost de 1938 escrivia a les autoritats militars del CRIM nº 16 de Barcelona comunicant que "*este individuo perturba en gran manera los servicios y disciplina de este Preventorio, por no haber medios adecuados para estos enfermos*". Finalment, el 14 de setembre de 1938 era traslladat a la Clínica Psiquiàtrica de l'Hospital Militar base de Barcelona, situada al Passeig de la Bonanova.

De totes maneres, el que converteix aquest cas en peculiar és que, una vegada acabada la guerra, el 7 de juliol de 1941, Mario sol·licitava un certificat de la seva permanència a la Model, on afirmava que havia estat traslladat a una Clínica Mental "por haber finjido determinada dolencia". Però en canvi no deia res de que el dia 30 de maig de 1938, deu dies després del seu retorn de camps de treball, havia escrit al director de la presó sol·licitant permís per anar a visitar a la seva esposa que havia tingut un fill a la presó de dones de Barcelona i no es trobava bé de salut. La negativa a concedir-li el permís explica o pot explicar, molt més que la simulació, l'origen dels trastorns psiquiàtrics que patia el reclús.

En altres casos -un tercer grup de reclusos- el problemes mentals estaven associats a altres malalties orgàniques, com la sífilis o simplement a una arterioesclerosis cerebral causada per l'edat. En aquesta darrera situació hi trobem a dos reclusos que varen acabar essent alliberats : a Joan T. C., de 55 anys, el metge li va diagnosticar "síntomes de demenciació produïts segurament per una causa orgànica amb l'edat, a més té un buf cardíac, que junt amb la senilitat podien explicar l'origen de la demenciació". Ingressat el dia 23 de març de 1938, va sortir de la presó el dia 16 d'abril del mateix any.

Pere P.C. era un sacerdot de 62 anys, ingressat el dia 13 de maig de 1938 i processat per alta traïció pel Tribunal d'Espionatge, a qui el Dr. Cot havia disgnosticat el 9 de juny "una disminució global de facultats mentals, segurament per esclerosi cerebral degut a l'edat avançada

del malalt, per lo qual seria convenient el seu trasllat a un nosocomi adequat". El 24 de juny fou traslladat a l'Hospital Clínic, d'on va reingressar el dia 6 de setembre, i va acabar sortint en llibertat l'ú de desembre de 1938, prèvia decissió judicial del Tribunal d'Espionatge.

La situació mental d'un detingut a vegades pesava en la decisió judicial. Almenys en dues ocasions hem localitzat sentències judicials vinculades a l'estat mental dels processats. En el primer cas, es tracta de Josep M^a del V. G., un reclús ingressat a la Model el 24 de gener de 1937 i que, jutjat el dia 11 de febrer de 1937, el Tribunal Popular nº 3 de Barcelona dictà la sentència de "manicomi". El reclús patia d'un "síndrome caracteritzat per disminució global de facultats mentals, amb trastorns de conducta, abandó del porte, relaxació d'esfinters que fan suposar alguna infecció potser de tipus sifilític". A desgrat del quadre que presentava, el reclús no fou traslladat a un centre adequat, en aquest cas a Sant Boi, fins el 9 de desembre de 1937.

L'altre reclús, Mateo C. C., un tècnic de teixits de 22 anys, que fou jutjat per alta traició pel Tribunal Especial de Guàrdia nº 1 de Barcelona el 23 de setembre de 1938, fou absolt "per estat mental", i el 5 de novembre era conduït a l'Institut Frenopàtic de les Corts.

Les situacions que varen presentar els malalts psiquiàtrics ingressats a la Model eren, doncs, nombroses. Als casos comentats caldria afegir-hi els d'aquells reclosos que eren retornats de camps de treball per "*tener perturbadas sus facultadas mentales*", com s'especificava

amb el reclus Joaquim S.S., de qui ja hem parlat abans, o per "*padecer enajenación mental*", com li esdevenia a Ramon T.B., que fou retornat dels camps el dia 19 de gener de 1939, després d'haver-hi estat des del 19 de maig de 1938.

En tots els casos tant els metges de la Model, com la pròpia direcció de la presó varen demostrar una sensibilitat indubtable davant aquests reclusos, com queda prou evident amb l'escrupolositat amb què sovint eren redactats els certificats mèdics i amb la insistència en què aquests reclusos fossin traslladats a centres adequats. Ja hem vist que els trasllats majoritàriament s'efectuaven cap al Psiquiàtric de Sant Boi, el Sanatori Mental de Sant Gervasi i en algun cas el Frenopàtic de les Corts. Però no sempre els trasllats eren possibles. En data 15 de desembre de 1938 el director de la Model comunicava a la Direcció General de Serveis Correccionals que no podia traslladar uns reclusos a Sant Boi perquè "aquesta Direcció no compta amb força pública per practicar el servei"¹⁶.

El tema, doncs, seguia preocupant poc temps abans d'acabar la guerra. Per bé que la bogeria dels reclusos no tenia punt de comparació amb la bogeria col·lectiva que presentava la pròpia guerra. Però aquest ja seria un altre tema.

NOTES

- 1 A.N.C.-F.B.G., 7.3. Es tracta d'un full mecanografiat, que ja he citat altres vegades, sense signatura i datat a Barcelona el 15 de juliol de 1937.
- 2 Aquests noms apareixen sobretot en les firmes dels certificats mèdics, adjunts als expedients personals. El nomenament de Josep Martí i Feced, germà del qui fou conseller de Governació, Finances i Cultura de la Generalitat en el govern del 5 de maig de 1937, fou una Ordre de 1 d'octubre de 1937 on constava com a "metge interí" amb destinació al Correccional de dones i al Preventori Judicial de Barcelona.
- 3 L'ofici, que inclou 6 relacions de materials i medicaments, està signat en data 28 de maig de 1937. Està dipositat a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/1 Nº 47.
- 4 Ofici de 3 de juliol de 1937 a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 71.
- 5 La resposta és del 9 de juliol de 1937. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 72.
- 6 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/1 Nº 114.
- 7 Ofici del 8 de juliol de 1938. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 63.
- 8 Datat a Barcelona, el 20 de desembre de 1938. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 134.
- 9 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 Nº 22.
- 10 Les dades han estat extretes dels llibres que es conserven al Fons de la Model de l'Arxiu Nacional de Catalunya, referits als Comptes d'Alimentació, que ja hem esmentat en altres ocasions. Les dades referides als anys 1936 i 1938 corresponen al primer dia de cada mes. En canvi les de l'any 1937 es refereixen a una tipologia diferent : només les de setembre, octubre, novembre i desembre cal datar-les el dia primer de cada mes. Les dels mesos de gener, febrer, març, abril, juny i agost corresponen al dia

1 dels mesos següents. Mentres les dels mesos de maig i juliol estan datades el dia 31 del mateix mes.

11 Veure "D.O.G.C.", dels dies 8 i 9 de juny de 1938.

12 Carta datada el dia 5 d'agost de 1938. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 47/2 Nº 20.

13 Ofici de 23 de novembre de 1938 del Director General de Serveis Correccionals al Director del Pavelló-Hospital, a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 47/3 Nº 47.

14 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/4 Nº 9.

15 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/4.

16 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 42/4 Nº 62.

III PART :

LES CARES DE LA MULTITUD PENITENCIÀRIA

En aquesta part del treball pretenc respondre a una pregunta obligada sempre que ens enfrontem amb episodis de la història on el protagonista és la *multitud*, aquesta massa anònima, heterogènia, que conforma un conjunt social diversificat, que remet sempre a les classes populars, però que tan sovint ha estat negligida i marginada de la història. Conèixer les *cares de la multitud* penitenciària, saber *qui* eren els reclusos, on havien nascut, on residien, quina edat tenien, quina professió exercien, per què eren a la presó... implica apropar-nos al coneixament d'un col·lectiu nombrós que unes circumstàncies específiques l'havien convertit en *carn de presidi*. Però, en certa manera, implica també apropar-nos al coneixament de la societat catalana del moment.

Certament, el rostre que apareix a mesura que hom va dibuixant la fesomia de la multitud s'assembla molt al rostre de la societat catalana, fins al punt que el microcosmos penitenciari manté una correspondència pràcticament mil·limètrica, si bé a escala reduïda, amb la situació sociològica de la Catalunya dels anys 30. L'anàlisi demogràfica i socio-professional de la població reclusa s'aparta molt poc, penso, del que seria l'equivalent al conjunt català. I les úniques rectificacions vindrien donades per la situació bèl·lica que es vivia : és evident, per exemple, que en l'estudi de la situació demogràfica cal tenir present l'existència d'un contingent important de població refugiada procedent del conjunt de l'estat. I que en l'estudi del *delicte* apareix una tipologia també específica derivada del fet bèl·lic.

Més enllà, però, de les equivalències sociològiques entre la població reclusa i la població catalana, allò que

m'ha interessat sobretot és aprofundir en el col·lectiu penitenciari ni que sigui per constatar la participació majoritària -en aquest cas, doncs, com a agent històric- de tots els sectors socials, de procedències geogràfiques i d'edats de les més diverses, en el conflicte obert que implica la guerra civil pel conjunt català. I constatar així que també a Catalunya -o potser caldria dir, sobretot a Catalunya- la guerra civil fou un conflicte civil que va galvanitzar la societat catalana sense, però, que a nivell social existeixi una línia divisòria nítida i precisa que separi els dos bàndols en litigi.

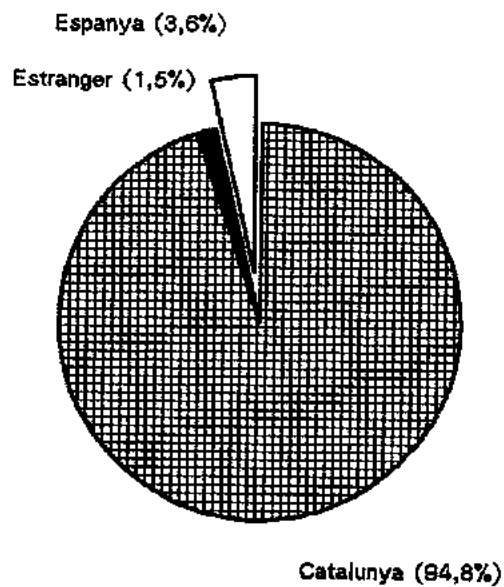
1. L'origen geogràfic dels reclusos. Llocs de naixement i de residència

En primera instància, m'ha interessat conèixer la procedència geogràfica dels reclusos, tant pel que fa al lloc precís de residència com al seu lloc de naixement. Les dades geogràfiques contrastades permeten comprovar la correlació existent entre població autòctona i població immigrada, una correlació que entre la població penitenciària de la presó Model mantenia una proporció semblant a la que existia a la societat catalana, mentres les dades de residència serveixen per abundar en la importància demogràfica de Barcelona i la seva àrea d'influència, per bé que la presència del conjunt de comarques catalanes no deixava d'ésser significativa.

A partir de les dades existents en els expedients personals de 12.695 reclusos de la Model, sabem que 12.040 residien a Catalunya, 463 a altres indrets de l'estat

espanyol i 192 a l'estranger. La proporció dels reclusos residents a Catalunya és, doncs aclaparadora, com s'observa en el gràfic següent:

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

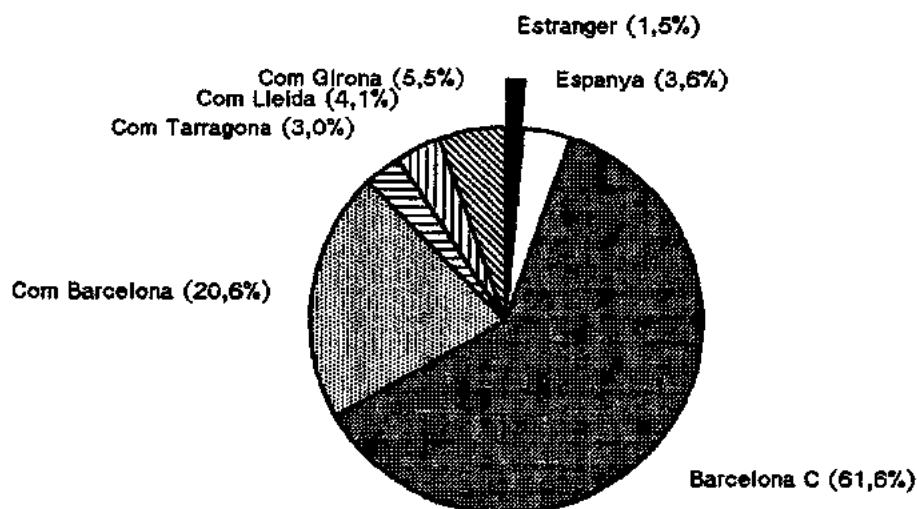

Gairebé el 95% dels reclusos de la Model residien, doncs, a Catalunya, on eren distribuïts de la següent manera :

Barcelona ciutat	7.816
Comarques barcelonines	2.621
Comarques lleidatanes	524
Comarques tarragonines	387
Comarques gironines	692

Els percentatges corresponents, contemplant el conjunt de la població reclusa de la Model, eren els següents :

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

Més del 80% de la població total que en un o un altre moment de la guerra va ser reclosa a la presó barcelonina residien, doncs, a Barcelona o a una de les comarques barcelonines, un percentatge molt elevat que pujaria fins més enllà del 85% si contemplem només la població resident a Catalunya. Si comparem aquestes dades, amb les proporcions corresponents, amb les que es refereixen al conjunt de la població catalana observarem una desviació encara més favorable a la macrocefàlia barcelonina. Certament, prenent les dades demogràfiques de 1930, el resultat és el següent¹:

Barcelona i comarques	1.800.638 (64,509%)
Girona i comarques	325.551 (11,663%)
Lleida i comarques	314.435 (11,264%)
Tarragona i comarques	350.668 (12,562%)

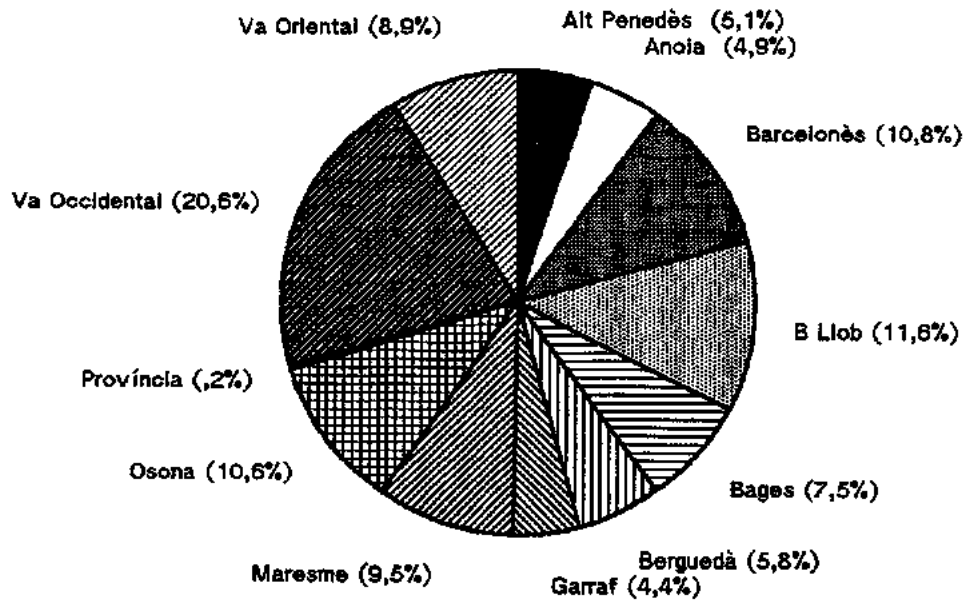
En tots els casos hi ha una clara pèrdua del pes demogràfic de les comarques no barcelonines, que cal atribuir-lo al fet fonamental de que estem treballant un grup poblacional d'una institució radicada a Barcelona i que, en tot cas, allò que és excepcional és la presència - sovint important- de reclusos residents fora de Barcelona.

De totes maneres, és interessant contemplar la distribució comarcal, que hem realitzat tenint en compte el mapa comarcal de Catalunya de 1936. Respecte a la població reclusa resident a les comarques barcelonines la seva distribució i la representació gràfica corresponent eren les següent :

Alt Penedès	134	Garraf	116
Anoia	128	Maresme	248
Barcelonès	284	Osona	277
(sense Barcelona)			
Baix Llobregat. . .	303	Vallès Occidental.	541
Bages	197	Vallès Oriental. .	234
Berguedà	153	Província	6

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

Comarques barcelonines

Tenint en compte que en el cas del Barcelonès hem exclòs la ciutat de Barcelona, pel que fa a la resta queda clara la importància demogràfica -o si hom ho prefereix la aportació a la població reclusa- de la comarca del Vallès Occidental, que se situa en un primer lloc molt destacat. Més de la meitat d'aquest 20,6% de residents a la comarca vivien, lògicament, a Sabadell -en nombre de 227- i a Terrassa -en nombre de 133-. Seguien amb importància, i en una proporció semblant, el Baix Llobregat, el Barcelonès - 107 reclusos residien a Badalona i 86 a l'Hospitalet de Llobregat-, Osona -88 dels reclusos de la comarca residien a Vic-, el Maresme -a la capital Mataró, on existia una caserna de l'exèrcit que es va rebel·lar, vivien 106 reclusos-, i el Vallès Oriental -a Granollers només hi residien 40 del total de 234 reclusos que vivien a la comarca-. Seguien a continuació, però ja clarament en

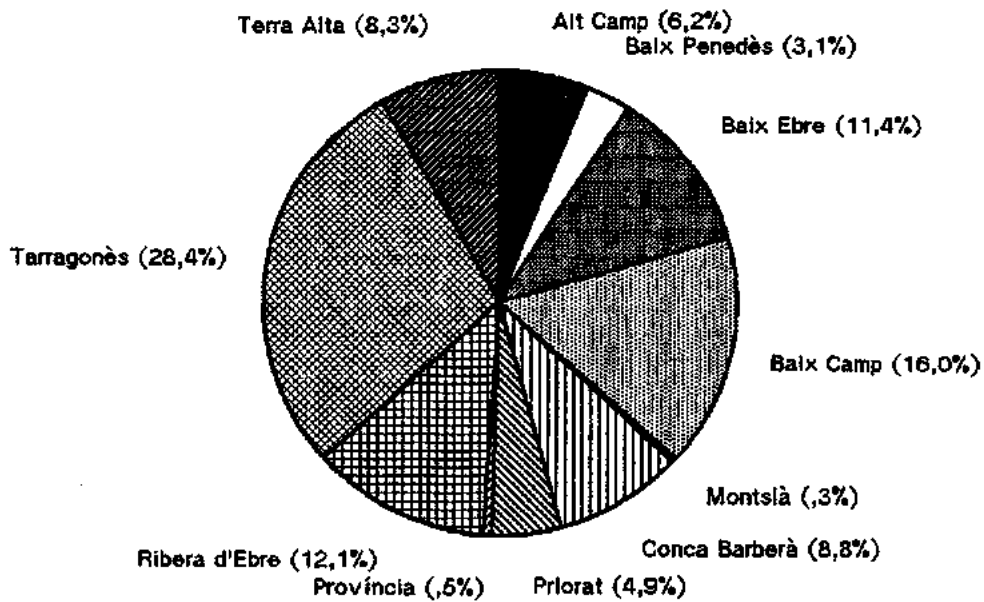
regressió, les comarques del Bages -a Manresa hi vivien 58 reclusos-, el Berguedà -26 residents a Berga-, l'Alt Penedès -només 29 reclusos a Vilafranca-, Anoia -38 reclusos residents a Igualada- i, finalment, el Garraf -a Sitges i a Vilanova i la Geltrú hi vivien, respectivament, 37 i 36 reclusos-.

A les comarques tarragonines els pertoca la proporció més reduïda -un 3% del total i un 3,2% del conjunt català-, que es distribueix així :

Alt Camp	24	Priorat	19
Baix Penedès	12	Província	2
Baix Ebre	44	Ribera d'Ebre	47
Baix Camp.	62	Tarragonès.	110
Conca de Barberà	34	Terra Alta.	32
Montsià	1		

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

Comarques tarragonines

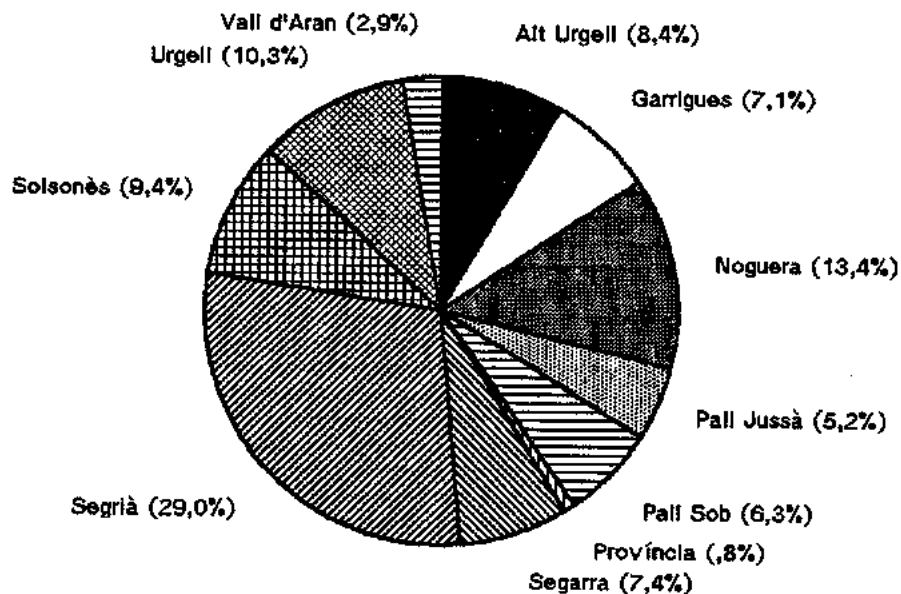
Com es pot observar fàcilment, les dues úniques comarques amb un pes perceptible eren el Tarragonès -amb la capital, Tarragona, on vivien 93 dels reclusos- i el Baix Camp -31 reclusos eren residents a Reus-. De la resta de comarques únicament mereix ésser destacat el fet que a Tortosa, la capital del Baix Ebre, residien 36 reclusos. Però algunes comarques, com és el cas del Montsià, en prou feines tenen representació.

Pel que fa a les comarques de Lleida, on residien, com hem vist, el 4,1% del total dels reclusos que varen passar per la Model, la distribució comarcal era la següent :

Alt Urgell	44	la Segarra	39
Garrigues	37	Segrià	152
la Noguera	70	Solsonès	49
Pallars Jussà.	27	Urgell	54
Pallars Sobirà	33	Vall d'Aran.	15
Província.	4		

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

Comarques de Lleida

Gairebé una tercera part dels reclusos residents a les comarques de Lleida vivien al Segrià, particularment a la capital, Lleida, on residien 88 reclusos. De la resta únicament destaquen la Noguera, i, en progressió descendent, l'Urgell, el Solsonès, l'Alt Urgell, la Segarra i les Garrigues, però amb uns valors absoluts molt minsos, fins arribar a l'escàs 3% d'una comarca com la Vall d'Aran,

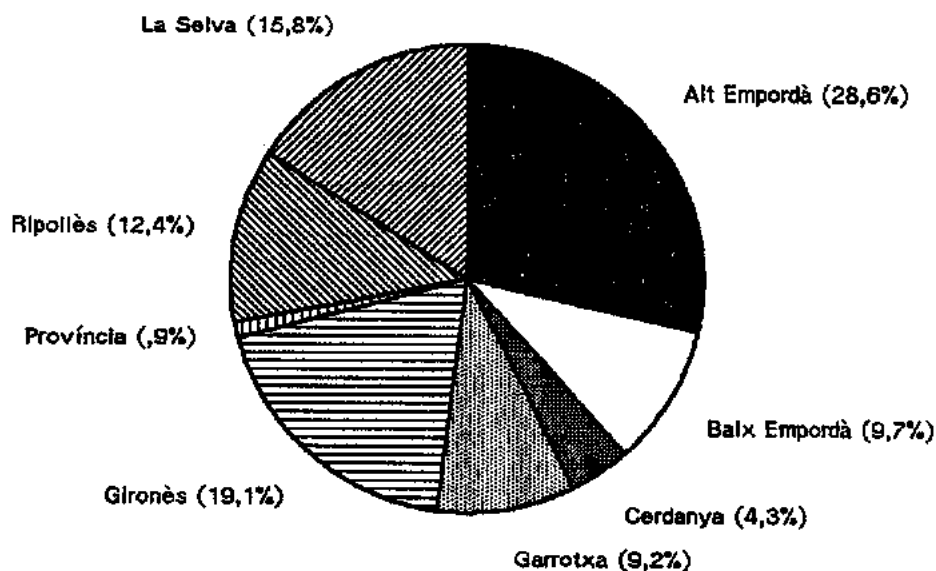
que es distingia pel seu aïllament secular de la resta de Catalunya.

L'aportació de les comarques gironines a la Model barcelonina, representada per 5,5% del total, es féu a partir de la següent distribució :

Alt Empordà	198	Gironès	132
Baix Empordà	67	Província	6
Cerdanya	30	Ripollès.	86
Garrotxa	64	la Selva.	109

LLOC RESIDÈNCIA RECLUSOS

Comarques gironines

Les comarques de Girona representen l'únic exemple del conjunt català en el que la comarca de la capital, el Gironès, no és la primera en nombre de residents, sinó que es veu superada amb escreig per l'Alt Empordà. La importància d'aquesta darrera comarca -on la capital, Figueres, suministra 86 reclusos a la Model- no rau només en el fet que a Figueres existís una caserna militar. De fet la capital no suministra, a diferència del què sol succeir amb la resta de comarques catalanes, ni la meitat del total comarcal, i és molt significatiu constatar que pràcticament tots els pobles de la comarca estan representats a la Model.

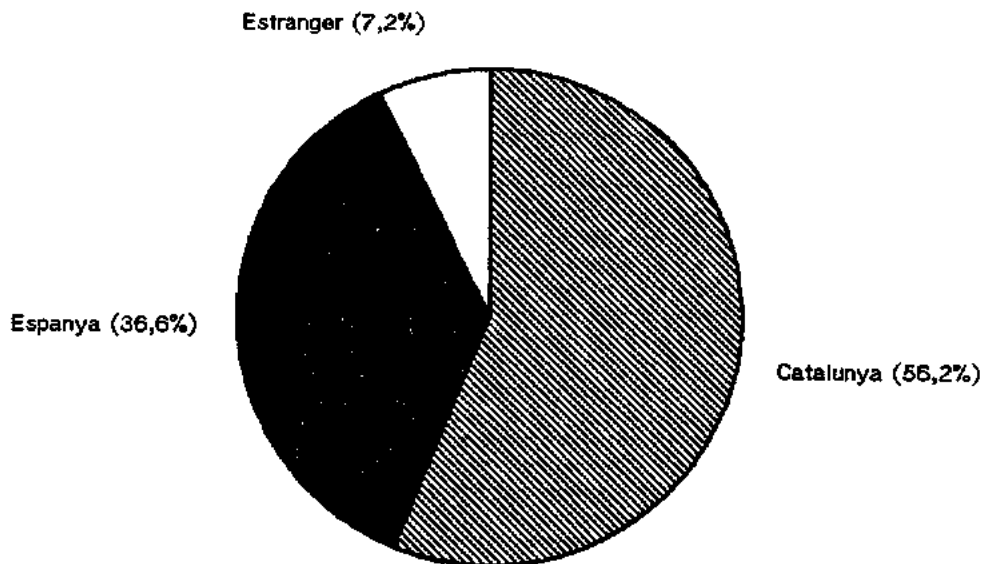
Altrament, els reclusos residents a l'Alt Empordà sumats als residents al Gironès -de la capital, Girona, procedeixen 81 reclusos- assoleixen gairebé la meitat del total gironí, per bé que, excepció feta de la Cerdanya, la resta de comarques tinguin una bona representació de reclusos a la presó de Barcelona.

Evidentment, les xifres canvien -i en algun cas, radicalment- quan contemplem els llocs de naixement de la població reclusa. Partint de les dades referides al lloc de naixement de 13.137 reclusos, en una primera anàlisi, el resultat disponible no deixa d'ésser significatiu :

<u>Lloc naixement</u>	<u>Numero reclusos</u>
Catalunya	7.382
Espanya	4.810
Estranger	945

La representació gràfica, amb la proporció corresponent, és la següent :

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

Cóm és fàcilment observable, la xifra de reclusos nascuts fóra de Catalunya és elevada, ja que arriba als 5.755, un 43,80% del total, que si la contrastem amb l'equivalent a la immigració que existia a Catalunya i que l'any 1930 oscilava entre el 19,61 i el 23,64 %², observem una desviació a l'alça d'un mínim de 20 punts, només atribuïble a l'augment experimentat per la població catalana des de l'inici de la guerra. Certament, el nombre de refugiats a Catalunya el novembre de 1938 superava ja el

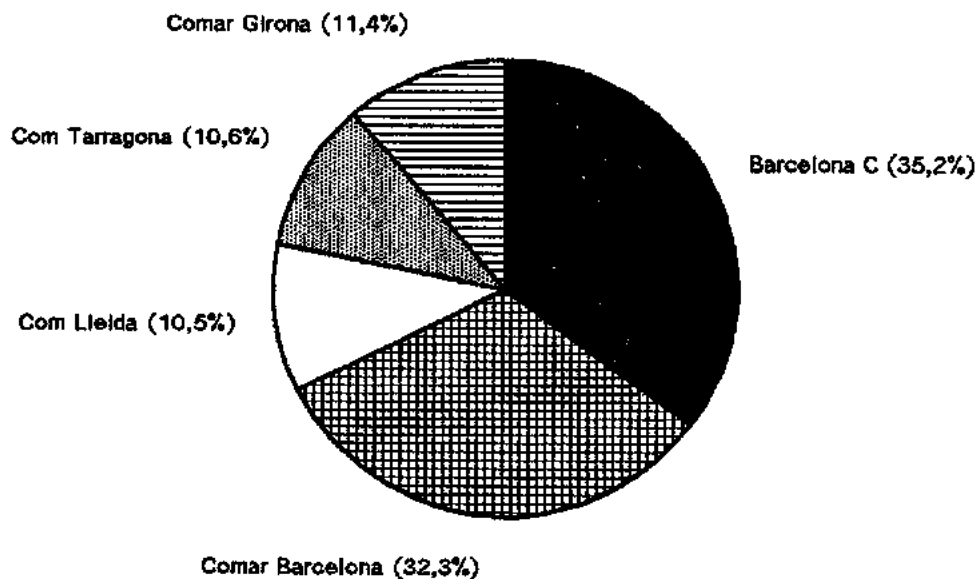
milió, majoritàriament procedents de Madrid, Castella, Extremadura, Andalucia, i el Nord peninsular.

Pel que fa al 56,2% de la població nascuda a Catalunya, la seva distribució, amb la corresponent representació gràfica, és la següent :

Barcelona Ciutat	2.596
Comarques barcelonines . .	2.384
Comarques lleidatanes . .	777
Comarques tarragonines . .	784
Comarques gironines . . .	841

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

Catalunya

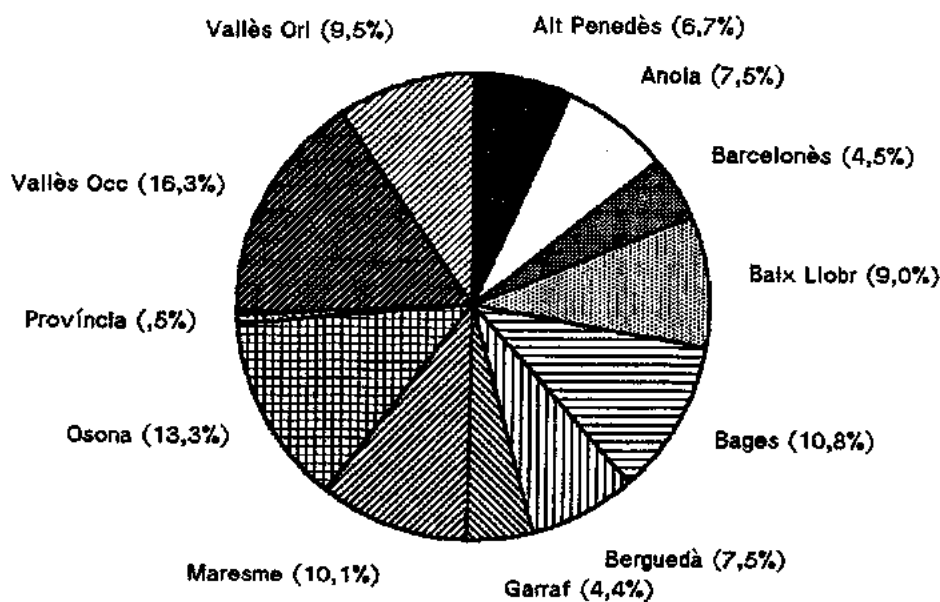
El pes de Barcelona ciutat i de les comarques barcelonines, que sumen el 67,5% del total, mentre la resta de comarques catalanes es distribueixen el 32,5% restant, segueix essent majoritari, per bé que ara s'acostin molt més a la situació real de la distribució de la població catalana als anys 30.

Val la pena, però, proseguir l'anàlisi poblacional per comarques, quina distribució hem fet també partint del mapa comarcal de 1936 i sense tenir en compte, per tant, les modificacions posteriors. I que caldrà comparar amb les xifres de residència. Pel que fa a les comarques barcelonines el lloc de naixement dels reclusos dona el següent resultat amb la corresponent proporció :

Alt Penedès.	160	Garraf.	105
Anoia	178	Maresme	241
Barcelonès			
(sense Barcelona). . .	107	Osona	317
Baix Llobregat . . .	214	Província	11
Bages	257	Vallès Occidental . .	388
Berguedà	179	Vallès Oriental . . .	227

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

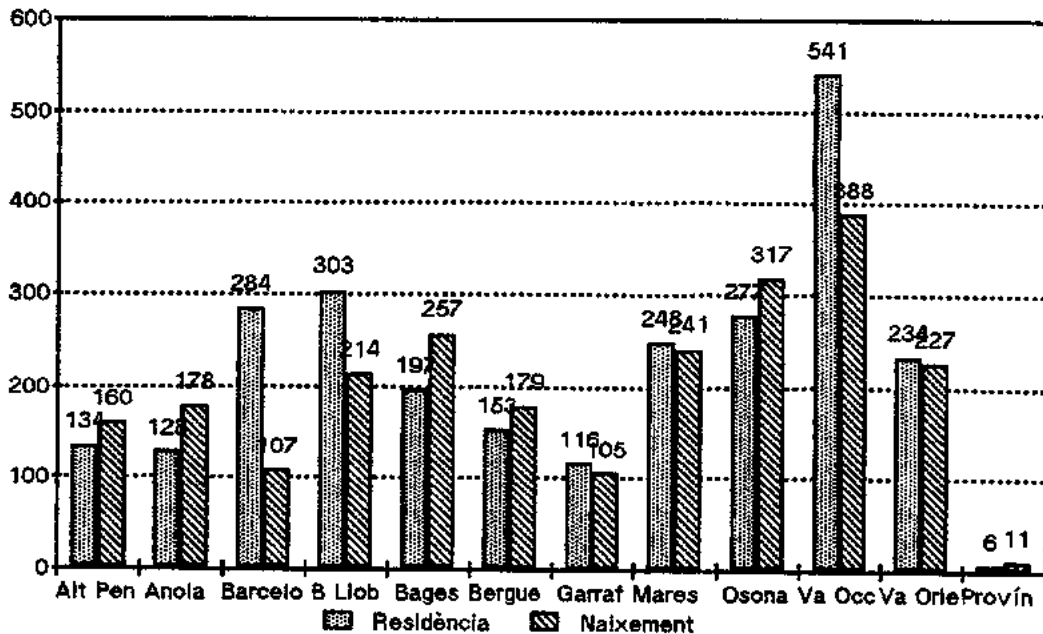
Comarques barcelonines

Les comarques amb més importància demogràfica són, per aquest ordre, el Vallès Occidental, Osona, el Bages, el Maresme, el Vallès Oriental i el Baix Llobregat, per bé que es constata una presència significativa de reclusos nascuts al conjunt de comarques barcelonines. Si comparem, però, les xifres de naixement amb les de residència, les diferències, en alguns casos, són aclaparadores. Deixant de banda la ciutat de Barcelona, on viuen 5.220 reclusos més dels que hi havien nascut, el resultat és el següent :

LLOC RESIDÈNCIA/NAIXEMENT RECLUSOS

Comarques de Barcelona

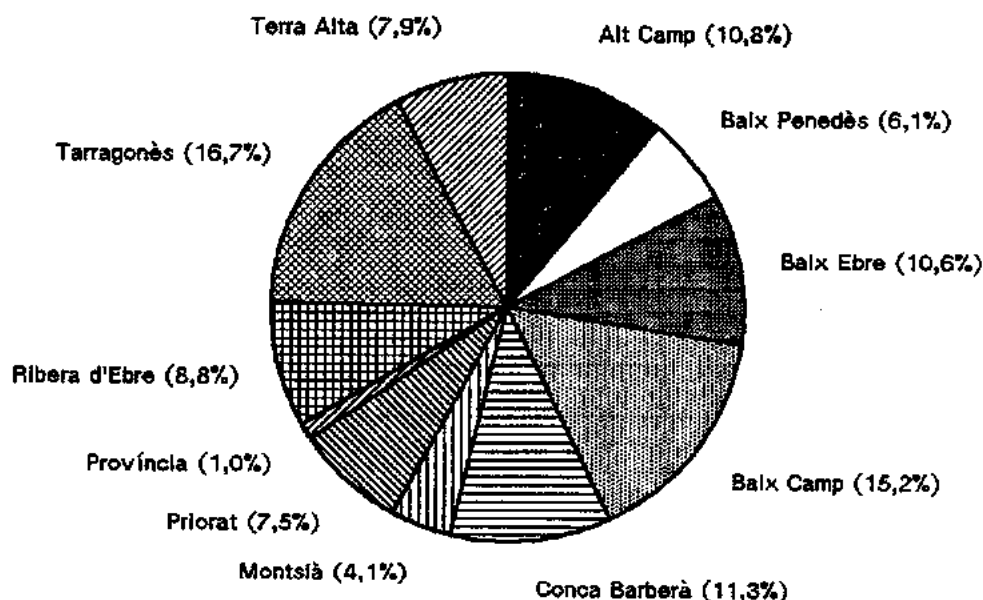
Cóm és fàcilment observable, tres comarques -el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental- presenten un balanç migratori clarament positiu, tres més -el Garraf, el Maresme i el Vallès Oriental- només lleugerament positiu, mentres per la resta -totes elles de l'interior- el balanç és clarament desfavorable.

Respecte a les comarques tarragonines, la xifra de 784 reclusos que hi havien nascut es distribueix de la següent manera :

Alt Camp	85	Montsià	31
Baix Penedès	48	Priorat	59
Baix Ebre.	83	Província	8
Baix Camp.	119	Ribera d'Ebre	69
Conca de Barberà	89	Tarragonès	131
		Terra Alta	62

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

Comarques Tarragonines

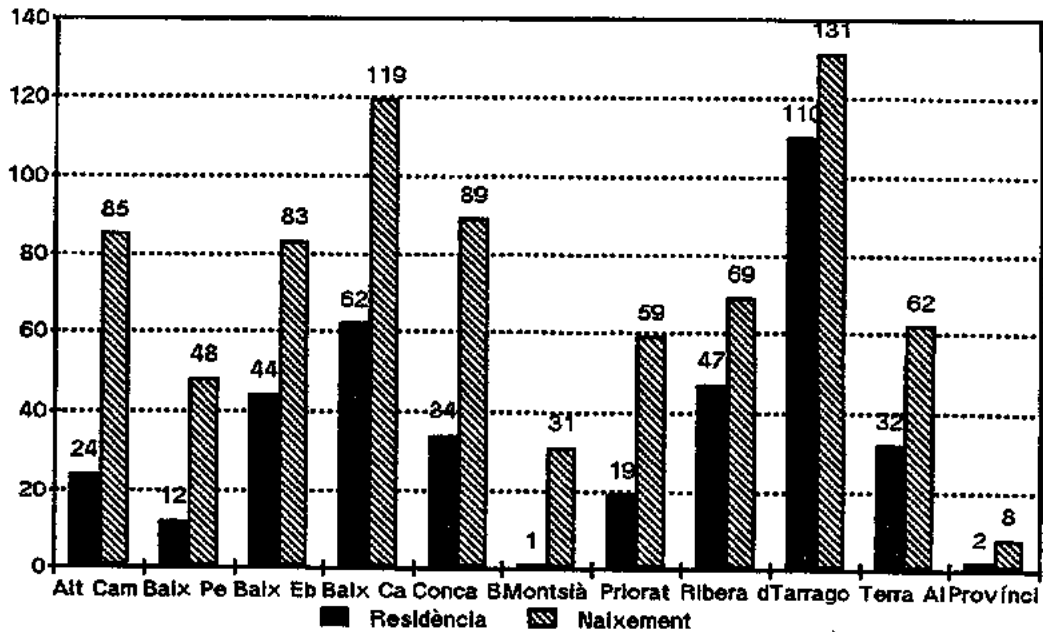

El Tarragonès, amb la capital, Tarragona -on varen néixer 99 dels reclusos-, i el Baix Camp, amb Reus, segueixen essent les dues comarques tarragonines més ben representades, seguides de prop per l'Alt Camp, la Conca de Barberà i el Baix Ebre, per bé que també en aquest cas trobem reclusos nascuts a totes les comarques tarragonines.

De totes maneres, si comparem, les xifres de naixement amb les de residència, en totes les comarques el balanç migratori és nítidament negatiu :

LLOC RESIDÈNCIA/NAIXEMENT RECLUSOS

Comarques Tarragonines

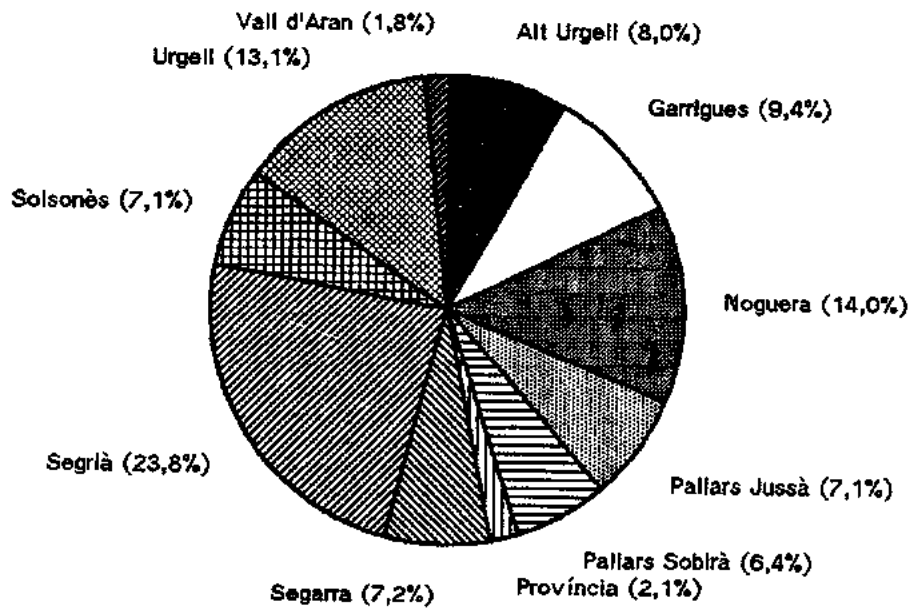

El lloc de naixement dels 777 reclusos que havien nascut a les comarques lleidatanes era el següent :

Alt Urgell	62	Segarra	56
Garrigues	73	Segrià	185
Noguera	109	Solsonès	55
Pallars Jussà	55	Urgell	102
Pallars Sobirà	50	Vall d'Aran	14
Província	16		

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

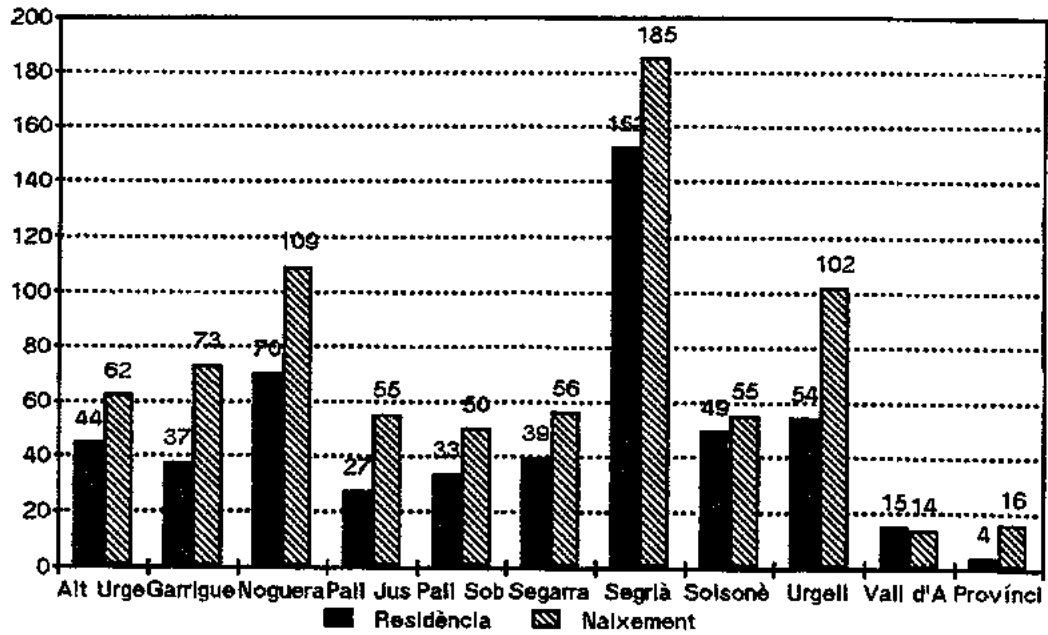
Comarques de Lleida

Com es pot observar fàcilment la comarca on havien nascut més reclusos era el Segrià -a Lleida capital n'hi corresponien 88- que abraçava gairebé el 25% del total, seguida per la Noguera i l'Urgell, i a una certa distància per les Garrigues, l'Alt Urgell, la Segarra, els dos Pallars i el Solsonès. L'escassa representació de la Vall d'Aran pel que fa al nombre de naixements de reclusos manté les mateixes característiques que en el cas del nombre de residents. I també pel que fa a les comarques lleidatanes, si contrastem lloc de residència i lloc de naixement el balanç migratori és clarament negatiu, excepte pel que fa a la Vall d'Aran, que demostra restar al marge de la tendència general :

LLOC RESIDÈNCIA/NAIXEMENT RECLUSOS

Comarques de Lleida

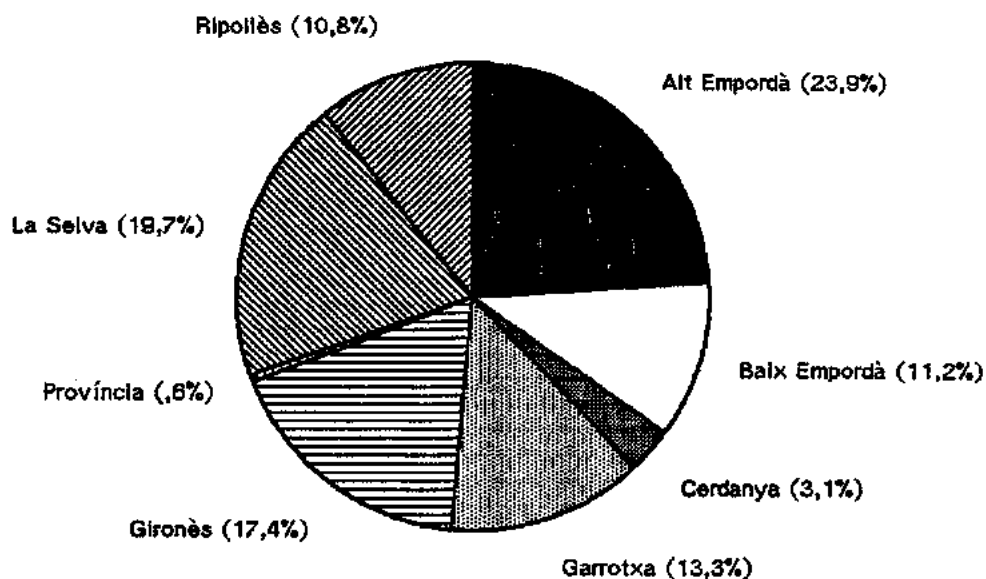

Les dades de naixement referides als 841 reclusos de les comarques gironines es distribueixen així :

Alt Empordà	201	Gironès	146
Baix Empordà	94	Província	5
Cerdanya	26	Ripollès	91
Garrotxa	112	la Selva	166

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

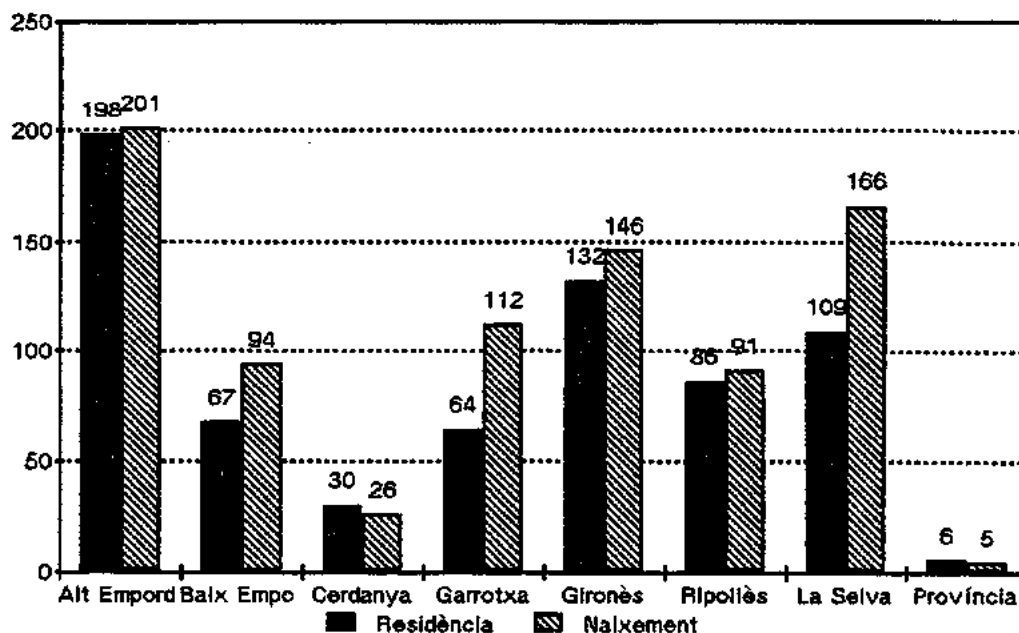
Comarques de Girona

Tampoc pel que fa als reclusos nascuts a les comarques gironines la comarca de la capital no és la que ocupa el primer lloc. El Gironès, amb el seu 17,4% -a Girona havien nascut 81 reclusos- es veu superada per l'Alt Empordà, que amb gairebé el 25% ocupa el primer lloc, i per la Selva. La significativa presència de reclusos nascuts a la Garrotxa, el Baix Empordà i el Ripollès, segueix contrastant amb l'escassa presència de la comarca de la Cerdanya, la menys representada. La comparació entre lloc de residència i lloc de naixement també en el cas de les comarques gironines presenta un saldo negatiu, encara que en algunes comarques, com l'Alt Empordà i el Ripollès, existeixi un cert equilibri :

LLOC RESIDÈNCIA/NAIXEMENT RECLUSOS

Comarques gironines

A partir de les dades referides al conjunt de Catalunya queda, doncs, clara la presència a la Model de representants de la totalitat de les comarques catalanes, i, en comparar comarques de residència amb comarques de naixement, únicament les de Barcelona i l'àrea barcelonina més immediata presentaven saldos migratoris positius.

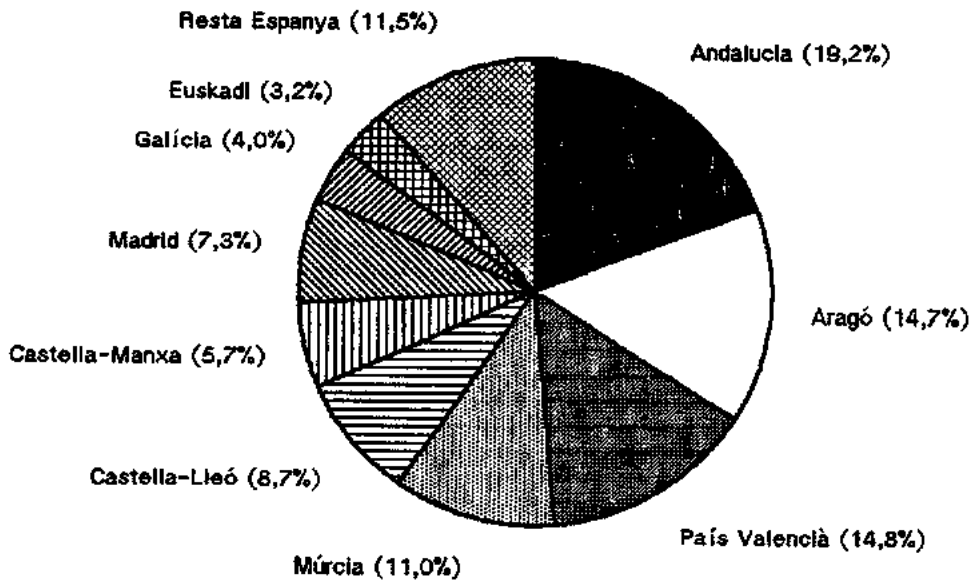
Queda encara per tractar els nascuts i residents fora de Catalunya, i particularment a la resta d'Espanya, que en els dos supòsits representen el 36,6% i el 3,6% respectivament. No cal dir que la primera dada, que remet a la immigració procedent de la resta de l'estat, és la més significativa. Els 4.810 reclusos nascuts fora de Catalunya es distribueixen de la següent manera :

Andalusia	922	Castella-la Manxa	272
Aragó	708	Madrid	350
País Valencià	714	Galícia	190
Múrcia	528	Euskadi	156
Castella-Lleó	417	Resta Espanya	553

La proporció corresponent en cada cas és la següent :

LLOC NAIXEMENT RECLUSOS

Espanya

Andalusia, País Valencià i Aragó s'enduen, com es pot constatar, gairebé el 50% del conjunt de la població no-catalana que va ser reclosa a la Model. En el cas d'Andalusia destaca, per damunt de les altres províncies, Almeria, que forneix el 36,2% dels reclusos andalusos de la Model, seguida ja a distància de Màlaga (13,12%), Càdis (11,73%) i Granada (11,06%), mentre Huelva, amb un 3,90%

és la província andalusa d'on procedeixen menys reclusos. En el cas del País Valencià la majoria de reclosos han nascut a València (45,37%), seguida de Castelló (28,85%) i d'Alacant (25,77%). Pel que fa a l'Aragó, la majoria de reclusos procedeixen de la província de Saragossa (un 40,45%), seguida d'Osca (34,37%) i de Terol (25,17%).

Cóm es pot comprovar, doncs, les dades disponibles sobre el lloc de naixement dels reclusos modifiquen lleugerament, però no sensiblement, els índexs de la immigració espanyola a Catalunya durant els anys 30 que situen en primer lloc la immigració procedent del País Valencià seguida per l'aragonesa. Cal tenir present, d'altra banda, que una part dels reclusos nascuts a ambdues regions residien també al seu lloc d'origen. De fet, però, no són molt nombrosos, ja que en el cas de l'Aragó sumen 85 reclusos (un 12% dels que hi varen néixer), i pel País Valencià sumen 83 (un 11,62% dels nascuts). En el que respecte a Andalusia, únicament 59 reclusos (un 6,3% dels nascuts) figuren residint al seu lloc d'origen.

La immigració murciana, que havia arribat a Catalunya sobretot als anys 20, és representada per aquest 11% de reclusos nascuts a alguna de les poblacions murcianes, que, ultra la capital -on havien nascut únicament 59 reclusos- figuren amb més freqüència, com Cartagena -hi havien nascut 104 reclusos-, Lorca -57 reclusos-, Mazarrón -54 reclusos-, La Unión -46 reclusos- o Aguilas -21 reclusos-.

Els reclusos nascuts a les dues Castelles, inclosa Madrid capital i província, superen el 20% del total, i presenten unes característiques ben peculiars. Pel que fa a

Castella-Lleó, de les nou províncies contemplades, sobresurt Burgos amb la seva aportació de 119 reclusos (el 28,53%), xifra seguida molt de lluny pels 63 reclusos nascuts a Valladolid, 49 a Zamora, 45 a Salamanca, 37 a Soria, 36 a Lleó, 29 a Palencia, 24 a Avila i els escassos 15 reclusos que havien nascut a Segovia. Castella-la Manxa, en canvi, presenta una distribució més equitativa : 72 reclusos nascut a Cuenca, 61 a Albacete, 52 a Ciudad Real, 45 a Guadalajara i 42 a Toledo. El cas de Madrid presenta una especificitat clara, ja que dels 350 reclusos, 308, o sigui el 88%, havien nascut a la capital. També és a Madrid on la xifra dels reclusos que figuraven com a residents a la capital és significativa, ja que puja fins els 113 reclusos, o sigui, un 36,68% dels reclusos que hi havien nascut. De la resta de ciutats castellanes, residència de reclusos de la Model, només val la pena destacar Albacete -on residien 11 reclusos- i Cuenca -on en residien 31-.

Galícia i Euskadi segueixen com a nacionalitats de naixement de sengles col·lectius de reclusos. En el cas de Galícia la distribució per províncies era la següent : la Corunya 70 reclusos, Lugo 46, Pontevedra 44 i Orense 29. Mentres d'Euskadi les províncies de naixement per ordre d'importància eren : Viscaia amb 83 reclusos, 56 dels quals havien nascut a Bilbao, Guipuzcoa amb 57, 26 dels quals nascuts a San Sebastián, i Alaba amb 16, 9 dels quals nascuts a Vitoria.

Finalment, l'11% de reclusos nascuts a la "resta d'Espanya", es distribueix de la següent manera : 129 havien nascut a les Illes Balears, com a mínim 89 a Mallorca; 110 eren asturians de naixement; 97 havien nascut a Extremadura : 59 a Badajoz i 38 a Càceres; 85 eren

navarresos, dels quals només 16 havien nascut a Pamplona; 68 eren nascuts a Santander, 31 dels quals a la capital; 43 a Logroño, 15 a la capital; i 20 a les Canàries. Un reclús figura nascut a Fernando Poo.

D'aquesta manera, doncs, hom pot constatar la presència a la presó Model barcelonina de reclusos nascuts a la totalitat del territori de l'estat espanyol, incloses Ceuta i Melilla, ciutats del Nord d'Àfrica que hem contemplat incloses respectivament a les províncies de Càdis i Màlaga. Eren, també ha quedat clar, reclusos que fonamentalment residien a Barcelona i també, amb menor importància, a les comarques properes que posseïen un saldo migratori positiu.

Finalment, quedaria per veure com es distribueixen aquests 945 reclusos que figuren nascuts a l'estranger i representen el 7,2% del total de reclusos. Respecte a aquest punt cal tenir present que si bé la majoria residien a Barcelona, en els expedients personals hi consten 192 reclusos residents a l'estranger, que representen un 20,31% del conjunt dels nascuts fora de l'estat espanyol, i que podrien conformar un sector dels estrangers que havien vingut a combatre a la guerra. Agrupats per nacionalitats, de més a menys importància numèrica, i fent-hi constar el percentatge respecte al conjunt global, el resultat no és sorprenent :

França	219	reclusos	(23,17%)
Alemanya	113	"	(11,95%)
Italia	92	"	(9,73%)
Cuba	51	"	(5,39%)
Bèlgica.	46	"	(4,86%)
Argentina	43	"	(4,55%)
Àfrica francesa. (inclou Argèlia i Marroc francès)	38	"	(4,02%)
Portugal	34	"	(3,59%)
Suïssa	29	"	(3,06%)
Polònia	28	"	(2,96%)

D'aquesta seqüència, cal assenyalar no només la importància del contingent de reclusos nascuts a França, que ocupa un primer lloc molt destacat. Val a dir també que els 51 que apareixen com a nascut a Cuba de fet són de nacionalitat espanyola, ja que havien nascut a la illa del Caribe quan aquesta era colònia espanyola.

La resta de reclusos, nascuts a l'estranger, i agrupats per continents, dona el resultat següent :

<i>Europa</i>		<i>Amèrica</i>	
Albania	2	Brasil	8
Andorra	8	Canadà	1
Anglaterra	16	Colòmbia	3
Austria	11	Costa Rica	2
Bulgaria	8	Ecuador	2
Dinamarca	5	El Salvador	1
Estonia	2	Guatemala	2
Finlàndia	1	Haití	1
Grècia	8	Mèxic	11
Holanda	11	Panamà	2
Hongria	8	Paraguay	2
Irlanda	2	Perú	3
Iugoslavia	10	Puerto Rico	11
Letònia	3	Santo Domingo	1
Lituània	1	Uruguay	2
Luxemburg	1	U.S.A.	9
Malta	4	Venezuela	1
Noruega	4	Xile	7
Rumania	10		
Rússia	12	<i>Àfrica</i>	
Suècia	3	Abisinia	1
Txecoslovàquia	15	Àfrica espanyola	7
Ucraïna	3	Egipte	2

Àsia i Oceania

Austràlia	2
Filipinas	8
Turquia	13
Xina	1

Com és evident, doncs, molts pocs eren els estats europeus i americans que no tinguessin els seus representants entre la població reclusa de la Model, mentre la presència africana es limitava pràcticament a les colònies europees del Nord d'Àfrica i l'asiàtica, tret del cas més proper de Turquia, era pràcticament inexistent. No cal dir que la presència de Filipinas, com la de Puerto Rico i abans la de Cuba, s'explica pel fet de que havia estat colònia espanyola fins el 1898.

NOTES

¹ Vegeu Josep TERMES : *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Ed. Empúries. Barcelona, 1984. Pàgs. 127-193.

² *Ibid. Ibid.*

2. Joves, adults i vells. Edat i estat dels reclusos

Una altra dada que pot servir per definir la fesomia de la població reclusa ens remet a l'edat i a l'estat civil dels reclusos. El tema de l'edat és especialment important a les presons, sobretot en el que es refereix als més joves i als més grans. En el primer cas perquè la jurisprudència i el codi penal establí ja una diferenciació clara entre el delinqüent adult i el menor d'edat i per bé que aquest darrer no estava eximit de responsabilitat civil ni del compliment de la condemna en cas de que fos penat, rebia un tractament processal i penal diferenciat. L'existència de Tribunals Tutelars de Menors, des dels inicis dels anys 20, i els assaigos rehabilitadors de joves delinqüents a través del treball a granjes agrícoles, manifesten la sensibilitat existent a l'entorn de la delinqüència juvenil, per bé que els criteris imperants eren en bona mesura paternalistes¹.

Respecte al tractament penitenciari que havien de rebre les persones més grans de 60 anys considerades delinqüents el tema era fonamentalment humanitari, ja que si bé no estaven previstes excepcions penitenciàries de cap mena, sovint es considerava que l'edat i la propensió a les malalties vinculades a ella feien difícilment soportables les condicions de vida a la presó de persones velles. Per altra banda, l'edat dels reclusos durant aquest període revestia una certa importància sobretot quan a partir de 1938 es planteja la tramesa de reclusos en edat militar cap als fronts de guerra.

En qualsevol cas, però, i al marge d'altres consideracions, l'edat dels reclusos ens apropa a una mitja-piràmide d'edat -tenint en compte que només

treballem la població masculina- que no deixa de reflectir la situació de la societat catalana en un àmbit molt específic en el que per bé que el grup majoritari correspon al que podríem anomenar "d'edat adulta" -de 18 a 45 anys-, no resta cap sector d'edat que no estigui representat a la Model.

Tenint en compte que disposem de la informació referida a 13.113 reclusos, la distribució per grups d'edat és la següent :

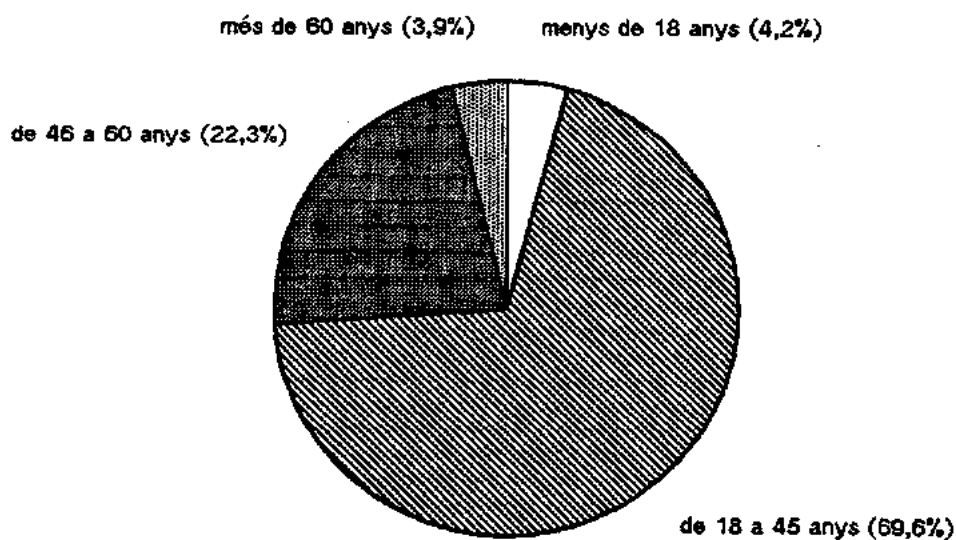
<i>Edat</i>	<i>Nº reclusos</i>
-18 anys	546
18-25 anys	2.250
26-30 anys	1.781
31-35 anys	1.927
36-40 anys	1.666
41-45 anys	1.509
46-50 anys	1.326
51-55 anys	969
56-60 anys	631
61-65 anys	315
66-70 anys	147
71-75 anys	33
+75 anys	13

Si distribuïm les edats, reduint-les a quatre grups, caracteritzats respectivament com a "menors" (-18 anys), "adults" (de 18 a 45 anys), "grans" (de 46 a 60 anys) i

"vells" (més grans de 60 anys), el resultat, amb la proporció corresponent, és el següent:

<u>Edat</u>	<u>Nº reclusos</u>
-18 anys	546
18-45 anys	9.133
46-60 anys	2.926
+60 anys	508

EDAT RECLUSOS

El grup d'edat més nombrós era, doncs, el que corresponia a l'edat "adult", que abraçava practicament les tres quartes parts dels reclusos. I dins d'aquest grup,

els més joves, de 18 a 35 anys, eren els més nombrosos, ja que sumaven 5.958 reclusos, un 65,23 % del grup i un 45,43 % del total de la població reclusa contemplada. De fet, podem considerar aquesta proporció aplicable, a grans trets, a qualsevol període de la guerra.

En una data tan tardana com era el 16 de gener de 1939, el Director General de Serveis Correccionals i de Readaptació de la Generalitat enviava un ofici als directors de presons de Catalunya amb el requeriment de que comunicuessin "amb tota urgència" el nombre de reclusos varons compresos entre els 18 i els 45 anys. Pressumiblement la notícia interessava a efectes de mobilització militar. La resposta del director de la Model, datada el mateix dia, informava de que el nombre de reclusos compresos entre aquestes edats, sense comptar els que es trobaven al departament de polítics condemnats a mort, era d'"uns 1.300". Si tenim en compte que en data 1 de gener de 1939 el nombre de reclusos existents a la Model era de 1.862, per bé que en dies posteriors aquesta xifra puja lleugerament, la proporció corresponent se situa també a l'entorn del 70%.

El novembre de 1938, a instàncies del conseller de Justícia de la Generalitat, el Director General havia plantejat la mateixa qüestió, referida en aquest cas als reclusos més grans de 60 anys, instant al mateix temps que s'especificués el nom dels reclusos i l'autoritat de qui depenien. En data de dia 8 de novembre la resposta del director de la Model incloïa 62 noms, inclosos també els reclusos que tenien 60 anys, xifra que també representa un 3% aproximat del total de reclusos que en aquella data residien a la Model.

Quantitativament, però, el grup de reclusos menors de 18 anys, és especialment significatiu, més si tenim en compte la distribució dels 546 reclusos que es trobaven en aquest grup, en edats compreses entre els 12 i els 17 anys :

<u>Edat</u>	<u>Nº reclusos</u>
12anys	2
13anys	1
14anys	5
15anys	54
16anys	181
17anys	303

A partir dels 15 anys d'edat, doncs, ja no era excepcional esdevenir reclus de la Model, i l'existència creixent de reclusos menors d'edat, en un moment en què la concessió de la plena capacitat jurídica, política i civil als 18 anys d'edat era conseqüència directa de la guerra civil i del procés revolucionari que s'estava vivint a Catalunya -ja que havia estat decretada el novembre de 1936²- varen motivar que aviat es plantegés la necessitat de traslladar els joves a centres de reclusió específics. De fet existien ja alguns centres, com la Casa de Joventut Pompeu Gener o l'Institut d'Educació Social Miquel Servet, que actuaven com a reformatoris, on foren destinats joves condemnats per delictes polítics a l'inici de la guerra. És el cas, per exemple, de 9 joves, d'edat compreses entre els 16 i 18 anys, penats per rebel·lió militar pel Tribunal

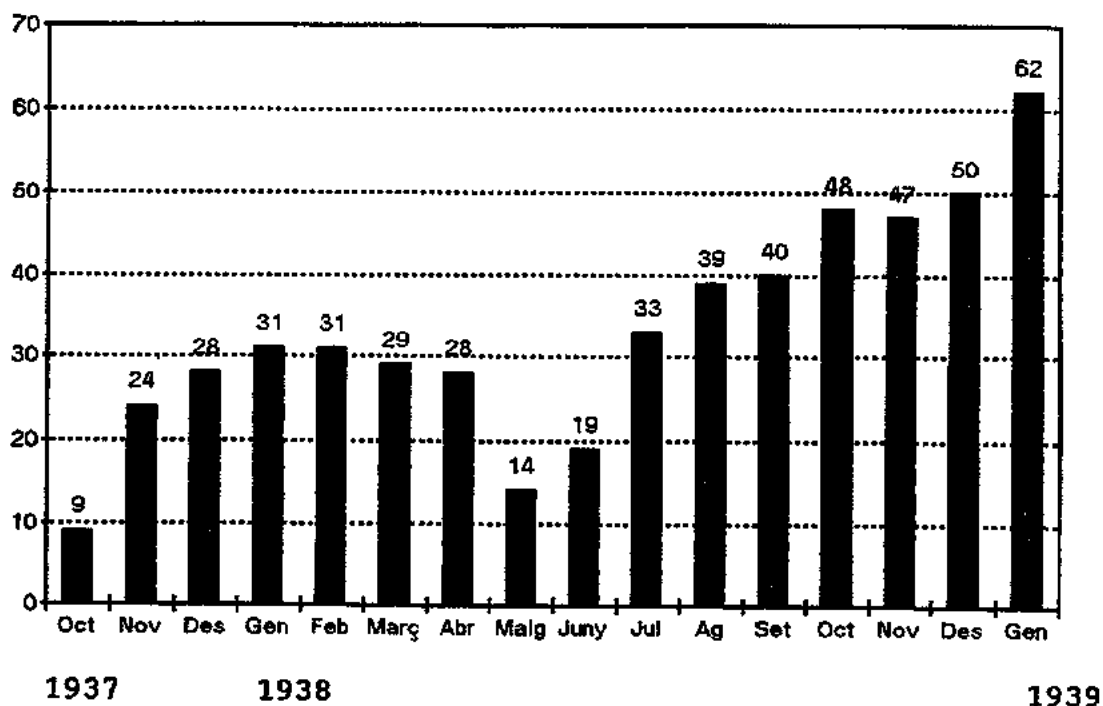
Popular de Lleida, i que foren sentenciats a reclusió a la Casa de Joventut Pompeu Gener de Barcelona. Ingressats a la Model barcelonina el 18 de desembre de 1936, el dia 30 del mateix mes foren traslladats al seu destí de reclusió.

La situació es va modificar arran de la creació d'un Establiment de Readaptació de menors, establert per Ordre del 3 de juny de 1937, durant el període en què Joan Comorera era Conseller de Justícia i Dret de la Generalitat, destinat a reclusos majors de setze anys i menors de divuit, i instal·lat a les finques anomenades de les "Bones Hores" i de "Can Catà", del terme municipal de Cerdanyola del Vallès³. Una disposició posterior, del 28 de setembre de 1937, preveia la possibilitat de destinar al nou centre de reclusió de Cerdanyola reclusos penats que, per les seves condicions personals i coneixaments tècnics oferissin garanties de què tant l'ensenyament als penats menors com el rendiment material fossin de profit positiu⁴.

D'aquesta manera, a partir del mes de juny de 1937 existia sobre el paper un nou centre de reclusió que es va començar a posar en funcionament el dia 14 d'octubre de 1937, quan en els fulls d'estadística sobre les *Estances dels reclosos en els Establiments penitenciaris de Catalunya* apareixien, per primera vegada, 9 reclusos com a estadants de l'Establiment de Readaptació de Menors de Cerdanyola. De totes maneres, i si ens atenem, a les estadístiques esmentades, els reclusos que varen ocupar el nou establiment mai no varen ésser massa nombrosos. A partir del mes d'octubre de 1937, i prenent la data del dia 1 de cada mes, l'evolució de l'ocupació del centre de Cerdanyola fou la següent :

OCUPACIÓ Cerdanyola

Octubre 1937-Gener 1939

Com es pot comprovar, durant els primers mesos, fins a maig de 1938, les dates d'ocupació pugen lentament fins al 35 reclusos amb què acaba el mes d'abril de 1938. La davallada soferta el dia 1 de maig de 1938 es va recuperant en el decurs de l'estiu de 1938, i a partir de setembre de 1938 inicia un progressiu increment fins arribar als 65 reclusos que figuren el dia 18 de gener de 1939, la darrera data que consta als fulls d'estadística.

Per altra banda, l'existència d'aquest Establiment penitenciari destinat als menors d'edat no va evitar que la Model seguís albergant a reclusos menors, quina estada sovint cal explicar en funció de la problemàtica de la guerra. És extraordinàriament simptomàtic el cas d'un jove de 16 anys, Josep T. LL., ebanista de professió, que havia

ingressat a la Model el dia 14 de juliol de 1937 processat per l'Auditor de Guerra de l'Exèrcit de l'Est i acusat de deserció. El dia 23 d'agost del mateix any l'Auditor de guerra decretava la llibertat, però va romandre a la presó. El dia 10 de setembre de 1937 l'interessat adreçava al jutge militar una carta on exposava amb aquests termes el seu cas : *"tengo 16 años de edad y fui voluntario al frente, habiéndome concedido permiso de ocho días para pasarlos en Barcelona con mi familia. Según permiso que obra en mi poder.*

"Mi padre no permitió volver al frente, y al efecto remitió al Comisario de Guerra de la División a que pertenecía una instancia remitiéndola por correo certificado habiendo sido entregado el pliego en 18 de julio de este año actual a Manuel Trueba, Comisario de Guerra según nota de reclamaciones.

"Lo acredito con el resguardo que obra en mi poder. Para legalizar mi situación me dirijo a V.E. suplicándole que previa indagación de lo expuesto, se sirva de justicia decretar mi libertad para que pueda reintegrarme a mi padre que me reclama".

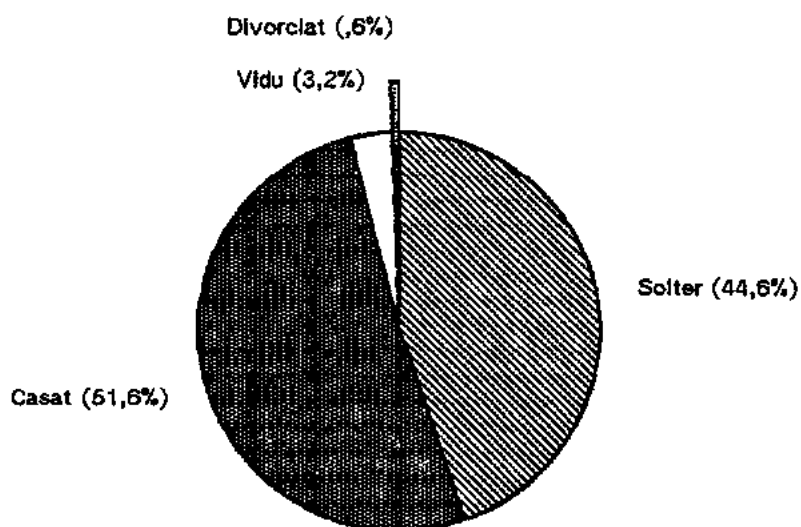
Pocs dies després, el 8 d'octubre de 1937, un ofici procedent de la Divisió 27, la Divisió del PSUC al front d'Aragó, sol·licitava *"que el interesado acompañe copia del acta de su nacimiento ya que figura como desertor y no existen datos de que haya tenido entrada en este Cuartel General de la instancia que menciona y lo remita para [que] obren sus efectos informando al propio tiempo a disposición de quien se encuentra el detenido en cuestión"*. Finalment, en data 13 de novembre de 1937, el reclús era

traslladat a Fraga, on tenia la seva residència l'Estat Major de la Divisió 27. Ignorem si, a partir d'aquest moment, va seguir al front o fou retornat, com sollicitava, a la seva família. Fos quina fos la seva ulterior destinació, l'exemple d'aquest jove de 16 anys poseeix tot el càracter d'un símbol en temps de guerra.

A una població penitenciària eminentment jove corresponia, com és lògic suposar, un estat civil conseqüent amb l'edat. Així, l'estat civil que apareixia amb més freqüència als expedients personals era el de "solter" i "casat", mentres el de "vidu" ocupava un tercer lloc molt distanciat. Altres formes de vida com eren ara "divorciat" o "ajuntat", que també apareixen, ho fan de manera molt marginal, la qual cosa indica o bé l'escassa utilització de la republicana llei de divorci, o bé el prejudici social que encara podia existir a l'hora d'oficialitzar una determinada relació de parella. És significatiu que només en dos casos l'estat civil que apareixi sigui el d'"ajuntat". Disposem de l'estat civil corresponent a 13.122 reclusos, distribuïts, amb la proporció corresponent, de la següent manera :

<i>Estat civil</i>	<i>Nº reclusos</i>
Solter	5.857
Casat	6.765
Vidu	419
Divorciat	79
Ajuntat	2

ESTAT CIVIL DELS RECLUSOS

Cóm es pot observar, el nombre de reclusos que apareixen com a divorciats no arriba ni a l'ú % del total, mentres els 2 ajuntats no queden ni reflectits a la gràfica. Els casats són el grup majoritari, seguits de molt aprop pels solters, mentres el nombre de vidus se situa en tercer lloc en una proporció molt reduïda.

NOTES

¹ La personalitat que abans de la guerra civil va destacar més en els temes de la delinqüència i la rehabilitació juvenils fou Ramon Albó i Martí (1872-1955). A més d'ésser autor d'una extensa obra escrita, Albó va ser el primer president del Tribunal Tutelar de Menors de Barcelona i el 1928 va fundar l'Obra Tutelar Agrària, destinada a la rehabilitació de joves delinqüents.

² "D.O.G.C.", 15 de novembre de 1936.

³ "D.O.G.C.", 12 de juny de 1937.

⁴ "D.O.G.C.", 2 d'octubre de 1937.

3. Les professions dels reclusos : una anàlisi social

Una de les dimensions que serveixen per a caracteritzar més un grup social és la que es refereix a l'ocupació socio-professional de les persones que l'integren. L'anàlisi de les professions ens apropa no només a la configuració socio-econòmica del col·lectiu objecte d'anàlisi -les disponibilitats econòmiques, les capacitacions respecte al control del procés productiu, la independència, etc.- sinó també al coneixement d'un dels aspectes fonamentals del funcionament d'una societat. D'aquí la importància de l'anàlisi socio-professional quan pretenem apropar-nos al coneixement de les cares de la multitud.

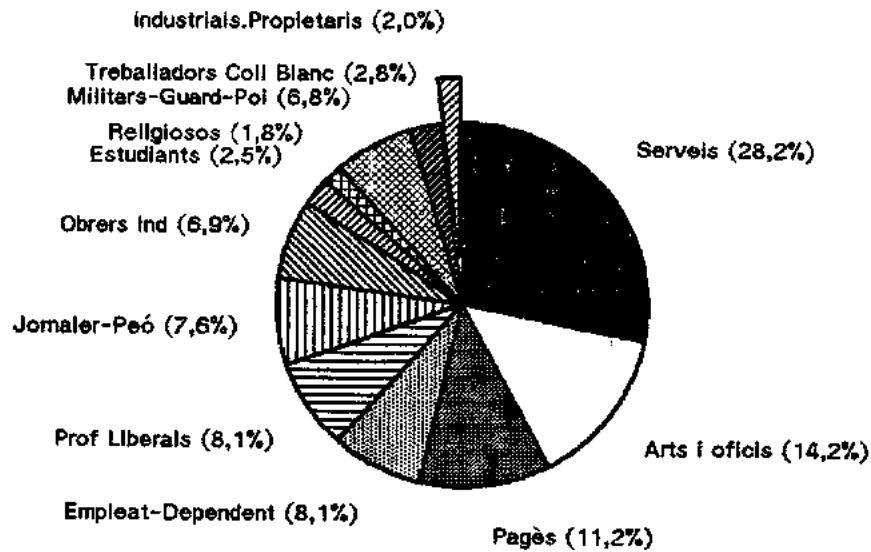
En el cas que ens ocupa la importància és doble : el coneixement de les professions dels reclusos no només ens indica els sectors socials afectats per la repressió i que, per tant, en un moment o altre de la guerra varen formar part de la població penitenciària. També ens apropa al coneixement de la realitat socio-professional de Catalunya als anys trenta. La importància quantitativa de la mostra -més de tretze mil persones- i el fet, ja observat, de què la població penitenciària de la Model procedia de tot Catalunya, penso que ens serveixen per apropar-nos al coneixement de l'estructura social de Catalunya, en un moment en què Barcelona i la seva àrea d'influència, a més d'agrupar la immensa majoria de la població de Catalunya, vertebraven el conjunt de les activitats econòmiques del país i donaven consistència al teixit social català.

La mostra, certament, és àmplia : una de les dades fonamentals que apareix en la immensa majoria dels més de tretze mil expedients personals és refereix a la professió. I la seva fiabilitat se situa, a parer meu, a l'entorn del 97 o 98 %, una lleugera desviació atribuïble més a la manipulació estadística de les dades, per tant a errors de càlcul que hagin pogut sorgir durant el tractament de la base de dades, que a la manca de fiabilitat de la pròpia font utilitzada, encara que, a vegades -en conec algun cas- hom pugui amagar, per interessos, la professió.

La mostra, per altra banda, és complexa i diversificada, i recull més de 900 professions diferents, que convenientment agrupades, en una primera classificació, donen el següent resultat, amb el corresponent percentatge:

<i>Professions</i>	<i>Reclusos</i>
Serveis	3.769
Arts i oficis varis .	1.894
Pagès	1.500
Empleat-Dependent . .	1.081
Professions liberals.	1.079
Jornaler-Peó	1.011
Obrers industrials. .	922
Militars-Guàrdies-Pol	904
Treballadors coll blanc	373
Estudiants	337
Industrials-Propietaris	271
Religiosos.	239

PROFESSIONS RECLUSOS

La primera conclusió que hom pot extreure, en un primer balanç, de l'observació de les xifres i de la gràfica és que ens trobem davant d'un conjunt social característic d'una societat industrial, que poseeix un sector de serveis molt desenvolupat, i en el que la presència de la pagesia té encara un pes molt significatiu, tant socialment com demogràficament. Val la pena, però, aprofundir en l'anàlisi professional per sectors.

En primer lloc, com és evident, se situen les diverses professions integrades en el sector dels serveis, que ocupen gairebé el 30% del total. He dividit les professions d'aquest sector en quatre apartats que, per ordre d'importància, agrupen les professions vinculades al comerç, al transport i comunicacions, als serveis varis i

als espectacles. Les professions directament caracteritzades com a "comerciants" ocupen un lloc molt destacat entre els reclusos de la Model, fins a l'extrem que esdevenen la professió declarada per més de 2.000 reclusos. En més d'un miler de casos als respectius expedients personals hi figura simplement la professió de "comerç", però en altres es fila més prim. Així s'esdevé amb el cas dels "flequers-forners" -una professió que manté l'ambivalència de referir-se tant als fabricants com als venedors de pa- i que exercien 188 reclusos; i d'un seguit de "botiguers" o "venedors" que abasten la mostra més completa possible, des de l'adroguer al verduler, passant pel bacallaner, el carnisser, l'estanquer, el gallinaire, l'herbolari, el llibreter, el peixater o el taberner. Altres professions, vinculades al comerç com són els agents comercials (40 reclusos), els carboners (27), els corredors (46), els drapaires (18), els venedors ambulants (prop d'un centenar), o simplement els viatjants (86), posseeixen una representació significativa entre el conjunt d'activitats considerades com a comercials o mercantils.

L'àmbit dels transports i les comunicacions ocupa també un lloc destacat dins del sector serveis, que abarca un total de 962 reclusos. La professió més repetida -potser més sorprenentment repetida- és la de "xofer-conductor", que en les seves diverses modalitats esdevé una professió declarada per 463 reclusos. En alguns casos la qualificació de "xofer" ve acompanyada per la de "mecànic". Li segueixen en importància les de "mariner" i "ferroviari", respectivament representades per 156 i 96 reclusos. Mentre la de "tramviarie" només és declarada per 13 reclusos. Al costat de professions més tradicionals com la de "carreter", declarada en 45 casos, la del reclus que afirma

ser "traginer" o la dels 11 "recaders", n'apareixen d'altres relacionades amb el mitjà de transport més modern de l'aviació : 7 reclusos diuen ser "pilot d'aviació" o "aviador" i un altre consta dedicat a la aeronàutica. Estibadors portuaris ho afirmen ésser 17 reclusos, mentres el món de les comunicacions és també convenientment representat pels 20 carters, els 7 reclusos vinculats a la ràdio, i 15 als telèfons i telègrafs.

El grup de professions integrades en la subdivisió que he anomenat de "serveis varis" abraça 628 reclusos, i un conjunt heterogeni de professions, les més importants de les quals són la de "cambrer" (135 reclusos), "barber-perruquer" (139) i "cuiner" (113). La mostra és, però, molt més variada, en la mesura en que inclou professions com la de "cirabotes" (19 reclusos), "conserge" (9), "escombriaire" (8), "escorxador" (14), "infermer" (33), "ordenança" (12), "sereno" (12) o "porter" (23), sense oblidar altres serveis, socialment tan representatius, com els de "criat" (2), "funerària" (1) o "sepulturer" (1).

Finalment, he inclòs un apartat referit al món dels espectacles, no tant per la seva importància numèrica -ja que afecta únicament el cas de 113 reclusos-, sinó per la seva significació i projecció social. Al costat dels 27 "músics", els dos directors d'orquestra, el violinista o el pianista de maneta, hi figuren els 28 "artistes", un dels quals es declara cantant, un altre líric, un altre de teatre i 6 de "varietés". El cinema hi és representat per 5 actors cinematogràfics, 3 reclusos que afirmen dedicar-se genèricament al "cinema", 8 operadors, un productor, un reporter, un tècnic i un montador de pel·lícules. Mentres també passen per la Model dos exponents de l'espectacle més

típicament hispànic : les curses de brau estan representades per dos inevitables "toreros". Finalment, voldria esmentar unes professions, poques, però justament per això mateix representatives, integrades dins del món de l'esport : es tracta de les de "billarista" (1), "boxejador" (2), "ciclista" (1), "lluitador" (1) i, la més ben representada, dels 6 "pelotaris", que explícitament figuren com a treballadors al frontó barceloní "Jai Alai", situat al capdevall de la Rambla. L'escassa professionalització que durant els anys 30 tenien esports que en el decurs del segle XX han acabat esdevenint de masses contrasta amb aquesta presència important de jugadors de pilota basca, un esport a l'entorn del qual han girat sempre multitud d'apostes.

El segon grup socio-professional quantitativament més representat a la Model és el que he anomenat "d'arts i oficis varis", que, sens dubte, és el que recull una varietat més gran de professions i oficis, molts dels quals mantenen un caràcter encara artesanal. Així, entre les professions declarades per més reclusos figuren les de "fuster-ebanista", que diuen exercir 278 reclusos, "electricista-lampista" (132 reclusos), "sabater" (91 reclusos) o "sastre" (85 reclusos).

El ram concret de la construcció apareix representat per 280 "paletes", 30 "manobres", 106 "pintors", a més dels 23 "rajolers", els 17 "guixaires", els 7 "picapedrers", els 5 "marbristes" o els dos reclusos que s'identifiquen, respectivament, com a "posasostres" i "posateulades".

Un altre ram molt ben representat quantitativament és el de la edició, que integra a 80 "impressors", 22

"tipògrafs", 16 "enquadradors", 11 "litògrafs", 11 "gravadors", 5 "linotipistes", 4 "caixistes" i 3 "editors", a més dels 11 reclusos que diuen treballar, genèricament, en les "arts gràfiques".

Altres professions que tenen una presència significativa entre els reclusos de la Model són les de "calderer" (24 reclusos), "confiter" (22 reclusos), "ferrer" (42 reclusos), "fogoner" (31 reclusos), "guarnicioner" (19 reclusos), "manyà" (31), "practicant" (38 reclusos), "serrador" (17 reclusos), i "vidrier" (46 reclusos). En aquest apartat, però, el nombre de professions diferents s'apropa a les dues-centes, que, menys representades que les que acabo d'esmentar, van des de les d'"afilador" o "afinador de pianos", fins a la de "torredor de cafè", passant per les de "boter", "cadiraire", "corretger", "embotellador", "espardenyer", "matalasser", "moliner", "paraigüer", "saboner" o "tapisser", per esmentar únicament algunes d'aquelles professions més tradicionalment vinculades a sectors artesanals que encara jugaven un paper important entre les ocupacions urbanes.

Juntament a aquest grup caldria colocar-hi els 922 reclusos que afirmen exercir professions més directament vinculades al món industrial i que representen el 6,9 % del conjunt global, tot i que algunes de les professions del sector anterior són fàcilment integrables a les professions industrials i a l'inrevès. La professió de "mècanic", amb 400 casos, és la més freqüent, seguida de la del grup dels "metal.lúrgics", que ocupa a 112 reclusos als qui caldria afegir 35 "fonadors", 12 "forjadors", 10 "plaxistes", 3 "soldadors", 24 "torners", 3 "vulcanitzadors", 3 "xapistes" i 1 "fresador". La indústria tèxtil hi és representada per

25 "blanquejadors", 1 "cardador de cotó", 13 "filadors", 38 "teixidors" i 36 "tintorers", a més dels 36 reclusos treballadors al "ram de l'aigüa" i els 28 del "tèxtil". En el còmput global, per tant, el ram de la metal·lúrgia apareix representat per 203 reclusos, mentres el tèxtil ho és per 177 reclusos, per bé que determinats reclusos afirmen treballar, genèricament, a l'"art fabril" (25) o es qualifiquin simplement com a "obrers" (23). En el grup d'obrers industrials hi englobem, també, els 75 reclusos que afirmen ésser "miners".

La suma d'aquests dos grups socio-professionals precedents -"d'arts i oficis varis" i "d'obrers industrials"- engloba el 21,1 % del total dels reclusos, que juntament als que es dedicaven al sector "serveis" assoleixen gairebé el 50% de la mostra estudiada.

Encara, però, caldria afegir el grup que he caracteritzat com a "jornaler-peó", que abraça 1.011 reclusos i representa la professió del 7,6% dels reclusos de la Model. En aquest cas, però, sóc conscient que les categories de "jornaler" i "peó" no responen a professions concretes, sinó sobretot a categories socials. En el cas del "jornaler" -definit pel Fabra com "el qui treballa a jornal"- queda clar que es tracta d'una categoria social determinada sobretot per una relació de treball específica; mentres que el "peó" -definit pel Fabra com aquell "qui treballa en una feina que no requereix saber un ofici"- no precisa justament una especialització o professionalització en cap ram concret de la producció. I 715 reclusos es declaren "jornalers" i 218 "peons". En 19 casos es concreta el peonatge, com esdevé en els 3 reclusos que afirmen ser "peons caminers". En aquest grup incloïm

també els 51 reclusos que s'identifiquen com a "mossos", per bé que normalment la professió de "mosso" sense cap adjectivació s'atribuïa a aquelles persones que a les masies feien les feines més humils i feixugues.

El món rural en el seu conjunt, la pagesia, té una presència important entre els reclusos de la presó barcelonina, fins al punt que els 1.500 reclusos que el representen engloben més de l'11 % del total i configuren el tercer grup socio-professional amb presència quantitativa. Dins d'aquest grup la immensa majoria -en concret 1.334 reclusos- es consideren com a "pagesos" -sovint als expedients de la Model hi figuren altres denominacions, com les de "camperol", "llaurador", "hortolà" o "terrassà", que denoten sempre la dedicació a un treball agrícola però mai el tipus de vinculació amb la terra, de tal manera que es fa difícil saber si es tracta de propietaris o arrendataris-. Però hi hem inclòs també tot una altra sèrie de professions eminentment rurals que van des de la d'"avicultor", exercida per 2 reclusos, fins a la del "xampanyer" (3 reclusos), passant per les de "bosquerol" (3), "cabrer" (3), "capador" (1), "esquilador" (3), "lleyataire" (1), "munyidor" (1), "rabassaire" (un sol reclus indica la vinculació específica amb la terra) o "ramader" (6). Altres professions més ben representades són les de "jardiner" (22), "pastor" (13) i "vaquer" (48). També hem inclòs dins d'aquest grup, conscient de les dificultats de concreció que això comporta, els 55 reclusos que figuraven com a "pescadors".

A desgrat de què acabo de parlar de "món rural" per referir-me a la pertinença del conjunt de professions "pageses", val a dir que en molts casos es tracta d'un món

rural molt integrat, i sovint juxtaposat encara, al món industrial, fins al punt que no esdevé excepcional que la ciutat o comarques de residència que figuren en molts expedients de pagesos siguin Barcelona, el Barcelonès o una comarca tan agrícola com era als anys trenta el Baix Llobregat.

Els grups d'"empleat-dependent" i de "professions liberals", amb els seus 1.081 reclusos (el 8,1% del total) i 1.079 reclusos (també el 8,1% del total), respectivament, tenen la mateixa representativitat a la Model. En el primer grup hem inclòs tant aquelles professions que simplement figuraven com a "empleat" (471 reclusos) i que, segons l'accepció que li dóna Fabra es refereix a aquell "qui treballa, a sou, en un servei públic", com a "empleats" de serveis diversos, com són l'"empleat de banca" (46), l'"empleat municipal" (37) o l'"empleat d'hisenda" (1). Els "dependents" -generalment "dependents de comerç", encara que no sempre n'hi hagi constància- hi figuren en nombre de 224. Mentres també hem inclòs dins d'aquest grup els 92 "funcionaris" de les diverses administracions públiques que varen anar a parar a la presó, els 18 "auxiliars de farmàcia", els 3 "agutzils", els 2 "cònsuls", el "diplomàtic", els 5 "directors de presó", els 6 "inspectors", els 3 "interventors", els 17 "secretaris municipals", l'"alcalde d'ajuntament" o els 4 "cessants", a més dels 29 que integren diverses professions de serveis bancaris.

Un conjunt de professions, vinculades, certament, al sector serveis però que s'acostumen a presentar de manera independent, en tant i en quant presenten com a denominador comú el fet que són ocupacions "a sou" en serveis públics i

en el comerç, i quina presència social sempre ha estat molt important a la Catalunya contemporània.

Entre les professions liberals -un sector poc habitual a freqüentar les presons en època de normalitat- el grup més nombrós és el dedicat a la docència, representat pels 140 "mestres", 117 "professors" i 9 "catedràtics". El segueix el grup d'"advocats", en nombre de 134, al que cal afegir els 8 "jutges", els 8 "magistrats", 1 "major del cos jurídic", i 14 "procuradors". El grup pertanyent a la judicatura i a les lleis quedaria completat pels 8 "notaris" i els 2 "registradors de la propietat", hostes en un moment determinat de la presó barcelonina del carrer d'Entença. A continuació hauriem de destacar els 120 reclusos que es qualifiquen com a "metges", els 14 "dentistes-odontòlegs" i l'"oculista", juntament als 48 "farmaceútics" i els 6 "veterinaris".

Un altre grup significatiu, dins de les professions liberals, ve representat per les professions més tècniques : a més dels 89 reclusos que es consideren genèricament com a "tècnics", el sector més nombrós és el que integren els 107 "enginyers" -trobem tot tipus d'enginyeria, des de l'enginyer agrícola, de camins, elèctric, industrial, militar, de mines, químic, de ràdio, etc.-, seguit dels 50 "pèrits". Els "químics" hi són representats en nombre de 31, mentre únicament trobem 16 "arquitectes", 5 "aparelladors", 4 "topògrafs", 1 "geòleg" i 1 "geòmetre". Mentre hi figuren 23 "delineants" i 33 "dibuixants". En el món del que avui anomenariem les ciències econòmiques únicament he localitzat un reclús que exercia com a "Director d'Economia Política". I la meteorologia és

representada per 1 "meteoròleg" i 1 "observador meteorològic".

Dins del grup de les professions liberals he optat, finalment, per incloure-hi les professions vinculades al món de les arts i la literatura, per bé que en el primer sector només podem deixar constància dels 18 reclusos que exercien com a "escultors", ja que els "pintors" que hi poguessin haver han quedat inclosos en el seu lloc corresponent entre el conjunt de pintors que vàrem considerar com a treballadors de la construcció. El món de la literatura, en canvi, estaria representat per 37 "periodistes" i 3 "reporters", 1 "autor dramàtic", 1 "novel·lista", 12 "escriptors" i 1 "literat". Una representació força minsa, si exceptuem el cas concret dels periodistes.

Gairebé el 7% del total de la població reclusa de la Model estaria format pel grup dels "militars", "guàrdies" i "policies", professions totes elles dedicades al servei d'armes, a l'ordre públic, a la vigilància i a la repressió, i quina presència a la presó en el marc de la guerra civil assoleix, lògicament, una gran significació. El sector més nombrós és el dels "guàrdies", amb 431 reclusos, seguit dels "militars", amb 316 reclusos, i dels "policies", amb 157 reclusos.

Cal, però, aprofundir en cada una d'aquestes professions, ja que entre els "guàrdies" incloem tant els 23 "carrabiners", com els 175 membres de la "Guàrdia Nacional Republicana" -l'antiga guàrdia civil-, els 45 "guàrdies d'assalt", els 100 "guàrdies de vigilància" -cossos nous creats durant per la República- o els 50

"guàrdies urbans" i els 3 "mossos d'esquadra", apart de tot un seguit de "guàrdies", amb representació numèrica més reduïda, que van des del "guàrdia de camps de treball" (2), el "guàrdia forestal" (1), el "guàrdia de presons" (2) o el "guàrdia rural" (3).

Entre els 316 "militars", lògicament, la immensa majoria no especifiquen cap qualificació ni en els expedients personals no hi figura la graduació militar. Però en alguns casos molt concrets sí que consta una especialització determinada dins l'àmbit militar. A vegades tan gènérica com la dels 10 reclusos que afirmen ésser "milicians" o la dels 6 que diuen ser "soldats", però en altres es concreta molt més, com és l'exemple de l'"aviador militar" (1), el "director de música militar" (1), el "comissari de guerra" (1), el "militar de l'Escola Popular de Guerra" (3), l'"instructor de guerra" (1), el "mutilat de guerra" (2), o el "subpagador militar" (1).

També pel que fa als 157 "policies" que van a parar a la presó, hi figuren diversitat de denominacions professionals, indicatives de les múltiples formes en què hom podia exercir de policia durant la guerra. Així, i a títol únicament indicatiu, constatem que al costat dels 40 "agents de policia", els 14 "agents de seguretat" i els 44 "agents de vigilància", hi figuren 3 "agents d'investigació", 1 "cap de seguretat", 1 "col.laborador de la policia", 1 "comissari de policia", 1 "funcionari del SIM", 2 membres de les "patrulles de control", 1 "vigilant de camps de treball", o simplement 15 "policies".

Si fins ara he analitzat uns col·lectius socio-professionals quantitativament importants entre els

reclusos de la presó, els darrers quatre col·lectius que resten per estudiar no representen en conjunt el 10% del total de reclusos ni cap d'ells arriba al 3%, però posseeixen en canvi una significació social indubtable.

El primer grup, representat pels 373 reclusos (el 2,8% del total) que afirmen exercir alguna de les professions que genèricament he anomenat de "treballadors de coll blanc", integraria aquell grup d'oficis tradicionalment anomenats "d'oficina", els "pixatinters" que recull Fabra com el nom "dit despectivament d'un dependent d'escriptori". A la Model l'ofici més nombrós és el que s'identifica genèricament com a "escrivent" (148), seguit del "comptable" (117) i de l'"oficinista" (58). Se n'especifiquen, però, també, altres com el d'"administratiu" (3), "mecnògraf" (9), "meritori" (9), "passant" (3), "taquígraf" (2) o "tenedor de llibres" (4).

El grup d'"estudiants" -337 reclusos i el 2,5% del total- és un dels més homogenis que existeix, perquè si bé és veritat que a vegades s'especifica la matèria concreta que s'estudia, comptat i debatut la dada no aporta una singularitat a la caracterització professional.

El penúltim grup socio-professional representat a la Model és el dels "Industrials.Proprietaris", on, a priori, s'integrarien els sectors més representatius de les classes econòmicament dominants de la societat catalana. Entre els 271 reclusos -el 2% del total- que hem inclòs dins d'aquest grup predominen abastament els 152 "indutrials", mentres únicament 22 reclusos es consideren "propietaris" i només 5 "rendistes". També hem inclòs dins d'aquest grup 18 "constructors", 1 "empresari" i 12 "fabricants", i aquelles

professions que impliquen càrrecs de gestió o direcció en el si de les empreses i que van des del "capataç de mines" (1) fins al "gerent", passant pel "contramestre" (21) o el "director" (11).

El darrer grup representat a la Model -un dels més significatius pel que fa a la repressió exercida per la República- el conformen els 239 "religiosos" -l'1,8% del total-, que en un o altre moment de la guerra van a parar a la presó, i que són representats per 189 "sacerdots", 46 "religiosos" -sense que aquesta distinció diferenciï necessàriament el clergat regular del secular-, 2 "capellans militars", 1 "germà llec" i 1 "seminarista".

La primera conclusió que hom podria extreure després d'haver efectuat aquesta anàlisi socio-professional és que poques són les professions existents a Catalunya que queden excloses de representativitat a la presó, fins al punt que una extrapolació de la mostra ens aproximaria a la situació socio-professional de la Catalunya del moment, àdhuc en termes de proporcionalitat.

Certament, com deia al començament, l'anàlisi de la mostra ens situa davant d'una Catalunya industrial, amb un sector de serveis molt desenvolupat, però on encara tenien una importància social determinats sectors artesanals de la producció industrial -molts d'ells, però, ja plenament abocats a la seva extinció- i on la pagesia seguia posseint un pes específic, no limitat a les àrees eminentment rurals.

Més enllà, però, de l'anàlisi social, una segona conclusió, que sembla preceptiva, obliga a destacar

l'enorme pes dels sectors populars de la societat catalana dins de la població reclusa de la Model. La conclusió esdevé pessimista : fins i tot en èpoques de revolució i de transformació social a la presó hi van els mateixos de sempre. O, fonamentalment, els mateixos de sempre. Perquè el caràcter *social* o *civil* de la guerra queda reflectit en la presència de nombrosos sectors que tradicionalment -en èpoques de *normalitat social*- no van a la presó : és el cas sobretot de les professions liberals, els estudiants, els militars, els industrials i propietaris i els religiosos. Segurament si excloïssim aquests sectors, la mostra social que en restaria no es diferenciaria massa de la que pot resultar en èpoques de pau.

Potser, però, pot sorprendre l'escassa presència d'algun d'aquests col·lectius, com els dos darrers, que quantitavament són els menys nombrosos. Però, en aquest punt, cal tenir present tant la repressió soferta durant l'estiu de 1936 -l'enorme mortalitat de religiosos, per exemple-, com les vies d'evasió que molt aviat es varen posar en funcionament com a sistema per a salvar vides. I el fet de què a partir de l'estiu de 1937 ésser "burgès" o "capellà" ja no representava cap delictes.

4. Les "raons de la delinqüència". Els reclusos i l'activitat judicial

Per què més de tretze mil persones varen passar per la presó Model de Barcelona entre juliol de 1936 i gener de 1939?. La pregunta, després de tot el que ja ha estat dit, pot semblar obvia i redundat, però contestar-la esdevé imprescindible si volem conèixer no només la casuística concreta que provoca les detencions i converteix en delinqüents o pressumptes delinqüents a tants milers de persones, sinó també la situació de conflicte que vivia la societat catalana. Una situació de conflicte mediatitzada, certament, per la guerra civil i pels problemes que generava la confrontació armada, però també per la pròpia conflictivitat política que es va mantenir durant tota la guerra a la reraguarda catalana i que va enfrontar les diverses forces polítiques del bloc antifeixista català. Una doble conflictivitat, per tant, que fins i tot va mediatitzar el sistema policial i judicial, fins a l'extrem que es fa difícil conèixer les *raons de la delinqüència*, les *cares del delicte*, obviat la profunda transformació que va sofrir l'aparell judicial català durant la guerra.

L'anàlisi de l'activitat judicial respecte als reclusos de la Model, la tipificació penal i judicial del reclus, passa així, en primera instància, per analitzar la situació precisa per la qual el reclus estava empresonat, i l'autoritat de la qual depenia : si era un reclus governatiu, processat o penat. En segon lloc, caldrà aprofundir en l'estudi del sistema judicial, la seva evolució durant la guerra i la vertebració amb la població reclusa. Finalment, l'estudi de les *raons de la delinqüència* passa, necessàriament, per establir una

tipologia del delictes : conèixer amb exactitud quin era el delictes que se li imputava a un reclus o pel qual estava penat.

L'anàlisi de tots aquests aspectes ens aproparà, certament, al coneixement d'un aspecte clau de la configuració de la població penitenciària que va passar per la presó Model durant el període que estem estudiant.

4.1. Presos governatius, processats i penats

La primera dada penal que interessa conèixer d'un reclus, i que en bona mesura condiona la seva vida penitenciària -si més no pel que fa al temps de reclusió que haurà de patir- es refereix a la situació específica perquè entra a la presó : si es tracta d'un pres que depèn d'una autoritat governativa i per tant encara no ha estat acusat formalment de cap delictes, si entra ja com a processat a disposició d'un jutjat o un tribunal determinat amb una acusació formulada, o si bé el reclus ha estat ja jutjat i sentenciat i entra a la presó per tal de complir la condemna. En el cas que ens ocupa, cal contemplar també dues possibilitats més: la dels "transeunts", aquells reclusos que estan de trànsit per la Model, en direcció a altres destins, i la d'aquells que estan reclosos a la presó pendents d'"expulsió" del territori de l'estat, mesura que afecta sobretot a ciutadans estrangers.

Val a dir que en una situació de *normalitat* -sempre cal relativitzar la *normalitat* quan parlem de presos, de presons i de delictes indicadors de conflictes socials- el tipus de reclus que predomina és el processat, el reclus que ha ingressat a la presó després d'haver passat pel

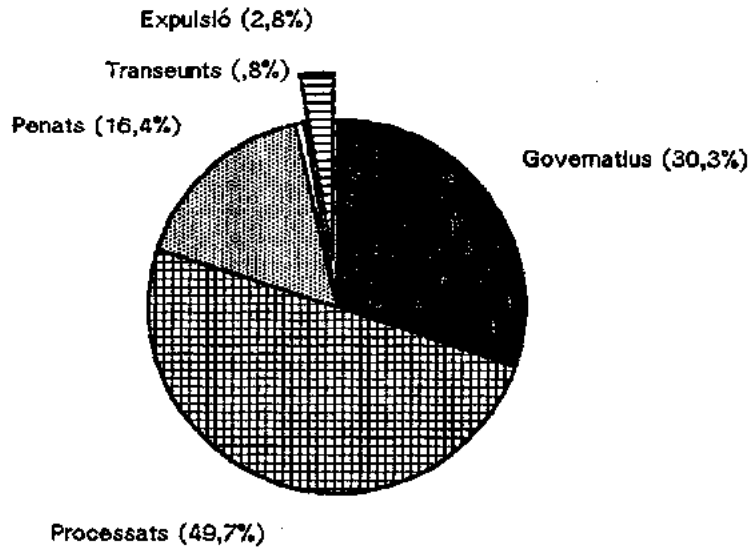
jutjat convenientment acusat d'un delict i, tot esperant judici reb la consideració de "pres preventiu". La seva estada a la presó, que té un caràcter d'interinitat, depèn sempre de la rapidesa del sistema judicial i del resultat final del judici. Els reclusos penats segueixen en importància quantitativa dins d'un centre penitenciari, i són els que tenen un caràcter més permanent, en la mesura en què ja poden saber el temps que els resta per romandre a la presó i organitzar-se la vida en funció d'un futur que poden tenir més o menys clar. Les altres tres categories -reclusos governatius, transeunts i pendants d'expulsió- són més excepcionals i en cap cas tenen la importància de les primeres.

El primer indicador de què el període que estudiem comporta una situació d'excepcionalitat ens el dona el fet que ens trobem davant d'un nombre molt important de presos governatius, que durant molts mesos representen la majoria de reclusos de la Model. Certament, l'estudi del conjunt de situacions que apareixen en els expedients personals des de juliol de 1936 fins a gener de 1939, sumant també les situacions d'aquells reclusos que reingressen dues, tres o quatre vegades, dona el següent resultat, amb la corresponent proporció gràfica :

Presos governatius	: 4.081
Presos processats	: 6.687
Presos penats	: 2.204
Transeunts	: 104
Pendants d'expulsió	: 375

SITUACIÓ RECLUSOS DE LA PRESÓ MODEL

JULIOL 1936-GENER 1939

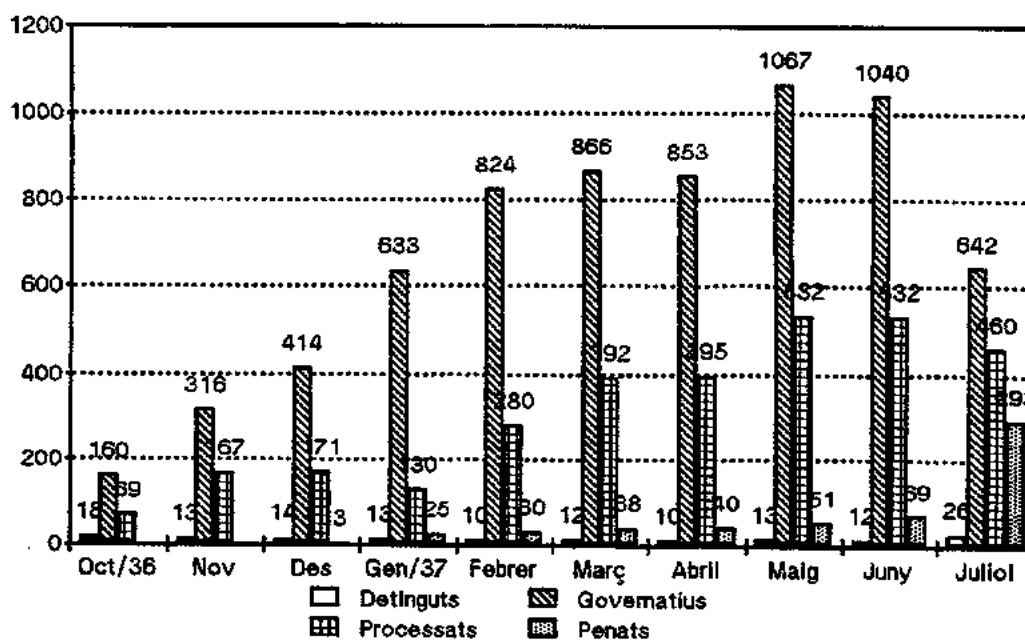
Davant d'aquest resultat cal fer, però, algunes observacions : en primer lloc, que el 30% de presos governatius únicament foren governatius, o sigui, que mai no passaren a cap autoritat judicial, i varen entrar i, en el seu cas, sortir de la presó per ordre d'alguna autoritat governativa. En segon lloc, que els presos processats podien haver entrat a la presó com a presos governatius i més tard passar a disposició d'alguna autoritat governativa, i eventualment, cosa que succeí moltes vegades, podien ser posats en llibertat. De la mateixa manera en molts casos els presos penats podien haver iniciat la seva vida penitenciària a la Model com a presos processats i posteriorment, ser jutjats i penats.

L'escassa presència de transeunts es deu al fet que només hem considerat estrictament com a tals aquells que arribaven a la Model des d'altres centres penitenciaris sense més tipificació, però en el cas que apareixessin com a penats hem fet constar aquesta altra situació. Val a dir que durant els anys que estudiem apareixen com a "transeunts" sobretot els reclusos que foren traslladats des del conjunt de presons catalanes cap a la Model per ésser tramesos a camps de treballs en les expedicions que es varen dur a terme durant l'any 1938. I el nombre d'aquests reclusos -ho varem veure en el seu moment- fou molt més nombrós.

Si en el comput global, doncs, els reclusos processats arribaven gairebé al 50%, mentre els governatius representaven el 30% i poc més del 16% el penats, en analitzar la situació per períodes la proporcionalitat canvia radicalment. Disposem, certament, de les sèries, incompletes però, que des del dia 1 d'octubre de 1936 el director de la Model enviava al Director General de Serveis Correccionals de Catalunya sobre les entrades i sortides diàries de reclusos de la Model, i on es feia constar, en quatre apartats diferents -"detinguts", "governatius", "processats" i "penats"- la situació específica en què es trobava la població reclusa. Existeixen les sèries completes fins al mes de juliol de 1937, i la seva representació gràfica, contemplada en el dia 1 de cada mes, no deixa cap mena de lloc a dubtes :

SITUACIÓ RECLUSOS DE LA PRESÓ MODEL

OCTUBRE 1936-JULIOL 1937

Fins a l'estiu del 1937 la majoria de reclusos es troben detinguts en concepte de "governatius", a disposició, fins a començament de maig de 1937, del Comissari General d'Ordre Públic, que esdevé la màxima autoritat governativa de Catalunya i una de les més polèmiques, arran del paper de control que posseïa sobre les forces dedicades a la repressió. El càrrec que fins a l'octubre de 1936 va recaure en el comandant del Cos de Seguretat i Assalt Enric Gómez i Garcia, va començar a generar problemes quan va anar a raure a mans de civils : Andreu Revertés i Llopart que seria nomenat per substituir Garcia¹, fou destituït per decret de 25 de novembre de 1936 amb la justificació de no estimar-se "convenient" la seva permanència en el càrrec. Revertés, que seria afusellat immediatament per la seva doble implicació en el complot separatista atribuït al president del Parlament de Catalunya, Joan Casanovas, i en

una apropiació indeguda de lingots d'or, fou substituït per Martí Rouret i Callol², membre de l'Esquerra Republicana de Catalunya i que més tard seria nomenat director de la presó de Figueres. Rouret era el director de la presó de la capital de l'Alt Empordà quan es varen produir els esdeveniments del mes d'abril de 1938 que provocaren els greus enfrontaments intergovernamentals. Finalment, per decret de 22 de desembre de 1936 fou nomenat Eusebi Rodríguez Sala (a) "El manco", el militant del PSUC que jugaria un paper de primer ordre en l'inici dels fets de maig de 1937³.

El dia 7 de maig de 1937, durant els enfrontaments armats que es produïren a Barcelona entre les diverses forces antifeixistes, la figura del Comissari General d'Ordre Públic de la Generalitat va desaparèixer quan el Govern de la República va decidir prendre el control de l'ordre públic i va nomenar el tinent coronel del cos d'assalt, Emilio Torres Iglesias, Delegat General d'Ordre Públic i Cap Superior de Policia de Barcelona, la nova autoritat governativa sota qui recaurà la responsabilitat directa de la repressió⁴.

Durant els mesos d'octubre de 1936 a juliol de 1937 el Comissari General d'Ordre Públic i el Delegat General d'Ordre Públic varen ser les autoritats governatives amb més ascendència sobre els reclusos de la presó Model.

Justament a partir dels mesos de juny i juliol de 1937 es produeix un canvi de tendència i una clara voluntat per part de les noves autoritats a modificar la correlació entre presos governatius, processats i penats. És molt significatiu el primer requeriment que en data de 4 de juny

de 1937 el president dels Serveis Correccionals va enviar al Director de la Model perquè li enviés "una relació nominal de tots els condemnats actualment reclosos en aqueix Preventori amb especificació de les dades judicials corresponents", amb motiu d'haver observat "que els comunicats numèrics d'existència diària presenten repetidament un total de 69 penats, xifra que és palesament inferior a la realitat". L'ofici acabava fent notar "que aquesta irregularitat té importància puix per l'organització del servei precisa que no es falsegi, ni per omissió ni per incúria cap mena de dada"⁵.

Els efectes d'aquest requeriment es varen notar desseguida. El comunicat numèric del dia 6 de juny assenyalava l'existència de 812 presos governatius -el dia 1 eren 1.040- i 395 penats -69 en data 1 de juny- inaugurant una tendència cap a l'equilibri entre presos governatius i processats, en un moment en què estaven sortint de la presó molts presos governatius que havien ingressat durant els mesos anteriors.

Dos oficis més, de finals de juliol de 1937, anaven encaminats a acabar amb la importància quantitativa de reclusos governatius. El primer, del Delegat General d'Ordre Públic, datat el dia 24 de juliol de 1937, deia textualment que *"teniendo en cuenta el número de presos gubernativos que hay en la actualidad, el cual va a incrementarse con el de aquellos que habiendo sido absueltos por los Tribunales o habiéndoseles sobreseído el sumario que contra los mismos se incoó se ponen a mi disposición, cúpleme significarle que mi informe respecto de dichos presos es negativo en lo que se refiere a la aceptación de los mismos, a no ser que exista un imperativo*

de higiene social que asegure a aquells. Asimismo, he de manifestar-le que salvo alguna excepció que de modo específic se me proposa, los que sean absueltos por los Tribunales Populares, deben ser inmediatamente puestos en libertad". El comunicat del Director General dels Serveis Correccionals que acompanyava aquest text adreçat al Director de la presó reiterava explícitament que "poseu en llibertat sense cap dilació els reclosos que siguin absolts pels Tribunals o la causa contra els quals hagi estat sobreseguda, a excepció d'aquells que hagin de restar detinguts per disposició expressa del Director [sic] General d'Ordre Públic a Catalunya.

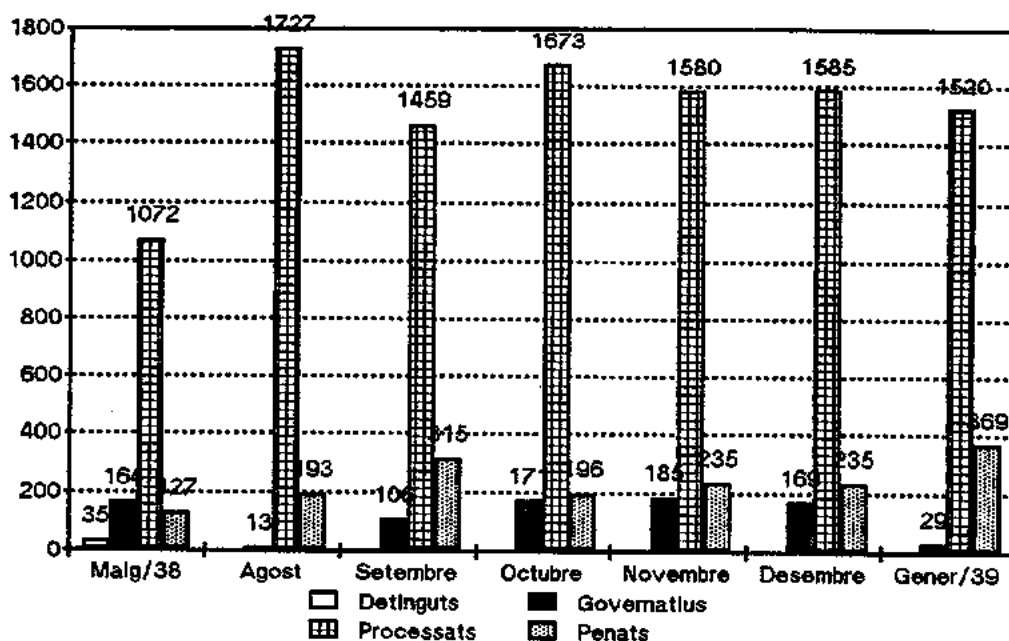
Serviu-vos també, d'ara endavant, seguir les mateixes normes en les ordres de llibertat que pels Tribunals Judicials us siguin comunicades"⁶.

Dos dies més tard, un nou ofici del Director General al Director de la Presó, li feia avinent que "en tots els casos en que qualsevol governatiu ultrapassi el límit de detenció de 30 dies, a comptar de la data del seu ingrès en aqueix Establiment sense que hagi estat posat a disposició de l'Autoritat Judicial corresponent per tal que resolgui respecte a la seva situació, serviu-vos comunicar-ho al Sr. President de l'Audiència d'aquesta ciutat"⁷. Per primera vegada s'esmentava el límit dels trenta dies perquè un reclús deixés d'ésser governatiu. I el cert és que ben aviat es varen notar els efectes : en el comunicat numèric dels reclusos presents a la Model en data 31 de juliol de 1937 hi figuraven 10 "detinguts", 508 "governatius", 563 "processats" i 291 "penats". Per primera vegada des de l'inici de la guerra el nombre de processats superava el dels governatius.

En el decurs de l'any 1938 aquesta tendència, iniciada l'estiu del 1937, s'havia consagrat de tal manera que en alguns moments en prou feines trobem presos governatius residents a la presó de Barcelona. Disposem de dades completes de sis mesos de l'any 1938, referides al dia 1 de cada mes i de les dades del mes de gener de 1939, corresponents al dia 21 de gener :

SITUACIÓ RECLUSOS DE LA PRESÓ MODEL

MAIG 1938-GENER 1939

El descens sofert pels presos governatius és aclaparador, i mentre la immensa majoria de reclusos figuraven com a processats el nombre de penats superava també els governatius. Altrament, val a dir que a partir del mes de novembre de 1937 els reclusos governatius havien passat a disposició del Director General de Seguretat de la República, Carlos de Juan, segons l'expeditiva nota, signada per aquest el 8 de novembre de 1937, que simplement

comunicava que "desde esta fecha, tanto los detenidos que existan en este Preventorio con caracter gubernativo, asi como los que ingresen en los sucesivo con tal caracter, han de serlo unicamente a mi disposición"⁸. En data 28 de gener de 1938 el director de la presó enviava al Director dels Serveis Correccionals una relació nominal de reclusos governatius a disposició del Director General de Seguretat que incloïa 209 noms⁹. El total de reclusos de la Model aquest mateix dia era exactament de 1.747, la qual cosa posa en relleu la disminució soferta pels reclusos governatius ja a començaments d'any i la importància assolida pels reclusos que depenien d'una autoritat judicial plenament establerta.

4.2. Els reclusos i la justícia ordinària, la justícia popular i la justícia especial

L'estudi dels vincles existents entre el sistema judicial i els reclusos de la Model ens obliga a intentar una síntesi aproximativa sobre el funcionament de la justícia durant la guerra civil, que contempli la complexitat del propi sistema, tant mediatitzat pel fet bèl·lic, i els canvis que es produïren en el decurs de la guerra. Certament, la coexistència de tres tipus de justícia radicalment diferents -l'ordinària, la popular i l'especial- i les transformacions sofertes per un aparell judicial sotmès als avatars de la vida política, convertiran el sistema judicial català en un sistema molt complexe en el que sovint allò que havia d'ésser extraordinari -la justícia "especial"- acabava essent el més usual.

Pei que fa a la justícia ordinària, la que afecta als aspectes més immediats de la vida quotidiana, va ser assumida fonamentalment al llarg de tota la guerra pels Jutjats de Primera Instància i Instrucció, que després d'haver-se recuperat del colapso sofert en iniciar-se la guerra, varen dictar ordres de reclusió, autes de processament i també, en el seu cas, de llibertat, a l'entorn, fonamentalment, però no exclusivament, dels anomenats delictes comuns.

Un mínim de 1.587 reclusos de la Model, un 12,06% del total, varen passar a disposició, en un moment o altre, d'un dels 16 Jutjats de Primera Instància que existien a la ciutat de Barcelona. En la mesura, però, en què arribaven a la Model reclusos de tot Catalunya, no és extraordinari trobar la presència jurisdiccional dels conjunt de Jutjats que existien a la totalitat de ciutats catalanes que, al mateix temps eren caps de partits judicials. Així, trobem reclusos a disposició dels Jutjats d'Arenys de Mar, Balaguer, Berga, les Borges Blanques, Cervera, el Vendrell, Falset, Figueres, Gandesa, Girona, Granollers, Igualada, la Bisbal, Lleida, Manresa, Mataró, Puigcerdà, Reus, Sabadell, Sant Feliu de Llobregat, Santa Coloma de Farners, la Seu d'Urgell, Sort, Tarragona, Terrassa, Tortosa, Tremp, Vic, Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú. Lògicament els Jutjats que exercien la jurisdicció sobre més reclusos eren els de les comarques barcelonines. Sense fer-ne una relació exhaustiva assenyalem només els 23 reclusos que eren a disposició del Jutjat de Berga, els 38 del de Granollers, els 34 del d'Igualada, els 136 del de Sant Feliu de Llobregat, els 27 de Sabadell, els 25 de Terrassa, els 56 de Vic o els 50 de Vilafranca del Penedès.

La justícia "popular" s'inicia de fet amb la guerra civil, i com a característiques fonamentals comporta el caràcter d'excepcionalitat que regeix la seva constitució, directament vinculada a l'esclat de la guerra, la incorporació del jurat popular com element representant del poble en armes que defensa la República i el caràcter sumaríssim i d'urgència amb que es crea¹⁰. A Catalunya el primer Jurat popular es va constituir l'agost de 1936 : per Decret de 24 d'agost la Generalitat creava els anomenats "Jurats Populars per a la Repressió del Feixisme", que actuarien al si de les Audiències Provincials i imposarien les penes d'acord al Còdig de Justícia Militar¹¹. De fet amb aquests Tribunals es tractava de substituir els primers consells de guerra que inicialment varen jutjar als militars compromesos en la sublevació del 19 de juliol¹².

A la pràctica la justícia popular pròpiament dita no es va institucionalitzar fins a la constitució dels Tribunals Populars, pel Decret d'Andreu Nin, aleshores conseller de Justícia, de 13 d'octubre de 1936, que en creava quatre a Barcelona i un respectivament a Girona, Lleida i Tarragona i convertia l'antic jurat popular en el nou Tribunal Popular Especial destinat a seguir jutjant militars per causes pendents per la rebel·lió del 19 de juliol¹³.

Des de finals d'octubre de 1936 fins a les darreries d'abril de 1937 l'activitat judicial a Catalunya va venir presidida, en bona mesura, per aquests dos tipus de Tribunals, i la presó Model de Barcelona va esdevenir testimoni de la nova presència judicial dels Tribunals Populars. Disposem de dades referents a més de tres-centes sentències emeses pels quatre Tribunals Populars de Barcelona sobre detinguts que en algun moment foren

reclusos de la presó Model de Barcelona. El resultat és el següent :

<i>Tribunals Populars de Barcelona</i>				
<i>Sentències</i>	<u><i>Nº 1</i></u>	<u><i>Nº2</i></u>	<u><i>Nº 3</i></u>	<u><i>Nº 4</i></u>
Mort	17	7	1	23
30 anys	8	--	10	3
25 anys	1	--	1	--
20 anys	3	3	3	3
15 anys	3	2	--	--
10 anys	5	6	3	2
8 anys	--	1	--	--
6 anys	--	1	--	--
5 anys	4	1	4	1
4 anys	--	3	--	--
3 anys i 180 dies	--	--	--	1
3 anys	--	1	--	--
2 anys	--	1	--	--
1 any	--	4	--	--
6 mesos	--	1	--	1
3 mesos	--	--	--	1
120 dies i 500 ptes.	--	--	1	--
2.000 ptes.	--	1	--	--
Treballs al front	3	--	1	--
Treballs col.lectivitat	--	--	2	1
Presó atenuada	--	3	--	1
Expulsió	--	1	1	--
Multa	--	--	--	1
Llibertat	34	42	35	50

Les sentències més nombroses, com es pot comprovar, són les extremes : les 48 condemnes a mort, moltes de les quals no es varen executar, i les sentències en llibertat, que sumen un total de 161.

Per la Model varen passar també alguns reclusos condemnats pels Tribunals Populars de Girona i de Tarragona, però el contingent més nombrós fou el procedent de Lleida : 112 reclusos sentenciats a les següents condemnes :

<i>Tribunal Popular de Lleida. Sentències</i>	
Mort	5
30 anys	42
20 anys	11
15	3
10 anys	21
8 anys	4
6 anys	1
5 anys	16
3 anys	2
1 any	6
Reformatori.	1

Pel que fa al Tribunal Popular Especial, destinat a jutjar a militars, varen passar per la Model el conjunt de caps, oficials i sots-oficials procedents de Montjuïc que havien estat sentenciats a penes de presó o que havien vist commutada la pena de mort per la de cadena perpètua. Cal recordar que entre els dies 12 i 15 d'abril de 1937 varen

ser traslladats de Montjuïc a la Model més de tres-cents reclusos, la majoria militars i membres de la Guàrdia Nacional Republicana, molts d'ells penats i d'altres processats pel Tribunal Popular Especial.

A partir de finals d'abril de 1937 la justícia popular a Catalunya va quedar modificada en profunditat, quan Joan Comorera, com a conseller de Justícia, instaurava la legislació promulgada pel Govern de la República en matèria de Tribunals Populars, que representava l'extinció dels anteriors Tribunals i la constitució d'uns nous Tribunals Populars Especials, uns Jurats d'Urgència i uns Jurats de Guàrdia¹⁴.

La novetat més important que introduïen per Catalunya els nous Tribunals Populars Especials era que, a més de tenir competència per a tractar dels delictes que podríem anomenar "polítics", tenien també coneixement de tots els delictes comuns i dels d'indole no estrictament militar comesos per paisans. D'aquesta manera, per bé que varen seguir mantenint l'estructura i el caràcter dels "jurats populars", es varen despolititzar considerablement i les penes que varen dictar foren considerablement més lleus que la dels seus predecessors.

La seva actuació concreta es va desenvolupar entre maig de 1937 i gener de 1939, i sabem que un mínim de 855 reclusos de la Model, un 6,50 % del total de reclusos que varen passar per la presó, varen dependre dels dos Tribunals Populars Especials que varen actuar a Barcelona, i que varen dictar un total de 1.021 sentències. La suavitat de les sentències d'aquests tribunals queda posada en relleu en observar que de 485 sentències dictades pel

Tribunal Popular Especial nº 1 de Barcelona, 430, o sigui el 88,7% varen ser de llibertat, i de 370 dictades pel Tribunal Popular Especial nº 2 de Barcelona, foren de llibertat 338, o sigui un 91,3%.

Els Jurats d'Urgència, que havien estat creats pel Govern de la República per Decret de 10 d'octubre de 1936 tenien per objecte conèixer "*los actos de hostilidad y desafección al régimen que no sean constitutivos de los delitos previstos y sancionados en el Código Penal Común y en las leyes penales especiales*". Les penes que podia imposar eren de privació de llibertat i multes. A la pràctica els Jurats d'Urgència varen tenir una actuació també extremadament benevolent i a l'inici de la seva actuació varen servir per excarcelar a nombrosos presos governatius detinguts des de l'inici de la guerra i també varen revisar, sempre en sentit restrictiu, les sentències dels Tribunals Populars de la primera etapa.

Disposem de dades referides als dos Jurats d'Urgència que varen existir a Barcelona i que varen actuar fins a la seva extinció el març de 1938 sobre reclusos de la Model. Sobre un mínim de 805 reclusos, aquests dos Jurats varen emetre un total de 903 sentències. De 393 sentències que va dictar el Jurat d'Urgència nº 1 de Barcelona, 362, o sigui el 92,1%, foren de llibertat. La proporció s'incrementa encara en el cas del Jurat d'Urgència nº 2 de Barcelona, perquè de 412 sentències, 400, un 97,3%, foren també de llibertat. La importància de l'actuació d'aquests tribunals rau sobretot en el fet que la seva màxima activitat judicial es va desenvolupar durant els mesos d'estiu de 1937 -en particular durant el mes de juliol- i va permetre

que nombrosos reclusos fins aleshores no acusats de cap delicté sortissin en llibertat.

Pel que fa als Jurats de Guàrdia, que la República havia creat el 17 d'octubre de 1936, amb la finalitat de conèixer els delictes flagrants definits pels bàndols del ministeri de la Governació, i que imposarien penes compreses en el Còdig de Justícia Militar, la seva actuació fou molt més reduïda. I en la pràctica, els dos Jurats de Guàrdia que varen existir a Barcelona, per bé que varen funcionar fins el mes de març de 1938, varen incidir en la vida penal de molts pocs reclusos.

El tercer apartat fa referència a la justícia "especial", que va presidir l'activitat judicial catalana durant el darrer any de la guerra. De fet, però, la figura del "jutge especial" havia començat a aparèixer ja a començaments de la guerra, i reapareixaria sempre que fos necessària la instrucció de sumaris dedicats expressament a causes precises. Entre l'estol de jutges que en un moment o altre varen exercir com a jutges "especials" destaca sobretot Alfons Rodríguez Dranguet, que en esclatar la guerra era jutge del Jutjat de Primera Instància i Instrucció nº 2 de Barcelona i ja per decret de la Generalitat del 14 d'agost de 1936 es va convertir en Jutge de Guàrdia permanent en el moment en què la justícia ordinària va sofrir un colapse generalitzat¹⁵.

Poc temps després Rodríguez Dranguet es convertia en *Juez especial instructor del sumario por rebelión militar en los días diecinueve y siguientes de julio ultimo* i com a tal signava en data de 10 d'octubre de 1936 diversos oficis en què processava i enviava a la presó a diverses dotzenes

d'inculpats, tots ells civils¹⁶. El gener de 1937, arran dels enfrontaments armats que varen tenir lloc a la Fatarella, Rodríguez Dranguet es tornava a convertir en jutge especial per la instrucció del sumari pertinent. I quan es varen produir els fets de maig de 1937, Rodríguez Dranguet, que ja era aleshores Magistrat del Tribunal de Cassació de Catalunya, esdevenia *Juez especial para el conocimiento de los sumarios por los hechos del 3 de Mayo ultimo y siguientes*. La seva carrera judicial va acabar, com era lògic de suposar, presidint el Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya, quan es va constituir aquest tribunal l'octubre de 1937¹⁷.

De totes maneres, Rodríguez Dranguet no va ser l'únic jutge "especial" nomenat per la instrucció de causes concretes. L'estiu de 1937, després del fets de maig, el jutge Josep Me Bertran de Quintana, que el juny de 1937 era nomenat Magistrat d'Audiència i President del Tribunal Industrial de Barcelona¹⁸, era designat al mateix temps, jutge especial *"que entiende en los sumarios sobre depósitos y cementerios clandestinos en toda Cataluña"*, com figurava en un manament judicial que empresonava a diversos detinguts del Prat de Llobregat¹⁹. Es tractava de la instrucció dels sumaris referits a la repressió incontrolada dels primers mesos de la guerra, i en tots els casos eren detinguts militants de l'esquerra obrera de diverses poblacions catalanes. Com a mínim foren processats per Bertran de Quintana un centenar llarg de reclusos que varen passar per la Model, residents a Barcelona, Sitges, el Prat de Llobregat, Palau Solitar, Montcada i Reixac, la Pobla de Lillet, Castellsarroca, Terrassa, Vallcarca i Molins de Llobregat.

Un altre jutge "especial" que va actuar com a jutge instructor d'un sumari determinat fou Josep Vidal Lletcha, que era jutge del Jutjat de Primera Instància i Instrucció nº 16 de Barcelona, l'octubre del 1937 va ser nomenat jutge especial del Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, i el maig del 1938 actuà com a president d'un Tribunal Especial de Guàrdia de Barcelona²⁰. A més de totes aquestes funcions, l'any 1938 Vidal seria nomenat jutge "especial" en la instrucció de l'expedient per desafecció al règim contra inculpats de l'extingida Guàrdia Nacional Republicana, antics guàrdies civils que inicialment havien estat acusats d'alta traició i que posteriorment se'ls va rebaixar la inculpació i també acabaren fet cap a la presó Model el novembre de 1938²¹.

També actuaren com a jutjats "especials", sobretot per la instrucció de causes per desafecció al règim, els Jutjats de Primera Instància i Instrucció de Barcelona, nº 8, que va actuar sobre un total d'un centenar de reclusos de la Model, i el nº 14 que com a jutjat "especial" va instruir també més d'un centenar de causes referides a reclusos de la Model. Al si del Jutjat nº 2 de Barcelona va actuar també un jutjat especial de la Indústria Vaquera i Lletera, encarregat d'instruir causes per delictes de frau en el suministrament de la llet.

En la pràctica, però, la justícia especial assoleix la seva màxima expressió en el decurs de l'any 1938, quan es posen en funcionament el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, i els Tribunals Especials de Guàrdia, que varen presidir la vida judicial de Catalunya durant els darrers mesos de la guerra.

El Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició va ésser creat pel Govern de la República el juny de 1937, amb l'objectiu de contemplar "*los actos de espionaje, alta traición, derrotismo y todos aquellos que significan una agresión más o menos encubierta contra el Régimen, en los momentos en que deben actuar los órganos públicos con la mayor eficacia*"²². Va ésser establert per Catalunya a través d'un Decret-Llei del 22 d'agost de 1937, i una vegada designats els seus components a finals de setembre de 1937, va iniciar la seva actuació a començament de desembre del mateix any 1937.

La importància d'aquest tribunal en la vida penal dels reclusos que varen passar per la Model rau en el fet que durant l'any llarg en què va existir, varen estar sota el seu control un mínim de 2.147 reclusos, un 16,32% dels reclusos que varen passar per la presó durant tota la guerra. Sobre un total de 1.409 sentències o manaments que va dictar, n'hem extret les més significatives i importants, que es poden observar en el següent quadre :

<i>Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya. Sentències</i>	
Mort	70
30 anys	147
20 anys	30
10 anys	20
6 anys i 1 dia	80
Llibertat	978

Varen ser molts, doncs, els reclusos sobre els quals el Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya va dictar sentències absolutòries, o autos de llibertat, però molts altres varen romandre a la presó com a processats fins a la fi de la guerra, i en altres casos les condemes a presó varen comportar el trasllat a camps de treball. Per altra banda, les sentències a mort sempre eren, inapelablement, executades.

El rigor del Tribunal d'Espionatge era, però, molt menor que el que varen mostrar els Tribunals Especials de Guàrdia, que havien estat constituïts per Decret del Govern de la República de 29 de novembre de 1937 "*para reprimir los delitos flagrantes de espionaje, alta traición y derrotismo*" i que per Decret de 24 de març de 1938 ampliaven les seves competències en matèria de subsistències. A partir de començaments de maig de 1938 varen ampliar les seves competències als delictes d'espionatge, alta traició i derrotisme encara que no tinguessin la característica de flagrants, amb la qual cosa podien passar a controlar la pràctica totalitat de la vida judicial de Catalunya pel que fa al delictes de caràcter polític. Directament vinculats al nou Servicio de Investigación Militar (SIM), que havia estat creat per Decret del Govern de la República l'agost de 1937²³, únicament veien mediatitzada la seva actuació quan dictaven sentències a mort, que havien d'ésser necessàriament confirmades pel Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya.

Els tres Tribunals Especials de Guàrdia que varen existir a Barcelona varen enviar a la presó Model més d'un miler de reclusos, generalment ja penats, durant el període

en què varen actuar, entre finals de març de 1938 i gener de 1939 . La diferència més important sobre aquest punt que existia entre el Tribunal d'Espionatge i els Tribunals de Guàrdia era que el primer enviava a la presó els reclusos gairebé sempre en la fase de processament, mentres que els reclusos que depenien dels Tribunals de Guàrdia entraven ja a la Model amb la condemna ferma. La duresa de les condemes d'aquests Tribunals queda molt ben reflectida en el quadre següent, que recull les sentències més significatives :

<i>Tribunals Especials de Guàrdia Sentències</i>			
	TEG 1	TEG 2	TEG 3
Mort	56	121	34
30 anys	96	61	62
20 anys	37	21	37
10 anys	16	19	36
6 anys 1d	61	38	61
15 dies	22	26	40
Llibertat	6	10	12

En total, doncs, les condemes més nombroses eren les de mort i les de 30 anys, que sumaven, respectivament, un total de 211 i 219, seguides de les condemes de 6 anys i 1 dia, que arribaven a les 160. Cal destacar la presència de 88 sentències a 15 dies que generalment condemnaven petits delictes de subsistències, com acaparament, preus abusius, etc., i l'escassa presència de sentències de llibertat.

A més d'aquests reclusos sotmesos a les tres jurisdiccions que hem esmentat -la ordinària, la popular i l'especial- caldria afegir-hi la presència de nombrosos reclusos que varen ingressar a la Model barcelonina a disposició de la justícia militar i de jutjats de fora de Catalunya. En el primer cas es tractava generalment de reclusos civils processats per la jurisdicció militar per delictes comesos en el si de l'exèrcit. Fins a les darreries de 1937 apareixen un mínim de 163 reclusos a disposició de l'Auditor de Guerra de la 4ª Divisió, i quan per decret del Ministre de Defensa Nacional, Indalecio Prieto, el 21 d'octubre de 1937 es creen els Tribunals Permanent de l'Exèrcit²⁴, el Tribunal Militar Permanent de Catalunya envia a la presó Model un mínim de 338 reclusos en el decurs de l'any 1938.

Caldria tenir en compte també les nombroses instàncies militars que intervenen en un moment o altre en matèria penal o judicial, ja siguin el cap de l'exèrcit de l'est, el comandant Militar de la plaça corresponent, el cap de la Base Naval de Cartagena, el Conseller de Defensa, el Jutjat Permanent de la Subsecretaria de Marina o el Jutjat d'Instrucció de la *Flotilla de Vigilancia y Defensas Submarinas de Cataluña*, institucions totes elles que varen exercir també jurisdicció sobre reclusos de la Model. Aproximadament un 5% de la població reclusa de la presó barcelonina va tenir relació amb jutjats o altres instàncies militars.

També varen intervenir en la conflictivitat penitenciària i judicial catalana jutjats de fora de Catalunya, ja fossin d'àmbit estatal -directament

dependents del Govern de la República- o d'altres ciutats de la resta de l'estat. Sens cap mena de dubte els dos Tribunals que més incidència varen tenir entre reclusos de la Model foren dos dels "tribunals especials" que la República va posar en funcionament durant la segona meitat de l'any 1937, quan el govern republicà encara residia a València. Quan el govern de la República es va traslladar a Barcelona, la tardor del mateix any, aquests tribunals varen traslladar també la seva seu a Barcelona. Fonamentalment es tractava del Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició Central, que a Barcelona tenia la seva residència al Passeig Reina Elisenda, nº 17, de Sarrià, i el Jutjat Especial General de Contraband per evasió de capitals.

Els reclusos de la Model que en algun moment varen estar sota el control del Tribunal d'Espionatge Central -que s'ocupava de causes d'alt interès per la República, com el procés contra el POUM- foren poc més d'un centenar, mentres que per la jurisdicció del Jutjat de Contraband en varen arribar a passar uns 250. En data 28 de gener de 1938 el director de la Model enviava al Director General dels Serveis Correccionals una *Relació dels reclosos existents en aquest Preventori a disposició dels Jutjats de fora de Catalunya*²⁵, que contenia 82 noms, la majoria certament a disposició d'aquests dos Tribunals. La diferència entre les xifres dels reclusos responia a la lògica de que el Tribunal d'Espionatge Central tenia el seu homònim funcionant ja a Catalunya, mentres el de Contraband, no. De totes maneres, val a dir que els Tribunals controlats pel Govern de la República preferien dipositar als seus reclusos a presons pròpies i sempre que podien traslladaven

els reclusos que estaven sota la seva jurisdicció des de la Model a la presó d'Estat o al vaixell "Argentina".

Altres tribunals de fora de Catalunya, amb presència entre els reclusos de la Model eren des dels Jutjats d'Instrucció d'Alacant, Barbastre, Fraga, Guadalajara o Albacete, fins al Tribunal Suprem de Justícia d'Aragó o el propi Tribunal Suprem de la República. En aquests casos, però, la xifra total de reclusos no anava més enllà de diverses dotzenes.

Aquestes instàncies judicials no exhaureixen, però, el conjunt d'institucions, judicials o no, que varen desenvolupar un paper o altre en la vida penitenciària de la Model. Per difícil que pugui semblar de creure, he localitzat altres organismes que, sovint conjunturalment, varen intervenir en la conflictivitat social de Catalunya. Només com exemple, assenyalaré tres organismes, un d'ells judicial, amb competències en matèria econòmica i de subsistències : una Junta Administrativa de Contraband i Defraudació de la Delegació d'Hisenda de Barcelona sanciona i envia a la presó dues persones, durant 117 i 260 dies, respectivament, per contraband de tabac l'any 1937²⁶. Durant els mesos d'octubre i novembre de 1938 apareix també una Junta de Combustibles Líquids, depenent de la Presidència del Consell de Ministres del Govern de la República que envia a la Model diverses persones²⁷.

Altrament, durant els mesos de febrer i març de 1938 havien funcionat a Catalunya uns Tribunals de Subsistència i Preus Indeguts, en el si dels Jutjats de Primera Instància i Instrucció, destinats a reprimir els preus abusius, un delictes que era considerat com de desafecció al

règim²⁸. Per bé que el març de 1938 varen desaparèixer, quan les seves funcions varen ésser assumides pels Tribunals Especials de Guàrdia, durant el poc temps que varen actuar varen enviar a la presó diverses dotzenes de persones que gairebé sempre hi entraven com a penats, però amb penes de presó lleus -15 dies o un mes- o amb multes que, en ésser impagades, comportaven la presó substitutòria.

Com es pot veure, doncs, el sistema judicial que va vertebrar el conjunt de la població penitenciària de la Model era molt complexe i canviant i les jurisdiccions tan diverses i problemàtiques com la pròpia guerra i el propi moment històric que s'estava vivint.

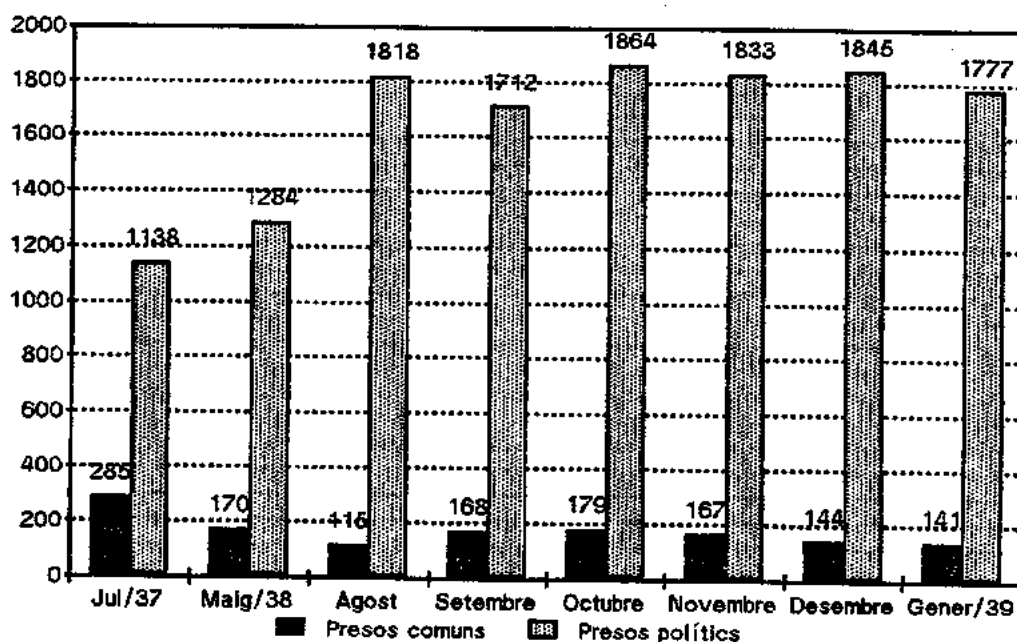
4.3. Delinqüents comuns i delinqüents polítics : la tipologia del delicte

En aquest darrer apartat cal ja abundar en el delicte precís pel qual el reclús tenia la condició de tal i havia estat empresonat, ja fos com a detingut governatiu, com a processat o com a penat. Establir la tipologia del delicte no només ens apropa al coneixament d'un aspecte important per la caracterització de la població reclusa, sinó que ens serveix per conèixer les situacions de conflicte que vivia la societat catalana. En certa manera és un reflexe o un mirall dels conflictes i dels problemes amb què es va haver d'enfrontar la reraguarda de Catalunya mentre va durar la guerra.

Que majoritàriament eren conflictes d'índole política o socio-política sembla fora de tot dubte. En els oficis diaris sobre l'estat numèric de la presó Model, a partir

del dia 4 de juliol de 1937 es diferencien els reclusos per seu caràcter, ja fossin presos "comuns" o "especials". A partir dels oficis conservats -manquen els corresponents als darrers mesos de 1937, i les sèries de 1938 tampoc no són completes- i tenint en compte l'ocupació de la Model cada dia 1 de mes -únicament el juliol de 1937 la data correspon al dia 4 i el gener de 1939 al dia 21- he elaborat la següent gràfica, que esdevé molt explícita²⁹ :

DELINQUÈNCIA A LA PRESÓ MODEL PRESOS COMUNS/PRESOS POLÍTICS

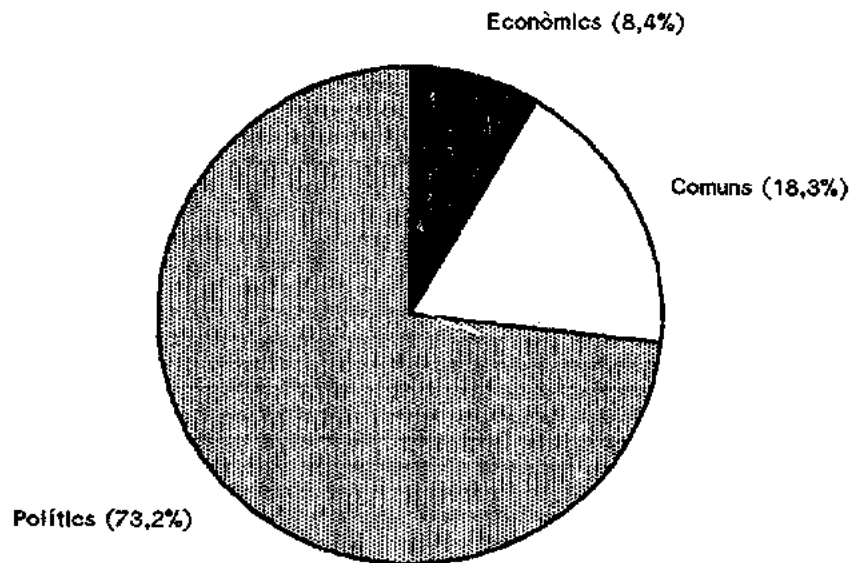
La proporció de reclusos és inqüestionablement favorable als "polítics". Si prenem el mes de juliol de 1937, la proporció és d'un 79,97% de "presos polítics" i un 20,02% de presos "comuns", percentatges que es diferencien encara molt més en el decurs de l'any 1938 : si prenem el mes d'octubre, del total de 2.043 reclusos un 91,23% són "polítics" i un 8,76% "comuns".

Sembla indubtable, per tant, que a la presó Model hi anaven a parar sobretot, i de manera aclaparadora, persones inculpades per delictes de tipus polític, mentre la delinqüència comú, majoritària en altres èpoques, ocupava un lloc clarament subsidiari i secundari. Certament, l'estudi dels delictes ens mena a la mateixa conclusió. Sobre el total dels 13.712 ingressos que es varen produir des de juliol de 1936 fins a gener de 1939, disposem de la caracterització del delicte en 9.712 casos, el que representa un 70,82% del total d'ingressos, mentre que en el 29,18% d'ocasions no hi figura el delicte. Aquest 29,18% de delictes sense tipificar cal vincular-lo, però, a la conflictivitat política, ja que quasi sempre es tracta de detencions governatives en les que l'autoritat corresponent decideix l'ingrés i la sortida de la presó sense que consti el motiu de la detenció. Fins i tot a vegades, quan intervé algun Jutjat o Tribunal i decideix posar en llibertat algun reclus governatiu, el delicte o l'acusació contemplats és el de "detencions governatives", i ja hem vist que aquestes no s'entenen al marge de la conflictivitat político-social generada per la guerra.

Si prenen el 70,82% de casos en els que hi consta el delicte, en una primera classificació molt general el resultat seria el següent, amb la representació gràfica inclosa :

Delictes econòmics . . . 818 (vinculats a la guerra)
Delictes comuns . . . 1.781
Delictes polítics. . . 7.113

DELICTES MODEL

Gairebé el 75% de delictes són, doncs, clarament, de caràcter polític, als quals caldria afegir-hi els que hem classificat com a "econòmics", pel fet que es tracta de delictes sovint vinculats a la situació de penúria i escassetat provocades per la guerra, mentres que en el 18,3% de delictes considerats habitualment com a comuns no cal descartar tampoc vinculacions político-socials.

Val la pena, però, aprofundir en cada un dels tres grups. Pel que fa als delictes econòmics, els més importants, de major a menor presència, eren els següents :

<i>Delictes econòmics</i>	
Preus abusius	235
Estafa	179
Acaparament	141
Contraband	90
Evasió capitals	62
Intercanvi	27
Sabotatge economia	18
Subsistències	16

Sovint aquests delictes anaven acompanyats d'altres o d'una clarificació més precisa, com s'esdevé amb l'"acaparament de moneda" o de "sabó", o "estafa i falsetat", o encara els més explícits de "contraband de divises", de joies, d'or, de plata o de tabac. Amb una presència menys significativa apareixen també altres delictes econòmics com "exportació de capitals" (7), "atresorament" (5), "racionament" (5), "tractes amb joies" (3) o "alteració de preus" (2).

Respecte als delictes comuns, també és possible establir-ne una tipologia que, en aquest cas, és molt més extensa :

<i>Delictes comuns</i>	
Furt	919
Llei Ganduls	129
Atemptat	114
Homicidi i mort	93
Lesions	81
Assassinat	62
Falsetat-falsificació.	46
Abusos deshonestos.	41
Resistència	34
Desacat-desobediència.	33
Amenaces	32
Coaccions	24
Violació	23
Usurpació funcions	18
Us indegut insignies. (o uniformes, nom fals)	17

Més de la meitat dels delictes comuns corresponen, doncs, al delicte de "furt" (51,60%), que apareix, o sense cap més distinció, o en altres casos als expedients personals s'hi especifica l'objecte furtat, que sovint és indicatiu de que ens trobem davant d'un clar delicte de "subsistència". Així passa amb les "furts" d'aviram, bestiar, conills, cebes, gallines, fruita, llenya, musclos, tomàquets o verdures. També en aquest cas a vegades el furt ve acompanyat d'altres delictes com "estafa", "lesions", "tinença d'armes", "a mà armada", etc., o ve anomenat com a "robatori" o "atracament".

Altrament, cal destacar la importància dels reclusos que ingressen a la presó segons la Llei de Ganduls i Malfactors, aprovada per la República el 4 d'agost de 1933, i que representen el 7,24% del total de delictes comuns; i els delictes vinculats a accions violentes o a la pròpia violència tan present a la societat catalana del moment : els delictes d'atemptat, homicidi i mort, lesions, assassinat, amenaces o coaccions entrarien clarament dins d'aquest apartat.

Els delictes ressenyats no exhaureixen, però, la nòmina dels existents. Certament, també caldria assenyalar, entre els de caràcter sexual, i juntament als 41 d'abusos deshonestos i als 23 casos de violació, els 4 de corrupció de menors, els 2 d'estupre i els 2 d'incest. Entre els que comporten accions violentes trobariem 8 casos d'agressió, 4 de danys, 8 de desaparició, 2 de ferides, 4 d'incendi, 12 d'injúries i insults, 7 de mals tractaments, 6 de parricidi, 3 de rapte, 1 de segrest o 1 de suïcidi. A més d'altres com els 8 casos d'"aplanament" de vivenda, els 9 d'escàndol públic, els 2 d'exercici il.legal de la professió o els 6 de jocs prohibits.

La nòmina de delictes més nombrosos correspon, però, als 7.113, el 73,2% del total, que hem considerat com a "polítics". La relació dels delictes polítics més significatius, juntament amb la seva presència, és la següent :

<i>Delictes polítics</i>	
Alta Traició	2.405
(i Traició)	
Desafecció al règim.	1.721
Espionatge	699
(o E. i Alta Traició)	
Tinença armes	446
Deserció	410
(i auxili a la deserció)	
Derrotisme	344
Feixista	230
(activitats feixistes)	
Rebel.lió militar	205
Rebel.lió	165
(adhesió i auxili)	
Assassinats i inhumacions cland.	130
Evasió il.legal.	132
Procés POUM	39
Contrarrevolucionari	32
Desordres	30

El delicte que apareix més vegades, i que d'aquesta manera es converteix en el delicte més present entre la població reclusa, és el d'"Alta Traició", fins al punt que representa el 33,81% de tots els delictes polítics i el 24,76% del conjunt de delictes que apareixen durant la guerra. Gairebé una quarta part dels reclusos de la Model són empresonats, doncs, per "Alta Traició", una tipificació, de totes maneres, molt genèrica que assoleix més importància pel fet que només apareix a partir de finals de 1937 i que engloba delictes com el de "deserció"

i altres com el d'"atracament a mà armada", que durant la guerra són considerats com delictes d'*alta traició*.

Sovint aquest delicte va acompanyat del d'"Espionatge", també present en 700 casos pràcticament, i que en algunes ocasions -concretament en 472 casos- apareix sol, en altres apareix com a "Espionatge i Alta Traició" -en 169 ocasions- i alguna vegada acompanyat d'altres delictes menors. Generalment, quan en el decurs de l'any 1938 es varen desmantellar diverses organitzacions d'espionatge o de la cinquena columna franquista que operava a la reraguarda catalana la inculpació era d'"Espionatge i Alta Traició". Només en un cas, el del "Procés Golfín", que va portar a la presó 16 persones, apareix diferenciat, potser per les implicacions que se li va voler donar : era el descobriment d'una organització falangista a la que es va voler relacionar amb la direcció del POUM.

Segueix en importància el delicte de "Desafecció al règim", potser dels pocs delictes polítics que trobem en el decurs de tota la guerra, i que en la pràctica provoca sentències judicials molt lleus. Els 1.721 casos de "Desafecció" -sovint ve acompanyat també d'"Hostilitat"- representen gairebé una quarta part dels delictes polítics, en concret un 24,19%, i un 17,72% del total de delictes.

Val a dir que els subjectes inculpats d'aquests delictes no són únicament membres d'organitzacions de dretes o partidaris dels militars insurrectes. Sovint militants d'organitzacions de l'esquerra obrera són també inculpats d'Alta Traició i de Desafecció, el que fa difícil establir una línia divisòria clara entre uns i altres reclusos, a partir del delicte.

De totes maneres, existeixen delictes típicament d'esquerrers. Aquests són, en primer lloc, els delictes per "Assassinats i inhumacions clandestines", que apareixen arran de la instrucció sumarial oberta a partir de l'estiu de 1937 per tal de aclarir responsabilitats sobre els excessos repressius de la primera etapa de la repressió, i que, com ja hem vist, varen tenir en Bertran de Quintana el jutge instructor.

El delicte per "tinença il·lícita d'armes" sovint s'imputava també a membres d'organitzacions de l'esquerra obrera. De fet fou un delicte inexistent abans de maig de 1937 i, a partir d'aquesta data va ser perseguit arran de les noves disposicions governamentals en matèria d'ordre públic i de policia, sobretot després que l'ordre públic fos assumit pel Govern de la República i que fossin definitivament suprimides les Patrulles de Control³⁰. Això explicaria la quantitat de casos recollits i que sovint aquest delicte apareixi com a "tinença d'explosius", de "bombes", de "cartuxos", de "municions", i vagi acompanyat d'altres delictes com "atemptat", "furt", "rebel·lió", etc.

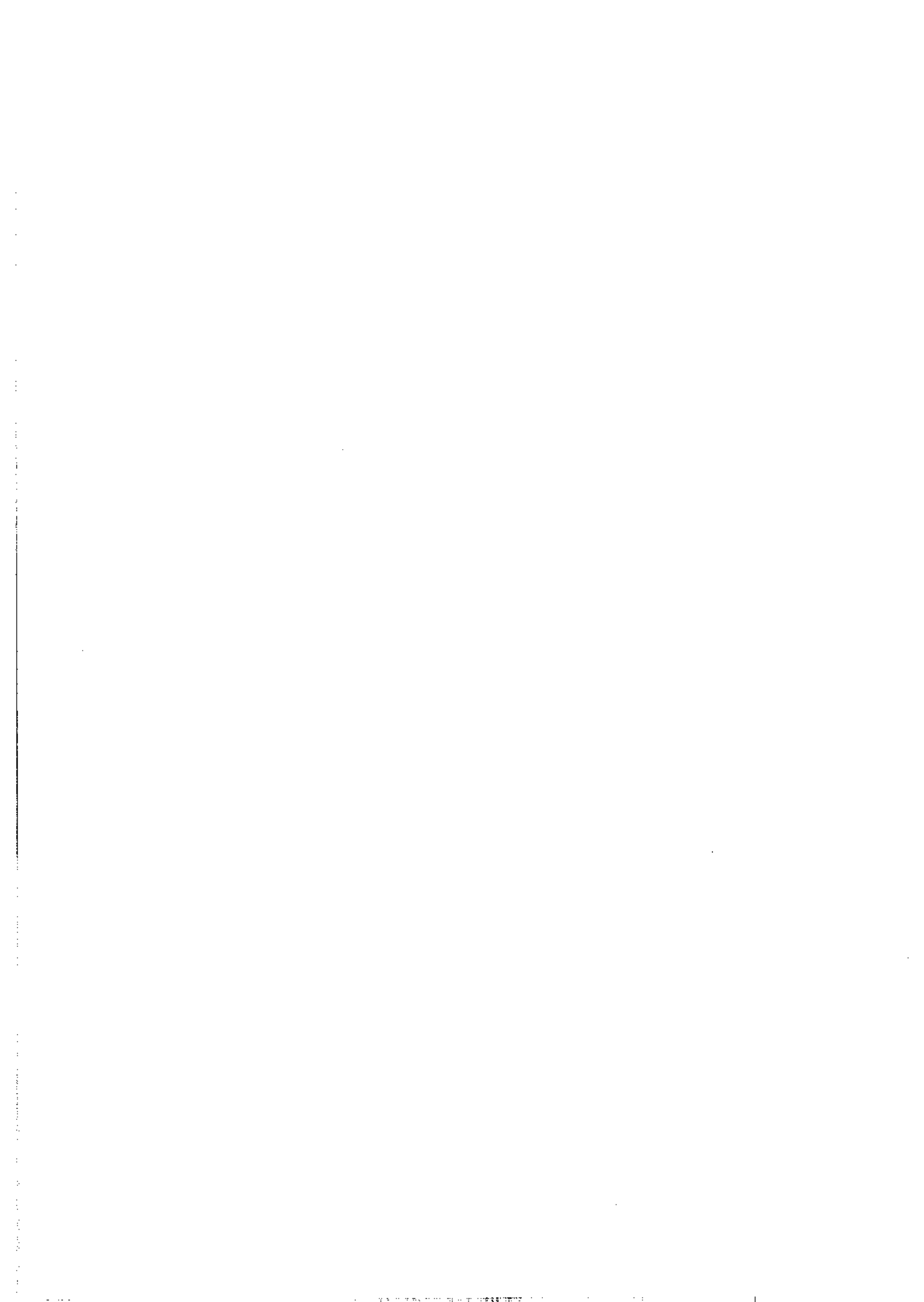
També trobem a membres de la CNT i del POUM en els delictes de "Rebel·lió" i "Desordres", que a vegades explícitament es refereixen als fets de maig de 1937 i, no cal dir-ho, en els reclusos inclosos en el "Sumari POUM", si bé no tots els militants del POUM que varen passar per la Model foren inculpats dins d'aquest sumari. Cal tenir en compte que la direcció del POUM fou processada per "Alta Traïció" pel Tribunal d'Espionatge Central.

Pel que fa al delicte de "Derrotisme", que també inclou militants de l'esquerra obrera, i que té una significativa presència a la Model, s'ha de contemplar conjuntament a d'altres delictes com "escoltar ràdios faccioses" (3), "repartiment de fulls i publicacions clandestines" i "impremta" (12 casos en total), "notícia apòcrifa" (1) i "propagació de rumors falsos" (2).

Els delictes per "Rebel·lió militar", "Feixista" i "Contrarrevolucionari" apareixen només a començament de la guerra. En el primer cas abraça fonamentalment els militars i civils que havien participat en la insurrecció del 19 de juliol de 1936. La caracterització com a *feixista* o *contrarrevolucionari* d'un delicte s'ha inscriure en el context del primer temps de la guerra en què el llenguatge judicial i penal estava profundament ideologitzat i polititzat. Juntament a aquests delictes se n'haurien de contemplar d'altres, no tant representats, com el de "Conspiració" (14 casos), "Sedició" (3) i "Terrorisme" o "Actes terroristes" (3).

Per acabar, caldria una breu referència a la poca presència de delictes comesos en el si de l'exèrcit. A més dels de "deserció" o "evasió il·legal", que eren força nombrosos, només apareixen 2 casos d'inculpació per "pròfug", 6 per "abandonament de destí i de serveis", 2 "contra l'honor militar" i 1 per "mancar els deures militars". També apareixen alguns, pocs, "presoners de guerra", la qual cosa posa en relleu la preferència de l'exèrcit a tenir cura dels seus propis reclusos i a exercir la seva pròpia justícia, sempre que això fos possible.

NOTES

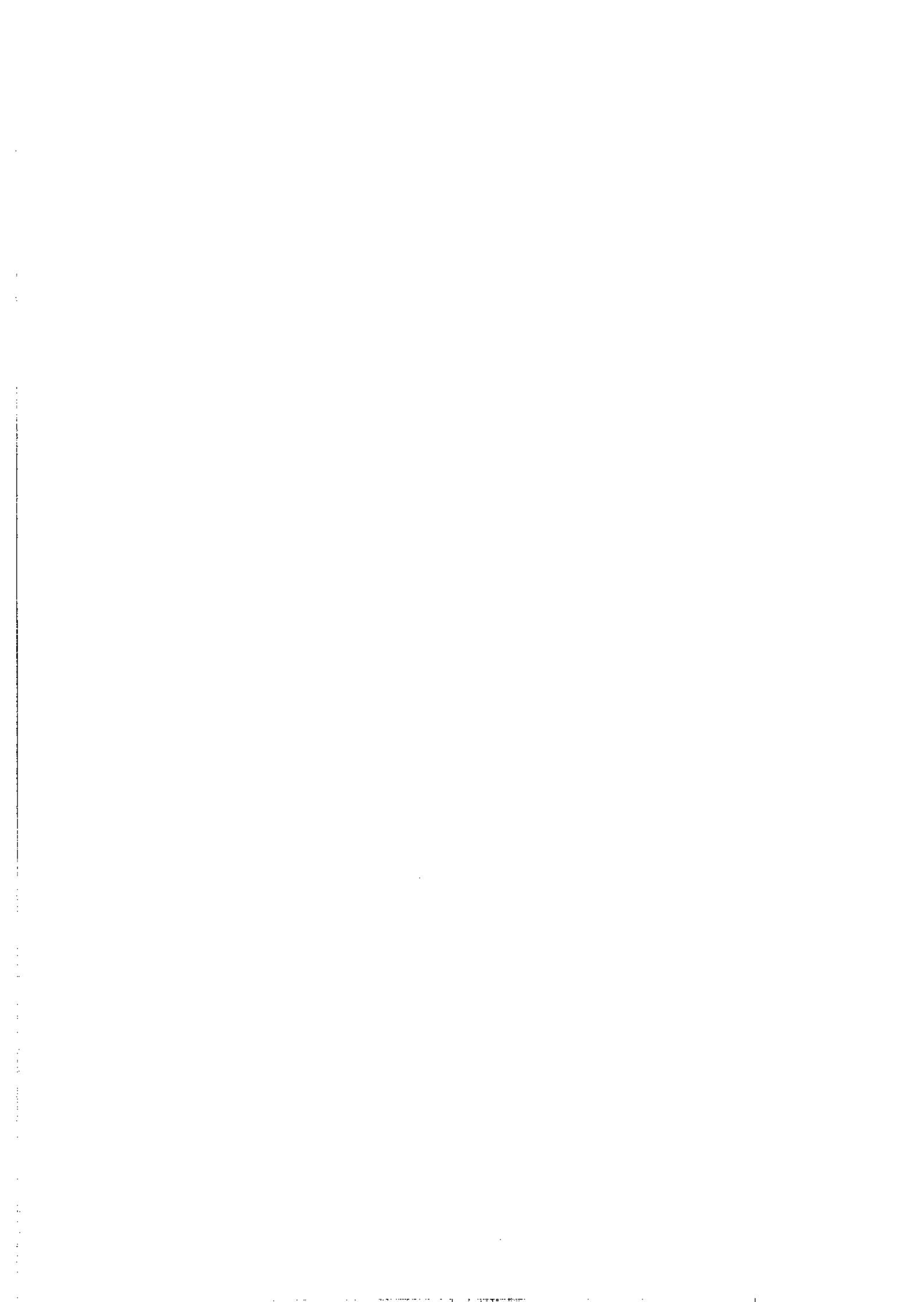
- 1 "D.O.G.C.", 20 d'octubre de 1936.
- 2 "D.O.G.C.", 26 de novembre de 1936.
- 3 "D.O.G.C.", 25 de desembre de 1936.
- 4 "D.O.G.C.", 8 de maig de 1938.
- 5 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 63.
- 6 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 81.
- 7 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 83.
- 8 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/3 Nº 105.
- 9 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/3 Nº4.
- 10 Vegeu, al respecte, Glicerio Sánchez Recio : "Justicia ordinaria y Justicia popular durante la guerra civil", a *Justicia en guerra. Jornadas sobre la Administración durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales*. Pàgs.91-92.
- 11 "D.O.G.C.", 26 d'agost de 1936.
- 12 He tractat més extensament aquest Jurats a Pelai Pagès : "La Administración de Justicia en Cataluña durante la guerra civil española (1936-1939)", a *Justicia en Guerra. Jornadas sobre la Administración de Justicia...*, pàgs. 47-63.
- 13 Per la constitució dels Tribunals Populars, vegeu "D.O.G.C.", 15 d'octubre de 1936. He tractat també aquests Tribunals en l'article esmentat en la nota anterior.
- 14 "D.O.G.C.", 1 de maig de 1937.
- 15 "B.O.G.C.", 19 d'agost de 1936.

- 16 Vegeu els expedients personals dels reclusos de la Model, Manuel S.D., Castor L.V., Victorino M.B. i Leandre M.L..
- 17 "D.O.G.C.", 9 d'octubre de 1937.
- 18 "D.O.G.C.", 18 de juny de 1937.
- 19 Vegeu l'expedient personal de la Model de José M.S.
- 20 Pel nomenament dels càrrecs respectius vegeu "D.O.G.C.", 30 d'octubre de 1937 i 7 de maig de 1938.
- 21 Vegeu, entre altres, l'expedient personal de Valentí B.T.
- 22 "Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional", València, 24 de juny de 1937.
- 23 "Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional", València, 9 d'agost de 1937.
- 24 "Diario Oficial del Ministerio de Defensa Nacional", València, 26 d'octubre de 1937. Per la justícia militar republicana durant la guerra, vegeu Antonio González Quintana : "Justicia Militar en la España Republicana durante la Guerra Civil Española (1936-1939)", a *Justicia en guerra. Jornadas sobre la Administración de Justicia durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales*. Pàgs. 171-187.
- 25 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/3 Nº 3.
- 26 Expedients personals de Josep C.R. i Antoni C.M..
- 27 Expedients personals de Salvador C.M., Joan N.B., Joan G.C. i Venanci G.M.
- 28 "D.O.G.C.", 26 de gener de 1938, publica l'Ordre de constitució d'aquests Tribunals, segons el Decret del Govern de la República que els havia creats el 18 de desembre de 1936.
- 29 Es tracta dels expedients referits als informes diaris sobre l'estat numèric dels presos que hi havia a la Model, i que es conserven a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 69, Nº 1.

30 Les Patrulles de Control foren formalment suprimides per Ordre de 4 de juny de 1937 de la Conselleria de la Governació, segons apareix al "D.O.G.C.", 5 de juny de 1937.

IV PART

GRUPS, INDIVIDUS I COLLECTIUS PENITENCIARIS

Més enllà de la tipologia genèrica que ens ha permès contemplar les *cares de la multitud penitenciària*, a la Model barcelonina varen existir col·lectius i grups de reclusos més o menys homogenis, d'una gran significació en tant que reclusos i també pel que representava en el moment històric precís la seva reclusió. Col·lectius d'afinitat política o ideològica, però també col·lectius d'afinitat socio-professional i àdhuc geogràfica, que sovint mantenien una unitat en el si de la presó i plantejaven una problemàtica específica. Col·lectius molt diferents, a vegades contraposats, quina anàlisi esdevé imprescindible pel coneixament d'aspectes concrets de la vida penitenciària d'aquests anys.

Sovint en aquests col·lectius sobresurten individualitats, reclusos amb nom i cognoms, que havien jugat o jugarien més tard un paper públic en la vida política, social o cultural del país. M'ha semblat, des de l'honestedat professional, que no podia amagar aquests noms, sense falsejar la història. En la mesura en que es tracta de persones públiques i que, per tant, formen part de la història col·lectiva -són, per dir-ho així, patrimoni històric inalienable- no era just, per un fals pudor i una errònia ètica professional, escatimar-los al coneixament històric. Per aquesta raó és en un dels pocs casos en què, quan es tracta de reclusos, dono el nom i el cognom.

1. Els màrtirs de la repressió : sacerdots i religiosos

"En ser a la presó, els nostres monjos se sentiren alleugerits, alliberats certament d'algun pes no massa definit, però enorme i angoixant. En una altra situació, les successives reixes que els anaven engolint els haurien

causat depressió, bo i desvetllant potser la idea de sepultura; ara, en canvi, els envaïa un sentiment de seguretat i de pau"¹.

Aquestes línies, escrites per un autor anònim en relatar l'empresonament a la presó Model, el 16 de març de 1937, de tres monjos procedents de la Cartoixa de Montalegre de Tiana, reflecteixen molt bé un sentiment generalitzat entre el clergat català durant el primer any de la guerra civil : la convicció de què la presó barcelonina els oferia la seguretat personal que no trobaven al carrer ni a cap altre amagatall, per segur que aparentment fos.

I és que no en va l'Església catalana havia estat la institució que havia patit amb més contundència la *flamarada* repressiva de l'estiu de 1936. Avui coneixem amb detall les xifres exactes de sacerdots i religiosos assassinats, com perquè calgui enfatitzar excessivament al respecte. Només les recapitularem : d'un total de 6.844 religiosos assassinats a tot l'estat, a les diòcesis catalanes -que en el cas de Lleida i Tortosa inclouen territoris de l'Aragó- li'n corresponen 2.437, 1.541 dels quals eren sacerdots i 896 membres de les diverses ordres religioses. La xifra és, indubtablement, elevada, doncs arriba a més d'un terç del total. I pel que fa estrictament als sacerdots representa el 30,4% del total de sacerdots incardinats a les respectives diòcesis. Si tenim en compte el conjunt de religiosos residents a la Catalunya estricta -sense tenir en compte els territoris de l'Aragó- la xifra d'assassinats puja fins als 2.039, que representa el 24,38% del total de víctimes mortals ocorregudes a la rera guarda catalana².

Davant d'aquest panorama no és estrany que un religiós considerés gairebé un privilegi anar a raure a la Model, on se li oferia un aixopluc davant les amenaces més que reals de convertir-se en una víctima més d'una rauxa anticlerical que no tenia antecedents en tota la història de Catalunya. De totes les maneres, ja hem vist que la xifra global de religiosos ingressats a la Model no fou gaire elevada : els 239 religiosos representaven només un 1,8% del total de reclusos que varen passar per la Model en el decurs de la guerra, per bé que en l'etapa inicial -fins després de l'estiu de 1937 almenys- la seva presència entre els murs de la presó d'Entença es féu notar.

Certament, si observem el procés d'ingressos a la presó és extraordinàriament significatiu destacar com la immensa majoria de sacerdots varen esdevenir reclusos entre juliol de 1936 i juny de 1937 : si durant la segona meitat de 1936 n'ingressaren 46, els primers mesos de 1937 foren 120. En conjunt, doncs, 166 religiosos, un 69,45% del total, ingressaren durant el primer any de guerra. A la segona meitat de l'any 1937 -de juliol a desembre- només n'ingressaren 21, mentre en el decurs de 1938 feren cap a la Model 51 sacerdots, i 1 tot sol ingressava el gener de 1939. Cal afegir-hi, a més, els casos dels quatre religiosos que foren reincidents i ingressaren per segona vegada a la Model en el decurs de l'any 1938.

Aquesta presència de religiosos a la presó durant els primers mesos de 1937, concentrats especialment a la sisena galeria, féu que ben aviat aquesta galeria es coneixés amb el nom de "Convent" o "Monestir"³, ja que fins després de l'estiu de 1937 no va començar l'excarcelació més o menys massiva de religiosos.

Val a dir que, en el decurs d'aquests mesos la majoria de sacerdots hi varen entrar com a presos governatius, depenents gairebé sempre del Comissari General d'Ordre Públic, i tots els testimonis indiquen l'enorme pressió psicològica a què havien estat sotmesos fins que varen anar a parar a la Model i les dures vivències per què havien hagut de passar. Disposem d'un exemple que esdevé paradigmàtic i escruixidor a l'hora : es tracta del cas de Mossèn Josep Ribas Ventura, un sacerdot de 61 anys, nascut a Piera (Anoia) que havia ingressat com a governatiu a disposició del Comissari el dia 19 d'agost de 1936. Uns mesos més tard, concretament en data de 28 d'abril de 1937, el Comissari ordenava la seva llibertat, però al mateix dia, en el seu expedient personal hi figura un apuntament que no deixa lloc a cap mena de dubte : *"No es puesto en libertad este recluso por negarse a salir de la Prisión, continuando recluso en espera de ulterior resolución de la Autoridad Gubernativa. Se recibe orden verbal de que continúe recluso"*.

Ben poques vegades a la història d'un centre penitenciari un reclús es negarà a sortir en llibertat i preferirà romandre empresonat. Finalment, Mossèn Ribas seria jutjat per "desafecció al règim" el dia 7 de juliol de 1937 pel Jurat d'Urgència nº 2 de Barcelona i acabaria essent excarcelat el dia 29 d'octubre de 1937.

De totes maneres, l'actitud d'aquest sacerdot es podria explicar no només per la manca de garanties per la seva seguretat que podien oferir encara els carrers de Barcelona, sinó també per la malfiança en una policia que en bona mesura encara era sota control anarquista. Cal

recordar el cas dels tres religiosos de Terrassa, ja explicat en una altra banda, que havien ingressat a la Model el dia 13 d'agost de 1936 i que el dia 12 d'octubre del mateix any havien estat trets *legalment* de la Model per ésser afusellats a l'Arrabassada⁴.

La situació de persecució sistemàtica i de pressió psicològica explicaria també els casos depressius que es produeixen entre els sacerdots durant aquests mesos i que varen motivar el seu ingrès -o requeriment d'ingrès, en el seu cas- en centres psiquiàtrics.

Per altra banda, durant els primers mesos de la guerra varen ingressar a la Model un grup significatiu, per bé que no excessivament nombrós, de religiosos condemnats pels Tribunals Populars de la República. La majoria havien ingressat els dies 15 de gener i 23 de febrer de 1937 procedents de la presó de Lleida i sentenciats pel Tribunal Popular de la capital del Segrià. En concret és el cas d'onze sacerdots de diverses diòcesis de les comarques lleidatanes que havien estat condemnats a penes de presó que oscilaven entre els 30 anys de reclusió la més elevada i els 8 anys la més reduïda.

Un religiós de Cornudella (Priorat), Claudi Roig Mila, de 52 anys, ingressà el febrer de 1937 penat pel Tribunal Popular de Tarragona, sense que se'n coneixi la sentència. Només sabem que el 16 de desembre de 1937 el Jurat d'Urgència de Tarragona la va rebaixar a 2 anys i 2 mesos.

En quatre casos els Tribunals sentenciadors foren els de Barcelona. Antoni Miralles Sales, un sacerdot d'Albocacer (Castelló de la Plana), de 37 anys d'edat, que havia

ingressat el 31 de juliol de 1936, el 3 de desembre de 1936 fou condemnat pel Tribunal Popular nº 4 a 30 anys de presó, acusat de "rebel·lió militar i tinença d'armes". Josep Pujol Baga, de 56 anys, havia estat condemnat a 5 anys per "activitats feixistes" pel Tribunal Popular nº 3, el mes de febrer de 1937, i fou ingressat a les presons militars de Montjuïc, des d'on aniria a raure a la Model el mes d'abril del mateix any. Francesc Serra Trench, de 27 anys i nascut a Sabadell, ingressà a la presó el 8 de febrer de 1937 i el dia 27 del mateix mes el Tribunal nº 1 el condemnava per "feixista" a realitzar "treballs al front".

Només en un cas, durant aquesta etapa, la sentència fou a la pena màxima. Es tracta del religiós de 34 anys, Ferran Llobera Puigsech, que havia nascut a Vilademuls (Gironès), i fou condemnat a mort pel Tribunal nº 2, el 18 de novembre de 1936. Llobera era el superior dels carmelites d'Olot, i per bé que formalment l'acusació fou la de "feixista", sembla que la causa real era *"que conoce el lugar en que se hallan ocultos los tesoros de la Comunidad que no han sido habidos y que durante su permanencia en esta Ciudad desarrolló actividades fascistas tendentes a sustraer la justicia revolucionaria a religiosos"*⁵. Segons el seu expedient conservat a la Model, va ingressar a la presó el mateix dia de la seva sentència a mort i l'endemà era traslladat a Montjuïc, on moria afusellat el dia 22 de novembre de 1936.

La majoria d'aquests religiosos penats varen romandre a la presó durant tota la guerra, però a partir de la tardor de 1937, quan es va iniciar la política de trasllats de presos de la Model cap a altres centres penitenciaris de Catalunya, ells també foren traslladats. Les presons de

Mataró, el Vendrell, Terrassa, Sant Feliu de Llobregat i Figueres foren els nous destins. Únicament sabem de dos religiosos que foren posats en llibertat : a Àngel Solà Claramunt, un sacerdot de Miralcamp (Segrià), que havia estat condemnat a 10 anys pel Tribunal Popular de Lleida, li fou decretada la llibertat pel Tribunal Popular Especial nº 2 de Barcelona, previ exhort del de Lleida, el dia 24 d'agost de 1938, i sortia en llibertat tres dies després. Francesc Serra Trench, que havia estat condemnat a "treballs al front" havia sortit ja en llibertat el 17 de novembre de 1937, després que li fos decretada pel Jurat d'Urgència nº 2 de Barcelona el 21 de setembre del mateix any.

Certament, a partir del mes de juliol de 1937, quan, després dels fets de maig del mateix any, es va intensificar la tasca dels Jurats d'Urgència, encaminada a treure de la presó als nombrosos reclusos governatius que en moltes ocasions feia mesos que hi romanien, un dels primers col·lectius afectats foren els sacerdots que, formalment acusats en la majoria de casos per "Desafecció al règim", els era decretada sistemàticament la llibertat. Únicament la mala imatge que podia donar una República que mentres excarcelava capellans i gent de dretes engarjolava l'esquerra obrera, explica que les decisions judicials no comportessin la immediata posada en llibertat : normalment el Delegat General d'Ordre Pública ordenava que els reclusos quedessin de vell nou a la seva disposició després del judici.

Durant l'estiu de 1937, doncs, les presons de Catalunya seguien plenes -o relativament plenes- de religiosos. Amb l'entrada al ministeri de Justícia de la República de

Manuel Irujo, pel maig de 1937, i la inauguració d'una nova sensibilitat respecte al tema religiós comença a canviar la situació. El mes de setembre de 1937 Irujo aconseguia la promesa per part del ministre de la Governació de que podien ésser posats en llibertat tots els sacerdots governatius, més grans de 60 anys, que no haguessin estat penats, i enviava un telegrama al Conseller de Justícia de la Generalitat en el que li preguntava textualment : "*Ruégole me diga si tal propuesta tiene ejecución*"⁶. Eduard Ragassol, en nom de Bosch-Gimpera comunicava al Director General dels Serveis Correccionals de la Generalitat que "a fi de poder contestar el telegrama és necessari que V.I. reclami amb tota urgència les dades necessàries als distints establiments depenents d'aquesta Direcció General i els trameti a aquesta Conselleria"⁷. I el Director General, en data 14 de setembre de 1937 enviava telegrames als directors del conjunt de presons catalans perquè "comuniqueu telegàficament si existeixen en aqueix Establiment sacerdots que tinguin més de seixanta anys (60) detinguts concepte governatius; cas afirmatiu trameteu dades interessats"⁸.

Les respostes foren negatives en els casos de les presons de Figueres, Manresa, Olot, Puigcerdà, Reus, Sabadell, Sant Feliu de Llobregat, Seu d'Urgell, Tarragona, Terrassa, El Vendrell i Vic. A la presó de Girona hi havien dos sacerdots de 62 i 70 anys, respectivament. El director de la presó de Lleida contestava també amb dos noms, però de 56 i 28 anys d'edat. Des de Mataró hom responia de l'existència d'un sacerdot "que s'acosti a l'edat demanada", i des de Tortosa es donava la referència d'un sacerdot de 61 anys que resident a Benicassim havia estat detingut el 5 d'agost de 1936, ingressat al vaixell "*Isia*

de Menorca" del port de Tarragona, des d'on havia fet cap a Tortosa. Des de la Model barcelonina hom contestava amb una llista de 22 sacerdots, el més gran dels quals tenia 72 anys. La relació que finalment va enviar el Director General al Conseller, en data 12 d'octubre de 1937, incloïa aquests 22 noms, més els dos sacerdots de Girona i el de Tortosa⁹.

Ben aviat es posaria en marxa la maquinària d'excarcelació de religiosos. Els primers havien estat alliberats ja el mes de setembre, i a partir del mes d'octubre es generalitzarien les sortides pautades de religiosos, que s'anirien produint regularment fins a finals de novembre. En el diari que mossèn Josep Sanabre portava sobre les seves experiències durant la guerra viscuda a Barcelona, en data 19 de novembre de 1937, hi va escriure : "Avui ha sortit el darrer grup nombrós d'element religiós de la presó. Durant aquesta setmana han estat alliberats la darrera cinquantena que restava; entre altres han estat agraciats uns vint-i-cinc maristes. Queden solament set o vuit, alguns sofrint condemna i altres detinguts darrerament"¹⁰.

No tots els sacerdots que havien fet estada a la Model varen poder explicar la sensació del nou alliberament. Un sacerdot de 50 anys moria dins de la presó poc temps abans. Es tracta de Zenó Alexandre Menza (o Alexandre Mensa Fàbregas), nascut a Barcelona i resident a Arenys de Mar, que havia ingressat a la Model, procedent del Castell de Montjuïc, el 12 d'abril de 1937. Formalment acusat de "desafecció", el Jurat d'Urgència nº 2 havia decretat la seva llibertat el 7 de juliol de 1937 : el dia 19 de setembre de 1937, però, moria de mort natural, sense que

podés conèixer la nova llibertat. Fou l'únic religiós que va morir dins de la presó durant la guerra.

D'altres varen tenir una salut delicada mentres varen ser a la presó i, en sortir en llibertat, no tenien gaires bones perspectives. Magí Vidal i Feiner, religiós de 52, havia ingressat en data molt tardana a la Model, el 17 de juny de 1937, acusat d'"activitats feixistes", i sortí en llibertat el 28 de setembre de 1937, després d'una sentència absolutòria del Jurat d'Urgència nº 1, de 21 de juliol de 1937. Mentres va romandre a la presó va sofrir dos atacs d'angina de pit i va fer estades a la infermeria "tractant-lo d'una cardiopatia amb alguns atacs aguts d'angina de pit", com certificava el Dr. Cot, el 18 de gener de 1938, a requeriments del Tribunal que l'havia alliberat.

Josep Vallès Riera, sacerdot nascut a Manresa feia 70 anys, el dia 19 de març de 1937 va ingressar a la presó a disposició del Comissari General d'Ordre Públic. El Jutjat d'Instrucció nº 14 havia decretat la seva llibertat, però seguia governatiu quan el dia 11 d'octubre de 1937 el Dr. Cot certificava que el reclús "sofreix una hemorragia cerebral, que posa en greu perill la seva vida". Tres dies després el Director de la presó escrivia al Director General d'Assistència Social de Barcelona tot demanant-li solucions al cas d'aquest sacerdot amb les següents paraules : *"Habiendo sido decretada la libertad del recluso José Vallès i Riera, sacerdote de 72 años de edad, muy delicado de salud, y careciendo en absoluto de familiares que lo acojan, me permito dirigirme a Vd. por si tuviera bien hacerse cargo del mismo y destinarlo a algún Establecimiento de su digno cargo"*. El dia 16 d'octubre,

dia en què finalment fou posat en llibertat, el Director General d'Assistència Social responia amb la proposta de traslladar el reclús a la Casa de Vells "Ferrer i Guàrdia", que es trobava situada al carrer Casp, nº 73 de la ciutat comtal, i que no era altra que l'antic convent que des de 1863 tenien a Barcelona les Germanetes dels Pobres, i el seguirien tenint una vegada acabada la guerra¹¹.

En un altre ordre de coses, la sortida en llibertat presentava problemes de seguretat quan s'havien perdut els papers. És el que li havia esdevingut al jove salesià de Mataró Jerónimo Hernández Hurtado, de 25 anys d'edat, que havia estat detingut el dia 19 de juliol de 1937 i el dia 30 d'agost el Jutjat d'Instrucció nº 13 decretava la seva llibertat. En el moment de sortir, en data 1 de setembre de 1937, s'adreçava en carta al *camarada director de prisiones*, exposant el seu cas. Explicava que *"las patrullas me detuvieron despojándome de toda documentación, necesitándola hoy"*, i a continuació sol·licita un document acreditatiu de la seva personalitat. En les dades d'afiliació personal que li proporcionava feia constar com a "professió", *"maestro con carnet de U.G.T."*, i que havia estat *"declarado Inutil para todo servicio, el 1 de Octubre p.p."*. Acabava la carta amb un respectuós *"V.V.m.a. en pro de causa antifascista"*.

Segurament no seria l'únic cas d'un sacerdot o religiós que per raons de seguretat intentés amagar la seva condició. Disposem d'un testimoni al respecte molt il·lustratiu. Es tracta d'un reclús, Eutimio R.M., que en el seu expedient personal hi figura la professió de "pèrit mercantil". Havia ingressat el dia 10 d'octubre de 1936 i sortí en llibertat el dia 11 de novembre de 1937. Després

de la guerra, l'agost de 1941 Jaime C.M., com a "*familiar del Reverendo Hno. Eutimio R.*", sol.licitava certificat de la seva estada a la presó.

En uns altres casos, la sortida en llibertat representava la possibilitat immediata de sortir del país. Són extraordinàriament significatives les gestions que va realitzar el Consulat General de França a Barcelona a favor de dos religiosos reclusos, Manuel Bosi Roca, de 47 anys i Valentí Pons i Elies, de 50, en el moment d'ésser alliberats. Ambdós portaven a la Model des del dia 11 de setembre de 1936 i quan foren alliberats un any després, el 25 de setembre de 1937, el Consultat esmentat sol.licitava un certificat de llibertat per tots dos "*con el fin de ser los mismos documentos a todo fin útil*".

Com esmentava Mossèn Sanabre, a finals de novembre de 1937 la presó gairebé es va buidar de religiosos, si bé encara n'hi restaven de penats i recents ingressats. En primer lloc cal parlar d'un personatge que havia ingressat el 22 d'octubre de 1937 i que Tasis i Marca considera una excepció entre els "capellans i frares del "Monestir"" que eren "inofensius"¹². Es tracta de Pere Lisbona Alonso, sacerdot tradicionalista aragonès i periodista del diari "*El Correo Catalán*", de 55 anys d'edat. Havia ingressat procedent de la presó Figueres com a penat a 30 anys de reclusió, per la sentència a què havia estat condemnat el 25 de desembre de 1936 pel Tribunal Popular nº 3 de Barcelona i que havia d'ésser revisada pel nou Tribunal Popular Especial nº 1 de Barcelona. Certament, en el judici de revisió de la sentència, que es va celebrar el dia 5 de novembre de 1937, la sentència li fou sensiblement reduïda a 3 anys de presó. Al cap d'uns mesos, el 5 de març de

1938, tornava a ser traslladat a la presó de Figueres. Ignorem si la seva estada a la presó -que no va arribar a cinc mesos- va resultar molt conflictiva. De fet no n'ha quedat constància. Un home que va coincidir amb Lisboa a la Model durant uns dies, Joan Sariol Badia, per bé que equivoca les dates de la seva trobada -les situa a finals de l'any 1938- afirma que davant la possibilitat de sortir aviat de la presó, per la nova sentència, Lisboa "preferia, per la seva banda, tanmateix, em consta així, sortir coincidint amb l'arribada dels altres"¹³.

Entre els recents ingressats -apart dels que havien estat traslladats l'octubre, sentenciats pels Tribunals Populars- hi trobaríem també un grup de sacerdots que havien estat jutjats pel Jurat d'Urgència nº 1 acusats de desafecció al règim i emigració clandestina, per haver intentat fugir a França.

Certament, disposem de la sentència que va dictar el Jurat d'Urgència nº 1 de Barcelona el dia 2 de juliol, i que incloïa 19 persones, entre elles cinc sacerdots, dos escolapis i un seminarista. Tots ells havien ingressat a la presó el dia 13 de juny de 1937, inicialment a disposició del Delegat General d'Ordre Públic. I foren condemnats a penes menors : Salvador Dalmau Castells, escolapí de 28 anys, natural de Bordon (Terol), s'endugué la condemna més elevada : dos anys i 6 mesos, mentre la resta : l'escolapí de 24 anys, Joan Padrós Sansalvador, els sacerdots Daniel Canals Sanabra (37 anys), Josep Guasch Planas (42 anys), Pasqual Prats Boira (39 anys), Josep Roig Rosell (48 anys), Gabriel Solà Brunet (42 anys) i el seminarista Joan Roura Font (24 anys) foren condemnats a un any i un dia i tots ells a la multa de mil pessetes i a la pèrdua dels drets

polítics durant dos anys. No tots, però, compliren la totalitat de la sentència : ens consta la sortida en llibertat de Gabriel Solà Brunet, el mes de setembre de 1937, i de Daniel Canals Sanabra, Pasqual Prats Boira, i Josep Roig Rosell el novembre de 1937.

Hem localitzat una altra sentència d'aquest mateix Tribunal, dictada el dia 6 d'agost de 1937 també contra un grup nombrós de persones acusades d'intentar passar a França clandestinament a meitats de juliol de 1937. En aquest cas els tres religiosos jutjats -un escolapi, un franciscà i un sacerdot- no figuren com a reclusos a la presó Model, per bé que a la sentència els tres consten "*en prisión provisional por esta causa*" -segurament es trobaven a les presons de Montjuïc-. Però allò més rellevant de la sentència és que foren absolts, ja que segons s'especificava intentaven creuar la frontera "*por su condición de eclesiásticos que les obligaba a permanecer ocultos y sin poder procurarse medios de vida con que atender a sus mas perentorias necesidades*"¹⁴.

És més que evident, doncs, que a partir de l'estiu de 1937 s'ha experimentat un canvi d'actitud per part de la República respecte als religiosos. El que no vol dir que no deixessin d'ingressar-ne a la Model. Ara, però, la repressió serà molt més selectiva que durant la primera etapa de la guerra, els sacerdots que ingressin en presó ho faran en concepte de processats o de penats i els problemes amb què s'hauran d'enfrontar seran molt diferents respecte a la primera etapa. Però la xifra dels 51 religiosos, més els quatre reincidents, que varen ingressar en el decurs de l'any 1938 posen de manifest que la Model no es va quedar en cap moment de la seva història, durant la guerra, sense

sacerdots. Per bé que ara apareixin preocupacions governamentals per part de les autoritats de Catalunya.

Existeixen, certament, dos *censos* -per dir-ho així- elaborats des de la Generalitat sobre la població religiosa reclusa a Catalunya, de finals d'estiu de 1938 i de gener de 1939. El primer, de fet, es limita a ser una *Relació dels sacerdots reclosos en el Preventori Judicial de Barcelona*, al final de la qual, i mecanografiat, consta que és una "informació dels Serveis Correccionals de la Generalitat demanada pel Conseller de Justícia després d'haver rebut a Suïssa, durant el seu viatge a Zuric, la visita de Parpal, enviat pel Cardenal Vidal i Barraquer per interessar-se pels sacerdots detinguts"¹⁵. Segons la llista els sacerdots detinguts a Barcelona eren en total 35 : 25 a la Model barcelonina, quatre al vaixell "*Villa de Madrid*", 1 al vaixell "*Argentina*", quatre al Poble Espanyol i un a l'Hospital Militar, de Vallcarca.

El *cens* de gener de 1939 -a les acaballes, per tant de la guerra- és molt més complert. A partir d'una ordre de 6 de gener de 1939 del Director General de Serveis Correccionals a tots els directors de presons requerint els noms dels "reclusos de professió religiosa" existents en el seu centre penitenciari, hom pot disposar del total de religiosos empresonats a la xarxa de presons depenents de la Generalitat. El resultat de les respostes fou el següent¹⁶ :

A quatre centres la resposta era negativa : Reus, Tarragona, Sant Feliu de Llobregat i al Pavelló Hospital per a reclusos de Barcelona. A les presons de Cervera, Puigcerdà, Terrassa i el Vendrell hi havia un sol reclus :

en el cas de Puigcerdà "una monja dominica". Dos religiosos, respectivament, a Manresa, Olot i Sabadell. A l'Establiment de Readaptació de Menors de Cerdanyola també hi havia dos "penats de caràcter religiós". A Mataró, 4. A la Seu d'Urgell, 5. La directora del Correccional General de Dones de Barcelona va contestar amb el nom de 6 "recluses de professió religiosa". La resposta des de la presó de Figueres era de 7 religiosos al Correccional i 9 a fortificacions. Des de Girona s'enviava una llista que especificava els noms de 4 sacerdots, 1 religiós marista, i 1 monja de la Providència, 2 caputxines, 1 religiosa del Cor de Maria i 1 Adoratriu. En total, doncs, 10 religiosos, la majoria penats.

Des del Preventori Judicial nº 2 de Barcelona -l'antic convent del carrer de Sant Elies- a més dels vuit membres inclosos en una primera llista el director feia constar el nom de tres reclusos més que "manifesten avui ésser de professió religiosa, sense que consti, però, aquesta professió en llurs expedients personals, per haver manifestat tenir una altra professió quan varen emplenar-se els expedients". Finalment, la relació més extensa corresponia a la presó Model de Barcelona, amb 26 noms, un dels quals, però, figurava també a la llista del Preventori nº 2. Tenint en compte aquesta eventualitat, el conjunt de religiosos empresonats a les presons catalanes molt poques setmanes abans de què s'acabés la guerra era de 89, xifra a la que s'hi haurien d'afegir possibles altres religiosos empresonats a centres penitenciaris depenents de l'estat - els vaixells, la presó d'Estat del carrer Déu i Mata de Barcelona- i a les txeques barcelonines controlades pel SIM.

Com ja hem esmentat, la situació a què es veuran sotmesos la majoria d'aquests religiosos serà ara molt diferent. En primer lloc, perquè en gairebé tots els casos passaran a la presó processats o penats pels nous tribunals especials que es varen posar en funcionament a Catalunya a finals de l'any 1937, i eren acusats, alternativament, gairebé sempre, d'espionatge, alta traïció o auxili a la deserció. Dels deu religiosos que varen ingressar com a penats a la Model, durant l'any 1938, dos ho foren condemnats a 30 anys pel Tribunal Especial de Guàrdia nº 1 de Barcelona i un fou condemnat pel mateix tribunal a 6 anys i un dia. El Tribunal Especial de Guàrdia nº 2 condemnà a mort Josep Mir Tristany, un jove sacerdot de 25 anys, de Bellvis (Noguera), acusat d'alta traïció, per bé que un temps després el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció li decretava la llibertat. Aquest mateix procediment va regir en el cas de Feliu Serra Boada, un religiós de 65 anys, de Castellcir (Vallès Oriental), condemnat a 6 anys i 1 dia pel mateix Tribunal.

El Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya figura com a sentenciador en dues ocasions : una primera sentència de 6 anys i 1 dia contra el sacerdot tarragoní de 38 anys, Salvador Roig Vidal, i una sentència a mort per Espionatge i Alta Traïció, dictada el dia 2 d'abril de 1938 contra el sacerdot de 52 anys Josep Massip Guiu, que havia nascut a Gratallops (Priorat). És el segon cas en tota la guerra que figura l'execució judicial d'una sentència a mort contra un religiós : Josep Massip Guiu morí afusellat al Castell de Montjuïc el 27 de maig de 1937¹⁷.

Dels altres penats, un ho fou a 6 mesos pel Tribunal Popular Especial nº 1 de Barcelona, acusat de desafecció al

règim; un altre, que ingressà el 26 de juliol de 1938 procedent de Figueres, era penat a 30 anys, pressumiblement per un Tribunal Popular de la primera etapa; i un darrer, un sacerdot de 70 anys, Casimir Sala Girbau, nascut a Castellterçol, que ingressà el 24 de febrer de 1938, procedent de Mataró, era també condemnat a 30 anys, però el Jurat d'Urgència nº 1 li va reduir la pena a 4 anys, 11 mesos i 29 dies.

La segona eventualitat que varen haver d'enfrontar els religiosos, com la totalitat de reclusos de la Model, en aquesta segona etapa, es refereix a les expedicions a camps de treball. Tenim constància d'un mínim de dotze religiosos que en el decurs de 1938 varen ésser traslladats a camps de treball : 3 ho varen ésser el 23 d'abril, 7 el 19 de maig, i un, respectivament, el 27 de juliol i el 6 de setembre. Quatre religiosos varen formar part de l'expedició massiva de reclusos en direcció a la frontera francesa del 23 de gener de 1939.

Finalment, la darrera eventualitat que va afectar els sacerdots, en aquest cas als joves, fou la seva mobilització militar. De fet, foren molts pocs dels qui tenim constància que fossin traslladats al CRIM corresponent : únicament ens consta la referència de dos penats de qui ja hem parlat : Salvador Dalmau Castells, de 28 anys, fou enviat al CRIM nº 16 el 24 de desembre de 1938, mentre Josep Mir Tristany, de 25 anys, ho havia estat el 4 d'octubre de 1938. Sabem també que Joan Canals Lluçà, sacerdot de 25 anys, nascut a Berga, i que havia ingressat a la presó el 4 d'abril de 1938, processat per Alta Traïció pel Tribunal d'Espionatge, fou enviat al CRIM el 30 de novembre de 1938, després d'haver retornat d'una

estada a camps de treballs. També havia passat per camps de treball el seminarista de 24 anys Joan Roura Font que havia estat penat l'any 1937. En retornar fou traslladat, el dia 2 de desembre de 1938, al Tribunal Militar Permanent de Catalunya, sense que consti la seva marxa al front.

I disposem, ja per acabar, de dos casos, en què sengles sacerdots joves sol·licitaven acollir-se al Decret del Govern de la República del 16 d'agost de 1938 que els permetia sortir de la presó i anar al front. En el primer cas, la instància la presentava Josep Oriol Clos, un sacerdot de 29 anys, de Breda, que havia estat condemnat a 30 anys de presó pel Tribunal Especial de Guàrdia nº 1 el 21 d'agost de 1938. En la instància, datada el 13 de setembre de 1938, es limitava a suplicar humilment al director de la presó *"que ponga en curso ante las autoridades militares la presente instancia, a fin de poder disfrutar de los privilegios del mencionado decreto, como prófugo y desertor que soy"*, tot acabant amb un protocolari *"Viva V. muchos años para bien de la República"*.

Julia Mayoral Solsona era un sacerdot de 33 anys, nascut a Vilanova de la Barca (Segrià), que havia ingressat a la Model el dia 9 de juny de 1938, processat per deserció a disposició del Tribunal Especial de Guàrdia. El dia 5 de setembre escrivia la seva instància on començava fent referència a que havia estat *"incorporado al Ejército Popular de la República en el cuartel de Miquel Servet (sanidad) de esta capital con dos hermanos y otros familiares en los frentes, Brigadas 138 y 213 respectivamente"*. Després de referir-se a que havia estat absolt del càrrec de deserció a petició del fiscal del Tribunal Especial de Guàrdia, es considerava inclòs en les

disposicions governamentals, per la qual cosa acabava sol·licitant *"se le incluya en las listas a formar para acudir a defender la República y España contra los invasores extranjeros"*.

A desgrat d'aquest furor patriòtic -que cal interpretar com a purament estratègic- no consta que s'atengués la petició de Mayoral, com tampoc ho havia estat la d'Oriol. De fet els dos religiosos seguien figurant a la relació d'empresonats a la Model el gener de 1939.

Aquests sis casos esmentats són els únics dels que ha quedat constància una relació amb la qüestió militar. I el fet no és casual, ja que la majoria de religiosos que varen ingressar a la Model no poden ser considerats joves. L'estudi de les edats dels religiosos no deixa cap lloc a dubte al respecte : només 27 eren menors de 30 anys, 47 tenien entre 30 i 40 anys, i 49 entre 40 i 50. El grup més nombrós, representat per 75 sacerdots, tenia entre 50 i 60 anys i 41 eren més grans de 60 anys. D'aquesta manera, 116 religiosos, el 48,53% del total, tenien més de 50 anys.

Homes, doncs, majoritàriament d'edat avançada, que es varen veure dolorosament colpits per una dura experiència que no tenia precedents. És paradigmàtic que el col·lectiu de religiosos fos l'únic dels col·lectius que va passar per la Model quina condició professional esdevenia, per ella mateixa, constitutiva de delictes.

NOTES

¹ Josep Massot i Muntaner (ed.) : *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatsges*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987. Pàg. 89.

² A més dels martirologis clàssics, com el de Mossèn Josep Sanabre, o el d'Antonio Montero referent a tot l'estat, les xifres que hem utilitzat procedeixen d'Albert Manent i Segimon i Josep Raventós i Giralt : *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984; i de J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya i Font : *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. II vols. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990.

³ "Convent" és la qualificació que utilitza el testimoni anònim esmentat a la nota 1. Rafael Tasis, a les seves memòries, diu textualment que "a la sisena [galeria] hi havia capellans i frares en abundància, i això li feia merèixer el sobrenom del "Monestir". Vegeu *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió*. Ed. Pòrtic. Barcelona, 1990. Pàgs. 35-36.

⁴ Vegeu el capítol 2 de la II part, dedicat als "Incidents, conflictes i aldarulls".

⁵ Vegeu Solé Sabaté i Joan Villarroya : *Ibid.*, vol. I, pàg. 176.

⁶ A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 89/2 N° 2.

⁷ *Ibid.*. La comunicació portava la data del 9 de setembre de 1937.

⁸ A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 89/2 N° 3.

⁹ Tota la documentació es localitza als diversos documents del Lligall 89/2 de l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca.

¹⁰ Josep Sanabre : "Diari de Guerra. Notes manuscrites d'activitats referents a la vida religiosa durant la persecució (1937-1938)", a Josep Massot i Muntaner (ed.) : *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatsges*. Pàg. 292.

¹¹ Les dades sobre aquest sacerdot al seu expedient personal. La identificació de la Casa de Vells a Joan Bada

i Genís Samper : *Catalònia religiosa. Atlas històric : dels orígens als nostres dies.* Ed. Claret. Barcelona, 1991. Pàgs. 247 i 303.

12 Rafael Tasis : *Les presons dels altres*, pàg. 51. La frase concreta de Tasis parlava de què "els capellans i frares del "Monestir" eren considerats inofensius, salvat algun cas personal, com el de monsenyor Lisbona, el director del "Correo Catalán"". De fet, Lisbona no fou director, sinó redactor del diari tradicionalista.

13 Joan Sariol Badia : *La IV Guerra Civil.* Dopesa. Barcelona, 1978. Pàg. 307.

14 Veure la còpia de la sentència a l'expedient personal d'un dels condemnats, que fou reclús de la presó Model, Joaquim M.M..

15 Vegeu A.N.C.-F.B.G. 14.2., que data el document l'agost de 1938. Bosch-Gimpera a les seves *Memòries* parla del seu viatge a Zuric, per assistir al Congrés Internacional de Ciències Històriques, i de la visita a Parpal, però la situa a començaments de setembre de 1938. Pàg 273.

16 Tota la informació referent a aquest cens es troba dipositada a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 89/11, en múltiples documents.

17 A les seves memòries, Irujo explica que havia nomenat Massip per un càrrec al Ministeri de Justícia i que, quan fou descobert formant part d'una conspiració, i condemnat a mort, intentà indultar-lo sense aconseguir-ho. Vegeu Manuel de Irujo : *Memorias II (La cuestión religiosa, primera parte)*. Buenos Aires, 1978, pàg. 367.

2. Els derrotats del 19 de juliol : militars i guàrdies civils

Els militars -els uniformats en el seu conjunt- foren un col·lectiu extraordinàriament significatiu dins de la presó Model. No només perquè constituïen un conjunt homogeni d'homes amb afinitats tant professionals, com polítiques i ideològiques, sinó també perquè havien tingut un protagonisme fonamental durant les jornades del 19-20 de juliol de 1936, que havien iniciat la guerra civil, i la seva derrota a Catalunya els havia situat en una posició de vençuts sobre els quals *necessàriament* havia de recaure la repressió més dura.

No és per casualitat que els primers *judicis especials* que es varen celebrar un cop iniciada la guerra fossin contra militars, que els tribunals que varen dictar més sentències de mort durant aquesta etapa fossin els militars, i que fossin militars també els primers en sofrir presó. El fet responia a una lògica històrica : com ha assenyalat l'historiador Alberto Reig Tapia la guerra civil fou, abans que civil, militar, propiciada per una acció violenta menada pels militars que, on varen aconseguir imposar-se, varen portar a terme també una repressió encara més dura i indiscriminada¹.

Però a Catalunya, com és sabut, els militars insurrectes foren derrotats, i aquells que varen sobreviure als enfrontaments dels dies 19 i 20 de juliol els esperava, inevitablement, en molts casos, la reclusió, el judici i la mort. En altres, la mort no va necessitar sentències judicials mitjanceres : no fou inhabitual que es produïssin *excarcelacions* il·legals des de centres de reclusió i

afusellaments furtius de militars. En altres ocasions -en el millor dels casos- esperava als militars una llarga experiència en el coneixament de les presons de Catalunya.

És conegut que una vegada efectuada la detenció dels militars i civils implicats en els esdeveniments de juliol, aquests foren immediatament reclosos al Vapor *Uruguay*, ancorat al port de Barcelona i que durant tota la guerra va actuar com a presó-flotant. Disposem de multitud d'oficis signats per una autoritat militar -de les que van romandre fidels-, pel comissari general d'ordre públic -signen alternativament Frederic Escofet o Vicenç Guarner, que era el cap de serveis de la comissaria- o pel general en cap de la Guàrdia Civil, aviat anomenada Guàrdia Nacional Republicana, José Aranguren, adreçats al Comandat Militar de l'*Uruguay*, on s'ordenava els pertinents ingrès a presó i processament. Un d'aquests primers oficis, signat el 24 de juliol de 1936, per "*El Comdte Jefe de E.[stado] M.[ayor]*", es limitava a sol·licitar "*sírvase admitir en el Vapor Uruguay en calidad de detenidos y a disposición del Juez correspondiente a los Jefes y Oficiales que al respaldo se relacionan*". Es tractava d'un coronel, un comandant, un tinent i un alfères d'infanteria, un alfères de cavalleria, i un oficial d'oficines militars².

El 7 d'agost, un ofici semblant, signat pel General en cap de la Guàrdia Civil, Aranguren, era molt més explícit. En aquest cas l'ofici anava adreçat al Coronel de la Guàrdia Civil del Tercer Terç, i especificava : "*Sírvase V.S. ordenar que por fuerzas de ese Tercio sean conducidos al vapor "URUGUAY" los Jefes y Oficiales pertenecientes al Batallón de Zapadores Minadores nº 4, que al respaldo se relacionan, los cuales seran entregados al Comandante*

Militar de dicho buque, quedando en el mismo en calidad de detenidos y a disposición del sr. Juez especial de la causa que se sigue por el delito de rebelión militar, Dn. Luis Pomares"³.

Certament, el jutge especial Luis Pomares Pérez, president accidental de l'Audiència de Barcelona, en aquells moments, fou l'encarregat d'instruir el processament judicial contra el primer bloc dels militars insurrectes. Disposem de l'ofici en què es comunica l'auto de processament i presó "*de los detenidos en ese barco, que al margen se expresan, quedando los demás puestos a disposición mía, antes del 28 del actual a las del Excelentísimo Sr. Comandante General de esta División*". L'ofici, datat el 30 de juliol, incloïa, nogensmenys, que els generals Manuel Goded, Justo Legorburu i Francisco Giménez Arenas, vuit coronels, cinc tinents coronels, vint-i-set comandants -entre altres, el comandant d'infanteria José López-Amor-, quaranta-vuit capitans -Fernando Lizcano de la Rosa i Enrique López Belda, entre altres-, cent catorze tinents, trenta-tres alfères i trenta-nou paisans⁴. En total, doncs, a finals de juliol eren processats i aïrebé 250 militars, generals, caps i oficials que es trobaven ja a l'Uruguay.

El procediment judicial per celebrar els judicis contra els militars insurrectes va començar, doncs, molt aviat, i els dies 11 i 23 d'agost varen tenir lloc els dos primers judicis contra els màxims responsables de la rebel·lió a Barcelona, celebrats a l'Uruguay mateix per tribunals militars constituïts *ad hoc*. El dia 2 de setembre es va posar en funcionament el Jurat popular especial per la repressió del feixisme, que havia estat creat per decret de

la Generalitat del 24 d'agost, i que a partir del 13 d'octubre seria substituït pel definitiu Tribunal Popular Especial, que va presidir Àngel Semblancat.

Els primers judicis es varen celebrar al mateix vaixell *Uruguay*, com queda molt ben reflectit en l'encapçalament de les sentències del Tribunal, quan, després dels noms dels membres del Tribunal -inalterablement, els magistrats José Pérez Martínez, Àngel Samblancat i Jesús Pinilla- s'inicia la sentència amb la fórmula gairebé ritual "*En la Ciudad de Barcelona a... Vista ante el Tribunal Popular de esta Ciudad, constituido a bordo del Vapor Uruguay anclado en este puerto y en juicio oral y público la pieza separada...*". El dia 8 de novembre de 1936, però, es va produir un trasllat massiu de presos del vaixell *Uruguay* a les presons militars del Castell de Montjuïc, de tal manera que durant uns dies al menys l'*Uruguay* es va quedar sense reclusos. Així quedava constància, per exemple, en l'ofici que el dia 11 de novembre el Conseller de Defensa de la Generalitat enviava al Comandant Militar del Castell de Montjuïc, preguntant-li admetés un capità d'artilleria, "*por no existir en la actualidad ningún detenido en el vapor "Uruguay"*"⁵. A partir del 13 de novembre de 1936 els judicis contra els militars es varen celebrar a l'Audiència de Barcelona.

L'activitat judicial contra els militars insurrectes va ser especialment intensa fins el mes de febrer de 1937, quan ja s'havien jutjat 228 caps i oficials de l'exèrcit amb el resultat següent : 18 absolucions, 14 condemnes inferiors a 6 anys, 76 superiors a 6 anys i 120 penes a mort, de les quals se n'havien executat 85⁶. I tenim constància que el Tribunal Popular Especial va seguir

jutjant almenys fins al mes de març : disposem de sengles sentències que afecten a un cap d'artilleria i a oficials de la Guàrdia Civil dictades durant aquest mes.

De totes maneres, és evident que no tots els militars detinguts com a conseqüència dels fets de juliol varen acabar essent jutjats i condemnats pels tribunals especials. I efectivament no tots els oficials empresonats foren processats per rebel·lió militar. És extraordinàriament significatiu l'ofici que el general Aranguren enviava al Conseller de Defensa de la Generalitat, amb data 7 de setembre de 1936, referit a un grup de militars detinguts, quines vinculacions amb la revolta no eren, a parer d'Aranguren, prou clares. Per l'interès de l'ofici el reproduïm íntegrament :

"Excmo. Sr. A partir del 19 de Julio último se han presentado varios casos de personal militar que, sin haber cargo concreto de que intervinieran en los sucesos revolucionarios y aún algunos de ellos que contribuyeron a sofocarlo, se hicieron sospechosos por sus antecedentes o falta de confianza en la tropa que mandaba y como medida de previsión, mientras su conducta no pudiera ser completamente averiguada fueron detenidos en el barco "URUGUAY" donde quedaron a mi disposición.- Como algunos de ellos han expresado sus deseos de ser empleados en el frente y no está en mis facultades el poder hacerlo ni hasta la fecha está a mi alcance el medio de poder comprobar con urgencia la conducta de cada uno para lo cual, el procedimiento normal sería preciso la instrucción de expediente que lo

*justificara en cada caso, por si V.E. estimara viable la justificación de los interesados más rápidamente utilizando procedimientos verbales con los nuevos organismos que se han creado, tengo el honor de ponerlos a disposición de V.E. para la resolución que estime procedente, siendo adjunta la relación de los treinta y dos individuos que se encuentran en el caso de referencia"*⁷.

La relació en qüestió incloïa deu caps i oficials de la Guàrdia Civil, nou caps, oficials i sots-oficials de Caballeria, cinc sots-oficials d'Artilleria i vuit caps i oficials de l'Armada, alguns dels quals, però, varen acabar essent jutjats i condemnats per la seva participació en la rebel·lió, com és el cas dels oficials de l'Armada adscrits a la base Aero Naval de Barcelona i que varen ser condemnats en el judici celebrat el 12 de desembre de 1936.

Els qui varen sobreviure a la fase més dura de la repressió contra els militars -haguessin estat condemnats a presó o no- varen romandre a les presons de Montjuïc de Barcelona fins al mes d'abril de 1937, quan varen ésser traslladats, un grup més reduït a la presó de Mataró i majoritàriament a la presó Model de Montjuïc. D'aquesta manera, doncs, la Model rebia, en molts pocs dies la suma més important de reclusos militars de la seva història, que majoritàriament serien instalats a la tercera galeria, amb la resta de reclusos *feixistes*.

De totes maneres, abans d'aquesta arribada massiva de reclusos militars, la Model havia rebut ja a militars que generalment, però no sempre, hi varen ingressar en concepte

de governatius. Disposem de la referència d'un grup d'una quarentena de militars empresonats entre juliol de 1936 i abril de 1937, amb freqüències reduïdes però significatives :

1936	1937
Juliol . . . 2	Gener . . . 14
Agost . . . 0	Febrer. . . 4
Setembre . . 1	Març . . . 1
Octubre. . . 7	
Novembre . . 2	
Desembre . .10	

Tret del mes d'agost -quan no es va produir ni un sol ingrès- la resta de mesos varen contemplar, doncs, l'entrada de militars a la presó Model. Sovint es tractava de militars ingressats com a governatius, que sortien al cap d'uns dies, o bé restaven com a governatius, presos a la Model, fins a l'estiu de 1937. Però també hi trobem a militars processats pels Tribunals Populars civils. Així doncs, de fet entre juliol de 1936 i abril de 1937, amb les remeses massives produïdes aquest darrer mes, varen ingressar a la Model militars procedents de la totalitat de guarnicions de Catalunya.

És cert que majoritàriament procedien de les guarnicions de Barcelona i que es tractava de militars de baixa graduació que havien estat sentenciats a penes de presó -o a mort i commutats- o estaven pendents encara de judici. Així trobem militars de tots els aquarteraments de Barcelona : del Regiment d'infanteria Badajoz nº 13 de la

caserna de la Montaña -de l'Avinguda Icària-, del Regiment de Cavalleria Montesa nº 4, del Regiment de Cavalleria de Santiago, de la caserna de Lepanto, del Regiment d'Infanteria de Sant Andreu, de les Dependències Militars, del VII Regiment Lleuger d'Artilleria, del IV Regiment de Sapadors Minadors, etc.

En algun cas, el militar empresonat, ja ho he assenyalat, era processat i penat per delictes no estrictament militars, com s'esdevingué amb el capità d'infanteria de Barcelona Alfonso Ruiz Ruiz, de 57 anys, que ingressà a la Model el 16 d'octubre de 1936, acusat d'"activitats feixistes". Fou jutjat i condemnat a mort pel Tribunal Popular nº 4, el dia 5 de novembre de 1936 i el dia 9 del mateix mes i any era traslladat a Montjuïc, on moria afusellat el mateix dia. El mateix va succeir amb el també capità d'infanteria José Moya Salva, de 58 anys, que havia ingressat a la Model el 18 de gener de 1937 i fou condemnat a mort per espionatge pel Tribunal Popular nº 2 de Barcelona el 29 de gener de 1937. Dos dies després era traslladat a Montjuïc, on moria executat el dia 7 de febrer de 1937.

Però també ingressaren militars del conjunt de guarnicions de Catalunya : la pràctica totalitat dels revoltats de Girona, militars de Figueres, de Mataró, de Tarragona, alguns, molt pocs, dels supervivents de Lleida, i fins i tot trobem un tinent d'artilleria, resident a l'Escala i destinat a la *Bateria de Obuses para la defensa del Golfo de Rosas*. Entre el conjunt de militars de les guarnicions de Catalunya hi trobem, però, algun cas singular, i de més elevada graduació i significació.

És, per exemple, el que va esdevenir amb el tinent coronel Antonio Alcubilla Pérez, que havia estat condemnat a mort pel Tribunal Popular de Girona, en sentència dictada el dia 12 d'octubre de 1936, i commutada per decret l'endemà mateix⁸. Alcubilla, que havia estat commutat gràcies al paper que havia desenvolupat durant la repressió de la revolució d'octubre de 1934, no reingressaria amb la resta de companys penats que el mateix dia 12 d'octubre varen ser reenviats des de Girona al Vapor Uruguay. A l'ofici signat per Abel Velilla, el president del Tribunal Popular gironí, on consta la *"lista de los condenados a penas de reclusión por el Tribunal Popular de Gerona que se envían provisionalmente al vapor cárcel Uruguay"*, el nom d'Alcubilla figura ratllat i amb un afegitó manuscrit on es fa constar que *"el tachado Alcubilla = vale"*.

Uns dies més tard, el dia 17 d'octubre, Alcubilla ingressaria a la Model barcelonina. I el dia 7 de novembre de 1936 es rebien dos oficis adreçats al director de la presó barcelonina. El primer, del mateix Abel Velilla, feia saber *"Que por Decreto de esta fecha he acordado que el condenado preso en esta cárcel Antonio Alcubilla Pérez, sea trasladado al Manicomio de San Baudilio de Llobregat, donde deberá quedar recluido"*. El segon, signat per l'anarquista Aurelio Fernández, flamant Secretari General de la Junta de Seguretat de Catalunya, comunicava també que *"en virtud de haber recibido un certificado médico, en el que se declara que el preso y condenado Antonio ALCUBILLA tiene perturbadas las facultades mentales, y por comunicado en separado del Presidente de la Audiencia Territorial de ésta Audiencia se ratifica, sea conducido el mencionado condenado al Manicomio de San Baudilio de Llobregat, estando como consecuencia lógica, estrictamente [sic]*

vigilado, puesto que pesa una condena de cadena perpetua sobre el mismo".

Ignorem si la història de les facultats mentals perturbades era o no era certa. En qualsevol cas, el seu expedient personal de la Model recull la informació segons la qual es va produir el seu trasllat al Manicomi de Sant Boi. Però Josep Clara afirma taxativament que Alcubilla *"fue canjeado por un republicano, y en el régimen de Franco llegó a teniente general y a director general de la Guardia Civil"*⁹.

Dos altres tinents coronels, d'altres guarnicions de fora de Barcelona, varen passar també per la Model. En primer lloc es tracta d'Agustín Monasterio Bustos, el cap del Batalló de Muntanya Chiclana nº 3 de Figueres, que havia estat detingut en el vaixell *Uruguay* i sentenciat pel Tribunal Popular de Girona, presidit pel jutge Mariano García Villas, el 29 de desembre de 1936. En el judici fou condemnat a 12 anys de reclusió acusat de negligència perquè *"ordenó declarar el estado de guerra en dicha población, cumpliendo las órdenes recibidas del General de Brigada y de la División, sin ánimo doloroso [sic] de colaborar al movimiento faccioso estallado en España contra el Gobierno legítimo de la República, pero obrando desde luego con culpable y grave negligencia al tomar tal decisión"*¹⁰. Al cap de pocs dies de la sentència, en concret el dia 9 de gener de 1937, Agustín Monasterio, nascut a Madrid feia 52 anys, ingressà a la presó Model on va romandre fins el dia 22 d'abril de 1938, quan fou traslladat a la Secció 2ª del carrer de Sant Elies.

El tinent coronel de la guarnició de Tarragona, de 55 anys i nascut a Madrid, Ferran Morillo Farfan, ingressà a la Model, ja condemnat, el 3 de febrer de 1937. Havia estat jutjat pel Tribunal Popular de Tarragona el dia 12 de setembre de 1936 i condemnat a 17 anys de presó. Va romandre a la presó barcelonina fins al seu trasllat a la presó del Vendrell, el dia 5 d'abril de 1938. Si bé desconeixem que protagonitzés cap tipus d'incidència durant la seva estada a la presó, és extraordinàriament significatiu l'ofici que es conserva al seu expedient personal, signat el dia 19 d'abril de 1938, per la Comissaria General d'Ordre Públic, segons el qual es sol·licitava al director de la presó del Vendrell que permetés als agents portadors un registre al "ciutadà Morillo". Morillo va reingressar a la Model el dia 16 de gener de 1939 amb motiu de l'evacuació de la presó del Vendrell durant l'ofensiva franquista final sobre Catalunya, i segons el testimoni que ja hem assenyalat de Bartolomé Montis, Fernando Morillo va prendre el comandament de la presó en els darrers dies immediatament anteriors a l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes¹¹.

A més d'aquests caps i oficials de l'exèrcit en guarnició dins i fora de Barcelona, durant els primers mesos de la guerra també feren cap a la Model barcelonina membres de la Guàrdia Civil que no varen seguir la decisió final dels seus alts comandaments, que, com el general Aranguren i el coronel Escobar, varen romandre fidels a la República. Entre el grup d'ingressats el mes d'abril de 1937 procedents de Montjuïc i que, prèviament havien estat detinguts també al vaixell Uruguay, trobem a caps, com el tinent coronel Antonio Moreno Suero, el comandant Emilio

López Carrillo, i a oficials dels aquarteraments de la guàrdia civil del carrer Navas de Tolosa i Ausiàs March, en uns casos ja penats i en altres pendents de judici.

També varen passar per la Model, durant uns dies, els caps de carrabiners de la guarnició de Figueres : el coronel José Ocera Pita i els comandants Aurelio Abella Vilar i Manuel Ortega Pedret. Processats pel Tribunal Popular nº 2 de Barcelona, varen ingressar el dia 19 de desembre de 1936 i uns dies després, el 23 de desembre, eren entregats a la Guàrdia Nacional Republicana per ésser traslladats a Girona.

Esment apart mereixen els casos dels guàrdies civils dels aquarteraments de fora de Catalunya, especialment de les poblacions de la comarca del Matarranya, a Terol. Certament, el dia 2 d'octubre de 1936 varen ingressar a la Model els setze guàrdies civils de la Comandància de Calaceit, residents, a més d'aquesta població, a Cretes, a la Freixneda i a Vall-de-roures. Dos mesos més tard, en concret el dia 4 desembre eren jutjats tots ells pel Tribunal Popular Especial i condemnats a mort pel delictes de rebel·lió militar. L'endemà eren traslladats a Montjuïc, però no foren afusellats.

A Montjuïc varen romandre amb la situació de condemnats a mort i no indultats, fins que amb data 5 de febrer de 1937 el Conseller de Justícia de la Generalitat rebia des del Castell de Montjuïc la següent -i patètica- petició :

"En aquest Castell es troben reclosos i condemnats a la última pena, des de fa molts dies, els individus que s'indiquen al dors.

L'estat de tots ells és cada dia més depriment i crec un deure de consciència l'informar-los a la brevetat possible de la verdadera situació en què estan actualment.

És per això que us prego prengueu la molèstia d'indicar-me quelcom referent a n'aquest particular.

Salut per la llibertat dels homes i dels pobles."¹²

La carta, quina còpia conservada no anava firmada, però que evidentment era escrita pel comandant responsable de les presons militars de Montjuïc, incloïa, a més dels guàrdies civils de Calaceit, un civil, reclús de la Model des del 13 d'agost de 1936, que havia estat condemnat a mort per "feixista" pel Tribunal Popular nº 4 el dia 4 de desembre de 1936 i traslladat el mateix dia a Montjuïc; i un Guàrdia Civil i dos capitans d'infanteria ingressats a la Model el 18 de gener de 1937, i condemnats a mort per espionatge el 29 de gener pel Tribunal Popular nº 2 i que foren traslladats a Montjuïc l'endemà mateix.

La carta devia tenir el seu efecte, ja que excepció feta dels dos capitans d'infanteria, que serien afusellats el dia 7 de febrer de 1937, els guàrdies civils de Calaceit varen veure commutada la seva pena de mort el dia 13 de febrer de 1937 i tornarien a ingressar a Montjuïc per l'abril del 1937, juntament amb l'altre guàrdia civil i el civil penats, que també foren commutats.

També va acabar fent cap a la Model un capità de la Guàrdia Civil de Barbastre, Modesto Fantova Raluy, que havia estat empresonat a l'Uruguay el 24 d'agost de 1936,

el 8 de novembre passà a Montjuïc i el 13 d'abril de 1937 a la presó Model, sempre a disposició del General en cap de la 4ª Divisió de l'Exèrcit. Fantova, finalment, el 9 de juliol de 1937 fou jutjat pel Jurat d'Urgència nº 1, que dictà la seva llibertat, per bé que al seu expedient personal no consta que fos alliberat.

Durant el mes de juliol de 1937 es va produir, certament, una situació similar a la que es va donar amb el col·lectiu de religiosos : tots aquells militars que no havien estat jutjats durant els mesos anteriors i encara romanien a la presó, a partir del mes de juliol varen ésser jutjats, sovint pels Jutjats de Primera Instància i Instrucció ordinaris, i sistemàticament eren posats en llibertat. Disposem de nombrosos testimonis que afectaven a militars, fonamentalment de baixa graduació, però de totes les guarnicions.

Així, per exemple, ja el 6 de juliol el Jutjat d'Instrucció nº 16 posava en llibertat un sargent primer d'artilleria de Barcelona, que sortia tres dies més tard. El mateix dia que Bernardo Marzo Villanueva, un alfères de cavalleria del Regiment de Santiago, era alliberat pel Jurat d'Urgència nº 1. A vegades els alliberaments eren col·lectius, com que el que fa afectar un grup de sots-oficials de Figueres, que, després de fer el periple, des del Vaixell *Uruguay*, fins a la Model, passant per Montjuïc, els fou successivament decretada la llibertat per l'Auditor de Guerra de la 4ª Divisió (15 de juliol de 1937) i, uns dies després, pel Jurat d'Urgència nº 2.

Aquestes mesures varen afectar també, ja ho hem vist, a Guàrdies Civils, en aquest cas de més alta graduació, com

s'esdevingué amb el tinent coronel de Barcelona Antonio Moreno Suero, de 48 anys, que quan va passar a la Model el 13 d'abril de 1937 estava a disposició del General en cap de la 4ª Divisió, del Conseller de Defensa de la Generalitat i del Jutjat d'Instrucció nº 3. Finalment fou el Jurat d'Urgència nº 1 qui en data 29 de juliol de 1937 decretà la llibertat d'Antonio Moreno que va acabar sortint de la Model el dia 11 d'agost de 1937.

D'aquesta manera, doncs, es varen anar produint excarcelacions progressives de militars en el decurs dels mesos de juliol, agost i setembre de 1937.

D'altra banda, però, els militars ja penats, tampoc no varen romandre massa temps a la Model, perquè el mateix estiu de 1937 es va iniciar la política de trasllats de reclusos cap a altres centres penitenciaris de Catalunya que va afectar també els militars. Els primers trasllats de militars es varen efectuar el mes de juny de 1937 i varen tenir com a destinació fonamental les presons de Figueres i de Mataró, per bé que en varen anar a parar també a Vic i al Vendrell. Molts d'aquests militars varen reingressar a Barcelona durant l'any 1938 per ésser conduïts a camps de treball i d'altres varen acabar formant part de la darrera expedició que va sortir de la Model el 23 de gener de 1939. Disposem del testimoni posterior d'un tinent de cavalleria, Fernando Segú Aicardo, que narra les peripècies que va passar durant la guerra. Per bé que no són de les més complicades, sí que ens permeten il·lustrar les vicissituds passades per més d'un militar :

"Don Fernando Segú Aicardo, teniente de Caballería del Regimiento Mixto nº 14 tiene el honor de exponer:

Que el día 19 de julio de 1936 se sublevó, dirigiéndome a la Plaza de Urquinaona con fuerzas del Regimiento de Caballería nº 3 siendo hecho prisionero y trasladado juntamente con los demás oficiales del cuartel de la Guardia Civil de la c/ de Ausias March. El 22 de julio fué conducido al vapor prisión Uruguay donde el 16 de septiembre fué condenado a reclusión perpétua. El 8 de Noviembre fué trasladado al Castillo de Montjuïc donde permaneció hasta el 12 de abril de 1937 que fué conducido a la Cárcel Modelo. El 22 de Noviembre de 1937 fué trasladado al Preventori Judicial de Figueras hasta el 8 de mayo de 1938 en que volvió a ser conducido a la Cárcel Modelo permaneciendo en esta hasta el 23 de enero de 1939 en que fué trasladado a un campo de trabajo e internado en Francia el 8 de febrero, siendo entregado a las tropas nacionales el 26 de febrero en la frontera del Perthus¹³.

Després de l'entrada massiva de militars a la presó Model, que es va produir el mes d'abril de 1937, varen seguir produint-se detencions i ingressos de militars fins a la fi de la guerra, per bé que amb menys intensitat que durant els primers mesos. Excepte durant els mesos de maig de 1937 i gener de 1939, quan no consta ni un sol ingrès, la seqüència de detencions fou la següent :

1937		1938	
Juny	3	Gener	8
Juliol	3	Febrer.	2
Agost.	1	Març	1
Setembre	4	Abril.	8
Octubre.	6	Maig.	14
Novembre	5	Juny.	12
Desembre	17	Juliol.	4
		Agost.	7
		Setembre	9
		Octubre	4
		Novembre	4
		Desembre	3

En el decurs de l'any 1937 són, doncs, molt pocs els militars que ingressen a la Model, i per bé que a partir del mes de desembre es produeixi un increment significatiu, fins a la fi de la guerra no arriben al centenar el total dels militars empresonats. Majoritàriament, no cal dir-ho, els militars que entren a la Model durant el darrer any de guerra, foren processats pels nous tribunals especials que es varen posar en funcionament durant aquesta etapa : el delictes d'Alta Traïció i Espionatge foren els més freqüents i el Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya el més actiu entre els que en un moment o altre varen processar a militars.

De totes maneres, també trobem alguns casos de militars processats per les seves activitats al Front. És el que

s'esdevingué amb el coronel Josep González Morales (60 anys), i els majors Antoni Ballester Minguella (36 anys), Leandre Rosich Rebum (49 anys) i Antonio Garcia Vivar (40 anys), que ingressaren a la Model el dia 11 d'abril de 1938 acusats pel Tribunal Militar Permanent de Catalunya, d'abandonament de servei. El fet que tots ells figurin com a residents al "front d'Aragó" i que la data del seu empresonament es produeixi pocs dies després de la ruptura del front d'Aragó, em fa relacionar el processament d'aquests caps de l'exèrcit republicà amb les responsabilitats per les derrotes militars sofertes per la República. El fet és que només dos d'aquests militars sortiren de la presó : els majors Ballester i Rosich foren alliberats, prèvia sentència del Tribunal Militar, el dia 1 d'agost de 1938, mentre el coronel González i el major Garcia seguiren processats i el dia 10 d'octubre de 1938 foren traslladats al Preventori 2, del carrer de Sant Elies.

També trobem alguns militars processats per delictes comuns, com falsetat i estafa, o pel delicte menor de desafecció al règim, que eren a disposició dels jutjats ordinaris. I un militar, Anastasi Barroso Almansa, de 47 anys i resident a Girona, era detingut a la presó Model el 15 de gener de 1938 a disposició del Jutge Especial dels Sumaris del POUM i per delicte comprès en aquests sumaris. El 22 d'abril de 1938 era traslladat a Sant Elies.

Durant aquesta darrera etapa de la guerra també varen ingressar a la Model barcelonina un bon grapat d'ex-guardies civils i ara també ex-guardies nacionals republicans. Certament, a través de tot un seguit de decrets de l'ú de març de 1937 s'havia portat a terme una

profunda reorganització de l'ordre públic a Catalunya¹⁴, que va implicar que els cossos de la Guàrdia Nacional Republicana, de Seguretat i d'Assalt, d'Investigació i Vigilància, les patrulles de control i tots els organismes que exercien funcions d'ordre públic quedaven dissolts i unificats en el únic Cos de Seguretat Interior. Pel que fa a la Guàrdia Nacional Republicana es fixava un termini de quinze dies perquè els caps, oficials, classes i guàrdies que integraven les plantilles del 3^r i del 19^è Terç poguessin demanar prestar els seus serveis en el Cos creat per la Generalitat.

Ignorem si es varen produir resistències entre els ex-guàrdies civils a aquesta mesura que els feia desaparèixer com a tals, però a partir del mes de desembre de 1937 trobem les primeres detencions, mes o menys massives, d'ex-guàrdies civils processats pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya. Un mínim de 226 ex-guàrdies civils, que figuren com a Guàrdies Nacionals Republicans, varen passar per la Model des del dia 1 desembre de 1937 fins a la fi de la guerra. Disposem, entre altres, de la notificació, signada pel Jutge especial Mariano Jimenez Huerta, el 24 de maig de 1938, i adreçada al director de la Model, comunicant *"que en el sumario que con el número uno del año en curso, se sigue en este Juzgado por el Delito de Alta Traición contra diferentes Jefes, Oficiales, Clases y Números de la disuelta Guardia Nacional Republicana, y contra algunos paisanos, se ha dictado, con esta fecha auto de procesamiento y prisión incondicional contra los individuos que a continuación se expresan"*. La notificació inclou tinentes, sargents, caporals, guàrdies segons, civils, un guàrdia urbà de l'ajuntament de Barcelona i individus del Cos de seguretat, en nombre total de

cinquanta-cinc persones, moltes de les quals varen romandre tota la guerra a la presó¹⁵. El 21 de maig ingressava a presó també Francesc Quintana Cobos, de 39 anys, cap de la Guàrdia Urbana de Barcelona, processat pel Alta Traició pel Tribunal d'Espionatge.

Altrament, el novembre de 1938 aquest mateix Tribunal decretava la llibertat de diversos ex-guàrdies civils acusats d'Alta Traició, i immediatament el jutge especial Vidal Llecha instruïa contra ells un nou expedient per desafecció al règim que els seguia mantenint en presó. Una incidència significativa que també va afectar molts d'aquests ex-guàrdies civils fou el seu trasllat a camps de treball en el decurs de l'any 1938 i també a la darrera remesa del 23 de gener de 1939.

Dues darreres qüestions que afectaven directament o indirecta els militars que varen passar per la Model es refereixen a aquells militars que varen ser objecte "d'intercanvi" amb altres presos republicans i aquells que varen anar a parar-hi com a "presoners de guerra". En ambdós casos la informació disponible és reduïda, però no per això deixa d'ésser significativa. Coneixem, per exemple, que una persona que va entrar en una negociació d'intercanvi fou el fill del general Goded, Manuel Goded Alonso, advocat de 27 anys, que residia a la Comandància Militar de Palma de Mallorca, es va traslladar amb el seu pare a Barcelona i fou detingut una vegada fracassada la insurrecció. Tot i que figurava com a tinent de complement en la instrucció judicial menada pel jutge Pomares, quan el dia 12 d'abril de 1937 va ingressar a la Model estava a disposició del Cap Superior de Policia acusat de rebel·lió

militar, i el dia 5 d'octubre de 1937 era traslladat a la presó de València.

En altres casos l'intercanvi es va portar a terme des de presons catalanes. Coneixem el cas de dos militars, un tinent d'infanteria del Regiment Badajoz nº 13, Ricardo Alea Labra, que havia estat condemnat a 30 anys de presó, i del militar de cavalleria, Jacinto Peñaranda Ortega, també penat a 30 anys, que havien estat traslladats a la presó de Figueres el 19 de juny i el 28 de desembre de 1937, respectivament, i en data 20 de gener de 1938 foren intercanviats i enviats cap a la "zona nacional" via França. També consten com a objecte de possibles intercanvis Rafael Marquez Castillejos, militar i duc de Santa Cristina, que havia ingressat el 22 de gener de 1938, a disposició del Ministre d'Estat, procedent de la presó de Santa Clara de València i el 16 de març de 1938 fou traslladat a la presó d'Estat del carrer Déu i Mata; i el tinent de cavalleria Modesto Palacio Ferrer, de 47 anys, i condemnat a 30 anys, que fou successivament traslladat a Figueres el desembre de 1937 i el 5 de març de 1938. Disposem, a més, d'una relació de sis militars penats que el 16 de gener del 1938 eren traslladats al Correccional de Figueres "a disposició de senyor Ministre d'Estat de la República", en una operació que tenia totes les pintes d'ésser també d'intercanvi.

Pel que fa als "presoners de guerra" que varen passar per la Model, val a dir que cap d'ells no consta com a militar professional. De fet disposem de molts pocs noms, i gairebé tots havien ingressat a la Model des de la presó del Puig de València, a disposició del cap de Negociat "*Evadidos y Prisioneros*", de la Secció d'Informació de

l'Estat Major de l'Exèrcit de Terra. Un, jornalier de 26 anys, Josep N.S., va ingressar el 10 de gener de 1938 i cinc dies després era traslladat a Montjuïc. Un grup de quatre reclusos procedents del Puig varen ingressar conjuntament el dia 25 de març de 1938. Finalment tenim constància d'un altre presoner de guerra, Emilio L.V., advocat de 24 anys i de Granada que va ingressar el 22 de gener de 1939, procedent de l'anomenat "Preventori G" del SIM, que no era altre que la txeca del carrer de Saragossa.

Aquesta escassa presència de presoners de guerra a la Model fa pensar que, com ja he assenyalat en una altra banda, les opcions penitenciàries per aquest tipus de reclusos eren les presons militars, mentre les presons "civils", en tot cas quedaven reservades als militars que cometien delictes civils, d'alta traïció o d'espionatge, tan freqüents durant el darrer any de la guerra.

NOTES

¹ Vegeu Alberto Reig Tapia : *Ideología e historia : sobre la represión franquista y la guerra civil*. Ed. Akal. Madrid, 1986.

² Expedient personal de Julio Romaguera Carreras, a la presó Model. Es tracta de l'oficial 29 d'oficines militars.

³ Expedient del Comandant Luis del Pozo y de Travy.

⁴ Vegeu l'expedient personal del comandant Víctor Martín Alonso.

⁵ Expedient personal d'Alberto Urniza López.

⁶ Marià Rubió i Turudí : *La justicia a Catalunya. 19 juliol 1936-19 febrer 1937*. Barcelona, 1937. Pàg. 40.

⁷ Una còpia d'aquest ofici a l'expedient personal del tinent coronel de la Guàrdia Nacional Republicana, Antonio Moreno Suero.

⁸ Pel judici contra els militars de la guarnició de Girona, vegeu Josep Clara :
, a VVAA : *Justicia en Guerra. Jornadas sobre la administración de justicia durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales. Organizadas por el Archivo Histórico Nacional, Sección "Guerra Civil". Salamanca, del 26 al 28 de noviembre de 1987*. Ministerio de Cultura. Madrid, 1990. Pàgs.

. Pel decret de commutació de la pena de mort d'Alcubilla, "Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya", 15 d'octubre de 1936.

⁹ *Ibid. Ibid.*

¹⁰ Una còpia de la sentència a l'expedient personal de la Model d'Agustín Monasterio Bustos.

¹¹ Vegeu el capítol dedicat a "Incidents, conflictes i aldarulls. Càstigs i sancions", d'aquest mateix treball.

¹² Una còpia de la carta es conserva a l'expedient personal d'un dels guàrdies civils, Francisco Espinosa Morales

¹³ Es tracta de la carta, signada el 10 de desembre de 1940, on Fernando Segú demana al director de la Model un certificat de la seva permanència a la presó per tal de

solicitar la *Medalla de Sufrimientos por la Patria*. Es conserva al seu expedient personal.

14 Vegeu "D.O.G.C.", 4 de març de 1937.

15 Vegeu l'expedient personal d'Antonio López Muñoz, tinent de la dissolta Guàrdia Nacional Republicana.

3. Les personalitats : feixistes, franquistes i gent de dreta

"La tercera galeria era destinada als feixistes, gairebé tots els condemnats pels tribunals, i molts d'ells militars. Diguem-ne, doncs la dels *caballeros*"¹. Amb aquesta frase tan categòrica Rafael Tasis, que fou Director General de Serveis Correccionals de la Generalitat, ubicava dins de la presó Model de Barcelona els reclusos ideològicament i políticament conservadors. Evidentment, Tasis utilitza a les seves memòries el llenguatge de l'època que definia com a *feixistes* tots els suspects d'afinitat amb els militars insurrectes, incloent en la categoria, de manera implícita, el conjunt de sectors polítics que quedaven fora del bloc *antifeixista*. El maniqueisme en la utilització dels mots en aquest cas no deixa lloc a dubtes.

Però, indubtablement, la referència respecte als enemics de la República era molt clara. I no és per causalitat que, segons les dades disponibles sobre la ocupació de les diferents galeries de la Model, la tercera galeria apareixi, juntament a la quarta, com una de les més farcides. Comprovem-ho només a tall d'exemple, prenent la dada d'ocupació del dia primer de cada mes :

	1937					1938	
Galeries	Gener	Maig	Agost	Octubre	Desembre	Agost	Novembre
1ª		194	233	242	272	85	88
2ª	144	152	181	185	147	72	65
3ª	238	363	303	285	295	483	517
4ª	346	404	382	275	279	501	570
5ª	149	171	134	118	116	208	239
6ª	246	284	297	287	221	315	321

És evident, doncs, que de *feixistes* a la Model n'hi varen haver en el decurs de tota la guerra en quantitats considerables, per bé que sigui difícil catalogar-los a tots com a tals. Durant la primera etapa de la guerra -fins a l'inevitable tall que representen els mesos de juny/juliol de 1937 per la història de la Model i de la pròpia guerra- la majoria dels ingressats eren governatius, per bé que també hi trobem penats pels Tribunals Populars, pel delictes o bé de "rebel·lió militar" o bé dels més genèrics de "feixista", "activitats feixistes" o "activitats contrarrevolucionàries".

Val a dir que són molt pocs els representants de la dreta política catalana clàssica -sigui de la Lliga o tradicionalista- que ingressaren a la presó Model. És conegut que molts, la majoria, aconseguiren fer-se escàpol tot fugint de la repressió, mentres d'altres no varen tenir tantes oportunitats i moriren assassinats les primeres setmanes de la guerra. Però sorprèn els pocs noms coneguts o més o menys rellevants o significatius que apareixen entre els milers d'expedients personals conservats a

l'arxiu de la presó. I encara molts d'ells esdevindran personalitats rellevants en el futur, durant el franquisme.

Aquest és el cas del reclús més significatiu d'aquest període, Josep Mª de Porcioles i Colomer, futur alcalde de Barcelona entre 1957 i 1973. Porcioles, conegut fins aleshores per la seva militància a la Lliga, fou detingut molt a l'inici de la guerra, quan ja era notari de Balaguer i vivia, doncs, a la capital de la Noguera. Va ingressar a la Model, amb 32 anys, el 15 d'agost de 1936 restant a disposició del Comissari General d'Ordre Públic, i va romandre governatiu a la presó, fins que el dia 8 de gener de 1937 fou traslladat a la Comissaria sense que es produís el reingrés a la Model. És conegut que Porcioles va aconseguir passar a França i traslladar-se al bàndol franquista, com varen fer tants d'altres militants i dirigents de la Lliga.

De totes maneres Porcioles és lluny d'ésser un d'aquests *caballeros* de què parla Tasis a les seves memòries. L'antic Director General de Serveis Correccionals es refereix fonamentalment als militars i als militants falangistes penats que havien ingressat durant els primers mesos de l'any 1937, encapçalats per l'escriptor falangista de qui ja hem parlat en una altra banda, Luis Gutiérrez Santamarina, i que protagonitzarien un aldarull col·lectiu el mes de setembre de 1937². Gutiérrez Santamarina havia ingressat, juntament amb altres reclusos que havien estat condemnats a mort pels tribunals populars i posteriorment commutats, el dia 17 de maig de 1937, procedent del Castell de Montjuïc. La seva estada a la Model hagués estat més o menys discreta de no ser per l'incident esmentat que va motivar el seu trasllat a la presó de Sabadell -convertida

provisionalment en presó destinada a reclusos inadaptats- el dia 5 d'octubre de 1937. Per bé que no consti el seu reingrés a la Model, Gutiérrez Santamarina va seguir tenint problemes amb la justícia republicana i el seu nom apareixia de vell nou l'any 1938 en una llista de processats per espionatge pel Tribunal Especial d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya³.

Un altre home que va figurar com a reclus penat de primera hora a la presó Model fou Santiago Udina Martorell. Advocat i polític, de profundes conviccions catòliques i conservadores, el que havia d'ésser futur regidor i tinent d'alcalde de l'Ajuntament de Barcelona i comissari del franquista Pla de Desenvolupament (1962), entre molts altres càrrecs, ingressà a la Model amb 25 anys d'edat, el dia 9 de gener de 1937. Processat pel delictes "feixista", el dia 15 de febrer de 1937 era condemnat a 10 anys de presó. La seva estada a la presó, a diferència del cas anterior, es distingí, segons els testimonis disponibles, per les seves activitats religioses i culturals. Antonio Montero parla d'Udina com d'un dels "congregants marians" que el maig de 1937 van organitzar un solemne mes de Maria a la presó⁴.

Sabem també que Santiago Udina des del seu ingrès a la presó va ocupar el càrrec d'auxiliar de Biblioteca i que quan l'octubre de 1937 es varen produir diversos trasllats que afectaven, entre altres reclusos, el propi Udina, es varen produir tot una sèrie de gestions per evitar-ho. Disposem de l'ofici que el Bibliotecari de la Model escrivia al Director General de Serveis Correccionals, en data 11 d'octubre de 1937, en què comunicava la importància dels serveis que Udina i dos reclusos més estaven

realitzant "en un període de reorganització definitiva i augment" de la Biblioteca i sol·licitava que no fossin traslladats "fins i tant sigui acomplerta llur tasca i puguin ésser, si cas, substituïts en la mateixa per altre personal addient, sense detriment del bon funcionament d'aquesta Biblioteca"⁵. L'endemà mateix, dia 12 d'octubre, Tasis i Marca escrivia al Director de la Model que "atès que el reclus condemnat Santiago Udina i Martorell presta actualment un servei de difícil substitució com a Auxiliar de la Biblioteca d'aqueix Preventori (...) he deixat sense efecte l'ordre de trasllat de dit penat al Preventori de Roses de Llobregat, el qual continuarà prestant el seu ajut en la reorganització de l'esmentada Biblioteca"⁶. Finalment, però ja en una data molt avançada, el 21 de novembre de 1938, Santiago Udina fou traslladat a la presó de Figueres.

Fins a la fi de l'any 1937, doncs, la majoria de penats que varen ingressar a la Model ho foren per delictes directament vinculats a la insurrecció militar fracassada del juliol de 1936 i per activitats polítiques que també s'hi vinculaven més o menys directament. Però excepció feta d'algun cas aïllat els seus noms no tenien una especial significació social i política. Entre els reclusos governatius, en canvi, sobresurt algun nom com és el cas d'un Bosch-Labrús advocat, que va romandre a la presó des del 15 d'abril fins el 6 d'agost de 1937 i, detingut més tard, fou un dels afusellats al Monastir del Collell el 30 de gener de 1939, en plena retirada republicana. També és el cas, gairebé simbòlic, del metge Agustí Pedro Pons, que va ingressar una mica més tard, el 29 de desembre de 1937, a disposició del SIM, i sortia dos dies després, el 31 de desembre de 1937, sense més implicacions.

A partir de finals de l'any 1937 i en el decurs de 1938, en plena repressió indiscriminada, ja és més habitual l'aparició de noms i cognoms més vinculats a determinades activitats polítiques, socials o culturals del món públic de Catalunya, noms que generalment apareixen relacionats amb els tribunals especials que varen començar a funcionar a les darreries de l'any 1937.

Hi ha un cas, però, que s'escapa de la tònica general de tots ells. Es tracta del diputat valencià, dirigent de la Dreta Regional Valenciana, Luís Lucia Lucia, que, a desgrat d'haver integrat la seva organització dins de la CEDA de Gil Robles, en esclatar la guerra es va manifestar públicament en contra de l'acció dels militars insurrectes⁷. Detingut per les seves idees conservadores, arribà a Barcelona quan el Govern de la República es traslladà a la ciutat comtal i el dia 9 de desembre de 1937 ingressava a la Model, procedent de la presó de Santa Clara de València. Que el cas de Lucia era particular, es va posar de manifest tot seguit. En data 26 de gener de 1938 el Jutjat nº tres del Tribunal Especial Popular de València enviava un ofici al Director de la Model en el que li comunicava que *"al detenido comunicado y a disposición de este Juzgado D. Luis Lucia Lucia, lo tendrá en lo sucesivo en el mismo concepto a disposición de la Sala segunda del Tribunal Supremo, pues así lo tengo acordado por auto del día de ayer en el sumario nº 41-1.937, sobre rebelión militar, por haberme inhibido del conocimiento del mismo en lo referente al Diputado D. Luis Lucia Lucia en favor de la Sala segunda del Tribunal Supremo, el cual me hallo instruyendo en virtud de atestado de la Septima Comisaría*

de vigilancia Antifascista que correspondió por reparto a este Juzgado"⁸.

Pocs dies després, Julio de Jaúregui, diputat a Corts per Viscaia i secretari de la Comissió de Suplicatoris del Congrés de Diputats, escrivia una carta a Bosch-Gimpera, el conseller de justícia de la Generalitat, en la que el posava en antecedents sobre el cas de Lucia. Després d'informar-lo que es trobava a la Model a disposició del Jutge especial, Jaúregui explicava a Bosch que quan es va sol·licitar el suplicatori a les Corts per processar a Lucia, la majoria de la Comissió de Suplicatoris el va denegar, ja que era provat que Lucia s'havia posat al costat de la República i que només per raons polítiques o de govern la Diputació Permanent de les Corts va concedir el suplicatori. Processat i enviat a la presó Model, Diego Martínez Barrios, el president de les Corts de la República, havia encarregat a Jaúregui que fes les gestions oportunes perquè Lucia, si bé havia de seguir a la presó, estés en condicions especialíssimes "*con toda clase de consideraciones, en atención a su cargo de diputado, y sobre todo en atención a la realidad de su actuación ante la guerra*". Jaúregui acabava la carta a Bosch demanant-li que Lucia "*estés en una condición especial en la cárcel, colocándole en una celda aparte con los elementos de estudio y medios que necesite, y permitiéndosele las visitas de familiares en un régimen distinto al de las demás personas, teniendo con él toda clase de consideraciones*"⁹.

Si Lucia va gaudir d'atencions especial durant la seva estada a la presó Model, no n'ha quedat constància. De fet, no hi va romandre gaires setmanes, ja que el dia 7 de

març de 1938 era traslladat a la presó provisional de l'estat de Barcelona, on va seguir a disposició "de la *Comisión de Suplicatorios del Congreso de los Diputados y de la Sala segunda del Tribunal Supremo en sumario 41/37 sobre rebelión*"¹⁰. Sembla que va romadre a la presó durant tota la guerra, sortint-ne el gener de 1939, però després els franquistes el varen tornar a empresonar, el van jutjar i condemnar a mort, per bé que va acabar essent indultat i sortiria de la presó poc temps abans de morir.

A partir dels mesos de desembre de 1937 i gener de 1938 comencem a trobar l'acció contundent dels nous tribunals especials. Així, s'evidencia, per exemple, amb un grup de prohoms de Tortosa, empresonats a la Model, inicialment a disposició del SIM i posteriorment processats per espionatge pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció, entre els quals trobem dos funcionaris de telègrafs, un empleat de l'ajuntament, un metge, un inspector de ferrocarrils, un industrial, un administrador i un Bau Nolla comerciant, germà del dirigent tradicionalista local. A desgrat de la gravetat de l'acusació, una resolució del Tribunal, dictada el 19 d'abril de 1938 va permetre que tots ells sortissin en llibertat.

No fou aquest el cas del grup de militants de la FET y de las JONS, que foren detinguts a finals de gener de 1938 amb motiu d'haver-se descobert els fitxers clandestins de l'organització. Durant els dies 26 i 27 de gener de 1938 varen ser detinguts per la policia del SIM un grup nombrós de militants falangistes quin objectiu era "*obstruir en todo lo posible incluso por medio de sabotajes la obra del gobierno rojo, organizar grupos de la llamada "Quinta Columna" constituidos por valientes patriotas que*

arriesgando su vida constantemente colaboraban con el avance de las gloriosas tropas de S.E. el Generalísimo Franco y demás actividades afines propias del referido Grupo tales como repartir armas entre sus componentes y elementos de probada adhesión al G.M.N. para en su día promover desórdenes en la retaguardia roja, como más tarde sucedió"¹¹. No tots els membres detinguts en aquesta ocasió varen passar per la Model, i molts encara acabaren ingressant-hi molt tard, després de recórrer un rosari de presons, camps de treballs i txeques. És el cas que ens ocupa, del falangista Joaquín Silvente, que abans d'ingressar a la Model, havia passat per la txeca Tamarita (Avinguda del Tibidabo), i els vaixells-presó *Argentina* i *Villa de Madrid*, fins que el 10 de maig de 1938 ingressà a la Model. Un altre d'aquests detinguts, Francisco Martínez de Castilla y Ortega, que explícitament figura com a processat per "falangista", no va ingressar a la Model fins al 14 d'octubre de 1938, després d'haver recorregut els vaixells *Argentina* i *Uruguay*, el Poble Espanyol, el Palau de les Missions, el Seminari i el Palau de Justícia.

És conegut, altrament, que dels centenars de detinguts i processats pel Tribunal d'Espionatge es produí algun cas paradigmàtic, que va afectar diverses dotzenes de persones, algunes de les quals pertanyents a famílies ben conegudes. És el que succeí amb el grup cinquena-columnista encapçalat per Juan Villalta Rodríguez, que actuava a Barcelona vinculat al *Servicio de Información y Policía Militar* (S.I.P.M.) del Tinent Coronel Ungría. El grup de Villalta, que va ser detingut i processat, fou jutjat el dia 2 de juny de 1938 pel Tribunal d'Espionatge. En el judici, on comparegueren quaranta-tres persones, hi eren incloses, entre altres, un fill del dramaturg Adrià Gual, un Patxot

Jubert, germà del metereòleg, i un Rubió i Balaguer, germà també de l'historiador de la literatura. També hi figurava el granollerí Nicolau Riera Marsà. Les condemnes d'aquest judici foren especialment dures : catorze penes a mort, que foren executades el dia 11 d'agost de 1938, nou a 30 anys, quatre a 20 anys, quatre a 10 anys, dues a 6 anys i 1 dia i deu absolucions.

La majoria dels sentenciats, inclosos els esmentats, havien estat reclusos de la Model, i en algun cas varen generar diverses vicissituds. És el succeí amb Adrià Gual de Sojo, que era advocat i assessor jurídic de la Comissaria General d'Ordre Públic. Ingressat, el mateix dia del judici, en el que fou absolt, va quedar processat per desafecció al règim, fins que el Jutjat d'Instrucció nº 12 va decretar la seva llibertat i sortia de la presó el dia 24 de juliol de 1938. Pocs dies després, el dramaturg Adrià Gual, en carta datada a La Garriga, el dia 15 d'agost de 1938, agraija a Bosch-Gimpera totes les gestions realitzades a favor del seu fill¹².

Joaquim Rubió i Balaguer, de 49 anys d'edat i comerciant, i Francesc Patxot i Jubert, de 57 anys i també comerciant, havien ingressat com a penats a 10 i a 30 anys, respectivament, per alta traició, el mateix dia 2 de juny. Segons la sentència, Rubió era considerat *"reaccionario y enemigo del régimen"*, i fou encarregat de repartir cartes que havia portat Villalta des de Burgos, mentres Patxot va rebre la visita de Villalta amb l'objectiu de posar-lo en contacte amb *"el tío Paco", elemento activo del socorro blanco y en Valencia y "guia de evasiones"*. Ambdós no varen romandre massa temps a la presó, ja que el dia 21 de

juliol de 1938 eren traslladats al Correccionals de Menors, a Cerdanyola del Vallès.

Nicolau Riera Marsà, que també fou condemnat a 20 anys, va tenir una experiència carcelària més agitada. Segons va explicar ell mateix després de la guerra, havia estat detingut abans, entre el 25 de març i el 21 de setembre de 1937, al Castell de Montjic. Detingut de vell nou el 25 de març de 1938, fins al dia del judici va romandre als calabossos de la Comissaria de Policia a disposició de la Brigada d'Investigació Criminal. En el judici, sempre segons la sentència, constava que *"Villalta acude con frecuencia a la fábrica de harinas de Nicolás Riera Marsá, recibiendo buena acogida y allí se le facilita una pistola ametralladora, y en cuya fábrica facilitarían más armas"*. El dia 2 de juny va ingressar a la Model, d'on fou traslladat a les presons del SIM el dia 1 d'agost de 1938. Va recórrer el vapor *Uruguay* i les txeques del Poble Espanyol, Seminari i Vallmajor, fins que el 7 de desembre de 1938 retornà a la Model, d'on sortiria definitivament el 23 de gener de 1939 formant part de l'expedició de reclusos en direcció a la frontera francesa.

Pocs dies després d'aquest magne judici, en concret el dia 11 de juny de 1938, el Tribunal d'Espionatge jutjava a Miquel Punsola Millán, el jove tradicionalista de 19 anys, mecànic de professió, que havia delatat Villalta i havia permès la desarticulació del seu grup. Segons s'explica a la sentència, Punsola, que havia desertat de l'exèrcit republicà per passar-se al bàndol facciós pel sector de Boltaña (Osca), s'havia compromès a retornar a Barcelona amb la missió *"de llevar a afecto las instrucciones que se le dan consistentes en facilitar noticias sobre movimientos"*

de fuerzas, situación de la Escuadra, emplazamiento de industrias de guerra, cometer atentados contra personalidades destacadas y autoridades, volar puentes y actos de sabotaje, en general, preparar bulos, acaparar moneda y calderilla fraccionaria, etc...". Ja a Barcelona entra en contacte amb Villalta i prepara un atemptat, que fracassa, contra el dirigent del PSUC, Ruiz i Ponseti. Les desconfiances que Punsola desperta en Villalta menaran a aquest a intentar treure-se'l del damunt : a les afores de Barcelona Villalta li dispara un tret i el deixa a terra donant-lo per mort. El Tribunal per bé que estimava que el detingut era mereixador de la última pena, finalment va sentenciar Punsola a 30 anys de presó, en consideració "*a la actitud del mismo al facilitar antecedentes a la policia que determinaron la detención de todos aquellos elementos y el que no pudieran cumplir sus designios al menos en su totalidad*". Punsola va ingressar a la Model el dia 14 de juny de 1938 i el 26 de juliol era enviat a camps de treball, sense que al seu expedient de la Model hi figurin més referències.

Sota la jurisdicció del Tribunal d'Espionatge, i reclosos a la Model, hi varen anar a raure, doncs, personalitats de les més diverses. Com la d'aquell advocat de 31 anys, Carles Matavacas Gavaldà, que ingressà el dia 5 de març de 1938, processat per alta traició. Pocs dies després del seu ingrès, concretament, el dia 17 de març, li era permesa la seva sortida per tal d'assistir, com a advocat defensor, al judici de René Maurice Pietro, baró de Von Noellendorp Benoist, el noble italià, capità de carrabiners, que fou condemnat a mort i posteriorment afusellat. Matavacas, que mentres va durar el seu presidi fou, successivament, traslladat a la Secció 2ª del carrer

Sant Elies, el dia 22 d'abril de 1938, i a camps de treball, el dia 19 de maig de 1938, va acabar essent absolt per sentència del Tribunal d'Espionatge, del dia 23 d'agost de 1938. El dia 27 d'agost de 1938, ja en llibertat, era enviat al C.R.I.M. nº 16, perquè, comprès amb les quintes mobilitzades, complís amb els seus deures militars amb la República.

Advocats, però també jutges i magistrats. En data 7 de juny de 1938, el jutge especial del Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya, Honorio Pérez Caballero, signava un manament de processament i de presó incondicional que afectava un nombrós grups de magistrats i jutges, acusats d'espionatge. Es tractava dels magistrats de l'Audiència de Barcelona Ignacio de Lecea Grijalba (de 55 anys), José Mª García Amorós (de 58 anys), Carlos Galán Calderón (de 59 anys), Luis Rubio Usera (de 50 anys), Francisco Eyre Varela (de 51 anys), Jaume Pàmies Olivé (de 48 anys) i Julio Felipe Mesanza Beriz (de 50 anys), i dels jutges de Mataró Joaquin Mª Puigferrer Soler (de 52 anys), de Granollers Isidre Pérez Frade (de 33 anys), de Falset Josep Lueña del Muro Astudillo (de 36 anys), i de Sabadell Eduardo Tormo Fernández (de 39 anys). El mateix dia de l'auto de processament tots ells ingressaven a la presó Model, però no hi varen romandre gaire temps, ja que una sentència dictada pel Tribunal en data 20 de juny de 1938 els posava en llibertat tres dies més tard.

Els altres Tribunals que varen presidir la repressió judicial durant l'any 1938 foren els Tribunals Especials de Guàrdia, sota quina jurisdicció varen anar a raure també centenars de reclusos que varen passar per la Model. Ja

varem veure, en el seu moment, que aquests Tribunals es varen distingir especialment per la duresa de les seves condemnes i que foren els Tribunals que més sentències a mort varen decretar entre tots els que varen actuar durant la guerra civil a Catalunya. No ha d'estranyar, doncs, que l'actuació d'aquests Tribunals motivés sovint accions personals per intentar salvar a reclusos de les seves decisions. Aquest és el cas d'alguna de les individualitats que hem localitzat a la presó, a mans d'aquests Tribunals.

Ja varem esmentar el cas del futur periodista, Manuel Tarín Iglesias, que quan va ingressar a la Model, amb 18 anys, figurava com a professor d'adults i acabava de veure rebaixada a 30 anys la pena de mort que per Alta Traïció li havia dictat el Tribunal Especial de Guàrdia nº 3. Tarín Iglesias, per qui Bosch Gimpera va arribar a escriure al president del Tribunal d'Espionatge Rodríguez Dranguet, es va beneficiar dels antecedents familiars de republicanisme, segons es constata en un informe, datat a Barcelona el juliol de 1938, on s'afirmava que no havia format mai part de cap organització política i que s'havia format en un ambient purament republicà i on es detallaven les activitats republicanes del seu pare, José Me Tarín García¹³. Aquestes gestions, que li varen salvar molt probablement la vida, no li varen estalviar la presó, on ingressava el 19 de juliol de 1938, ni que el 23 de gener de 1939 formés part de la darrera gran remesa de reclusos en direcció a França¹⁴.

Abans de l'ingrés de Tarín Iglesias, el 29 d'abril de 1938 havia ingressat ja a la presó, també penat per un dels

Tribunals Especials de Guàrdia, l'editor Gustau Gili Roig. Gili, que quan va ingressar a la Model tenia 70 anys, havia estat condemnat a 12 anys per alta traïció, en sentència dictada el mateix dia del seu ingrès. Ignorem en concret quin devia ser el delictes que se l'imputava; el cert és que el dia 25 de juny de 1938 el varen traslladar al Correccional de Menors de Cerdanyola del Vallès, on se'l va trobar Bosch-Gimpera, qui a les seves memòries explica que Gili havia estat "condemnat a uns quants anys, injustament : es va revisar la causa i fou alliberat i, molt gentilment, em va visitar per agrair-m'ho"¹⁵.

Un altre home, finalment, que va ingressar també com a penat pel Tribunal Especial de Guàrdia fou el periodista de la Lliga i redactor de "La Veu de Catalunya", Joan Sariol Badia. Condemnat a 20 anys per alta traïció, va ingressar l'endemà de la seva sentència, en data molt endarrerida, el 6 de novembre de 1938 i el dia 23 de gener de 1939 el trobem també marxant cap als inevitables "camps de treball"¹⁶.

Aquests tres noms no exhaureixen la nòmina dels reclusos penats pels Tribunals Especials de Guàrdia ni la relació d'aquells homes de mentalitat o d'actitud conservadora que sense que necessàriament portessin a terme activitats en contra de la República varen sofrir les represàlies derivades de sectarismes ideològics només explicables per la presència crispada de la guerra. De fet la majoria dels reclosos que varen passar per la Model formarien part d'aquest grup, un col·lectiu, altrament, extraordinàriament heterogeni tant des del punt de mira polític i ideològic com social i cultural, i quin únic criteri d'identificació comuna venia donat pel fet que la República el considerés

en el seu conjunt com a *desafecte*, situat a l'altra banda de la barricada.

NOTES

¹ Rafael Tasis : *Les presons dels altres. Record d'un escarceller d'ocasió.* Pàg. 35.

² Hem parlat de Luis Gutiérrez Santamarina al capítol dedicat als condemnats a mort. Pels aldarulls del mes de setembre de 1937 vegeu el capítol "Incidents, conflictes i aldarulls. Càstigs i sancions".

³ Vegeu l'ofici que el Director General dels Serveis Correccionals va enviar al director de la Model, on, amb data 5 de maig de 1938, comunicava el dia i l'hora del judici per tota una serie de presos, entre els quals hi havia Lluís Gutiérrez Santamarina, per bé que no fos reclus de la presó. A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/3, nº 9.

⁴ Antonio Montero : *Historia de la persecución religiosa en España, 1936-1939.* Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid, 1961, pàg. 164.

⁵ A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca. Lligall 40/1, nº 105.

⁶ L'ofici del Director General de Serveis Correccionals, Rafael Tasis i Marca, al Director de la Model es pot consultar a l'expedient personal de Santiago Udina i Martorell.

⁷ El text que va donar a conèixer Lucía el mateix dia 18 de juliol de 1936 no deixava lloc a cap mena de dubte : "*Como ex ministro de la República, como jefe de la Derecha Regional Valenciana, como diputado y como español, levanto en esta hora grave mi corazón por encima de todas las diferencias políticas para ponerme al lado de la autoridad, que es, frente a la violencia y a la rebeldía, la encarnación de la República y de la patria.- Luis Lucía*", reproduït a Joan Soriol Badia : *La IV Guerra Civil.* Dopesa. Barcelona, 1978. Pàgs. 306-307.

⁸ Es conserva a l'expedient personal de la Model de Luis Lucía Lucía.

⁹ La carta, dataada a Barcelona, el 15 de febrer de 1938, es pot consultar al F.B.G.-A.N.C., 7.1.26.

¹⁰ Ofici de remissió signat pe Director de la *Prisión Provisional del Estado*, el 7 de març de 1938, on comunicava

al Director de la Model l'ingrès de Lucia a la presó. Es conserva amb la documentació de l'expedient personal de la Lucia de la presó Model.

11 Segons explicava un dels detinguts, Joaquin Silvente Candelas, "*Jefe del Grupo J.M.B. [Juan Manuel Benito] de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.*", en la seva demanda de certificat per sol·licitar la *Medalla de Sufrimientos por la Patria*, presentada el dia 18 d'agost de 1942, segons es conserva al seu expedient personal de la presó Model. Sobre les detencions sofertes per la Cinquena Columna, vegeu J.M. Solé i Sabaté i J. Villarroya : *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. I, pàgs. 243-262.

12 La carta es conserva al F.B.G.-A.N.C., 6.18.

13 L'informe es conserva al F.B.G.-A.N.C., 6.15.

14 Tarín Iglesias va deixar unes memòries escrites sobre les seves experiències durant la guerra : *Los años rojos*. Ed. Planeta. Barcelona, 1985.

15 Pere Bosch-Gimpera : *Memòries*. Edicions 62. Barcelona, 1980. Pàg. 257.

16 En els dos llibres que posteriorment ha escrit Joan Sariol Badia sobre la guerra civil, no hem trobat cap referència a la seva presó. Vegeu *Petita història de la Guerra Civil. Vint-i-tres testimonis informen*. Dopesa. Barcelona, 1977, i *La IV Guerra Civil*. Dopesa. Barcelona, 1978.

4. L'esquerra empresonada : anarquistes, poumistes i la resta

Ja hem vist còm a partir de l'estiu del 1937 es va produir un canvi qualitatiu a la presó Model quan, després dels enfrontaments que havien tingut lloc durant el mes de maig, varen començar a ingressar a la presó militants pertanyents, majoritàriament, però no exclusivament, a la CNT-FAI i al POUM. Les raons també les hem assenyalades : "assassinats i cementiris clandestins", participació en els fets de maig, tinença il·lícita d'armes o d'explosius, "alta traïció" pel que fa als reclusos del POUM, configuraven una casuística ampla que va menar a la presó diversos centenars dels anomenats militants *antifeixistes*.

De fet, si bé majoritàriament foren detinguts durant els darrers mesos de l'any 1937 -el mes de juny ja es detecten ingressos d'antifeixistes- es varen produir detencions també durant l'any 1938, de tal manera que els *antifeixistes* foren un d'aquests col·lectius que van tenir una presència permanent fins a la fi de la guerra, com posen en relleu les xifres d'ocupació de les galeries 1ª i 2ª, les destinades a aquests reclusos, de què disposem, i que ja hem publicat : 85 i 88 reclusos a la 1ª durant els mesos d'agost i novembre de 1938, respectivament, i 72 i 65 a la 2ª pels mateixos mesos. Si bé eren xifres sensiblement més baixes que els 272 i 147 reclusos que omplenaven sengles galeries el dia ú de desembre de 1937, encara eren unes quantitats significatives. És conegut que Franco es va trobar algun pres antifeixista distingit a la presó quan va ocupar Barcelona el 26 de gener de 1939.

Sovint existeix la imatge de què únicament membres de la CNT-FAI i del POUM, entre les organitzacions antifeixistes, varen anar a raure a la presó, sobretot quan el Jutge especial Josep Bertran de Quintana, encarregat del sumari sobre dipòsits i cementiris clandestins, va iniciar la seva actuació judicial empresonant a pressumptes responsables d'haver exercit una repressió arbitrària i incontrolada durant els primers mesos de la guerra. Aquesta imatge, però, no es correspon a la realitat, i militants del PSUC i de l'ERC no només varen participar en la repressió de l'estiu de 1936, sinó que un any després també serien empresonats.

Sobre aquest punt, són molt significatives les declaracions que va efectuar Rafael Vidiella, dirigent significat del PSUC i en aquest moment conseller de Treball i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, el dia 7 de setembre de 1937, i que l'endemà foren publicades per la premsa de Barcelona, tot provocant un considerable enrenou polític. Vidiella, després de rebre una Comissió de familiars de revolucionaris i antifeixistes detinguts, va afirmar que *"los jueces no pueden admitir las denuncias que se formulen sobre hechos de carácter revolucionario acaecidos con motivo del movimiento provocado por los generales facciosos, ya que, de efectuarlo así, sería como procesar la propia revolución"*. A continuació afegia que *"la revolución hace cosas bien hechas y mal hechas, pero que no son precisamente señaladas como delito, ya que todo alzamiento revolucionario rompe los vínculos de las organizaciones existentes, los moldes colectivos anteriores al movimiento, así como también tergiversa las normas del derecho instituidas"*. Vidiella acabava, amb no menys contundència, tornant a criticar durament als jutges que

feien cas de les denúncies presentades contra la repressió dels primers temps i també *"cuando provienen de individuos a los cuales se ha requisado el piso o la casa, o bien las tierras, por ser conceptuados fascistas, o por haberlos abandonado ellos mismos"*¹.

El llenguatge utilitzat per Vidiella no tenia res d'envejar al que podia haver utilitzat qualsevol dels dirigents més radicals de la FAI i sorprèn en un home que en principi defensava posicions moderades, com les del seu propi partit. L'enrenou que va crear la publicació d'aquestes declaracions a la premsa fou considerable. En primer lloc, perquè s'havien publicat a desgrat d'una ordre explícita de Presidència de la Generalitat en sentit contrari. El Gabinet de Censura, organisme depenent del Delegat d'Ordre Públic, no va poder complir l'ordre que havia rebut de Companys, perquè el responsable de l'ordre públic, que depenia del Govern de la República, havia ordenat que es publiquessin. L'afer, doncs, complicava les relacions Govern de la República-Generalitat, com recordava el mateix dia 8 de setembre el conseller de Governació i Assistència Social de la Generalitat en una carta de protesta al Ministre de la Governació de la República².

I en segon lloc, les manifestacions de Vidiella acusaven directament les actuacions dels jutges de Catalunya. I en aquest punt fou Josep Andreu i Abelló, el President del Tribunal de Cassació de Catalunya i de l'Audiència Territorial de Barcelona, qui, en declaracions publicades el dia 14 de setembre, sortia en defensa d'uns jutges *"que en ningún caso ni por ningún motivo se han apartado del cumplimiento de su deber y siempre dentro del marco de la legislación vigente han desarrollado su enorme labor"*

durante el último año transcurrido, que solamente puede merecer mi elogio y mi felicitación". Andreu i Abelló acabava afirmant que no s'havia processat ni jutjat a cap antifeixista per les seves idees, "sino, en todo caso, por la existencia de indicios suficientes de haber intervenido en un hecho delictivo"³.

Com es desprèn de la polèmica provocada per Vidiella d'antifeixistes empresonats i acusats de delictes comesos durant el primer període de la guerra n'hi havia, doncs, de tots colors, si bé majoritàriament pertanyien a la CNT, a la FAI i al POUM.

Entre els reclusos que pertanyien a la CNT o a la FAI ja hem parlat de diversos personatges que varen tenir un paper important en la conflictivitat que va viure la presó Model durant els darrers mesos de 1937 : Domènec Justo, Antonio Ordaz i Francesc Massot; i també d'aquells altres que varen protagonitzar, juntament amb l'administrador de la presó, Manuel Valls, la fuga del dia 2 de desembre de 1937 : els penats per l'atemptat frustrat contra Andreu i Abelló, David García Altamira i Josep Villagrassa i Molló. Aquests no eren, però, ni de lluny, els militants més destacats de la CNT que passaren per la presó.

En primer lloc, cal destacar la personalitat d'Aurelio Fernández Sánchez, l'asturià de 39 anys, mecànic de professió, que havia estat Secretari General de la Junta de Seguretat Interior de Catalunya durant els primers mesos de la guerra⁴ i que l'abril de 1937 fou nomenat Conseller de Sanitat i Assistència Social en el govern de la Generalitat. Aurelio Fernández va ingressar a la presó el dia 28 d'agost de 1937, processat pel triple delictes de

robatori, assassinat frustrat contra el president de l'Audiència i estafa. Per cada un d'aquests delictes havia quedat a disposició, respectivament, del Jutjat de Primera Instància i Instrucció nº 16, del Tribunal d'Espionatge i Alta Traició i del Jutjat nº 2. La seva estada a la presó no fou però massa llarga : el dia 12 de novembre de 1937 el Jutjat nº 16 decretava la seva llibertat pel primer delicte, el dia 11 de desembre de 1937 feia el mateix el Tribunal d'Espionatge i finalment, el dia 6 de gener de 1938 el Jutjat nº 2 decretava presó atenuada pel delicte d'estafa. El mateix dia Aurelio Fernández passava al seu domicili a complir la presó atenuada, sense que consti cap altra relació amb la Model, pel que quedava de guerra.

El mateix dia que el Tribunal d'Espionatge dictava sentència absolutòria a favor d'Aurelio Fernández, absolia també per l'atemptat contra Andreu i Abelló a Josep Batlle Salvat, Amado Izquierdo Igual, Bartolomé Blazquez Sánchez i Miguel Agapito Fernández, tots els quals es trobaven ja a la presó des de feia alguns mesos i d'on sortirien, excepte Josep Batlle, uns dies després. El dia 28 d'agost de 1937 el Jutjat nº 13 havia posat en llibertat pel mateix delicte Tomàs Orts Martín, detingut uns dies abans.

Batlle es veia al mateix temps inclòs en el sumari que afectava Eduardo Barriobero Herran, militant de l'extrema esquerra federal i antic president de la Oficina Jurídica de Catalunya -màxima instància judicial durant els primers mesos de la guerra- i Antoni Devesa Bayona, que fou Inspector dels Serveis Correccionals durant uns mesos. Barriobero, Devesa i Batlle havien constituït una troika totpoderosa que va estendre el seu poder més enllà de les atribucions que es varen otorgar a la Oficina Jurídica,

quan fou creada per llei l'estiu de 1936, i més enllà també del temps en què legalment va estar funcionant, després de la seva dissolució l'octubre de 1936.

Disposo d'un testimoni d'aquesta extralimitació de poders indiscutible : el 19 de setembre de 1936 Barriobero, Devesa i Batlle firmaven un manament de reclusió contra Francesc Sala Cebrià, secretari de l'Ajuntament de Figueres, amb l'advertiment al director de la Model de que el reclus "no debe ser puesto en libertad si la orden correspondiente no va firmada con las tres mismas que autorizan el presente". El dia 12 de desembre de 1936, ja dissolta la Oficina Jurídica, la Audiència Territorial de Barcelona enviava un ofici al director de la Model amb el requeriment de que "es serveixi comunicar a aquesta Presidència si en l'Establiment de la seva direcció hi han alguns presos per ordre de l'Oficina Jurídica, havent de significar-li que en cas afirmatiu dits presos queden a disposició d'aquesta Presidència". En el mateix ofici, presumiblement el mateix director de la presó hi escrivia, manuscrit : "*¡ojo!* Quedan a disposición de la Oficina Jurídica y, por lo tanto, sin efecto el presente oficio", amb una clara manifestació de desobediència a les autoritats judicials. Deu dies més tard, el 24 de desembre de 1936, quan l'Oficina Jurídica feia dos mesos que havia estat dissolta, un nou ofici amb membret i segell d'aquest organisme i firmat per la troika esmentada requeria al director que se servís "entregar al portador, el detenido a disposición de este comité [es refereix al "Comité Revolucionario de Justicia de Cataluña. Oficina Jurídica"] Francisco Sala que ingresó en virtud de orden avalada por las tres mismas firmas que autorizan el presente". Al dors

del mateix ofici, un "encargado" de firma il·legible es feia càrrec del reclus el mateix dia⁵.

Després dels fets de maig, convertida la CNT en un gegant amb peus de fang, descoberta la magnitud de les irregularitats i extralimitacions comeses per la Oficina Jurídica, Barriobero, Devesa i Batlle feien cap, tots tres, a la presó Model, el dia 14 d'octubre de 1937, processats inicialment per Jutge especial del Tribunal d'Espionatge Santiago Sentís d'un delicte d'evasió de capitals d'il·lícita procedència. En el moment d'ingressar a la presó Eduardo Barriobero i Herran tenia 59 anys i era divorciat. Advocat de professió, nascut a Torrecillas de Cameros (Logronyo) i oficialment resident a Madrid, era el típic advocat republicà i francmaçó tan procliu a la col·laboració amb l'anarquisme, que no va desaprofitar la ocasió d'exercir el poder, en nom de la revolució -d'una revolució entesa molt *sui generis*-, quan se li va presentar la ocasió. Amb un extens historial polític -havia estat diputat a Corts en cinc ocasions, Gran Mestre de la Masoneria, President del Partit Federal-, tots els testimonis existents apunten a que no va tenir cap mena d'escrúpul quan es va veure amb el poder a les mans.

Home coneixador de tots els trencacolls judicials, el dia 26 d'octubre de 1937 presentava un recurs davant del Jutjat Especial per a la repressió del contraband i evasió de capitals en el que requeria la inhibició del Jutge especial Sentís i sol·licitava que el seu processament quedés sota la seva jurisprudència per considerar que era el competent en els delictes de què se l'inculpava. Per auto de l'onze de novembre de 1937 Valeriano Rico Soblechero, jutge especial per a la repressió del

contraband i evasió de capitals, dictava favorablement la petició de Barriobero. Des de la perspectiva judicial, però, l'afer no es va acabar de resoldre mai, car Santiago Sentís, ara com a Jutge especial del Jutjat nº 12 dels de Barcelona, va seguir considerant sota la seva jurisdicció Barriobero, ara acusat per robatori⁶.

Des d'una perspectiva personal i penitenciària, les vicissituds perquè va haver de passar Barriobero no foren gens agradables. A desgrat de la carta exculpatòria de les acusacions rebudes, que va escriure des de la Model, el desembre de 1937, no consta cap mobilització especial ni cap gestió perquè fos alliberat⁷. I el 10 de gener de 1938 era conduït a l'Hospital General de Catalunya, sense que figuri el seu reingrès a la Model, per bé que en data 31 de maig de 1938 el Jutjat nº 12, encarregat del sumari per robatori, instava el seu trasllat des de l'Hospital General de Catalunya al Preventori. Però no fou excarcelat en tota la guerra, i quan Franco va ocupar Barcelona se'l va trobar a la presó. El dia 1 de febrer de 1939 tornava a ser hoste de la Model, el dia 7 del mateix mes era condemnat per un consell de guerra a la pena de mort i tres dies més tard era executat.

Antoni Devesa Bayona, nascut a Benidorm feia 40 anys i mà dreta de Barriobero, va seguir una evolució semblant. Inclòs en el mateix sumari, va passar a dependre del Jutjat Especial de Contraband, que el 20 d'abril de 1938 va dictar l'ordre del seu trasllat a la presó de l'Estat. També Franco se'l va trobar a la presó. Condemnat a mort el 29 d'abril de 1941 moria executat el dia 7 de juny de 1941.

Les vicissituds judicials i penitenciàries -i sobretot el destí final- de Josep Batlle Salvat, fuster de 45 anys, nascut a Maspujols (Baix Camp) foren essencialment diferents. Batlle, de qui sabem que el novembre de 1922 havia estat detingut per haver participat en un atemptat, que el 1934 fou president de la Comissió Pro-presos de la CNT, i que era el cap de les Patrulles que depenien de la Oficina Jurídica, havia estat inculpat també, i absolt, com hem vist, de l'atemptat frustrat contra Andreu i Abelló, inclòs en el sumari per evasió de capitals, i traslladat a la presó de l'Estat el 20 d'abril de 1938 per ordre del Jutjat de Contraband. També Franco se'l va trobar i el va jutjar, en una data, però, molt més retardada. El 2 d'agost de 1943 un consell de guerra el sentenciava a mort, però en aquest cas li era conmutada la sentència per la de 30 anys, i Batlle encara podria tornar a gaudir, ja sota el franquisme, de llibertat, encara que fou, segons consta al seu expedient personal, d'una llibertat extremadament vigilada.

Força mesos després encara ingressaria a la Model, pel sumari que afectava la Oficina Jurídica l'advocat i farmacèutic Lluís Cordero Bel, empresonat el dia 12 de maig de 1938 i que seria alliberat per sentència de la Sala 2ª del Tribunal Suprem de la República del dia 21 de novembre de 1938, el dia 23 de novembre.

Altres militants destacats de la CNT que passaren per la Model foren Jaume Balius Mir, el dirigent dels "*Amigos de Durruti*", que durant els fets de maig s'havia manifestat especialment crític amb el col.laboracionisme de la direcció de la CNT i havia mantingut una posició clarament insurreccional. Balius, de 33 anys, figurava com a

periodista, i fou empresonat a la Model el 18 de juliol de 1937, a disposició del Delegat General d'Ordre Públic. Acusat d'amenaques, injúries i desobediència a l'autoritat, el 3 d'agost de 1937 era traslladat a la Clínica del Pilar de Barcelona, en presó atenuada, i el dia 20 de setembre de 1937 el Tribunal Popular Especial nº 2 de Barcelona decretava la seva llibertat. Com que encara es trobava a la Clínica, el dia 24 de setembre de 1937 hom ordenava se li retirés la vigilància.

El dia 23 de juliol de 1937, havien ingressat també, amb la tramesa col·lectiva d'ingressos que hi va haver aquell dia l'ex-alcalde i consellers de l'Ajuntament de Granollers, Manuel Fabregat Selaes, Josep Martí, Salvador Mas, i Joan Vila, tots ells militants de la CNT i membres del primer consistori que es va constituir a la capital del Vallès Oriental des de l'inici de la guerra. L'estada de tots ells fou relativament curta, perquè, formalment acusats de desafecció al règim, foren excarcelats, prèvia decissió judicial, durant els mesos de setembre i octubre de 1937.

També el dia 23 de juliol de 1937 havia ingressat un col·lectiu de dotze militants, que figuraven com a membres de la T.I.R.E., en una relació que incloïa al mateix temps militants del POUM. Inicialment a disposició del Delegat General d'Ordre Públic, la majoria eren d'Igualada i, processats per desafecció al règim, eren alliberats l'octubre de 1937, després de la sentència absolutòria que dictà el Jurat d'Urgència nº 1 el 16 de setembre de 1937.

Pressumiblement, encara que sota l'acusació genèrica de "desafecció al règim", cal pensar que la majoria d'aquests militants anarquistes foren empresonats o bé per la seva activitat durant els primers mesos de la guerra o bé per la seva participació en els fets de maig. I és molt significatiu que, tret dels casos especificats, la majoria acabés sortint de la presó. És el que va succeir també amb els processats per "assassinats i enterraments clandestins" pel Jutge Bertran de Quintana. Ja hem esmentat en un altre lloc les poblacions d'on consta que varen ingressar militants d'organitzacions d'esquerra a la Model inculpats per aquest delictes. El que és més difícil és conèixer en tots els casos la seva militància concreta.

Cal suposar, però, que hi ha havia militants de totes les organitzacions que en un grau o altre havien participat en la repressió dels primers mesos. Sobrenoms tan xocants com "Camiseta Negra", "el Pintor" o "Xato de la Monya", que afectaven militants del Prat de Llobregat, o "Mingo de l'Artiga", "Fart de Sopes" o "Ferré Nou", de Castellsarroca, els tres àlies de "el Ros", "el Tobillo" i "el Matador", com era conegut un militant de Molins de Rei, o el sitgetà "Cul d'Engúnies", són poc indicatius de la militància política o sindical.

Coneixem, però, la militància concreta d'un grup d'igualadins que el 23 de juliol de 1937 varen ingressar a la Model acusats d'assassinats i detencions il·legals : tres d'ells eren militants de l'Esquerra Republicana de Catalunya i un de la FAI. Es tracta de Pere Bertran Tarrés, que havia estat Alcalde d'Igualada, de Miquel Sala Vidal, secretari del Centre Republicà d'Igualada i empleat municipal, de Joan Freixas Llorach, agent de vigilància i

militant de la FAI, i de Josep Riu Navés, que havia estat Conseller de Governació de l'Ajuntament igualadí⁸. Els tres primers varen sortir de la presó molt pocs dies després, arran de l'ordre de llibertat dictada pel Jutge especial Vidal Llecha el 29 de juliol de 1937, però Josep Riu es mantingué a la presó fins el 25 de gener de 1938, quan el Tribunal Popular Especial nº 2 de Barcelona li decretà la llibertat.

El cas d'aquests igualadins és, penso, un exemple clar de les múltiples implicacions polítiques que generava el tema de les responsabilitats en la repressió. Com afirmava el manifest que el Comitè Regional de la CNT va donar a conèixer el 15 de desembre de 1937, tot acusant l'actuació judicial que estaven patint els militants de la seva organització, en els fets que "el poble calgué realitzés en defensa legítima contra autors i simpatitzants de la sublevació portada a cap per l'Exèrcit, la burgesia i la clerecia, en repugnant i criminal mulleratge" hi varen participar tots els partits i organitzacions antifeixistes, per bé que la persecució judicial va afectar fonamentalment els anarquistes⁹.

De totes maneres, la persecució judicial que varen conèixer militants anarquistes, no es pot comparar amb la que varen sofrir els militants del POUM, després que fou decretada pel Govern Negrín la dissolució d'aquest Partit i s'obrís un sumari especial que ben aviat va córrer a càrrec del Tribunal Especial Central d'Espionatge i Alta Traïció, inicialment amb seu a València i posteriorment traslladat a Barcelona.

L'entrada sistemàtica de militants del POUM a la Model es va començar a produir a inicis de juliol de 1937, amb un ingrès massiu el dia 23, i ingressos successius durant els mesos següents, per bé que en el decurs de l'any 1938 també se n'anaren produint. Ja amb data 28 d'octubre de 1937 Angel Romero del Castillo, un dels jutges especials del Tribunal Central d'Espionatge dictava una providència segons la qual posava a la seva disposició a trenta-vuit reclusos "*por actividades delictivas de algunos dirigentes del P.O.U.M.*"¹⁰. Entre aquests reclusos hi trobem destacats militants del POUM com eren Enric Adroher "Gironella" -un dels pocs membres del Comitè Executiu que va passar per la Model-, Joan Alsina Cabrera -dirigent de Sitges-, Eduardo Mauricio -un dels militants extremenys del POUM, procedent de l'Esquerra Comunista i que va acabar ingressant en la organització dels trotskistes-, Manuel Maurín Julià -germà del carismàtic Quim-, Joan Quer Torrents "Indigeta" -un dels màxims dirigents de les comarques gironines-, Enrique Rodriguez Arroyo "Quique" -madrileny, procedent de l'Esquerra Comunista i membre del Comitè Central del Partit-, etc. El destí d'aquests reclusos no fou en tots els casos el mateix.

El gironí Enric Adroher Pascual, més conegut com a "Gironella", mestre de professió, i domiciliat a la "presó de dones" de Barcelona -així consta al menys al seu expedient personal, pel fet, suposem, de ser el company d'Isabel Peyró, la directora de la presó de dones-, tenia 29 anys quan el 25 d'agost de 1937 fou empresonat a la Model, depenent inicialment del Departament Especial d'Informació de l'Estat -la policia política existent abans de la creació del SIM-. Era el militant més jove del Comitè Executiu del POUM i fou l'únic en aquesta fase de la

repressió contra el POUM que no fou enviat amb la resta de dirigents a València. Posat a disposició del Jutjat Especial nº 5 del Tribunal Especial d'Espionatge de València en data 2 d'octubre de 1937 va romandre a la Model fins el dia 20 d'agost 1938, quan fou traslladat a la presó de l'Estat, del carrer Déu i Mata de Barcelona. Més tard compareixeria en el judici contra la direcció del POUM i fou condemnat a 15 anys de presó¹¹. De tal manera que Gironella no va tornar a sortir de la presó durant la resta de la guerra.

Molts dels militants del POUM varen sofrir el trasllat a la presó de Sant Feliu de Llobregat, el dia 2 de desembre de 1937, motivat per la conflictiva situació que vivia la Model. Un d'aquests militants fou Enrique Rodriguez, que hi va anar a parar juntament amb Amadeu Robles, un altre militant que també havia estat membre de l'Esquerra Comunista i que havia estat reclòs a la Model el dia 8 d'agost de 1937. Robles, quines epopeies de tota mena eren força celebrades en el si del POUM, al menys així em consta a través de molts testimonis orals, fou un dels protagonistes de la fuga que es va produir a la presó de Sant Feliu el mateix mes de desembre de 1937 i fou qui engegà la campanya "Govern Negrín, on és en Nin?" inculpatòria contra el Govern de la República de la desaparició i assassinat del màxim dirigent del POUM.

Enrique Rodriguez no va tenir tanta sort. El madrileny de 29 anys, fotogrador de professió, membre del Comitè Central del POUM i futur secretari de la UGT de Catalunya en plena clandestinitat franquista de la primera postguerra, havia ingressat a la Model el 7 de setembre de 1937, i reingressà de Sant Feliu de Llobregat el dia 12 d'abril de

1938, amb un full de conducció on constava que "és element indisciplinat i rebel. Promotor d'aldarulls". El dia 22 d'abril de 1938 el Jutjat nº 5 del Tribunal Central d'Espionatge decretava la seva llibertat i, en raó de la seva edat, el posava a disposició del CRIM nº 16. A desgrat d'aquesta resolució judicial l'endemà era enviat a camps de treball, formant part del grup de 22 militants del POUM que aquell dia marxaren cap a camps de treball, per bé que la direcció de la presó comunicava al sots-secretari del ministeri de la Governació que el reclus no tenia altra responsabilitat que la de trobar-se a disposició del CRIM. Enrique Rodriguez sofrí les penalitats del camp més dur, el d'Omells de Na Gaia, fins que amb data del 20 d'octubre de 1938 el Comissari General d'Ordre Públic instava al director de la Model que *"disponga que el citado recluso sea entregado a la mayor brevedad al citado Organismo militar, ya que, no obstante el tiempo transcurrido, se tienen noticias de que continua internado en Campos de Trabajo, debiendo remover los obstáculos que se opongan al pronto cumplimiento de esta diligencia"*. Finalment retornà de camps de treball el dia 18 de novembre de 1938 i l'endemà era conduït al CRIM nº 16, per anar destinat al front.

Dels altres militants esmentats, Manuel Maurín fou traslladat a l'Hospital General de Catalunya el 28 de setembre de 1937, Mauricio i Quer foren enviats a Sant Feliu sense que consti el seu reingrès, i Joan Alsina, que també era processat per assassinats i dipòsits clandestins de cadàvers, va acabar sortint en llibertat el 15 de març de 1938, després de sengles resolucions judicials favorables del Tribunal Popular Especial nº 1 i del Tribunal Central d'Espionatge.

No tots els militants del POUM detinguts durant aquests primers mesos ho foren directament inculpats en el sumari especial. El dia 4 de juliol de 1937 -quan encara no hi havia anat a parar cap militant del POUM- ingressaven a la presó dos joves de 17 i 18 anys, respectivament, Ramon Riera i Albert Masó, a disposició del Jutjat nº 9 per "publicació clandestina", detinguts per enganxar pasquins en què acusaven al Govern Negrín d'ésser el Govern de la contrarrevolució. Tots dos eren militants de Gràcia de les joventuts del POUM i l'Albert ho havia estat també del BOC. El dia 2 de novembre de 1937 el Tribunal Popular Especial nº 2 decretava la seva llibertat i sortien de la presó el dia 5. L'Albert ben aviat tornaria al front, on ja havia estat, mentre en Ramon al cap d'un temps moriria d'una infecció generalitzada agafada a la presó.

El dia 23 de juliol de 1937 havien ingressat també dos militants destacats del POUM que no varen passar d'ésser governatius. Santiago Palacin Nadal, nascut a Estadilla, un poble d'Osca proper a Barbastro, però resident a Lleida, era un vell militant de primera hora del BOC. Considerat un expert en qüestions agràries dins del POUM, havia escrit el fulletó publicat l'any 1937 a l'Editorial Marxista *La revolución y el campo*. Empleat de la Generalitat, amb 29 anys, el Jurat d'Urgència nº 2 n'hi decretava la llibertat el dia 17 d'agost de 1937 i sortia de la presó el dia 2 de setembre. Vicenç Ballester i Pallarols, obrer tèxtil del ram de l'aigua, tenia 23 anys quan va ingressar a la Model. Amb una reconeguda militància sindical, fou membre també del Comitè local del POUM de Barcelona i durant els enfrontaments del 19 de juliol de 1936 havia estat ferit a la Plaça de la Universitat. El dia 27 d'agost de 1937 el

Jutjat nº 7 li decretava la llibertat per un delicte de desafecció al règim i era alliberat tres dies més tard. La trajectòria posterior de cadascun d'aquests dos militants fou diametralment inversa : Palacin, davant l'increment de la repressió contra el POUM, acabà essent un trànsfuga i s'afilià al PSUC, segons varen denunciar els seus companys, en plena guerra¹². Ballester va prosseguir la seva militància i tornaria a ser detingut el 12 de desembre de 1938, acusat d'Alta Traïció per Jutjat Especial de Guàrdia nº 2 i enviat a "camps de treball" (la rocambolesca fugida cap a França) el 23 de gener de 1939.

Les detencions de militants del POUM a la presó van prosseguir durant l'any 1938, amb algun ingrès col·lectiu, com el que es va produir el dia 5 de maig de 1938, que va afectar a una desena de militants, entre els qui es trobava Luis García Palacios, històric militant del primer Partit Comunista d'Espanya i, posteriorment de l'Esquerra Comunista i del POUM. Uns dies més tard era detingut el lleidetà Miquel Utges i Esteve, periodista de 25 anys. Acusats d'Alta Traïció, tots ells varen passar a disposició del Tribunal d'Espionatge i Alta Traïció de Catalunya, que en la nit del 19 d'agost de 1938 en decretava la llibertat. Alguns, però, encara van ser a temps d'anar a camps de treball, a la tramesa del 19 de maig de 1938, d'on varen reingressar uns dies després de coneguda la sentència absolutòria, i els qui es trobaven en edat militar foren enviats al CRIM nº 16.

Durant la segona meitat de l'any 1938 el dirigent del POUM més significatiu que va ingressar a la presó Model fou Josep Rovira i Canals, militant d'antiga trajectòria política, que es remonta als fets de Prats de Molló, en

temps de Primo de Rivera, membre del Comitè Executiu del POUM i responsable de la 29 Divisió militar, les milícies del POUM, que va operar al front d'Osca des del començament de la guerra fins que fou disolta després del fets de maig de 1937¹³. Rovira que va ser detingut en primera instància i alliberat al cap de pocs dies, es va poder escapolir de la repressió inicial contra el partit, però va acabar ingressant a la presó el 22 d'octubre de 1938. Amb 37 anys d'edat, figurava com a nascut i resident a Rubí, i de professió funcionari de la Generalitat.

Fou menat a la Model pel "grup especial" de la Comissaria General d'Ordre Públic i a l'ofici d'ingrès, signat pel Comissari en cap de l'esmentat grup, es feia constar que quedava a disposició *"del Tribunal Central de Espionaje y Alta Traición por hallarse procesado en rebeldía en la causa letra O del Juzgado Especial del P.O.U.M. por el delito de Alta Traición"*. Rovira, però, no seria ja jutjat en el mateix procés que la resta de membres del Comitè Executiu del POUM, si bé el sumari seguia essent el mateix. El seu judici per "espionatge i alta traició" es va iniciar el 15 de desembre de 1938, i el tribunal dictava sentència absolutòria el 28 de desembre de 1938, que fou recorreguda pel fiscal. Pocs dies després, el 9 de gener de 1939, gairebé sense solució de continuïtat i amb temps en prou feines per a res, s'iniciava un nou judici de revisió de sentència i el dia 14 de gener el Tribunal Central d'Espionatge i Alta Traició, en boca del seu president, Eduardo Iglesias Portal, absolia de vell nou Rovira dels delictes d'espionatge i alta traició, alhora que posava el reclus a disposició del President de l'Audiència d'Aragó (Tribunal Suprem). L'anotació d'aquesta incidència al seu expedient personal de la Model s'efectuà el dia 23 de gener

de 1939, tres dies abans de l'entrada de l'exèrcit franquista a Barcelona i amb el temps just per poder escapar-se de la presó quan hores abans de l'ocupació de Barcelona fou alliberat per un grup d'oficials de la dissolta Divisió 29 que es trobaven a la Comandància Militar¹⁴.

El mes de març de 1938 ingressava a la Model també un petit grup de militants trotskistes, ex-membres de l'Esquerra Comunista uns, que s'havien negat a integrar-se en el POUM i militants estrangers els altres, i que, fidels seguidors de les directrius de Trotski, havien constituït el grup "bolxevic-leninista", molt crític políticament amb el POUM durant tota la guerra. Un d'ells, el gallec Jaime Fernández Rodríguez, havia estat detingut ja el 7 de setembre de 1937 i havia estat inclòs en el sumari contra el POUM. Els altres, ingressats a la Model el dia 11 de març de 1938, serien processats per alta traïció pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya i en el processament també s'hi inclouria Fernández. Els detinguts eren el màxim dirigent del grup Manuel Fernández Grandizo ("Munis"), mexicà de nacionalitat, de 27 anys i periodista de professió, Bartomeu Palau Millan, tipògraf barceloní de 33 anys, Lluís Zanon Grimm, barceloní de 27 anys i treballador a les arts gràfiques, el militant italià Adolf Carlini, de 32 anys, i el txec Victor Ondik, un forner de 24 anys. No consta que cap dels sis sortís de la presó mentre va durar la guerra. Jaime Fernández fou enviat a camps de treball el 23 d'abril de 1938 i no figura el seu retorn, Bartomeu Palau no es va moure de la Model, Lluís Zanon també fou conduït a camps de treball, d'on reingressà el dia 15 d'agost de 1938 i el 20 de desembre era traslladat a la presó de l'Estat, al mateix temps que també ho eren els

tres militants estrangers. Abans, però, concretament el dia 18 d'octubre de 1938, "Munis" havia sortit de la presó per anar a fer de testimoni davant del Tribunal Central d'Espionatge en el procés que s'estava celebrant contra la direcció del POUM.

Militants anarquistes o anarco-sindicalites, poumistes i trotskistes varen constituir, com ja he dit, la nòmina més abultada de la militància d'esquerrres que va anar a raure a la presó Model, però en el decurs de l'any 1938 hi trobem també, excepcions que, afegides a la resta que ja hem comentat, no deixen d'ésser significatives. En un lloc molt destacat caldria assenyalar un dirigent pagès de la talla de Nònit Puig i Vila, que en els anys republicans precedents havia exercit un important paper en la direcció de la Unió de Rabassaires¹⁵. Nascut a Rocafort de Bages, amb 35 anys d'edat, la guerra va canviar els destins d'aquest home quina professió, a més de la de pagès, ara era d'"agent de policia". Poca cosa sabem de la seves vicissituds penals i penitenciàries. Va ingressar a la Model el 18 de maig de 1938 a disposició del Tribunal Especial de Guàrdia de Lleida, sense que consti el delicte ni la causa del seu processament, i el 23 de juliol de 1938 fou traslladat a la presó de Manresa, i ja no va tornar a tenir més relacions amb la presó barcelonina.

Angel Vilaret Planas coneixia ja les persecucions i les presons d'abans de la guerra. Nascut a Sant Cugat del Vallès feia 45 anys, el 1911 havia estat processat i condemnat a tres anys, nou mesos i vint-i-un dies per haver fet campanya contra la guerra del Marroc. Ara era tot un dirigent sindicalista, d'un sindicat, però, que entre els obrers més radicals, els de la CNT i el POUM sobretot, no

gaudia de gaire bona fama. Casat i amb 43 anys, era el Secretari General del vestit del G.E.P.C.I. (el Gremi d'Empresaris del Petit Comerç i de la Indústria) adscrit a la U.G.T.. Ingressava a la Model el dia 4 d'agost de 1938, processat pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, per "*Alta traición por auxilio a la deserción*", com figurava textualment en el manament de reclusió del jutge Miquel Blasco Lapuerta. Un delictes molt freqüent i perseguit en el decurs de l'any 1938, però que no va mantenir a la presó Vilaret durant massa temps : el 25 d'agost de 1938 el Tribunal dictava ordre de llibertat a favor del reclus i Vilaret sortia de la Model el dia 29 del mateix mes.

Capítol apart mereixen els cinc "directors de presó", tots ells militants o propers a organitzacions d'esquerres, que varen acabar com a reclusos de la Model. Dos, ho hem vist ja, havien estat directors de la presó barcelonina, i els altres, en el moment d'ésser detinguts, ho eren, respectivament, de les de Figueres, Vic i Mataró. Recordem-ne els casos : Josep Vicente i Sebastià, un funcionari de presons militant de la CNT, havia estat el primer director de la Model des d'agost del 1936 fins a novembre de 1937, quan, destituït de la Model, fou nomenat director de la presó de Mataró. En aquest càrrec, segons explicava el propi Vicente uns mesos més tard, fou detingut el dia 9 d'agost de 1938 per suposades activitats contra el règim, i alliberat el dia 15 del mateix mes es reintegrà al seu càrrec sense problemes. El dia 7 de setembre fou detingut de vell nou i acusat d'alta traïció, pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, el dia 9 de setembre ingressava a la Model. El dia 11 d'octubre aquest tribunal decretava la seva llibertat però Vicente quedava com a governatiu a disposició del Director General de Seguretat. A desgrat de

la instància que en data 1 de gener de 1939 Vicente presentava per acollir-se a una amnistia "*para reintegrarse a sus funciones oficiales y seguir colaborando, fielmente, con las Instituciones republicanas*", Vicente va romandre a la presó fins a la fi de la guerra i el dia 23 de gener de 1939 formava part de l'expedició enviada cap a la frontera francesa¹⁶.

Vicente fou substituït en la direcció de la Model per un policia de la Generalitat, militant de l'Esquerra Republicana de Catalunya : Gaspar Dalmau i Gibanel que, com també hem comentat, ingressà a la presó, una vegada havia abandonat ja el seu càrrec, el dia 3 de febrer de 1938, procesat per Alta Traició pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya en un cas de corrupció en el que hi estaven involucrats també set persones més, entre altres un agent de contraespionatge i un secretari del SIM. Dalmau, però, sortia en llibertat el dia 19 de maig, prèvia resolució judicial.

Joan Prado Romà, natural de Belbimbre (Burgos) i de 27 anys d'edat, era director de la presó de Mataró des de començaments de setembre de 1936. Militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, seguiria en el mateix càrrec fins que per sengles ordres de 25 d'octubre i de 26 de novembre de 1937 era suspès de càrrec i de sou i era destituït com a director de la presó i separat del cos de Serveis Correccionals de Catalunya¹⁷. No va ingressar a la presó Model, però, fins el 22 de gener de 1938, processat pel Tribunal d'Espionatge i Alta Traició de Catalunya, sense que constés l'acusació concreta. El dia 23 d'abril de 1938 va ser enviat a camps de treball, d'on reingressà el 4 de gener de 1939. L'experiència no devia ser massa positiva,

perquè al cap d'uns dies, el 14 de gener de 1939, havia d'ésser ingressat al Pavelló Hospital per reclusos, sense que retornés ja a la presó.

El cas de Josep Rouret i Callob, natural de l'Escala (Alt Empordà) i de 40 anys d'edat, era més complexe, perquè, com ja varem veure, va incidir en tota la conflictivitat política que enfrontava el Govern de la República amb el de la Generalitat. Rouret militava també a l'Esquerra Republicana de Catalunya i el novembre de 1936 havia estat nomenat Comissari General d'Ordre Públic, en substitució de Revertés fins que ell mateix fou substituït al cap d'un temps per Rodríguez Salas. Nomenat director de la presó de Figueres per una ordre del 12 de desembre de 1937, fou detingut per la policia del SIM amb tota la plantilla de funcionaris de la presó el dia 14 d'abril de 1938 i dos dies després entrava a la Model. Processat per alta traïció pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, el dia 4 de juny de 1938 fou posat en llibertat, juntament amb altres funcionaris, pel jutge instructor que va considerar que no existien indicis de responsabilitat criminal i a estimar exhaurida la investigació judicial, al temps elevava la causa al Tribunal amb l'informe preceptiu. Desacord del fiscal amb aquesta resolució va motivar que el Tribunal revoqués la resolució l'11 de setembre de 1938 i retornés el sumari al jutge instructor, qui, finalment, amb data 20 d'octubre de 1938 decretava la presó atenuada contra Rouret i la resta de funcionaris, amb el ben entès que la presó la *"sufrirán en sus domicilios, autorizándoseles al efecto para que se dediquen a sus habituales ocupaciones sin ausentarse de las localidades en que residan"*¹⁸. Rouret, doncs, no va haver de tornar a la

Model, per bé que tampoc va tornar a ocupar el càrrec de director de presons.

Pere Llampallas Camarasa, nascut al Masnou, era advocat de professió i tenia 30 anys quan el 13 d'octubre de 1938 va ingressar a la presó Model. Militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, des del mes d'agost de 1936 havia estat director de les presons de Girona, Tarragona i del Correccional d'Inadaptats de Vic¹⁹. En l'exercici d'aquest darrer càrrec fou detingut i processat -al mateix temps se li va obrir un expedient administratiu- per un delictes d'infidelitat en la custòdia de presos, lesions i amenaces en un sumari que instruïa el Jutjat d'Instrucció de Vic. La causa, però, no va acabar tenint resolució judicial. Llampallas, com havia fet Vicente, sol·licitava, amb data del 6 de gener de 1939, el sobreseïment del seu sumari, la seva llibertat i que li fos aixecada la suspensió de càrrec i de sou²⁰. Llampallas, però, no va tenir la "sort" de Vicente, ja que Franco se'l va trobar a la presó i l'acabaria afusellant amb la publicitat que el cas d'un escarceller roig requeria²¹.

A la Model barcelonina hi van passar doncs, militants de totes, o gairebé totes, les organitzacions que configuraven el bloc antifeixista català, i per bé que les causes del seu empresonament foren d'allò més divers, com els moments en què hi varen ingressar, és indubtable que la seva sola estada a la presó era un indicatiu molt clar de la situació de conflicte social i polític que va viure la societat catalana durant tota la guerra. Conflictivitat que, com hem dit en algun altre lloc, va impregnar la vida la Model i ajuda a explicar la seva pròpia història durant aquests anys tan convulsos.

NOTES

1 Les manifestacions de Vidiella es poden consultar íntegrament a l'A.N.C.-F.B.G. 4.10.3.. A l'Arxiu del qui fou conseller de Justícia de la Generalitat es conserva força documentació sobre l'afer provocat per les manifestacions de Vidiella.

2 En aquesta nota el Conseller deia textualment, entre altres coses : *"Como Consejero de Gobernación no puedo tolerar esta situación y le doy conocimiento de lo ocurrido declinando toda responsabilidad por las consecuencias de esta extralimitación de su representante directo en Cataluña. Esperaba que una leal colaboración y un decidido propósito de ir superando todas las dificultades en provecho de la causa común pondría fin a la situación incómoda y vejatoria que me colocan las interferencias reiteradas de los responsables de los servicios de policía y Seguridad interior de Cataluña con el Departamento de Gobernación. Pero ello no es así y cada día se suceden posiciones inconciliables con el recto sentido de la misión que compete a los responsables del Gobierno de la República que intervienen en estos servicios a pesar de que he dado todas las facilidades y he procurado no plantear hasta ahora incidentes anecdóticos pero su repetición los convierte ya en graves situaciones cuya solución está en manos de ese Ministerio o del Gobierno de la República"*.
Vegeu A.N.C.-F.B.G. 4.10.8.

3 Les declaracions d'Andreu estan recullides a A.N.C.-F.B.G., 4.10.6.

4 Pel seu nomenament, vegeu "D.O.G.C.", 4 d'octubre de 1936.

5 Tota la documentació a l'entorn d'aquest afer a l'expedient personal de la Model del reclús esmentat Francesc Sala Cebrià.

6 Totes aquestes vicissituds figuren incloses a l'expedient personal de Barriobero, de la presó Model.

7 Una còpia, impresa d'aquesta carta, datada a Barcelona, *Cárcel, diciembre de 1937*, es conserva a l'A.N.C.-F.B.G., 7.1.6.2.

8 Parla del processament d'aquesta homes Miquel Térmons i Graells: *Revolució i Guerra Civil a Igualada (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 1991. Pàg. 118.

⁹ Vegeu *El Comitè Regional de la CNT fixa la seva posició davant els problemes que planteja la justícia de la República*, signat pel secretari del Comitè J. Joan Domènech, a Barcelona el 15 de desembre de 1937. El document de la CNT fou respost per unes *Notes sobre l'estat de la presó de Barcelona, en contestació a les afirmacions que es fan en el document del Comitè Regional de la C.N.T.*, que és la versió de la Direcció General de Serveis Correccionals de la Generalitat, signada a Barcelona, el 22 de desembre de 1937. Els dos documents es poden consultar a A.N.C.-F.B.G., 7.1.6.1. i 7.1.7., respectivament.

¹⁰ Aquesta providència a l'expedient personal d'Enric Adroher Pascual, "Gironella".

¹¹ Vegeu la sentència a Victor Alba i Marisa Ardevol (Ed) : *El proceso del POUM (Junio de 1937-octubre de 1938)*. Ed. Lerna. Barcelona, 1989.

¹² "La Batalla" clandestina del dia 11 de setembre de 1937 publicava una nota del Comitè Executiu del POUM, del 27 d'agost de 1937, en la que s'expulsava a Palacín per haver fet unes declaracions contra el POUM, amb l'objectiu de sortir de la presó.

¹³ Vegeu Josep Coll i Josep Pané : *Josep Rovira. Una vida al servei de Catalunya i del socialisme*. Ed. Ariel. Barcelona, 1978.

¹⁴ Les dues sentències dels dos judicis de Rovira es poden consultar a Victor Alba i Marisa Ardevol (Ed) : *El proceso del POUM*. Pàgs. 493-529. La versió de la fuga de Rovira a Josep Coll i Josep Pané : *Josep Rovira. Una vida...* Pàg. 212.

¹⁵ Nònit Puig fou l'autor del fulletó *Què és la Unió de Rabassaires?*, prologat per Lluís Companys i Josep Calvet, i publicat a Barcelona el 1935.

¹⁶ Vegeu, a més del seu expedient personal, la instància que va presentar adreçada al Director General dels Serveis Correccionals de Catalunya, i que es conserva a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 32/7 Nº 3.

¹⁷ Vegeu "D.O.G.C.", 27 d'octubre i 5 de desembre de 1937, respectivament.

18 Una còpia d'aquest *Auto*, signat pel jutge Salvador Goñi Urriza, a l'expedient del funcionari de la presó de Figueres Pau Cortés Comabella.

19 Pels nomenaments successius de Llampallas, vegeu "D.O.G.C.", del 3 de setembre de 1936 per Girona, del 3 de desembre de 1936 per Tarragona i 7 de juliol de 1938 per Vic.

20 Vegeu la instància que va presentar Llampallas al Director General dels Serveis Correccionals de Catalunya, a l'A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 32/7 Nº 9.

21 Josep Clara a *Girona sota el franquisme, 1939-1976*. Ajuntament de Girona-Diputació de Girona, 1991, pàg. 17 afirma, referint-se als afusellats, que "només en el cas de Pere Llampallas que havia estat director de la presó entre el setembre i el novembre de 1936, la premsa donà notícia de l'execució".

5. Un col·lectiu conflictiu : els estrangers

Un darrer col·lectiu que va posseir una especial significació dins de la presó Model fou el dels estrangers, aquells homes que en nombre de gairebé el miler -recordem que, en concret, la xifra d'estrangers que hem localitzat és de 945, un 7,2% del total dels reclusos- varen passar per la Model, en un moment o altre de la guerra, per bé que majoritàriament la nòmina més important va ingressar a partir de meitats del 1937, quan els reclusos estrangers varen començar a convertir-se en un problema per la direcció de la presó.

Certament, és fàcil vincular la conflictivitat política republicana que va menar als enfrontaments de maig de 1937 a l'ingrés massiu de reclusos estrangers a la presó Model, per bé que a la pràctica ingressos d'estrangers a la Model se n'havien produït abans i se'n seguirien produint més tard i les raons del seu empresonament serien d'allò més divers. De totes maneres, una característica genèrica dels reclusos estrangers de tot el període és que gairebé sempre -fins i tot en el cas d'ésser processats- restaven governatius i pendents d'expulsió del país.

Els estrangers que constitueixen, però, un col·lectiu, amb una problemàtica específica, són els que varen ingressar a partir de maig de 1937 i la seva reclusió estava vinculada d'una manera o altre a la conflictivitat republicana, ja fos perquè formaven part d'aquell *turisme revolucionari* tan freqüent durant la guerra civil espanyola i practicat potser per massa *consellers* que venien a explicar a la classe obrera catalana com havien de fer la revolució, o bé perquè, impulsats per l'onada de

solidaritat internacional, havien vingut a combatre al feixisme europeu i, enrolats a les milícies anarquistes o del POUM, es varen trobar al mig d'uns conflictes davant dels quals van haver de prendre posicions. Segurament, entre els estrangers reclosos a la Model hi va haver una mica de tot.

Abans, però, del mesos de maig-juny de 1937 s'havien produït ja algunes detencions d'estrangers extraordinàriament significatives, com s'esdevé amb la del iugoslau Carles Karolyi, un químic, vidu, de 46 anys, que havia ingressat a la Model el 23 d'abril de 1937, restant a disposició del Comissari General d'Ordre Públic. Que el personatge no era un no-ningú desseguida s'evidencià : el 26 de juny de 1937 iniciava una vaga de fam de protesta per la seva detenció i sobretot per l'amenaça de que fos expulsat i el 3 de juliol de 1937 enviava una carta al director de la Model i al President de l'Audiència exposant els motius de la seva actitud i el seu curriculum. Una carta molt sucosa :

"Muy Sr. mío :

El día 14 de abril del presente año fuí detenido en la calle, ingresando seguidamente en este Prevetorio sin que me haya sido pedida ninguna declaración, ni formulada pregunta y sin que se me haya oído.

Ahora dicen los periódicos que los extranjeros van a ser expulsados de España. Por eso me he decidido de entrar en la resistencia pasiva. Desde el sábado día 26 de junio no he comido ni bebido nada.

Los motivos que me han conducido a esta resolución son :

1º. Yo soy un emigrante político sin patria.

2º. En Yugoslavia, mi país natal, he sido condenado a muerte en contumacia, por desertación [sic] y alta traición en 1918.

3º. En Hungría he sido condenado a 21 años de prisión por mi actividad durante la época de la Soviet-República de Bela Kun. Después de cinco años me escapé al extranjero.

4º. He sido expulsado de los siguientes países, dada mi actividad antifascista : De Austria en 1926, de Francia en 1927, de Checoslovaquia en 1929, de Alemania en 1929, de Bélgica en 1935.

5º. He dedicado toda mi actividad en España a nuestra causa común, como empleado a la Generalidad y nada he intentado contra los órganos del Gobierno legítimo.

Para mí España representa el último refugio y mi expulsión de este país representaría mi muerte moral o física o bien un encarcelamiento.

Para evitar o acelerar la muerte, me he decidido a la última posibilidad de protestar, o la resistencia pasiva.

Sr. Director : Haga el favor de considerar mi procedimiento como un acto de desesperación de un emigrante que no tiene patria alguna.

Com estimación

Barcelona 3 de julio 1937

Carlos Karolyi
Galeria 4ª Celda nº

337"

Ignorem quina va ser la resposta que va meréixer una carta de presentació d'aquesta llei. Karolyi, certament, no

fou expulsat, com demanava, però segurament l'odisea vivencial del súbdit iugoslau va donar suficients arguments a les autoritats penitenciàries i judicials de Catalunya com perquè no el deixessin sortir de la presó durant tota la guerra. Al seu expedient personal, al menys, el darrer apuntament que hi figura és el que es refereix a la carta que va escriure i en cap cas consta el seu alliberament ni la seva defunció per haver dut fins a les darreres conseqüències la seva actitud.

El cas d'aquest súbdit iugoslau segurament no era exclussiu, tenint en compte la situació que estava vivint Europa, especialment l'Europa central i oriental, des de la fi de la Gran Guerra i l'extensió que estava experimentant el feixisme en aquesta zona d'Europa, però en cap cas la vida d'un *revolucionari professional* s'havia exposat amb tanta claretat a efectes penitenciaris.

A partir dels mesos de maig i juny són nombroses les vides de revolucionaris que passen per la Model, i en algun exemple concret plantegen autèntics problemes humanitaris. És el que es va esdevenir amb el reclús rus Paulos Zakaras, "milicià" de professió i de 23 anys d'edat, que havia ingressat a la Model el dia 28 de juny de 1937 a disposició de l'Auditor de Guerra. En aquesta ocasió fou el mateix director de la presó qui en data 16 de setembre de 1937 enviava un ofici al Jutge d'instrucció del Jutjat nº 2 per explicar-li el cas d'aquest reclús amb les paraules següents :

"19. Todos los funcionarios y reclusos de este Establecimiento conocen la sordomudez integral de Zacaras.

29. Su padre murió en el campo de batalla luchando contra el fascismo por cuyo motivo vino a España su hijo Pablo siendo detenido por tener la edad comprendida en el servicio militar, y

30. A requerimientos de funcionarios y de presos antifascistas que tanto se interesan por este infeliz muchacho, me dirijo a Vd., por si estas manifestaciones mías pudieran aliviarse la situación".

Zacaras no passaria massa temps a la Model, ja que el dia 23 de setembre de 1937, una setmana justa després de l'ofici del director de la presó, va acabar sortint en llibertat gràcies a un manament dictat per Jutjat nº 2 uns dies abans.

A partir del mes de maig es va obrir una mena de "cacera" a l'estranger pertanyent a les milícies del POUM. Segons tots els testimonis -i especialment important són els de Fenner Brockway i de John Mac Govern, ambdós membres de l'anglès Independent Labor Party, president del partit el primer i diputat a la Cambra dels Comuns el segon¹- la majoria d'estrangers militants a les files del POUM varen seguir la mateixa sort dels militants d'aquest partit : l'empresonament i en el seu cas processament. Brockway, que va fer un viatge a l'Espanya republicana a finals de juny i començaments de juliol de 1937, parla de gairebé una cinquantena de socialistes estrangers arrestats a Barcelona fins el 9 de juliol de 1937 i detinguts fonamentalment al centre de reclusió governatiu del carrer de Còrsega i a l'Hotel Falcon, que havia estat un dels locals del POUM i, després de la il.legalització del partit, s'havia convertit en presó per a militants poumistes. En la llista de socialistes estrangers detinguts que inclou al final del

seu informe hi apareixen sobretot alemanys, però també francesos, italians i holandesos i la seva preocupació era gran sobretot en el que respecte a alemanys i italians, ja que, segons explicava a les conclusions del seu informe "els socialistes estrangers poden ser defensats només pels seus països. Per això és urgent enviar a Espanya una comissió internacional permanent. Però sobretot és imprescindible enviar immediatament representants dels alemanys i dels italians"².

Mac Govern va realitzar el viatge el mes de novembre de 1937, i va visitar la presó Model de Barcelona, que va considerar com una "véritable Internationale de prisonniers", amb reclosos francesos, grecs, alemanys, italians, austriacs, belgues, holandesos, suïssos i americans³.

Molts dels detinguts al carrer Còrsega i a l'Hotel Falcon varen acabar com a presos al preventori del carrer d'Entença, on, juntament amb altres reclusos estrangers, varen participar en els aldarulls protagonitzats pels presos antifeixistes durant els darrers mesos de l'any 1937. Certament, entre el grup dels 227 reclusos que varen ingressar el dia 23 de juliol de 1937 hi figuren varies dotzenes d'estrangers, que caldria afegir als que ja havien ingressat anteriorment i als que anirien ingressant en els mesos successius. No deixen d'ésser significatives les dues relacions de 19 i 22 reclusos estrangers cadascuna que els dies 2 i 19 d'agost de 1937 foren entregats a un funcionari del Negociat d'Estrangers per tal d'ésser conduïts a la frontera i expulsats⁴.

Alguns dels reclusos que varen ingressar el dia 23 de juliol varen romandre poc temps a la presó, com el súbdit nordamericà Wolf Kupinski -o Kopin o Ropin, car de les tres maneres apareix el seu nom a l'expedient personal- un periodista newiorkí de 30 anys que havia ingressat com a governatiu i que el dia 13 d'agost de 1937 el cap superior de policia de la Comissaria de Barcelona ordenava fos entregat al Consul dels Estats Units. Un "rebut" d'un funcionari del consolat nordamericà signat el mateix dia feia constar que *"me hago cargo del súbdito de este país, Wolf Kopin, [a] quien debo custodiar durante el término de 48 horas, pasado el cual si no recibo orden en contrario quedará en libertad definitiva"*.

Paul Gaston Ladmiral era un socialista francès, que pertanyia a la branca d'esquerres animada per Marceau Pivert. Estudiant, amb 26 anys d'edat havia vingut a combatre el feixisme a Espanya. Detingut després dels fets de maig, havia estat reclòs a les dependències policials del carrer Còrsega fins que el 30 d'agost de 1937 fou traslladat a la Model. Sense que constés específicament la causa ni el delicte fou processat per un Jutjat Especial de Madrid i després pel Jutjat nº 5 del Tribunal Central d'Espionatge i Alta Traició, o sigui el que s'ocupava dels sumaris del POUM. Però el dia 22 d'octubre de 1937, sense que consti explícitament cap sentència, va poder sortir en llibertat.

Val a dir que la rapidesa amb què es va produir l'alliberament de Ladmiral fou extraordinària, i en cap cas no és el que s'esdevingué amb la resta d'estrangers implicats en els sumaris del POUM. Disposem d'un exemple prou il.lustratiu. Tretze estrangers, la majoria alemanys,

que havien estat detinguts pel Grup d'Informació de la policia i estaven a disposició del Tribunal d'Espionatge i Alt Traició nº 5 de València, varen acabar ingressant a la segona galeria de la presó Model a partir del mes de juliol. Amb data 28 i 31 d'octubre de 1937 havien escrit als ministres de Justícia i de Governació del Govern de la República tot demanant la seva llibertat, i en no ser contestats, el dia 18 de novembre varen començar una vaga de fam a la presó⁵. Quatre dies després, arran del fet que, segons constatava el director, dos dels reclusos presentaven símptomes de postració, foren visitats pel metge. Segons el certificat signat el 22 de novembre de 1937 pel doctor Cot, un d'ell, Richard Durban "té lesions tuberculoses amb alguna lleugera hemoptisis i que al disminuir les defenses, poden exarcerbar-se dites lesions, que a la llarga posarien en perill la seva vida", l'altre, Georg Gernsheimer "té un estat suferb amb llengua seborral, mareigos i petit buf cardíac que podria descompensar-se i posar-lo en estat greu"⁶.

Ignorem l'evolució de la vaga de fam i de la salut dels dos malalts. Durban, però, romandria a la Model fins que el dia 9 de juliol de 1938 fou conduit a la presó de l'estat, mentre Gernsheimer el dia 5 de febrer de 1938 havia estat traslladat també al vaixell-presó *Argentina*.

La resta de vaguistes varen seguir una evolució diversa. Richard Tietz i Paul Mayer el dia 2 de desembre de 1937 foren traslladats a la presó de Sant Feliu de Llobregat, d'on Mayer va retornar el 24 de maig de 1938 per ser definitivament traslladat a la presó de l'estat el 9 de juliol de 1938, mentre Tietz havia reingressat ja el 4 de gener de 1938 i el 12 de febrer del mateix any era entregat

a la força pública sense que en consti el destí. El dia del seu retorn a la Model el director de la presó de Sant Feliu havia anotat al seu expedient que el reclús "ha començat la vaga de la fam". Max Glase i Franz Gester, que havien estat reclosos a l'hotel Falcon i no s'havien mogut de la Model des del seu ingrès el 23 de juliol de 1937, serien entregats a un funcionari de la Direcció General de Seguretat, pressumiblement per ésser expulsats, el 29 de gener de 1938. Walter Schwarz, un sastre berlinés de 30 anys, processat explícitament pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya, fou sentenciat en llibertat el 14 de desembre de 1938 i el dia 20 era traslladat a la presó de l'estat. Gustav Wielkuz fou processat per espionatge pel Tribunal Central i no es va moure de la presó durant tota la guerra. Havia ingressat a la Model el 21 d'agost de 1937, i segons un ofici de la Secció del Personal. Negociat d'Estrangers del Ministeri de Defensa Nacional, havia prestat els seus serveis en el Batalló de xoc "Rovira", de la centúria "Espartacus" del POUM, en el front d'Osca. Mentres Hans Wieland fou enviat al vaixell-presó Argentina el dia 4 de febrer de 1938.

Esment apart mereixen els alemanys Karl Brauning, Waldemar Bolze i Karl Heidenreich i l'estonià Nicolau Sunderevich, que el dia 29 de novembre de 1937 foren processats, segurament sense massa convicció per part del jutge, pel sumari sobre la desaparició del dirigent socialista austríac Kurt Landau, que havia participat estretament amb el POUM, havia estat detingut il.legalment a Barcelona el 23 de setembre de 1937 i assassinat per la policia política soviètica. Que el processament dels estrangers esmentats no mereixia gaire credibilitat ho mostra l'evolució prenitenciària d'aquests reclusos.

Brauning i Heidenreich acabaren traslladats a la presó de l'estat, Bolze ho fou al vaixell-presó *Argentina*, mentre Sunderevich, enginyer de 35, era processat en el sumari del POUM pel Tribunal d'Espionatge de València que el dia 9 de maig de 1938 li decretava la llibertat i acabava sortint de la Model, expulsat, el 21 de maig del mateix any.

Evidentment, els estrangers esmentats fins ara no exhaureixen la nòmina dels qui es varen veure directament o indirecta vinculats al procés del POUM. A la pràctica la casuística que es va produir amb els estrangers fou molt variada. Si, per una banda, no coneixem cap cas dels qui varen passar per la Model que fos objecte de desaparicions misterioses o assassinats, com es va produir en altres exemples, per altra banda, trobem militants estrangers de tota mena : mentres uns varen romandre molt poc temps a la presó, d'altres s'hi varen estar tota la guerra, mentres en uns casos no varen deixar d'ésser governatius, en altres foren processats i sentenciats, etc.

Per una banda, coneixem el destí, la curta durada de la reclusió d'un grup d'estrangers que havia estat detingut al carrer Còrsega. Johannes Molenaar era un periodista holandès de 31 anys, militant de la Lliga Socialista Revolucionària d'Holanda, que havia estat detingut juntament a la seva dona. El dia 14 de juliol de 1937 va ingressar a la Model i molts pocs dies després, en concret el dia 28 de juliol de 1937, va ser alliberat i expulsat. Aquest mateix destí sofriren els alemanys Joan Sitting, berlinès resident a Amsterdam, membre de la oposició alemanya del PC, que fou reincident, ja que ingressà dues vegades a la Model, el 22 de juliol i el 22 d'agost de 1937 i fou expulsat també en dues ocasions, el 13 d'agost i

finalment el 28 d'agost de 1937; Herbert Aul, que havia servit a les milícies del POUM, va ingressar el dia 6 de juliol i l'endemà va haver d'ésser traslladat a l'Hospital General de Catalunya, i acabaria essent entregat a la Brigada d'estrangers per ésser expulsat el dia 2 de setembre de 1937; Herz Lichtenstein, estudiant de 21 anys, militava al Partit Socialista Obrer Alemany, havia ingressat a la Model el 23 de juliol de 1937 i el dia 1 de setembre de 1937 era entregat al Departament Especial d'Informació de l'Estat; i Richard Monden, que havia sofert reclusió a l'hotel Falcon, ingressà el 23 de juliol i el 19 d'agost de 1937 era expulsat. L'empresonament de Vincenzo Pluttino, militant del Partit Socialista Italià, maximalista, fou una mica més llarg, ja que, ingressat a la Model el 22 de juliol, procedent de les dependències policials del carrer Còrsega, no sortí, destinat a la Comissaria General d'Ordre Públic, fins el dia 10 de febrer de 1938.

En altres casos, la reclusió fou més duradora. Simeó Kotcheff -aquesta és al menys la grafia que apareix al seu expedient personal- era un bulgarès de 40 anys, pintor de professió, que havia ingressat el 23 de juliol de 1937, processat per Jutjat nº 5 del Tribunal d'Espionatge de València. El 20 d'agost de 1937 fou traslladat a l'Hospital Clínic, des d'on va va passar a l'Hospital General de Catalunya. D'ací retornaria a la Model el 16 d'agost de 1938 i el mateix dia seria alliberat. El Jutjat nº 5 n'havia decretat la llibertat el 4 de gener de 1938. Edward Schafer era un alemany, doctor en filosofia, de 63 anys, processat en el procés del POUM, que havia ingressat el 19 de setembre de 1937. Va estar a disposició, successivament, dels Tribunals d'Espionatge de València i de Catalunya, que

dictaren la seva llibertat respectiva el 17 d'abril i el 6 de setembre de 1938. Dos dies més tard sortia de la presó.

Evidentment, entre la munió d'estrangers que varen ingressar a la Model durant aquests mesos n'hi havien de totes les militàncies polítiques possibles, difícils de determinar. Tenim constància, per exemple, de les gestions realitzades per l'anarquista francès Agustí Souchy, que era membre del Secretariat Internacional de la CNT i que en representació de la Lliga dels Drets de l'Home, va sol·licitar i obtenir permís el dia 4 de gener de 1938 per dur a terme una comunicació extraordinària amb diversos reclusos de la Model, entre altres amb Felix Jaime Danon, un periodista de 30 anys, natural d'Adrianòpolis (Turquia), que havia estat empresonat el 17 de juny de 1937, processat pel Jutjat nº 15 per desordres públics, robatori a mà armada i rebel·lió. Danon, que a la presó va patir febre tifoidea, fou traslladat, successivament, a l'Hospital Clínic i a la Secció d'Infecciosos de l'Hospital Marítim, d'on va reingressar el 10 de desembre de 1937. Finalment fou absolt per sentència del Tribunal Popular Especial nº 1 el dia 9 de juny de 1938 i l'endemà va sortir de la presó⁷.

En algun cas tenim la referència de la militància d'algun reclús estranger, si bé no consta la seva estada a la Model. És el que s'esdevé amb Rodolfo Michel, per quin alliberament Bosch-Gimpera va mostrar el seu interès davant el ministre de la Governació del Govern de la República, Julián Zugazagoitia. A la carta de resposta d'aquest a Bosch, signada a Barcelona el 12 de febrer de 1938, Zugazagoitia afirmava que era possible alliberar el reclús, per bé que s'havia d'allunyar d'Espanya, perquè era anarquista. Acabava la seva carta dient que "*yo tampoco*

quiero prolongar una prisión que me parece, no habiendo sido impuesta por los Tribunales, injusta en cierto modo"⁸. Ben segur que Michel era, com tants d'altres, un pres governatiu.

El dia 21 de novembre de 1937 ingressava també com a governatiu Waldemar Krafft, un rus de 25 anys, que el dia 2 de desembre de 1937 formà part de l'expedició de reclusos conflictius traslladats a d'altres presons de Catalunya. En concret Krafft fou traslladat a la presó de Terrassa. Reingressà el dia 15 d'abril de 1938 i, a desgrat de que sempre va estar detingut per expulsió, el dia 19 de maig de 1938 fou conduït a camps de treball.

D'alguns dels reclusos estrangers empresonats durant aquests mesos només sabem que havien estat combatents a les files republicanes. Eliseo del Rio Ruiz, a desgrat del seu nom, era un ciutadà nordamericà nascut a Filadelfia que havia estat combatent al Batalló Lincoln de les Brigades Internacionals. Mestre, de 22 anys, fou detingut el 7 de juliol de 1937 a disposició de l'auditor de guerra, que el 5 de novembre de 1937 dictava la seva llibertat i sortia de la presó el mateix dia. El suec Ivar Kartsson, sastre de 25 anys, també combatent a les Brigades Internacionals, ingressà a la presó el dia 1 de setembre de 1937, processat, en aquest cas per deserció, per l'auditor de guerra i el dia 19 de maig de 1938 era conduït a camps de treballs, sense que s'en conegui res més. L'italià Armando Venturelli, un paleta de 39 anys, era un combatent de les Brigades Internacionals que havia estat detingut el 22 d'agost de 1937 processat per tinença d'armes i es trobava processat pel Jutjat nº 4. Devia ser conflictiu perquè el dia 2 de desembre de 1937 fou traslladat a la presó de Vic,

d'on va reingressar el dia 19 de gener de 1938. Fou alliberat el dia 8 de març de 1938, després d'una ordre de llibertat dictada pel Tribunal Popular especial nº 2. Christo Stephanoff Kusandjieff, per la seva banda, era un búlgar de 42 anys resident al Front d'Aragó, que fou detingut el 10 de setembre de 1937 a disposició del Delegat General d'Ordre Públic pendent d'expulsió. El dia 4 de febrer de 1938 era conduït al vaixell-presó *Argentina*.

Reclusos estrangers de totes les nacionalitats, que varen anar a raure a la Model durant uns mesos molt determinats i quina presència a la presó va contribuir a crear nombroses situacions de conflicte als centres penitenciaris de Catalunya i especialment a la Model, com recordava Bosch-Gimpera a la carta que escrivia el dia 7 de gener de 1938 a Julián Zugazagoitia i a l'informe sobre la situació de les presons que enviava al president de la Generalitat de Catalunya el dia 8 de gener de 1938⁹.

A començaments de l'any 1938 la població d'estrangers reclosos a la Model seguia essent nombrosa : una "relació nominal dels reclosos en aquest Preventori de nacionalitat estrangera proposats per a expulsió del territori nacional", confeccionada pel director Masifern, amb data 9 de gener de 1938, incloïa 88 noms, tots els quals eren governatius i havien ingressat, excepte en tres casos, després dels fets de maig de 1937¹⁰. Amb data 28 de gener, i en aquest cas a petició del Director General de Serveis Correccionals, el Director de la Model confeccionava tres noves relacions de reclusos : la primera, d'estrangers proposats per expulsió, assolí ja la xifra de 106 reclusos; una segona relació de 209 reclusos governatius a disposició del Director General de Seguretat incloïa també

alguns reclusos estrangers; la tercera relació, amb 82 reclusos, molts d'ells estrangers, es referia a aquells que estaven a disposició de Jutjats de fora de Catalunya, destinats al vaixell-presó *Argentina*¹¹.

Certament, durant els dies 4 i 5 de febrer de 1938 es varen iniciar els trasllats de reclusos estrangers en direcció a l'*Argentina* i a partir del mes d'abril de 1938 s'iniciaren també els trasllats cap a la presó de l'estat del carrer Déu i Mata, que varen afectar nombrosos estrangers. De totes maneres, a la Model barcelonina no hi varen faltar reclusos estrangers en el decurs de tot l'any 1938. Una relació de reclusos de nacionalitat francesa al Preventori barceloní, datada el 16 de març de 1938, incloïa vint-i-quatre noms¹². I en data tan avançada com era el 13 de novembre de 1938 el Comissari General d'Ordre Públic de Catalunya, Paulino Romero, enviava un ofici prou expeditiu al Director de la Model, en el que li comunicava el que calia fer amb els súbdits estrangers, amb els següents termes :

"Para su conocimiento y efectos procedentes cumpleme comunicar a Vd. que a partir de esta fecha, todo cuanto se relacione con súbditos extranjeros que ingresen o se encuentren en ese Establecimiento a efectos de expulsión del territorio de la República depende directamente de la Dirección General de Seguridad, a la que habrá de dirigir toda la correspondencia oficial que a tales asuntos haga referencia.- En su virtud, cuando la Autoridad Judicial decreta la libertad de algún súbdito extranjero deberá el mismo quedar a disposición de la citada Dirección General de Seguridad durante setenta

y dos horas, dando cuenta inmediata de tal situación al mencionado Centro directivo haciéndole constar que se verifica por si procediera la incoación de expediente de expulsión, sin perjuicio de comunicarlo también a esta Comisaria General, como se viene haciendo actualmente, por si el interesado se hallare sujeto a alguna responsabilidad de carácter común y de la competencia de la Autoridad Gubernativa"¹³.

El control absolut de la situació dels estrangers havia passat ara, doncs, a mans de les màximes autoritats governatives del govern republicà. El 17 de desembre de 1938, encara, el Comissari General d'Ordre Públic sol·licitava al director de la Model una relació nominal d'ex-combatents estrangers reclosos a la presó, que el director Lòbit va haver de confeccionar a partir d'allò que varen manifestar verbalment els propis reclusos. El resultat final fou la confecció d'una llista de 29 reclosos que el 20 de desembre de 1938 foren traslladats a la presó de l'estat¹⁴.

Quina mena de reclosos eren els que a partir de l'any 1938 varen anar a raure a la presó? Certament, hi havia també de tot. En primer lloc, és clar, ex-combatents, membres de les Brigades Internacionals, alguns dels quals havien assolit graus importants dins de l'exèrcit de la República. Nicolau Klaus Becker era un alemany de 37 anys, que havia arribat a coronel de l'exèrcit popular. Ingressà a la presó el 9 d'abril de 1938 com a governatiu. El dia 8 d'octubre de 1938 el Jutjat nº 10 dels de Barcelona dictava ordre de llibertat per la llei de Gauduls i Malfactors, i el dia 1 de novembre de 1938 era traslladat a la presó d'estat. Paul Maurice, parisenc de 40 anys, va arribar a

tinent coronel d'Artilleria d'Estat Major de les Brigades Internacionals. Va ingressar a la Model, procedent del Pavelló Hospital per a reclusos, el 9 de novembre de 1938, a disposició del Director General de Seguretat, i era expulsat el 30 de novembre de 1938. Són els dos únics casos que he trobat en què la pertinença a les Brigades Internacionals va anar acompanyada d'una graduació militar significativa.

Entre els qui es declaraven ex-combatents el desembre de 1938 hi trobem de tot : des de l'argelià Josep Puig, resident a la caserna Espartaco de Barcelona, que havia ingressat el 22 de juny de 1938, processat per tinença d'armes, fins al francès Antoni Novel processat per espionatge pel Tribunal d'Espionatge de Catalunya i que havia ingressat el 9 d'agost de 1938. Quatre dels militants trotskistes estrangers presos a la Model també figuraven com a ex-combatents i l'alemany Walter Schwarz processat en el sumari del POUM. La casuística es completava amb més casos, que només com a exemple apuntem : Maximilià Schwarz era un polonès de 35 anys, guàrdia de seguretat, que ingressà a la presó, processat per homicidi pel Jutjat nº 16, el 19 de juliol de 1938. Abeslam Ben Amed era un súbdit francès nascut a Casablanca, de 20 anys d'edat i dedicat al comerç. Detingut el 21 de juliol de 1938 es trobava processat per furt pel Jutjat nº 5 i el 21 d'agost sol·licitava acollir-se al decret d'amnistia del 16 d'agost per tornar anar al front. L'hongarès de Budapest Frederic Anders, un pintor de 47 anys que es trobava enrolat a la 13 Brigada amb seu a Torelló, ingressava el 28 de novembre de 1938 a disposició del SIM en un cas d'espionatge.

Insisteixo, la casuística era molt variada i cada cas presenta una problemàtica concreta, que per ser exhaustiu mereixeria un tractament diferenciat que no aportaria innovacions en el que podem considerar la tònica del que va ser la conflictivitat socio-política que en el decurs de l'any 1938 va afectar els estrangers:

al costat de nombrosos reclusos que simplement apareixen com a governatius -fins a finals de l'any 1937 gairebé tots sempre ho eren- en trobem d'altres processats pels Tribunals d'Espionatge i Alta Traició Central o de Catalunya, que tant podien ésser *feixistes* com *antifeixistes*, i d'altres processats per delictes comuns. En qualsevol cas el que queda clar és que la seva presència a la presó Model era molt incòmoda i conflictiva i que va existir sempre la voluntat de desembarrar-se d'ells, ja fos per les contínues expulsions que es varen produir o perquè foren translladats a altres centres de reclusió depenents del Govern de la República.

NOTES

¹ Vaig publicar els informes que els dos membres de l'organització anglesa varen elaborar després de la seva visita a Barcelona a Pelai Pagès : "Dos textos sobre la repressió política a l'Espanya republicana després del maig de 1937", *Bulletin d'Information. Fondation Internationale d'Etudes Historiques et Sociales sur la guerre civile d'Espagne de 1936-1939*, nº 3, abril 1980, pàgs. 95-121. L'informe de Fenner Brockway s'havia publicat previament a "Espanya Obrera" (Buenos Aires), nº 1, novembre de 1937 i una còpia més completa es conserva a Moscou als arxius de la Internacional Comunista. L'informe de Mac Govern fou publicat a "La révolution prolétarienne" (Paris), nº 263, 25 de gener de 1938.

² *Ibid. Ibid.*

³ *Ibid. Ibid.*

⁴ Les dues relacions es troben als expedients personals del reclus suís Albert Ninning i de l'italià René Baroto i inclouen reclusos de diverses nacionalitats que es trobaven a disposició del Delegat General d'Ordre Públic a Catalunya.

⁵ Vegeu la relació de detinguts antifeixistes que apareixen a un document del Fons Bosch-Gimpera, de l'Arxiu Nacional de Catalunya, F.B.G.-A.N.C. 7.1.2.

⁶ Vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/2 nº 2.

⁷ Per l'autorització de la comunicació extraordinària de Souchy amb Danon vegeu A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/1 Nº 12.

⁸ La carta de Zugazagoitia a Bosch-Gimpera a A.N.C.-F.B.G. 6.5.

⁹ Ambdós documents, ja esmentats en altres ocasions, es poden consultar a l'A.N.C.-F.B.G., 7.1.29 i 7.1.10, respectivament.

¹⁰ L'original d'aquesta relació nominal, on consta la data d'ingrés de cada reclus i l'autoritat governativa de qui depenia, es troba a A.N.C.-F.B.G. 7.1.11.

11 Aquestes tres relacions de reclusos es poden consultar a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 43/3 nº 1,2,3 i 4.

12 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 41/2 Nº 47 i 48.

13 A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 33/4 Nº 123.

14 La noticia del requeriment del Comissari General d'Ordre Públic la coneixem per l'ofici que en data 24 de desembre de 1938 Lòbit enviava al Director General dels Serveis Correccionals, i que es pot consultar a A.H.N.-Sección Guerra Civil-Salamanca, Lligall 89/9 Nº 18. La "*Relación nominal de los reclusos que se encuentran en el Preventorio Judicial nº uno, y que han manifestado ser ex-combatientes de nacionalidad extranjera*" l'hem localitzada a l'expedient personal d'un d'aquests reclosos, Kosman Lauger.

CONCLUSIONS

A l'hora d'intentar establir unes mínimes conclusions sobre tot el que ja ha estat dit en el decurs del treball sembla preceptiu insistir en aquells aspectes que apareixen, sens cap mena de dubte, com a fonamentals.

En primer lloc, sembla clar que la presó Model va ésser durant tota la guerra el centre de reclusió més important de Catalunya tant pel contingent de reclusos que va albergar a les seves cel·les, com pel fet que va convertir-se en l'eix vertebrador del conjunt de centres de reclusió existents. Des del moment en què va recuperar protagonisme repressiu, a partir del mes d'octubre de 1936, i fins a la fi de la guerra, el gener de 1939, va iniciar un procés d'ocupació progressiva que va acabar possibilitant que en el decurs de 1938 assolís records d'ocupació sense precedents en la seva història i que només serien superats -això sí amb escreig- a partir de gener de 1939.

Els nivells d'ingressos i d'ocupació de l'any 1938 manifesten també el caràcter eminentment repressiu del darrer any sencer de guerra viscut a Catalunya. En aquest punt, cal recordar les etapes per les que va travessar la Model durant tot el període : la primera, d'escassa ocupació, durant els mesos de juliol a setembre de 1936; a partir d'octubre de 1936 i fins a maig de 1937 inicia una ocupació progressiva, que s'incrementarà progressivament des de l'estiu de 1937. A partir d'aquest moment es produeix també un canvi en la naturalesa del reclus, i militants de l'esquerra obrera fan cap a la Model, generant

una conflictivitat practicament permanent fins a ben entrat l'any 1938.

Perquè, efectivament, la història de la Model no s'entèn sense la conflictivitat política, social i militar que va afectar la societat catalana durant la guerra. En aquest aspecte la Model va esdevenir un reflexe, un micro-cosmos on varen reproduir-se els mateixos conflictes presents en el conjunt social.

Si la conflictivitat política -aldrullis, motins i intents de fugues col·lectives- responia a la casuística d'enfrontament polític que va afectar l'autoanomenat bloc antifexista català, les deficiències alimentàries i la morbiditat existents entre la població reclusa esdevenien un mirall dels mateixos problemes que tenia plantejats Catalunya durant el mateix període.

I la magnitud dels conflictes era considerable. Només així s'explica, per exemple, que dos dels directors de la presó durant la guerra, dels quatre efectius que va tenir, acabessin ells mateixos com a reclusos. I que per la presó passessin càrrecs polítics amb un pes indiscutible durant el primer període de la guerra, com el qui fou president de l'Oficina Jurídica de Catalunya, Eduardo Barriobero, o el qui fou conseller de la Generalitat, l'anarquista Aurelio Fernández.

La situació de conflicte intern dins de la Model va acabar essent també tan intensa que la Generalitat va acabar recorrent a un *professional*, un home com Josep Lòbit Fernández, el darrer director de la presó, que mentres va ésser-ho va anar-se preparant el camí per sobreviure a la

desfeta : només així s'explica que en ple franquisme encara ocupi càrrecs de responsabilitat dins de la Model.

Altrament, l'anàlisi sociològica de la població reclusa ens apropa també molt al coneixement de la societat catalana del moment : els capítols dedicats a la demografia i a l'anàlisi socio-professional ens retraren un microcosmos a escala reduïda de la societat catalana. Les úniques desviacions al model general procedien del propi fet bèl·lic que va motivar un enorme increment de la immigració a Catalunya des de l'inici de la guerra. I l'anàlisi socio-professional ens mostra també que a la presó sempre hi van els mateixos sectors socials, àdhuc en èpoques de canvis, de revolucions i de guerres...

Únicament l'anàlisi del delicte posa en relleu la important imprompta de la guerra en la multitud penitenciària, fins a tal punt que el *delicte polític* esdevé el delicte per excel·lència durant aquest període, al qual es subordinaran els anomenats *delictes comuns*.

Per acabar, penso que l'estudi històric de la presó Model evidencia el fracàs de les propostes reformistes que en matèria penitenciària es varen fer durant la guerra. Certament, des de l'inici de la guerra, amb l'assumpció de les competències penitenciàries per part de la Generalitat, fins a la Conselleria de Bosch-Gimpera no varen mancar voluntats transformadores que pretenien convertir les presons en centres de *rehabilitació*. Al cap i a la fi, però, tot es va acabar amb un canvi de noms : la *Prisión Celular* es va convertir en *Preventori Judicial* i la *Dirección General de Presiones* va acabar denominant-se *Serveis Correccionals i de Rehabilitació de Catalunya*. La

força de la realitat, la tossuderia dels fets, les imposicions de la història varen fer fracassar uns projectes que, al cap i a la fi, no varen poder modificar la funció social que tradicionalment s'ha atribuït a les presons. I el tema segueix essent una *assignatura pendent*.

BIBLIOGRAFIA

Victor Alba : *El marxisme a Catalunya*. Vol. II : Andreu Nin. Pòrtic. Barcelona, 1974.

Victor Alba, Marisa Ardevol (Ed) : *El proceso del POUM (junio de 1937-octubre de 1938)*. Transcripción del sumario, juicio oral y sentencia del Tribunal Especial. Ed. Lerna. Barcelona, 1989.

R. Albó y Martí : *La prisión celular de Barcelona*. A. López Robert. Barcelona, 1904.

J. A. Alejandro : *La justicia popular en España. Análisis de una experiencia histórica : los tribunales de jurados*. Madrid, 1981.

Id. : "La justicia penal", a *Historia 16 : La Guerra Civil*, nº 14 : *Sociedad y guerra*. Madrid, 1987.

P. Armengol : *La nueva cárcel de Barcelona. Memoria del día de inauguración de las obras*. J. Jepús. Barcelona, 1888.

M. Arrequia : *La cárcel de Barcelona y los sistemas penitenciarios*. Barcelona, 1887.

Gabriel Avilés : *Tribunales rojos*. Ed. Destino. Barcelona, 1939.

Manuel Azaña : *Memorias políticas y de guerra*. II vols. Crítica. Barcelona, 1978.

Albert Balcells : *Justícia i presons, després de maig de 1937, a Catalunya*. Rafael Dalmau. Barcelona, 1989.

Eduardo Barriobero y Herran : *Un tribunal revolucionario. Cuenta rendida por el que fue su presidente*. Imprenta y Librería Aviñó. Barcelona, 1937.

Francesc Bonamusa : "L'administració de justícia a Catalunya (setembre-desembre 1936)", *Recerques*, nº 4 (1974), pàgs. 191-222.

Id. : *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*. Anagrama. Barcelona, 1977.

Pere Bosch-Gimpera : *Memòries*. Ed. 62. Barcelona, 1980.

Adolfo Bueso : *Recuerdos de un cenetista. II : De la Segunda República al final de la guerra civil*. Ariel. Barcelona, 1978.

Josep Clara : "La justicia popular en Girona. La actuación del tribunal popular (octubre-diciembre de 1936)". Comunicación presentada al Congreso Historia y Memoria de la Guerra Civil. Encuentro en Castilla y León. Salamanca, septiembre 1986.

Pedro Fraile : *Un espacio para castigar. La cárcel y la ciencia penitenciaria en España (siglos XVIII-XIX)*. Serbal. Barcelona, 1987.

Juan García Oliver : *2 meses de actuación en el Ministerio de Justicia*. Tipografía Moderna. Valencia, 1937.

Ministerio Fiscal : *Causa General. La dominación roja en España.* Madrid, 1943².

A.E. Monleón de la Lluvia : *Catorce meses de legislación revolucionaria.* Valencia, 1937.

Juan Nieto : *Cómo actuó en Badalona la Justicia Revolucionaria.* Indústries Gràfiques Col·lectivitzades. Badalona, 1937.

Pelai Pagès : *Andreu Nin : su evolución política (1911-1937).* Zero. Bilbao, 1975.

José Peirats : *La CNT en la Revolución española.* 3 vols. Ruedo Ibérico. París, 1971.

Marian Rubió Tuduri : *La justícia a Catalunya.* Impremta Clarasó. Barcelona, 1937.

Mariano Ruiz de Funes : *Discurso pronunciado en la solemne apertura de Tribunales celebrada el 5 de octubre de 1936.* Ed. Reus. Madrid, 1936.

Glicerio Sanchez Recio : "La justicia popular durante la guerra civil", *Arbor*, nº 491-492, noviembre-diciembre 1986.

Id. : "Los tribunales populares y su actuación durante la guerra civil en el País Valenciano", *Perspectiva contemporánea* (Madrid), nº 1, octubre 1988.

J.M. Solé i Sabaté; J. Villarroya i Font : *La repressió a la rera guarda de Catalunya (1936-1939).* II Vols. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990.

Rafael Tasis : *Les presons dels altres. Records d'un escarceller d'ocasió.* Pòrtic. Barcelona, 1990.

Pedro Trinidad : *La defensa de la sociedad. Cárcel y delincuencia en España (siglos XVIII-XX).* Alianza. Madrid, 1991.

José Vallés Portuño : *Memoria elevada al Gobierno de la República con motivo de la solemne apertura de los Tribunales el día 5 de Octubre de 1936.* Ed. Reus. Madrid, 1936.

VVAA : *Justicia en Guerra. Jornadas sobre la administración de justicia durante la guerra civil española : instituciones y fuentes documentales.* Organizadas por el Archivo Histórico Nacional, Sección "Guerra Civil". Salamanca, del 26 al 28 de noviembre de 1987. Ministerio de Cultura. Madrid, 1990.

VVAA : "Control Social. Teoria i Història", *Acàcia* (Barcelona), nº 3, 1993.